

КАЗАКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРАЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

І. ЖАНСУГІРОВ атындағы ЖЕТІСУ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

«Педагогикалық ғылымдар» сериясы

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

ЖЕТЫСУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ имени И. ЖАНСУГУРОВА

ВЕСТНИК

Серия «Педагогические науки»

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ZHETYSU UNIVERSITY named after ILYAS ZHANSUGUROV

BULLETIN

Of Educational Sciences

SCIENTIFIC JOURNAL

№1(110)

Талдықорған, 2024

ЖУ ХАБАРШЫСЫ
Ғылыми журнал

1997 ж. бері шығарылады
Жылына 4 рет шығады
ҚР ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде қайта тіркелген

Қуәлік № KZ42VPY00015763
8 қазан 2019 ж.
ISSN 1813-1123

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Бас редактор

География ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі

Қ.М. Баймырзаев

Бас редактордың орынбасары – биология ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор (доцент)

А.С. Бахтаулова

Жауапты хатшы – Ph.D, қауымдастырылған профессор (доцент)

Л.Н. Карашолакова

Редколлегия мүшелері:

Қалдияров Данияр Алтаевич – экономика ғылымдарының докторы,
Еуразия халықаралық экономикалық академиясының академигі (Қазақстан)

Байғабатова Назгуль Кажимуратовна – тарих ғылымдарының
кандидаты, ESCAS және тарихшылар Ассоциациясының мүшесі (Қазақстан)

Карпова Елена Викторовна – психология ғылымдарының докторы,
профессор (Ресей Федерациясы)

Кулевая Людмила Тимофеевна – филология ғылымдарының докторы,
(ЕС жүйесі бойынша гуманитарлық ғылымдарының хабилитат докторы),
профессор (Польша)

Майлыбаева Гулмира Сабыровна – Ph.D (Қазақстан)

Петер Финке (Peter Finke) – профессор (Швейцария)

Томм Розанн Янг (Tomme Rosanne Young) – Ph.D (США)

Утегенов Ерлан Казбекович – педагогика ғылымдарының кандидаты,
қауымдастырылған профессор (доцент) (Қазақстан)

Федоров Александр Иванович – педагогика ғылымдарының кандидаты,
доцент (Ресей Федерациясы)

Редакция алқасының мекенжайы: 040009, Талдықорған к., Жансүгіров көшесі 187А,
І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Ғылым және ғылыми жобаларды
коммерцияландыру бөлімі. 310 каб.

e-mail: vestnik@zu.edu.kz, **сайт:** <https://journal.zhetysu.edu.kz/>

Жауапты редактор – Туктубаев Б.Б.

Компьютерлік калыптаушы – Жепенова Г.М., мұқабаның дизайнері – Айдарбеков Р.А.

Басуға 29.03.2024 ж. кол қойылды. Әріп түрі «Corinna.kz, Times New Roman».

Қалыбы 60x84/8. Svetocopy қағазы.Таралымы 20 дана. Ш.т.б. 28.75.

І.Жансүгіров атындағы ЖУ, Имиджілік саясат орталығында шығарылды

Тапсырыс № 00519

Тапсырыс беруші файлынан басылды

ВЕСТНИК ЖУ
Научный журнал

Издается с 1997 года

Периодичность – 4 раза в год
Перерегистрирован Министерством
информации и общественного развития
Республики Казахстан

Свидетельство № KZ42VPY00015763
от 8 октября 2019 г.

ISSN 1813-1123

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор

доктор географических наук, профессор, академик НАН РК

К.М. Баймырзаев

Зам. главного редактора – кандидат биологических наук, ассоциированный профессор (доцент)

А.С. Бахтаулова

Ответственный секретарь – Ph.D, ассоциированный профессор (доцент)

Л.Н. Карашолакова

Члены редколлегии:

Калдияров Данияр Алтаевич – доктор экономических наук, профессор, Академик Международной экономической академии Евразии (Казахстан)

Байгабатова Назгуль Кажимуратовна – кандидат исторических наук, член ESCAS, член Ассоциации историков (Казахстан)

Карпова Елена Викторовна – доктор психологических наук, профессор (Российская Федерация)

Килевая Людмила Тимофеевна – доктор филологических наук (хабilitированный доктор гуманитарных наук по системе ЕС), профессор (Польша)

Майлыбаева Гулмира Сабыровна – Ph.D (Казахстан)

Петер Финке (Peter Finke) – профессор (Швейцария)

Томм Розанн Янг (Tomme Rosanne Young) – Ph.D (США)

Утегенов Ерлан Казбекович – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор (доцент) (Казахстан)

Федоров Александр Иванович – кандидат педагогических наук, доцент (Российская Федерация)

Адрес редакционной коллегии: 040009, г.Талдыкорган, ул. Жансугурова 187 А, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Отдел науки и коммерциализации научных проектов, каб. 310.

e-mail: vestnik@zu.edu.kz, **сайт:** <https://journal.zhetysu.edu.kz/>

Ответственный редактор – Туктубаев Б.Б.

Компьютерная верстка – Жепенова Г.М., дизайн обложки – Айдарбеков Р.А.

Подписано в печать 29.03.2024 г. Гарнитура «Korinna.kz, Times New Roman».

Формат 60x84/8. Бумага SvetoCory. Тираж 20 экз. Усл.п.л. 28.75.

Отпечатано в Центре имиджевой политики ЖУ им. И. Жансугурова

Заказ № 00519

Распечатано с файла заказчика

BULLETIN of the ZhU
Scientific journal

Founded in 1997

Published 4 times a year
Re-registered by the Ministry
of information and public development
of the Republic of Kazakhstan

Certificate No. KZ42VPY00015763
dated October 8, 2019

ISSN 1813-1123

EDITORIAL BOARD

Main Editor

Doctor of Geographical sciences, Professor, Honorary academician of the NAS RK

K. Baimyrzayev

Deputy main Editor – Candidate of Biological sciences, Associate Professor

A. Bakhtaulova

Responsible secretary – Ph.D, Associate Professor

L. Karasholakova

Editorial board members:

Daniyar Kaldiyarov – Doctor of Economic sciences, Professor,
Academician of the International economic academy of Eurasia (Kazakhstan)

Nazgul Baigabatova – Candidate of Historical sciences, member of ESSAS,
member of the Association of historians (Kazakhstan)

Yelena Karpova – Doctor of Psychological sciences, Professor (Russian
Federation)

Lyudmila Kil'evaya – Doctor of Philological sciences (habilitated doctor of
Humanities in the EU system), Professor (Poland)

Gulmira Mailybayeva – Ph.D (Kazakhstan)

Peter Finke – Doctor of Sciences, professor (Switzerland)

Tomme Rosanne Young – Ph.D (USA)

Yerlan Utegenov – Candidate of Pedagogical sciences, Associate professor
(Kazakhstan)

Alexander Fedorov – Candidate of Pedagogical sciences, Associate
Professor (Russian Federation)

Postal address: 040009, Taldykorkan, 187A Zhansugurov str., Zhetysu university named after
I. Zhansugurov, Department of Science and Commercialization of Scientific Projects, office 310.

e-mail: vestnik@zu.edu.kz ; **web-site:** <https://journal.zhetysu.edu.kz/>

Responsible Editor – B. Tuktubayev

Desktop publishing – G. Zhepenova, Cover Design– R. Aidarbekov

Signed in print 29.03.2024. Typeface «Korinna.kz, Times New Roman».

Format 60x84/8. Paper SvetoCopy. Circulation 20 copies. Volume 28.75. pr.sh.

Printed in the ZhU named after I. Zhansugurov Branding policy center.

OrderNo. 00519

Printed from customer file.

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT**

<i>Адамова Ж.Б.</i> ЛИДЕРСТВО СРЕДИ МОЛОДЕЖИ	8
<i>Алтай А., Абиров Д.</i> «ӘДІЛЕТ» КОНЦЕПТІСІ: ӘЛЕУМЕТТІК ҚОҒАМДЫҚ КӨРІНІСІ	16
<i>Ансбаева А.Д., Омарқали Б.Б., Жолтаева Г.Н.</i> МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ЭТНОПЕДАГОГИКА ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ МҰМКІНДІКТЕРІ	24
<i>Аппасова Е.Ж.</i> ОТБАСЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МҰМКІНДІКТЕРІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ	31
<i>Аутаева А.Н., Ержанова Г.Ж.</i> БОЛАШАҚ СУРДОПЕДАГОГТАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ДАМУ	37
<i>Баймырзаева М.К.</i> СУЩНОСТЬ И ВИДЫ ТАКИХ ЭЛЕКТРОННЫХ (ЦИФРОВЫХ) ДЕНЕГ, КАК «СТЕЙБЛКОИНЫ», СТАБИЛИЗАЦИЯ ИХ ЦЕНЫ	43
<i>Белкина Е.Н.</i> ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА: ИНСТРУМЕНТЫ И ПРОБЛЕМЫ	49
<i>Yesbulatova Z.</i> MODERN POLITICAL PHILOSOPHY	55
<i>Zulavdinova F.B., Kamzina A.A.</i> CHALLENGES IN USING MASS MEDIA MATERIALS TO DEVELOP STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS	61
<i>Игенбаева Ш.А.</i> ҚАЗІРГІ КӨЛІК ӨНДІРІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ РОЛІ	69
<i>Imangazinova Zh.</i> THE EFFECTIVENESS OF USING THE CASE-STUDY METHOD IN TEACHING ORGANIC CHEMISTRY	76
<i>Калелова Ж.У., Калиева Б.Т.</i> ТАРИХТЫ ОҚЫТУДАҒЫ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ	83
<i>Кастеева Г.Д., Забиева К.К.</i> ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ: КАК СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ИЗМЕНИЛИ ТРАДИЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ	90

<i>Шалабаева Г.М., Кенджасарова А.М., Бурнашева В.Р.</i> ҚР ХАЛЫҚҚА МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК КӨРСЕТУ МЕХАНИЗМІН ДАМУ	95
<i>Құрмантаева А.Ж.</i> МЕМЛЕКЕТТІК ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР: ТҰЖЫРЫМДАМАН ІСКЕ АСЫРУҒА ДЕЙІН	102
<i>Қыстаубаева Б.К., Тажина Г.А., Мухашева М.Б.</i> РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ НЕТРАДИЦИОННЫХ ТЕХНИК РИСОВАНИЯ	109
<i>Лемещенко О.В., Нуртаева А.К., Гусенов Б.Ш.</i> ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА	120
<i>Madina D., Salzhanova L.</i> ANALYZING INTERPRETER-TEXT DYNAMICS IN POLITICAL COMMUNICATION	126
<i>Омирзакова Л.Б., Ошанова Н.Т.</i> ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТЫ ҚОЛДАНУЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТЕКСЕРУ	134
<i>Раждимова М.К.</i> РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В СОВРЕМЕННОМ КОНТЕКСТЕ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ	141
<i>Рысдаулетова Б.Т.</i> СРЕДСТВА РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В ЯЗЫКЕ СМИ	151
<i>Sadykova A.K., Talarova A.K.</i> NAVIGATING THE DIGITAL LANDSCAPE: CONCEPTUAL- METHODOLOGICAL FRAMEWORKS FOR CULTIVATING PROFESSIONALLY-BASED COMPETENCE IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS	157
<i>Садыкова А.К., Балаби А.</i> VI-VII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АРЕНА МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯДА ТҮРКІЛЕРДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ	165
<i>Сырлыбаева М.Т.</i> КӘСІПОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ	175
<i>Тажина Г.А., Ансабаева А.Д., Альменбетова К.Ж., Қыстаубаева Б.К., Мухашева М.Б.</i> МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫ	182

Турысбекова Р.К., Толамисова А.Г.

**МЕНЕДЖМЕНТ НЕГІЗДЕРІ, САПАНЫ БАСҚАРУДЫҢ
ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ТЕОРИЯ, ӘДІСТЕМЕ, ПРАКТИКА 187**

Уалиева С.А., Бозаева Т.Г., Касенова А.М.

**ЛИНГВОМӘДЕНИЕТ- ЛИНГВИСТИКА МЕН МӘДЕНИЕТТАНУДЫҢ
КӨРІНІСІ 194**

Бурибаев Е.А. , Бахытқали М.К.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНДА
МЕМЛЕКЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖАРИЯ БИЛІКТІ
ИНСТИТУЦИОНАЛДАНДЫРУДА АЛАШ ИДЕЯСЫН ҚОЛДАНУ 200**

ЛИДЕРСТВО СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Адамова Ж.Б.

Средняя школа №16, Республика Казахстан, Талдыкорган
e-mail: kasteevagd@gmail.com

В статье рассматривается определение лидера в частности и лидерства в целом, указаны основные шаги и направления в работе лидера и даны советы от Дейла Карнеги по руководству коллективом и влиянию на окружающих. Также в статье рассматривается как расширение прав и возможностей молодежи помогает в формировании будущих лидеров.

У каждого ученика есть потенциал стать лидером, а его учителя и администраторы несут ответственность за создание школьного климата, который способствует их росту как самостоятельных, вовлеченных граждан, а также развивает их лидерские качества. Нынешние активные ученики-будущие лидеры нашего общества, поэтому всегда хочется помочь им в их проявлении, в их стремлении быть нужными и полезными.

Ключевые слова: лидер, лидерство, лидерские качества, характер, руководитель, работа лидера.

Введение

Тема лидерства среди молодежи актуальна для меня, так как я являюсь учителем и организатором воспитательной работы в школе. И всегда среди своих учеников вижу тех, чьи организаторские способности и особые качества сразу бросаются в глаза, выдают их активную гражданскую позицию и обособляют их на фоне других обучающихся. У каждого ученика есть потенциал стать лидером, а его учителя и администраторы несут ответственность за создание школьного климата, который способствует их росту как самостоятельных, вовлеченных граждан, а также развивает их лидерские качества. Нынешние активные ученики-будущие лидеры нашего общества, поэтому всегда хочется помочь им в их проявлении, в их стремлении быть нужными и полезными. Так кто же такие лидеры и какие качества их определяют?

Материалы и методы

Лидер-это, безусловно, знающий специалист как в своей области, так имеющий понятия и из других областей. Он должен уметь работать в команде, уметь считаться с мнением подчиненных, уметь извлекать из существующих мнений свою точку зрения.

Лидер избирается и признается окружающими. Обычно лидером считается тот человек, чье влияние при решении по какому-либо вопросу имеет высокое общественное признание.

Лидерство-это сосредоточение людей на достижении поставленных целей. Лидер и руководитель имеют не одно и то же значение. Руководитель-это тот, кто дает работу и отвечает за эту работу. Хороший руководитель будет корректно принимать выполненную работу. А лидер оживляет людей, ориентирует людей на общую цель, видя будущее в достижении цели.

Ваши лидерские качества зависят от:

- * Свойств вашего характера, врожденных, приобретенных
- * Ситуации в жизни, мест, где можно показать себя
- * Ваше внутреннее "я" и Ваше внимание

Лидерство строится на основе характера человека. Чтобы стать лидером, нужно уделять много внимания собственному развитию, увлечению работой.

Лидерство-это талант. Он выключится, если вы его не разовьете. Истинными лидерами обычно бывают, когда человек приобретает жизненный опыт в 30-35 лет.

В настоящее время в науке разработано множество теорий относительно проблемы лидерства и определен перечень факторов, обеспечивающих ее эффективность (рисунок1). Однако, несмотря на это, различные отрасли науки продолжают изучать этот вопрос.

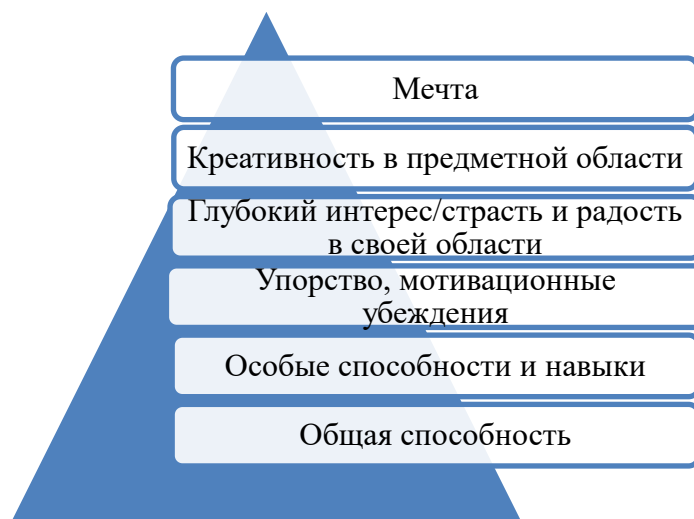

Рисунок 1 – Перечень факторов эффективности в лидерстве

Основная часть

Один из важнейших приоритетов в XXI веке - в веке передовых технологий и образования-стать руководителем. А чтобы стать настоящим лидером, нужно обладать лидерскими качествами. Владение лидерскими качествами - это умение собирать людей и работать с ними, а это ключ к успеху в карьере и жизни. Лидера можно проследить среди группы, не называя его имени. Сами эти люди отличаются от группы. Настоящим лидером, во-первых, должен быть человек с развитым воображением. Причина в том, что перед тем, как принять поставленную перед человеком цель, нужно уметь представить себе, каким будет результат. А для достижения поставленной цели нужен ум и рассудок, которые придадут человеку уверенности и силы. Во-вторых, лидер должен быть смелым. Он должен быть уверен в возможности выполнения своих требований и иметь возможность донести свою уверенность до членов команды. В-третьих, способность лидера вступать в конфликт.

Лидер должен быть как магнит, это центральная фигура, к которой все притягиваются. Надо сказать, что это как бы список без конца, ведь лидер - это человек, который сумел привить в себя все положительные, необходимые и важные качества, накопил много опыта на своем жизненном пути. Я думаю, что как свойство человека быть лидером, так и способность убеждать других людей в своих словах формируются генетикой. Примером может служить переход царской власти через кровь к своему ребенку.

Передача власти от деда к ребенку в Средние века, то есть наследственное удержание королевской семьи в руках своей династии, свидетельствует о прямой взаимосвязи между властью и генетикой. Под "рожденным от гигантской матери" я подразумеваю, что рождение плохого ребенка от хорошего деда-очень редкий случай. Точно так же податливость к власти, сообразительность мысли, рассудительность, хитрость и ораторские качества распространяются по происхождению. Например, Джон Ф. Кеннеди и его отец - всемирно известные личности. Им обоим удалось сохранить бразды правления Запада гибкими и продуктивными один за другим. Если у ребенка нет лидерских качеств, присущих отцу, что можно развить, чтобы сформировать необходимые позиции и способности для каждого руководителя общества. По сути, даже если лидер не избирается внутри группы, он легко выделяется своими пронизательными качествами. (1).

Предлагаю вашему вниманию 5 «качеств» нужных для лидерства:

1. Лидерство – редкий талант, который не поддается многим. Большинство людей считают, что они должны родиться лидерами.

Это не так. Тем не менее, не обязательно быть лидером, потихоньку можно научиться. Количество людей, которым нужно быть хорошим организатором, намного больше, чем мы думаем. Как и другие навыки, лидерство требует много времени, упражнений и работы над ошибками. Главное качество, которое делает людей лидерами - это умение заботиться о других. Согласитесь, это не уникальное свойство.

2. Второе качество - целеустремленность, чувство миссии. Лидер преследует одну цель и указывает, как двигаться дальше. Следят ли за ним другие или преследуют его, вот в чем вопрос.

У лидера обязательно должна быть харизма. Да, многие лидеры обладают свойством харизмы, то есть обладают уникальными личностными качествами и авторитетом. Однако при правильном изучении выясняется, что многоплановость успешных руководителей не такая. Оказывается, у многих людей во всем мире есть свои недостатки и проблемы. Ваше дело и миссия делают вас харизматичным и привлекательным. Не наоборот, а именно так. Конечно, харизматичный лидер тратит меньше ресурсов на результат. Но административная система управления также приносит хорошие результаты, особенно в технических отраслях.

3. Эффективное управление основано на контроле, усилении и манипуляциях.

Но... наиболее эффективное управление основывается на личном примере, способности к оживлению, уважительности и способности быстро принимать решения. Лидерство работает на будущее, а не на прошлое. "Лидер - это тот, кто достаточно силен, чтобы идти туда, куда вы хотите идти, чтобы следовать за ним». Основные функции лидера - Спаси и сохрани, накорми и пожертвуй, разреши спор и направь (А. Калабин). И они основаны на основных человеческих чувствах: самосохранении и выживании. Люди следуют за лидером, разделяя его точку зрения и цель, а также соглашаясь. Хороший лидер помогает людям стать лучше, чем раньше. Он создает рабочую атмосферу, которая заставляет сотрудников работать так же, как и удерживает их. (2)

4. Лидер должен быть высокопоставленным, знаменитым человеком.

На самом деле, лидерство не смотрит на настоящую руководящую должность. В его основе - сервис, эффективность и возможности. Многие из нас стали свидетелями того, как искусственно назначили одного человека на роль лидера, деморализовали этих людей и нанесли серьезный ущерб профессии. Лучшие компании пытаются определить столько лидеров, сколько могут, и развивать их. Осуществляет естественное управление, опираясь на пример. Они не назначают лидера. Они дают лидерам возможность подняться над собой. (2)

5. Хорошие лидеры имеют высокую степень образования.

Нет никакой связи между количеством и качеством дипломов на высшую степень образования и степенью лидерских качеств по сравнению с другими людьми. Когда дело доходит до управления людьми, лучший учитель - это просто практика, лучший двигатель - это сила воли. Формальные знания позволяют найти хлеб. Есть поговорка, что самосовершенствование приносит вам деньги, а воля - власть. Известно, что некоторые из самых известных гуру бизнеса и политиков даже не окончили университет. Они считали, что «создают великие модели мира, которых нет в бизнес-метапредметах " (П. Друкер). Чтение - это изучение правил. Практика - изучение особенностей. Великие лица устанавливают свои правила (2).

Что заставляет людей следовать за лидером? Почему люди откликаются на призыв некоторых лидеров, а не следят за другими? В чем разница между теоретическими лидерами и деловыми лидерами с людьми, которые фактически следуют за ними? В индивидуальном и особом качестве конкретного человека.

Вы искали в себе качества, которые нужны истинному лидеру, чтобы быть из категории людей, которые привлекают людей и тем самым решают важные дела? Я имею в виду следующее: В какой степени вы бы нашли в себе нужные качества, если бы нашли время и исполнили в своем внутреннем мире самые смелые мечты, которые вы хотели бы, даже никому не рассказывали? Это искренний вопрос, который каждый должен задать себе, и каждый должен ответить на него честно! Если он хочет реализовать свой истинный потенциал на полном уровне.

Все взлеты и падения определяются лидерством. И эти качества действительно формируются внутри. Если внутри вы лидер, как хотите, вы можете стать таким же лидером в жизни. Люди захотят следовать за вами. И когда это происходит, вы становитесь тем, кто может решить существующую проблему, которую может создать человек в мире. Знание своей истории-неотъемлемая часть национального сознания, которая важна для сохранения этнической целостности и ее продолжения в следующих поколениях. Важно, чтобы нынешнее поколение ощущало единство со своим народом и ощущало себя непосредственным преемником и реальным хранителем и продолжателем всех его исторических достижений.

То, как лидер ведет себя в трудных жизненных ситуациях, многое говорит о его характере. Стресс не формирует поведение, а проясняет его. Любая трудность-момент перемен, ведущий к развязке, ставящий человека на вершину выбора: либо показать поведение, либо прийти к сделке. Каждый человек, несмотря на негативные последствия, закаляется, если выбирает поведение. Всестороннее развитие и укрепление поведения является нашим основным условием развития не только лидерских, но и личностных качеств.

Еще одна особенность лидера-способность ставить перед собой цели и достигать их. Он должен хорошо знать, чего именно он хочет, и уметь заранее планировать необходимые шаги, чтобы это произошло. Независимо от того, направлены ли цели на работу, отношения, саморазвитие или материальные объекты, главное, чтобы процесс каждый раз происходил одинаково. Для достижения определенной цели руководителю необходимо решать проблемы и принимать соответствующие решения. Устремление человека, направленное на создание и выполнение целей на будущее, прививает в нем нужные качества, мотивирует к определенным действиям. Кроме того, чем раньше он примет соответствующее решение, тем продуктивнее будет его работа (3).

Одним из фундаментальных принципов лидерства является то, что внутри организации другие ожидают хорошего отношения к себе и хорошего рабочего места. Если эти ожидания часто сбываются, результаты тоже будут хорошими. Это приводит к тому, что в результате отсутствия ожиданий и неуверенности каждый раз в человеке возникают негативные чувства. Еще одна положительная черта лидера-его упорство.

Работа лидера должна идти по трем направлениям:

- Необходимость задания - обеспечение выполнения основной цели;
- Потребности группы - создание, поддержание и мотивация группы для выполнения определенной задачи, поощрение командной работы;
- Индивидуальные потребности - определение индивидуальных потребностей каждого и поддержание мира между ними;

Если основывать работу лидера на этих трех элементах, то его главной целью является достижение наилучшего баланса между людьми для достижения поставленной цели в условиях реальной ситуации.

Если лидер выполняет **три функции**, перечисленные ниже, его можно полностью назвать лидером:

- Направляющая;
- Организатор;
- Стимулирующий.

Направляющая - если рассматривать основу руководящей роли, то руководителю необходимо дать направление всем при постановке и принятии деловых задач, определении, акцентировать внимание на мысли и стиле работы. Лидер должен уметь объединять команду и лучше контролировать командную работу для достижения поставленной цели. Это - основа роли организатора. В качестве стимулирующей роли рассматривается понимание важности поставленных задач, защита своего дела при общении с внешним миром. Если лидер хочет успешно выполнять свою роль, он не может использовать эти три роли по отдельности (4).

Развитие лидерства помогает молодежи развивать эффективные коммуникативные и межличностные навыки. Лидерство – это не только отдача приказов, но и построение отношений, сотрудничество с другими, а также вдохновение и мотивация их работать для достижения общей цели. Навыки эффективного общения, включая активное слушание, четкое формулирование идей и предоставление конструктивной обратной связи, имеют решающее значение для успешного лидерства. Программы развития лидерства часто включают обучение навыкам общения и межличностного общения, помогая молодежи развивать способность общаться с другими, строить значимые отношения и эффективно работать в команде. Эти навыки важны не только для руководящих должностей, но и для личного и профессионального успеха в любой области.

Еще одним важным аспектом расширения прав и возможностей молодежи посредством развития лидерства является упор на устойчивость и самосознание. Лидерские роли часто сопряжены с проблемами и неудачами, и лидерам важно быть устойчивыми и способными оправиться от неудач. Программы развития лидерства предоставляют молодежи возможность учиться на неудачах, размышлять над своим опытом и развивать устойчивость и настойчивость. Более того, самосознание является важнейшей чертой эффективного лидерства. Программы развития лидерства часто включают мероприятия, которые способствуют самоанализу, самооценке и самосовершенствованию, помогая молодежи понять свои сильные и слабые стороны, ценности и убеждения. Это самосознание позволяет им искренне руководить, помнить о своем влиянии на других и постоянно работать над своим личностным ростом и развитием.

Расширение прав и возможностей молодежи посредством развития лидерских качеств также способствует развитию чувства гражданской активности и социальной ответственности. Лидерство не ограничивается индивидуальным успехом, но также включает в себя работу по улучшению общества. Программы развития лидерства часто включают компоненты, которые способствуют общественным работам, волонтерству и защите социальных интересов. Это прививает молодежи чувство ответственности перед своим сообществом и побуждает их активно участвовать в решении социальных проблем, выступать за позитивные изменения и вносить вклад в развитие справедливого и инклюзивного общества.

Более того, развитие лидерства поощряет разнообразие и инклюзивность. Эффективные лидеры — это те, кто принимает разнообразие, уважает различия и создает инклюзивную среду, в которой каждый чувствует себя ценным и включенным. Программы развития лидерства часто подчеркивают важность разнообразия, справедливости и инклюзивности и предоставляют молодежи возможность узнать о различных культурах, точках зрения и идентичности. Это помогает им развивать глобальное мышление, становиться более чуткими и инклюзивными лидерами и создавать сообщества, которые прославляют разнообразие и продвигают равенство.

Помимо индивидуальных преимуществ, расширение прав и возможностей молодежи посредством развития лидерских качеств имеет более широкие социальные последствия. Молодежные лидеры, обладающие соответствующими навыками, ценностями и взглядами, могут различными методами способствовать позитивным социальным изменениям. Они могут стать защитниками социальной справедливости, поборниками устойчивого развития и агентами позитивных преобразований в своих сообществах и за их пределами. Молодежные лидеры также могут вдохновлять и наставлять других молодых людей, создавая волновой эффект, который приводит к развитию нового поколения уполномоченных и ответственных лидеров.

Однако важно признать, что не вся молодежь имеет равный доступ к возможностям развития лидерских качеств. Социально-экономические, культурные и системные барьеры могут препятствовать участию некоторых молодых людей в программах развития лидерства. Поэтому важно обеспечить, чтобы программы развития лидерства были доступными, инклюзивными и охватывали широкий круг молодежи, в том числе из маргинализированных

сообществ. Этого можно достичь посредством партнерства между правительством, неправительственными организациями, образовательными учреждениями и местными сообществами для создания и реализации инклюзивных программ развития лидерства, которые учитывают разнообразные потребности и опыт молодых людей. (5)

Результаты и обсуждения

Из вышеизложенного следует, что лидер должен быть сформирован из определенного набора личностных качеств, часть которых он может формировать с рождения, а другая половина - в процессе работы в течение определенного времени. В основе лидерства лежит управление и влияние. За влиянием стоит способность одного человека вносить изменения в поведение, действия и чувства другого человека.

В современном обществе концепция лидерства и стили помогают молодым людям развиваться по-новому. Особый вид влияния на развитие молодежного лидерства - это молодежь с ответственными обязанностями или молодежь без обязанностей. Работа по развитию лидерства включает в себя задачи, которые вовлекают молодых людей в партнерство друг с другом и вовлекают их в размышления и самооценку. Такие мероприятия часто проводятся в школах, например: дискуссии среди учащихся, опросы, уличные занятия, коучинг среди молодежи, работа по обучению молодежи, обмен опытом. Молодежь в процессе проведения развивающей работы может найти поддержку через метод постепенной реализации рефлексии, составления планов, консультирования. Первый шаг - выявить ценности и проблемы, которые необходимы каждой молодежи.

Мысли американского психолога Дейла Карнеги, которые он всегда говорил молодым людям:

1. Начните с похвалы и справедливой оценки. Если вы начнете свой рабочий день с похвалы за работу своих сотрудников, вы поднимите настроение людей. Благодаря этому сотрудники будут стремиться еще больше повысить качество работы.

2. Расскажите об ошибках, встретившись лицом к лицу. Критика часто плохо воспринимается в личных беседах. Но если вы критикуете человека перед толпой, это не только причиняет ему дискомфорт, но и делает вас жестоким, непонимающим человеком. Поэтому критика должна быть выражена только лицом к лицу. Только в таком случае можно говорить без стеснения. Кроме того, критика должна произноситься вежливо.

3. Прежде чем критиковать одного человека, расскажите о своих ошибках. Если кто-то знает о том, что другие люди ошибаются, человеку будет легче повзрослеть. Это заставляет сотрудников прислушиваться к вам, показывая, что вы гуманный, правдоподобный человек.

4. Вместо того, чтобы отдавать приказы, задавайте вопросы, которые приносят идеи. Если человек реализует свою идею, он работает еще лучше. А если у кого-то есть задание, он делает это только для того, чтобы выполнить его.

5. Помогите сохранить репутацию человека, покидающего компанию. Это поможет сотруднику сохранить достоинство. Поэтому относитесь с пониманием к уволившимся сотрудникам.

6. Хвалите даже за небольшой успех. Если вы замечаете каждое небольшое улучшение в работе, лучше похвалить это и сказать хорошее слово. Это воодушевляет сотрудника и заставляет его еще больше любить то, что он делает. Делать работу еще лучше.

7. Дайте другому человеку хорошую репутацию, и он начнет настаивать на том, чтобы быть достойным этого. Дайте сотруднику представление о том, что его аспекты необходимы компании. Пусть эти грани в нем или нет. Если у сотрудника возникает такое доверие, он еще больше улучшает свою работу, и эти аспекты проявляются в нем.

8. Покажите, что ошибку легко исправить. Хорошие слова и поддержка, облегчают исправление ошибок. Это воодушевляет человека.

9. Достигните ситуации, когда выполнение работы, которую вы предлагаете, будет счастьем для ваших сотрудников. Объясните, что ваше предложение будет выгодным для всех. Это приводит их к дальнейшему улучшению работы, к лучшему результату. Когда вы делаете

людей счастливыми, вы начинаете нравиться им, и благодаря этому они стремятся еще больше повысить качество своей работы. Счастливые люди часто добиваются больших успехов.

10. Как лидер, вы должны подготовить своих коллег к тому, чтобы стать лидерами. Подумайте, что я готовлю вашего последователя. Если вы правильно выполняете свою работу, в результате вы получите повышение. Что происходит с вашей позицией? Вы должны подготовить свою команду. Когда вы уходите, они должны быть лидерами для себя [6].

Заключение

Лидерство-понятие широкое, масштабное. Когда мы слышим это слово, мы думаем о том, что значит быть главой государства. В обществе главами государства будут лишь единицы. Поэтому, когда мы говорим о лидере, мы должны говорить о передовых, предприимчивых, образованных гражданах, которые находятся под руководством различных политических партий, общественных организаций, государственных органов. Таких лидеров также должно быть много в обществе, чтобы на них был общественный спрос. По запросу их должны обучать и воспитывать государственные учреждения. (7)

Что нужно, чтобы стать лидером? Самое главное, это желание занять высокое личное место, которого у многих нет, и готовность взять на себя соответствующие обязанности, ответственность. Считалось, что популярный лидер, как и магический вал, способен находиться в нужном месте в нужное время, в нужном месте. Такое качество не падает с неба, но в некотором смысле это талант, данный Богом. Но талант ни к чему не годится без труда. Поэтому лидер должен стремиться к достижению своей цели, несмотря на присутствие препятствий.

В заключении, хочется отметить что расширение прав и возможностей молодежи посредством развития лидерства имеет решающее значение для формирования будущих лидеров. Оно вооружает молодых людей навыками, ценностями и взглядами, необходимыми для эффективного лидерства, способствует инновациям, способствует разнообразию и инклюзивности, а также поощряет гражданскую активность и социальную ответственность. Инвестируя в развитие лидерских качеств молодежи, мы не только готовим их к руководящим должностям в будущем, но и даем им возможность оказывать положительное влияние в настоящем. Крайне важно, чтобы заинтересованные стороны на всех уровнях расставили приоритеты и инвестировали в инклюзивные программы развития лидерства, которые расширяют возможности и готовят нашу молодежь к тому, чтобы стать лидерами, в которых нуждается наш мир. При правильной поддержке, руководстве и возможностях сегодняшняя молодежь может стать лидерами завтрашнего дня и внести свой вклад в создание более справедливого, инклюзивного и устойчивого мира.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Легко ли быть лидером? <https://massaget.kz/blogs/15916/>
2. 5 шагов к лидерству <https://www.facebook.com/abriscenter/posts/1552975098269090:0>
3. Жастар форумы <http://miras.edu.kz/university/index.php/kz/about-kz/news-kz/601-molodezhnyj-forum-razvitie-navykov-liderstva-kz>
4. Формирование лидерских качеств молодежи-одно из приоритетных направлений патриотического воспитания https://baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-40396
5. Дейл Карнеги. Как стать эффективным лидером. Издательство: Попурри - 2019 - 208 с.
6. Нравственные качества, присущие истинному лидеру <https://studlib.info/pedagogika/479785-tal1179-ryby-shynayy-k1257-shbasshy1171-a-t1241-n-adamgershilik-1179-asietter/>
7. Что нужно, чтобы стать лидером? <https://www.tarbie.kz/32344>

REFERENCES:

1. Legko li byt liderom? <https://massaget.kz/blogs/15916/>
2. 5 şagov k liderstvu <https://www.facebook.com/abriscenter/posts/1552975098269090:0>

3. Jastar forumy <http://miras.edu.kz/university/index.php/kz/about-kz/news-kz/601-molodezhnyj-forum-razvitiye-navykov-liderstva-kz>

4. Formirovanie liderskih kachestv molodeji-odno iz prioritetnyh napravleni patrioticheskogo vospitania https://baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_muragat/regmedia-40396

5. Dejl Karnegi. Kak stat' effektivnym liderom. Izdatel'stvo: Popurri - 2019 - 208 s.

6. Mysli Deila Karnegi o liderstve <http://el.kz/kz/news/archive/deil-karnegidıñ-köşbassıylyq-turaly-oilary>

7. Nravstvennye kachestva, prisušie istinomu lideru <https://studlib.info/pedagogika/479785-ta1179-yryby-shynayy-k1257-shbasshy1171-a-t1241-n-adamgershilik-1179-asietter/>

ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ КӨШБАСШЫЛЫҚ

Адамова Ж.Б.

*№16 орта мектеп, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.
e-mail: kasteevagd@gmail.com*

Мақалада, көшбасшы және жалпы көшбасшылық анықтамасы талқыланады, көшбасшы жұмысындағы негізгі қадамдар мен бағыттарды көрсетеді және Дейл Карнегиден команданы басқару және басқаларға әсер ету бойынша кеңестер беріледі. Мақалада жастардың мүмкіндіктерін кеңейту болашақ көшбасшыларды қалыптастыруға қалай көмектесетінін де қарастырады.

Әр оқушының көшбасшы болу мүмкіндігі бар, ал олардың мұғалімдері мен әкімшілері мектеп климатын құруға жауап береді, бұл олардың тәуелсіз, қатысушы азаматтар ретінде өсуіне ықпал етеді, сонымен қатар олардың көшбасшылық қасиеттерін дамытады. Қазіргі Белсенді оқушылар-біздің қоғамның болашақ көшбасшылары, сондықтан Мен әрқашан олардың көріністеріне, қажет және пайдалы болуға деген ұмтылыстарына көмектескім келеді.

Кілт сөздер: *көшбасшы, көшбасшылық, көшбасшылық қасиеттер, мінез, көшбасшы, көшбасшының жұмысы.*

LEADERSHIP AMONG YOUNG PEOPLE

Adamova Zh.

*Republic of Kazakhstan, Taldykorgan, school №16
e-mail: kasteevagd@gmail.com*

The article discusses the definition of a leader in particular and leadership in general, identifies the main steps and directions in the work of a leader and gives advice from Dale Carnegie on team leadership and influencing others. The article also examines how youth empowerment helps in shaping future leaders.

Every student has the potential to become a leader, and their teachers and administrators are responsible for creating a school climate that promotes their growth as independent, engaged citizens, as well as develops their leadership qualities. The current active students are the future leaders of our society, so we always want to help them in their manifestation, in their desire to be needed and useful.

Keywords: *leader, leadership, leadership qualities, character, leader, leader's work.*

«ӘДІЛЕТ» КОНЦЕПТІСІ: ӘЛЕУМЕТТІК ҚОҒАМДЫҚ КӨРІНІСІ

Алтай А. , Абиров Д.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ
E-mail: altai.aidyn@bk.ru

Мақалада тілдік және тарихи зерттеу жүргізу нәтижесінде анықталған «әділет» концептісінің тілдік және танымдық белгілері қарастырылды. Концепт мәдени-когнитивті сипаттары бар, халық дүниетанымынан хабар беретін танымдық нысан болып саналады. Оларды тілдік негізде зерттеу ұлт менталитеті жайында түсінік қалыптастырады.

Когнитивті лингвистикада жүргізілген зерттеулер нәтижесіне сай концептілер қазіргі қоғам жағдайында комплексті құбылыс ретінде қарастырылады. Концептілердің тарихи, тілдік, танымдық қабаттары халық тұрмысы мен дүниетанымына үңілуге мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы тілдік-тарихи зерттеулер тың түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: ұғым, экстралингвистикалық фактор, таным, халық танымы, концепт, репрезентация.

Кіріспе

Кез келген тілдік бірлік белгілі бір кезеңде қалыптасады. Әсіресе, ұлттың танымы мен көзқарасынан хабар беретін сөздердің орны ауқымды. Концептілердің кеңістігі және мағынасы оларды сипаттауда басымдыққа ие. Зерттеулер нәтижесінде концептілердің ұлт дүниетанымын айқындайтыны белгілі болып отыр. Оларды тек бүгінгі мәнімен ғана түсінуге болмайды. Себебі әр концепт қабатты құрылымға ие. Оның әр «қабаты» әр дәуір тұнбасы. Біз қарастырып отырған «әділет» концептісі де, қазақ танымында ертеден келе жатқан түсінік. ХХ ғасырдағы тарихи жағдайлар біздің пайымдауымызша, «әділет» концептісінің бүгінгі мазмұнын қалыптастыруға негіз болды. Бұл кезеңдегі құбылыстар «әділет» түсінігінің жаңа мазмұн түзуіне ықпал етті. Концептінің ХХ ғасыр кеңістігіндегі өзгерісін дәйектеу үшін, зерттеуде Барлыбек Сырттановтың «Қазақ Елінің уставы» және «Алаш Орда партиясының саяси бағдарламасы» негізгі ақпарат көзі ретінде қарастырылды.

Жалпы, «әділет» концептісі қазақ халқының санасында теңдік, туралық, дұрыстық мағыналарымен және шындық концептісімен астарлас келетін ұғым. Сондай-ақ оның халық руханиятымен астарласуы «әділет» түсінігін жалпы ұлттық концепт ретінде талдауға мүмкіндік береді. Мәселен, С.Г Воркачев концептілердің мәдени мазмұнына тоқталып, олардың тікелей ел руханиятына қатысты болатынын айтады. Ол: «концепт – жоғары рухани құндылықтармен байланысты, тілде өзіндік көріністері бар және этномәдени спецификасымен ерекшеленетін ұжымдық білімнің бірлігі» [1;51] – деп айтады.

Материалдар мен әдістер

«Әділет» концептісі бірнеше бөліктерге ие. ХХ ғасырдағы жағдайларды ескере отырып, «әділет» концептісін ең алдымен «макроконцепт» ретінде қарастыру қажет. Солайша, концептінің тілдік белгілерімен қатар, психологиялық, әлеуметтік, саяси, тарихи қырлары да талданады. «Әділет» концептісі тек бір кезеңді қамтымайды. Сол себепті зерттеуде ол ядро қызметін атқарады. Ал, нысан ретінде алынған ХХ ғасыр сол ядроның тарихи перифериясы болады. Демек, кез келген концепт біздің түсінігіміз бойынша ядро болады. Перифериялық бөлігі болса, оған өзіндік ерекшеліктер қосқан уақыт, ал микроконцептілер сол кезеңде қалыптасқан ұғымдар.

Концептілер айтқанымыздай халық дүниетанымы, болмысы, психологиясы жайлы түсініктер беретін терең ұғымдар. Бұл турасында, К.Қ Күркебаев: «концепт – біздің

санамыздағы ментальді сөздік қорды және психикалық ресурстарды бейнелейтін әлем бейнесінің бірлігі; яғни концепт – этностың ақиқат өміріндегі болмыс-бітімін, жан-жақты ашып көрсетуге барынша талпыныс жасайтын лингвомәдени мазмұны мол тірек-ұғым» [2;14] дейді. Жалпылама зерттеу жұмысында «әділет» концептісінің нақты бір уақыт кеңістігіндегі ауқымы алынғандықтан оны шартты түрде қарастырылып отырған деректерге сәйкес бірнеше топқа бөліп қарастырдық. Зерттеуде ХХ дәуір кеңістігіндегі «әділет» макроконцептісі былайша талданды:

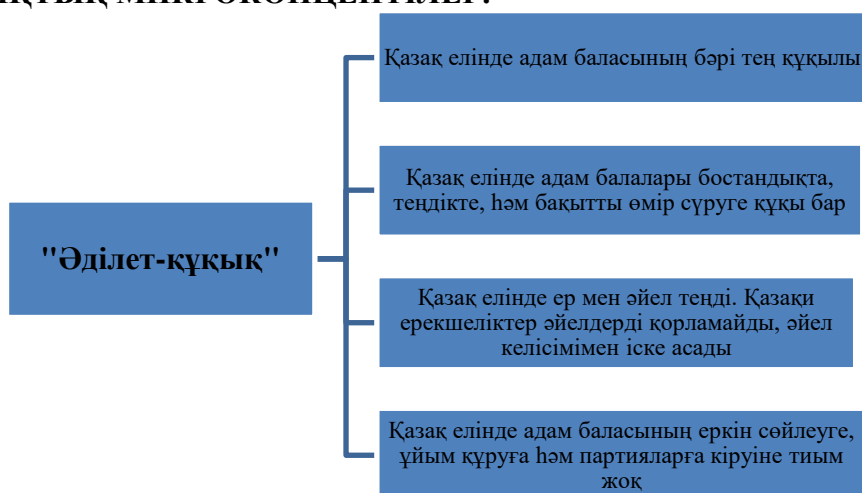

Сурет 1 – «Әділет» макроконцептісі

Негізгі бөлім

ХХ ғасыр саяси өзгерістер кезеңі. Осы уақытта, қазақ даласында түрлі өзгерістер орын алды. Ол өзгерістер халық өмірінің барлық саласын кеңінен қамтыды. Сондай өзгерістердің бірі, құқықтық салада туындаған жаңашылдықтар. Бұл өзгерістер талданып отырған, «әділет» макроконцептісінің өз ішінде жаңа бір микроконцепт туындауына себеп болды. Оны кеңінен ұғу үшін, ресми құжаттарды талдау қажеттілігі туындайды. Осы мақсатта, өткен ғасырда қазақтың «алғашқы конституциясы» атанған Барлыбек Сырттановтың «Қазақ елінің уставы» заң жиғаны тірекші, ақпарат көзі ретінде қолданылды. Жалпы осы уақытта «әділет» макроконцептісінің, бірнеше микроконцептілері құқықтық саладан көрініс тапты. Яғни, бүгінгі таңда біздің санамызда қалыптасқан әділеттің құқықтық түсінігі өз бастауын осы уақыттан алады. Заңның мынадай бөліктерінен «әділет» түсінігінің құқықтық салаға қатынасын ажыратуға болады.

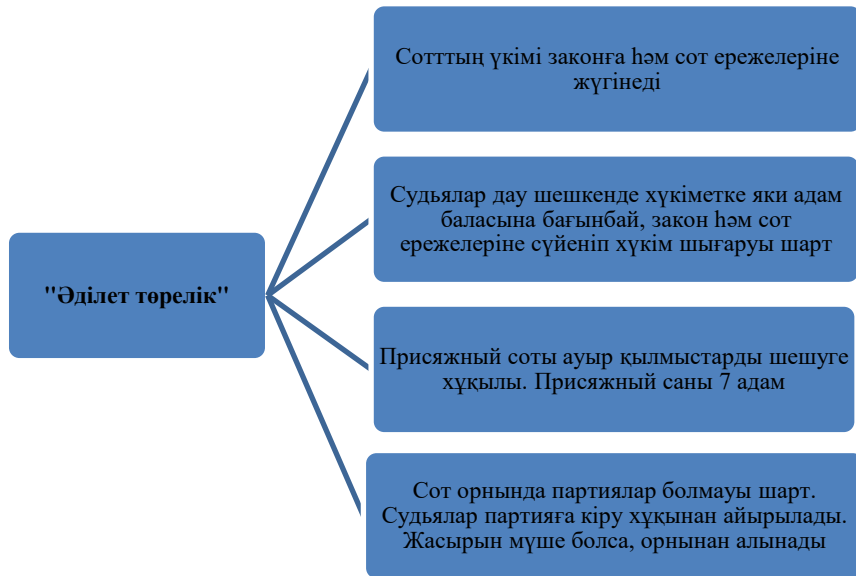
ҚҰҚЫҚТЫҚ МИКРОКОНЦЕПТІЛЕР:

Сурет 2 – Құқықтық микроконцептілер

«Әділет-құқық» микроконцептісі [Қазақ елінің уставы, II. Адам баласының хұқы туралы, www.abai.kz]. Жоғарыда, аталған заңның адам баласының құқығына қатысты 4 бабы көрсетілген. Біздің пайымдауымызша, жоғарыдағы сызбаға енген заң бөлімдері «әділет» концептісінің құқықтық семантикасын толықтай ашып тұр. Қазақ еліндегі адамдардың тең құқыққа ие болуы, таптар мен топтар және жыныстық теңдіктің сақталуы көрсетілген.

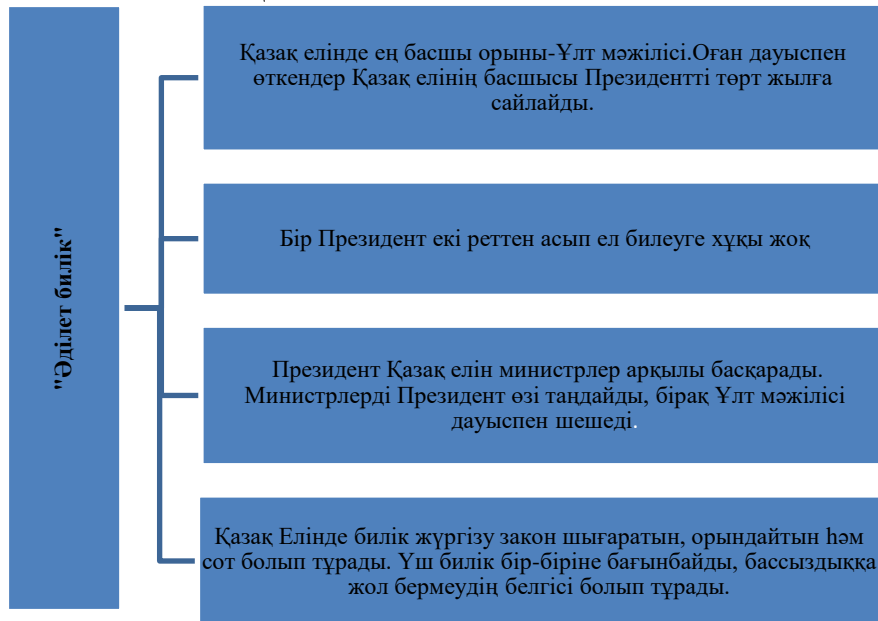
Адамдардың саяси, азаматтық құқықтарының сақталу қажеттілігі де дәйектеліп тұр. Бұл құқықтық баптар тікелей адамның табиғи құқығын сақтауға бағытталған.

Сурет 3 – «Әділет-төрелік» микроконцептісі

«Әділет төрелік» микроконцептісі [Қазақ елінің уставы, IV.Сот турасында, www.abai.kz]. Баптар «әділет» ұғымының сот билігімен байланысын көрсетіп тұр. Соттың даралығы, тәуелсіздігі, заң принциптерін сақтауы нақты айтылады. Әсіресе, судьялардың партиялар құрамынан алынбауы, ауыр қылмыстарды алқабилердің қарастыруы, сынды нормалар әділеттілік қағидатының үстемдігі мен бұқаралық сипатын ашады. Бұл аталған заң баптарының барлығы тікелей сот төрелігінің тәуелсіз яғни, тура және әділетті өтуін қамтамасыз етеді. Соттың тікелей заңға бағынуы мұнда басты болып тұр. Пайымдауымызша, заңның аталған баптарынан «әділет» концептісінің құқықтық мазмұны айқын байқалған. Олардың барлығы ортақ «әділет-төрелік» микроконцептісіне топтастырылып отыр.

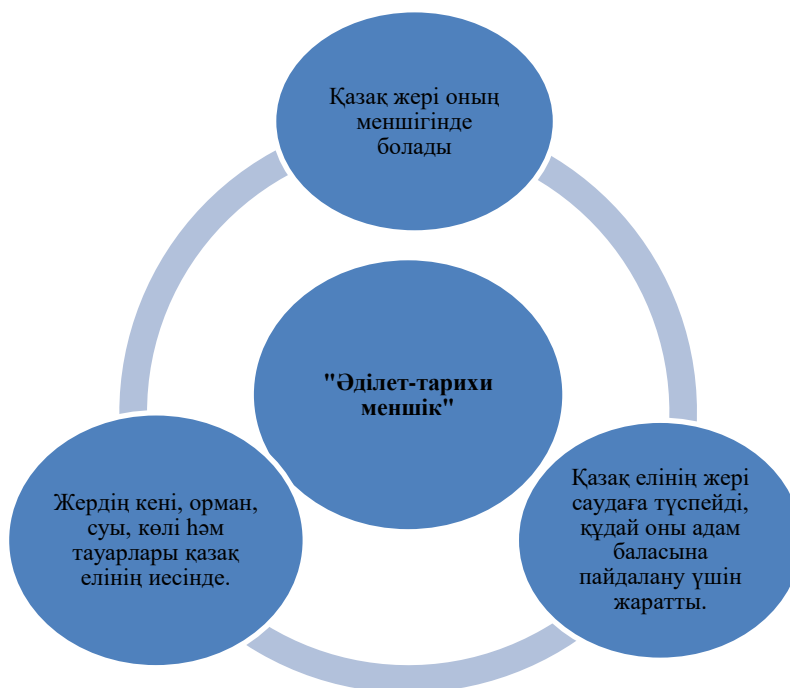
САЯСИ МИКРОКОНЦЕТІЛЕР:

Сурет 4 – «Әділет-билік» микроконцептісі

«Әділет билік» микроконцептісі [Қазақ елінің уставы, I. Қазақ елі республикасының жеке болуы турасында, www.abai.kz]. «Әділет» концептісі дәстүрлі қазақ қоғамының барлық тіршілігін кеңінен қамтыды. Ол жайтты әдеби туындылармен қатар, ресми құжаттардан байқауға болады. «Әділет» түйіндеп айтар болсақ, ол орын алатын жайт, не фактор. Біз зерттеу жұмысына негіз еткен ресми құжаттамаларда сол фактордың «нағыз» «боямасыз» жағдайда қалып, оны сақтап қалу жолдары көрініс тапқан. Әділеттің сақталу жолдары көрсетіліп, заң негізінде бекітілген. Тұжырымыз бойынша мысал ретінде алынған баптардың мазмұны ортақ. Барлығы, мемлекеттік қызметті атқару барысында заңға қайшы жайттардың алдын алуға бағытталды. Бір ерекшелігі, аталмыш баптарда бір адамның екі реттен асып ел билеуге құқығы жоқ екендігі, бір біріне бағынбайтын 3 дербес билік тармақтарының болатындығы және заң үстемдігінің сақталу тиістігі айтылып отыр. Егер, бұл қағидалардың ішкі мағынасына үңілетіп болсақ, «әділет» түсінігін еркін байқай аламыз. Өйткені, билік заң және дербес атқару институттарына негізделіп жұмыс атқарса, ол тікелей «әділетті билікке», «демократиялы қоғамға» айналады. Тек заңға үстемдік құрады. Жеке бас мүддесі алдыңғы орынға шықпайды. Мемлекет басшылары заңнан аттап, не оны өзіне икемдей алмайды. Өздері де есеп беруге міндеттеледі. Аталған жайттар биліктің өз саясаты мен функцияларын «әділетті» жүргізуіне мәжбүр етеді.

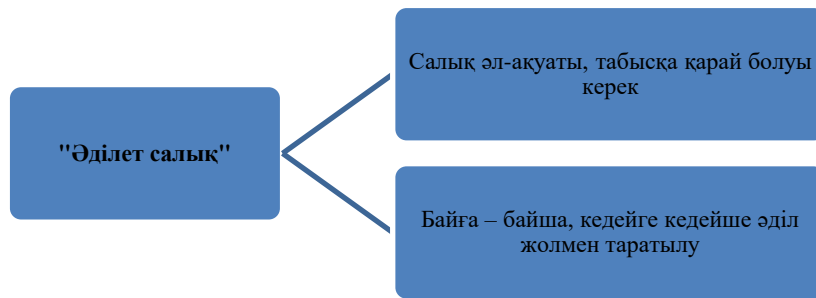
ӘЛЕУМЕТТІК-ҚОҒАМДЫҚ МИКРОКОНЦЕПТІЛЕР

Сурет 5 – «Әділет – тарихи меншік» микроконцептісі

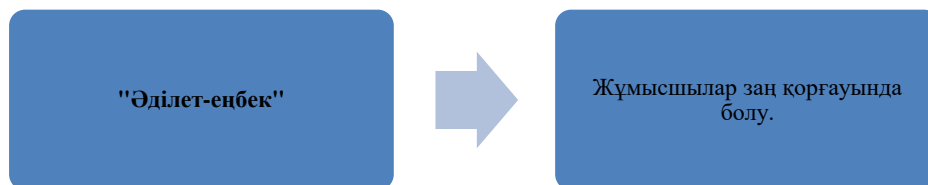
«Әділет-тарихи меншік» микроконцептісі [Қазақ елінің уставы заңы, III. Қазақ жері турасында бөлімі, www.abai.kz]. Біздің ойымызша, берілген баптардың семантикасы бір барлығы жердің тарихи түрде тек халыққа тиесілі екенін және оған халықтың иелік ете алатынын аңғартып тұр. Ал, жерді пайдалануды биліктің қадағалауы, өз кезегінде тәртіпсіздікке жол бермейді. Баптарда келтірілгендей жер және оның үстіндегі барлық мүлік қазақ халқына тиесілі және ол ешқашан саудаға түспей оған қолсұғылмауы керек. Мәселен, Ресей Империясының отарлау саясатының кезеңінде қазақ халқы біраз иеліктері мен қонысынан айырылды. Халық тарығып, ашаршылыққа душар болды. Мал жайылымдары азайды. Сырттан келген қоныстанушылар жерді жергілікті халықтан алып қойды. Солайша, халық тарихи әділетсіздікке ұшырап өз елінде қиындықтар көрді. Ал, заңдағыдай жердің халыққа тиесілі болып, оны тартып алу жайттарына жол бермеу негізі

құндылықтарды қорғайды. Халықтың өз иелігіне деген еркін қолданысына жол ашады. Бөгде күштердің жерді тартып алу әрекетіне мүмкіндік бермеу, халықтың түпкі құқығын қорғау болып табылады.

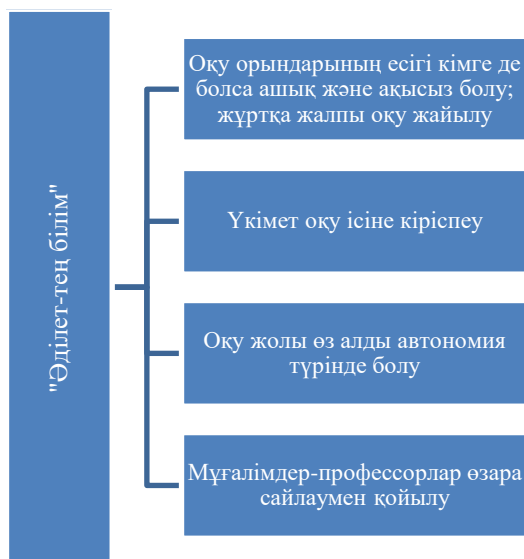
Сурет 6 – «Әділет-салық» микроконцептісі

«**Әділет салық**» микроконцептісі [Алаш Орда партиясының саяси бағдарламасы, VII. Салық www.abai.kz]. Қоғамда әлеуметтік және мүлік теңсіздігінің орын алу факторы ертеден келе жатыр. Қазіргі уақытта да бұл жайтты еркін байқаймыз. Мемлекеттің ең негізгі функцияларының бірі – салық жинау. Ел ішінде, қаржылық жағдайы әр алуан әлеуметтік топтар бар екені ескеріліп, жиналатын салық мөлшері сәйкес түрде бекітілуі қажет. Өз кезегінде ол бай азаматтардың мүлік мөлшеріне пара-пар салық төлеуіне, яғни дүниесі көп болуына қарай салығының артуына негіз болады. Кедей адамдардың өз жағдайынан артық мемлекетке салық төлеуіне, әр адамның табысына сәйкесінше әділетті, ашық түрде міндетті салықты төлеу жағдайын қалыптастырады. Оның заң аясында бекітілуі, ежелден келе жатқан теңсіздік факторына қарай, лайықты салық төлеуге жол ашады. Қоғамның сол арқылы әр мүшесінде наразылық пен сенімсіздік туындамайды. Елдің ең негізгі істерінің бірі «әділеттілік» принципіне негізделеді.

Сурет 7 – «Әділет – еңбек» микроконцептісі

«**Әділет-еңбек ісі**» микроконцептісі [Алаш Орда партиясының саяси бағдарламасы, VIII. Жұмысшылар]. Бүгінде, заманауи қоғамда жұмысшылар қауымының құқығын қорғайтын арнайы еңбек кодексі бар. Өткен ғасырдың алғашқы бөлігінде заңдарда еңбекшілердің мүддесін сақтауға бағытталған мұндай баптар болмады. Жұмысшылардың құқығын қорғап, олардың лайықты жағдайда еңбек етуіне, шектен тыс артық істермен шұғылданбауына және заң аясында қорғалу мүмкіндігін беру ол адам құқығын қорғау болып табылады. Әрдайым жұмысшылардың нақты атқаруы тиіс функцияларының заңда бекітілуі ашықтықты қалыптастырады. Даулы жағдайда заңға жүгіну өз кезегінде әділетсіз жағдайларға жол бермейді. Нормативтік актілерге енгізген осы секілді баптар мен ұсыныстар, сол кезеңде құқығы қолғалмаған жұмысшыларға лайықты жағдай жасады. Ел экономикасының локомотиві болып табылатын еңбекшілерге қатысты даулы жағдайларда қарапайым жұмысшылар құқығының қорғауға алынуы, ол қоғамның ең негізгі бөлігін әділетсіздіктен қорғау факторын туындатады.

ОҚЫТУ ІСІНДЕГІ МИКРОКОНЦЕПТІЛЕР:

Сурет 8 – «Әділет – тең білім» микроконцептісі

Әділет-білім микроконцептісі [Алаш Орда партиясының саяси бағдарламасы, IX. Ғылым – білім үйрету]. Бағдарлама бөлімінде көрсетілгендей оқудың жалпыға бірдей теңдей жағдайда жүргізілуі қоғамға тең мүмкіндік береді. Оқу-ағарту және сауат ашу, білім беру процестерінің тәуелсіз болуы бұл үрдіске басқа күштердің ықпал етіп, теріс жайттардың, саяси қысымның орын алуына жол бермейді. Саланың дербестігі теңдей ортақ мүмкіндіктер мен факторларды қалыптастырады. Білім ісі тәуелсіз болса ғана, сапалы көрсеткішке жету мүмкіндігі де болады. Сонымен қатар, білім саласын автономиялы жағдайға жеткізу, саяси-қоғамдық күштер тарапынан ықпалды жояды. Ағарту ісі тәуелсіз болып, өз мүдделеріне қызмет етеді. Осы салада жұмыс атқаратын профессорлар мен ұстаздардың тең сайлау жағдайында қызметке қойылуы, заңсыз әрекеттерге жол ашпайды. Былайша айтқанда, оқу әрбір адам үшін қолжетімді болып, бөлініс болмайды. Әр адам өз құқығын пайдалану арқылы қысым көрмейді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жалпы зерттеу жұмысына өзек ретінде алынған екі тарихи құжаттың ұқсас тұстары көп. Олардың мағынасына тереңірек зер салатын болсақ, бір емес бірнеше түсініктер мен мәселелер қамтылған. Салыстыру барысында екі құжаттың ортақ мәні «әділет» концептісінің мағынасына жақындайтыны анықталды. Әр бөлім өз алдына жекеше зерделеніп, талданды. Нәтижесінде, екі құжаттың біздің көзқарасымыз бойынша төрт үлкен сфераны қамтитыны арқылы, бірнеше микроконцепт ортақ мәнді атаумен берілді. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, «әділет» бұл зерттеу жұмысында үлкен ядро, ал XX ғасыр перифериялық кезең, түсініктер қалыптасатын уақыт. Осы перифериялық кезеңнен тікелей микроконцептілер туындайды. Зерттеуде, әсіресе бүгінді таңда әрбір адамның санасы мен түйсігінен орын алған әділет сөзінің «құқық», «сот», «заң», «билік» салаларына қатысты түсініктер осы уақыт аралығында қалыптасты деген көзқарас пайда болды. Оған дәлел боларлық факторлар бар. Алғашқы конституциядағы сот билігін даралау мен оның өзіндік ерекшеліктерінің болуы да осыған нұсқайды. Қазақ танымындағы «әділет» түсінігінің тамыры тереңде. Бұл ұғым бір кеңістік пен уақыт аралығында пайда болған жоқ. Ол бай, терең қазақ тілімен бірге өркендеді. Жаңаша мазмұндарға ие болып отырды. Заман алмасқан сайын, қоғам психикасы, эстетикасы алмасады. Қазақ халқы да, түрлі қалыптасу кезеңдерінен өтті. Халықтың ойы түбегейлі, күрделі өзгерістерге де ұшырады. Сәйкесінше, халықтың тілі, жадына да әр заман өзінше өзгерістер алып келді.

Қорытынды

Бүгінгі, кейбір сөздер осыдан біраз жылдар бұрын мүлде басқа мағынаға ие болғандай, «әділет» концептісі де біздің санамыздағы кескінін бірден қалыптастыра қоймады. Зерттеу жұмысының өзегі де осы. Концептінің бүгінгі келбетін біртіндеп ашуға негіз қалыптастыру. Алғашында сөз еткен «ядро» және «периферия» категориялары осы процестердің тірегі болып табылады. Ұғым пайда болады, уақыт өзгеріс енгізеді. Солайша, оның мағыналық және түсінік ауқымы артып, сан түрлі саланы қамтып, ортақ сұлбаға айналады. Концептілердің этимологиялық тарихы да маңызды рөлге ие. Себебі түсінік деген тамырдан жаңаша өркендер қалыптасады. Ал, бүгінгі қоғамдық өмірдегі маңызын әлі жоймаған «әділет» концептісі біздің пайымымыз бойынша өзінің бір үлкен тарауын XX ғасырда жасады. Өткен ғасырдағы түсінік жайлы пайым мен бүгінгі пайымның айырмашылығы зор. Факторлар, қоғам, жүйе өзгеріп отыр. Бірақ ұлт танымындағы орны бір. XX ғасырда «әділет» концептісі өзінің өміршеңдігін дәлелдеді. Ол халықтың тіршілігінен айырылмайтын құндылыққа айналды. Бүгінгі халық дүниетанымын айқындап, тәуелсіздікке алып келген бағдарды белгіледі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропологической парадигмы в языкознании // Филологические науки. -2001. - №1.
2. Күркебаев К.Қ. Қазақ тілінің рухани және материалдық лексикасы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. -191 б.
3. Рахимова А. Адамның интеллектуалдық сипатының концептуалдануы (педагогикалық аспект). PhD докт. дис... -Алматы, 2014.
4. Әдебиеттану: терминдер сөздігі. Құрастырушылар: З.Ахметов, Т.Шаңбаев. - Алматы: «Ана тілі», 1998.
5. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық / Құрастырушылар: Ғ.Қалиев, С.Бизақов, О.Нақысбеков және т.б. –Алматы: «Арыс», 2006.
6. Тектілік: лингвофилософиялық парадигма: ғылыми зерттеу / Б.Өтеген. –Алматы: Қазақ университеті, 2019.
7. Смағұлова Г.Н., Күркебаев К.Қ., Жұмағұлова Ә.М. Шешендік сөздердің дискурсы: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 169 бет.
8. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. М., Русские словари, 1996.
9. Қайдар Ә. Халық даналығы. Алматы, 2004. 559 б.
10. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. М., Языки русской культуры. 1997.

REFERENCES:

1. Vorkachev S.G. Lingvokulturologia, iazykovaia lichnost', konsept: stanovlenie antropologicheskoi paradigmy v iazykoznanii // Filologicheskie nauki. -2001. - №1.
2. Kürkebaev K.Q. Qazaq tiliniñ ruhani jäne materialdyq leksikasy: oqu qūraly. –Almaty: Qazaq universiteti, 2013. -191 b.
3. Rahimova A. Adamnyñ intelektualdyq sipatynyñ konseptualdanuy (pedagogikalıyq aspekt). PhD dokt.dis... -Almaty, 2014.
4. Ädebiettanu: terminder sözdıgı. Qūrastyruşylar: Z.Ahmetov, T.Şañbaev. -Almaty: «Ana tılı», 1998.
5. Qazaq ädebi tiliniñ sözdıgı. On bes tomdyq / Qūrastyruşylar: Ğ.Qaliev, S.Bizaqov, O.Naqysbekov jäne t.b. –Almaty: «Arys», 2006.
6. Tektilik: lingvofilosofialyq paradigma: ğylymi zertteu / B.Ötegen. –Almaty: Qazaq universiteti, 2019.
7. Smağūlova G.N., Kürkebaev K.Q., Jūmağūlova Ä.M. Şeşendik sözderdiñ diskursy: oqu qūraly. – Almaty: Qazaq universiteti, 2012. – 169 bet.

8. Vejbiskaia A. Īazyk. Kūltura. Poznanie. M., Ruskie slovari, 1996.
9. Qaidar Ä. Halyq danalyġy. Almaty, 2004. 559 b.
10. Stepanov Īu.S. Konstanty. Slovār ruskoi kūltury: Opyt issledovania. M., Īazyki ruskoi kūltury. 1997.

КОНЦЕПТ «СПРАВЕДЛИВОСТЬ»: СОЦИАЛЬНО-ОБЩЕСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ

Алтай А., Абиров Д.

*Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Казахстан, Талдыкорган
e-mail: altai.aidyn@bk.ru*

В статье рассмотрены языковые и познавательные признаки концепта «справедливость», выявленные в результате проведения языкового исследования. Концепт считается познавательным объектом, обладающим культурно-когнитивными характеристиками. Изучение их на языковой основе формирует представление о менталитете нации.

Согласно результатам исследований, проведенных в когнитивной лингвистике, концепты рассматриваются как комплексное явление в условиях современного общества. Исторический, языковой, познавательный слои концептов позволяют заглянуть в быт и мировоззрение народа. Языково-исторические исследования в этом направлении позволяют сформировать новое представление о ментальности народа.

Ключевые слова: *понятие, экстралингвистический фактор, познание, народное познание, концепт, репрезентация.*

THE CONCEPT OF «JUSTICE»: SOCIAL SIGNIFICANCE

Altay A. , Abirov D.

*Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: altai.aidyn@bk.ru*

The article discusses the linguistic and cognitive features of the concept of «justice», identified as a result of language research. The concept is considered a cognitive object with cultural and cognitive characteristics. Studying them on a linguistic basis forms an idea of the mentality of the nation.

According to the results of research conducted in cognitive linguistics, concepts are considered as a complex phenomenon in modern society. Historical, linguistic, cognitive layers of concepts allow us to look into the life and worldview of the people. Linguistic and historical research in this direction allows us to form a new idea of the mentality of the people.

Keywords: *linguistic consciousness, concept, extralinguistic factor, folk cognition, representation.*

МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУДА ЭТНОПЕДАГОГИКА ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ансбаева А.Д., , Омарқали Б.Б., , Жолтаева Г.Н.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған қ.
e-mail: aynuransabayeva@gmail.com

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік және т.б. өзгерістерден, жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беру ісін жаңа сатыға көтеру қажеттігі туындап, бастауыш сыныптарда білім беруде этнопедагогика құралдарын мүмкіндігінше пайдалану, оның әдіс-тәсілдерін қарастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Осы тұрғыдан ғылыми-педагогикалық еңбектерді оқып зерделеу қазақ этнопедагогикасында қазіргі мектеп практикасында математиканы оқытуда тиімді пайдалануға болатын материал баршылық екенін көрсетті.

Мақалада математиканы оқытуда ауызекі шығармашылық жанрларын (халық ертегілері, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, т.с.с.) педагогикалық мүмкіндіктерін пайдалану тұрғысынан қарастырылды. Оларды дидактикалық тұрғыдан алғанда оқытуды ұйымдастыру тәсілі немесе оқыту құралы ретінде пайдалану жолдары көрсетілді. Сонымен қатар этнопедагогика құралдарын әр уақытта берілген түрінде пайдалана бермей, кейбіреулерінің желісін сабақтың ыңғайына қарай сәйкестендіріп түрлендіріп өзгерту қажет болатыны ескертіледі.

Этнопедагогика құралдарын тиімді пайдалану бағдарламалық мәселені оқытудың пайдалылығын көрсетуге мүмкіндік береді, математика бастамасын оқытуда көрнекіліктің неғұрлым жоғары дәрежесін қамтамасыз етеді, оқыту процесінде математиканың өмірмен, теорияның практикамен етене байланысын орнатады.

Этнопедагогика құралдарының оқу процесінің тиімділігін арттыратын мүмкіндіктерінің зор екендігі айқындалды. Ол мүмкіндіктер ең алдымен оқыту әдістемесін жетілдірумен, оқушылардың математиканы оқуға қызығушылығын қалыптастырумен байланысты. Ал ол 6-10 жасар оқушылардың математиканы оқып-үйренуінің мотивациясына әсер етеді, сондықтан оқу нәтижесіне де оң әсерін тигізеді.

Кілт сөздер: этнопедагогика құралдары, математика, оқыту, бастауыш сыныптар, дидактикалық мүмкіндіктер.

Кіріспе

Қоғамның қазіргі даму кезеңінде болып жатқан саяси-экономикалық, мәдени-әлеуметтік және т.б. өзгерістерден, ұрпақ тәрбиесіндегі бет бұрыстардан білім және тәлім-тәрбие беру ісін жаңа сатыға көтеру қажеттігі туындап отырғандығы белгілі. Өйткені еліміздің болашағы, оның материалдық және рухани дамуы жас ұрпақтың білімі мен тәрбиесінің деңгейіне байланысты. Сондықтан да қоғамның білім беру жүйесін жетілдіре түсу деген талап-тілектерден туындап отырған мемлекеттік деңгейдегі іс-әрекеттер мен шаралар жүзеге асырылуда.

Осы бағыттардағы елеулі жұмыстар бастауыш буыннан басталады, өйткені, бастауыш мектеп оқу пәндерінің іргетасын қалайды. Осы тұрғыдан алғанда бастауыш білім беру мазмұнында қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілік базалық құндылықтар бірі болып айқындалған. Сонымен қатар бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында бастауыш білім беру аяқталғанда білім алушы Қазақстан халқы мен Қазақстан халықтарының негізгі дәстүрлері мен фольклорын; ұлттық салт-дәстүрлердің мәнін білуі, түсінуі тиіс деп көрсетілген [1].

Осы орайда, бастауыш сыныптарда білім беруде этнопедагогика құралдарын мүмкіндігінше пайдалану және оның әдіс-тәсілдерін қарастыру мәселесі туындайды.

Шынында, қай халықтың тәлімгерлік тәжірибесі болмасын, ол адамзат атаулыға ортақ рухани қазынаның құрамдас бөлігі. Қазақ халқының да мәдени жетістіктерін, ақыл-ой, адамгершілік, еңбексүйгіштік, т.б. қасиеттерін танытатын тәлімгерлік тәжірибесі бар. Онда кешегі өткен данагөй ақын-жыраулардың философиялық болжамдарының, психологиялық пайымдауларының, педагогикалық тұжырымдарының өшпес ізі жатыр.

Сондықтан қандай оқу пәніне қатысты алсақ та, соның ішінде математиканы оқытуда да этнопедагогика құралдарын пайдаланудың мүмкіндіктерін қарастыру әдістемелік ғылымдағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Математиканы оқытуда этнопедагогика құралдарын пайдалану мүмкіндіктерін айқындау мақсатында ғылыми-педагогикалық еңбектерді зерделеу қазақ этнопедагогикасында қазіргі мектеп практикасында математиканы оқытуда тиімді пайдалануға болатын материал баршылық екенін көрсетті.

Ата-бабаларымыздың ежелгі замандардан бастап-ақ жас балаларға тиянақты тәрбие берумен қатар олардың математикалық білім өрісін кеңейтуге де көңіл бөлген бай тәжірибесін пайдалану жайында көптеген пікірлер айтылып, ұсыныстар жасалынған. Осы мәселелермен байланысты еңбектер Қ. Нұрсұлтановтың, Е. Сағындықовтың, Б. Қосановтың, Г. Жолтаеваның, т.б. диссертациялық зерттеулері. Мәселен, Қ. Нұрсұлтановтың еңбегінде мектепте математиканы оқыту мәселесін тарихи тұрғыдан зерттеп, қазіргі қазақ мектептерінде математиканы оқытуда тарихи элементтерді пайдаланудың тәрбиелік маңызы, әдістемелік мүмкіндіктері баяндалған [2], ал Е. Сағындықовтың жұмысында ұлттық ойындарды оқыту және тәрбиелеу процесін жақсарту әдісі, балалардың білімге қызығушылығын арттыру мақсатында математика және қазақ тілі сабақтарында оқыту құралы ретінде пайдалану қарастырылған [3]. Бірақ пайдаланудың әдістемесі жасалмаған. Сондай-ақ, Б. Қосанов диссертациялық жұмысында қазақ бастауыш мектебінде математиканы оқыту жөніндегі ой-пікірдің даму үрдісін кешенді түрде қарастыра отырып, оның қалыптасу және даму тарихын зерттеген [4], Г. Жолтаева еңбегінде негізгі мектепте математиканы оқыту барысында этнопедагогика элементтерін пайдалану мәселесі қарастырылған [5].

Әрине, бұл зерттеулердің нәтижелері қазақ халқының педагогикалық мәдениетіне қомақты үлестерін қосқаны сөзсіз. Бұл жұмыстарда этнопедагогиканың сәйкес элементтерін пайдаланудың мүмкіндіктері жайлы мысалдар орын алған.

Жоғарыда қарастырылған қысқаша шолудың өзі, сондай-ақ педагогикалық, психологиялық және оқу-әдістемелік әдебиетке [6, 7, т.б.], арнайы зерттеулерге жасалған талдау бүгінгі күнге дейін этнопедагогиканың жалпы теориялық негіздері мен тәрбиелік мәселелеріне тереңірек зерттелгенін және пәнді оқытуда, соның ішінде математикалық білім беруде, яғни бастауыш сыныптарда математиканы оқытуда этнопедагогика құралдарын мүмкіндігінше пайдалануға назар аудартты. Сол себептен атадан балаға жалғасып келе жатқан ауызекі шығармашылықты, тәрбиелік мәні бар этнопедагогика құралдарын бүгінгі мектеп жағдайында, бала қабілетінің дамуына лайықталып, оны қолданудың мүмкіндіктері мен жолдарын анықтау мақсатында зерделеу қазақтың ауызекі шығармашылығы жанрларының (ертегі, мақал-мәтел, жаңылтпаш, жұмбақ, т.б.) этнопедагогикалық тұрғыдан оқу-тәрбие ісінде қолдану жайында педагогикалық әдебиеттер, ғылыми-әдістемелік мақалалар, сондай-ақ ғалымдар, педагогтар, психологтар пікірлері де баршылық екенін көрсетті [8, 9, т.б.].

Негізгі бөлім

Мысалы, халық ертегілерін пайдалану – оқушылардың оқуға ынтасын арттырудың, білімге қызығушылығын тудырудың тиімді жолдарының бірі. Әр алуан ғылыми-педагогикалық зерттеулерде ертегілердің тіл, әдебиет сабақтарындағы тәрбиелік мәні

жайында көп айтылған. Біз математиканы оқытуда халық ертегілерінің педагогикалық (білім беру, тәрбиелеу т.б.) мүмкіндіктерін пайдалану тұрғысынан қарастырдық.

Осыған орай халық ертегілерін, халықтың жас ұрпаққа тәлім-тәрбие беру мақсатымен шығарған ертегі-есептерін, дидактикалық тұрғыдан алғанда екі топқа бөлуді ұсынамыз:

- оқытуды ұйымдастыру тәсілі ретінде пайдаланылатын ертегілер;
- оқыту құралы ретінде пайдаланылатын ертегілер.

Ертегілерді оқыту тәсілі ретінде пайдалану дегеніміз, оқушыларды оқытуды ұйымдастыруда белгілі бір ертегінің мазмұнын немесе оқиға желісін пайдалану. Сонда оқушылардың нақтылы білім алу және оларға білім беру мен игерген білімін қолдану дағдыларын қалыптастыруда сабақтың тиімділігін, оқушылардың белсенділігін арттыру мүмкін болады. Мысалы, бастауыш сыныптарда ертегі немесе ертегілер еліне саяхат түрінде ұйымдастырылған сабақ әсерлі болады.

Оқытуды ұйымдастыру тәсілі ретінде пайдаланылатын ертегілер оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырады, тапсырмаларды орындауды жеңілдетеді. Мысалы, есеп шарты оқулықтарда берілген құрғақ математикалық тілден ертегі немесе ертегілер кейіпкерлері қатысатын қызықты хикая тіліне «аударылады».

Оқыту құралы ретінде пайдаланылатын ертегілер оқушылардың білімін, дағдыларын қалыптастырады, алған білімдерін тереңдетеді, пәнге қызығушылығын арттырады.

Оқу-тәрбие процесінде ертегілерді жоғарыдағы екі бағытта пайдалану оқушылардың адамгершілігін, адалдық, мейірімділік сезімін тәрбиелеуге ықпал етеді.

Ал мақал-мәтелдерді сабақта және сыныптан тыс жұмыстарда тиімді пайдалану білім беру мен қатар балалардың халықтық салт- дәстүрлер, наным-сенімдер туралы білімін молайтып, адамгершілік қасиеттерінің дұрыс қалыптасып, жетілуіне ықпал етеді. Сонымен бірге мақал-мәтелдер оқушылардың алған білімдерін тереңдете түседі және байқағыштығын қалыптастыруға ықпалын тигізеді, олардың білімге құмарлығын оятады.

Мақал-мәтелдерді математиканы оқытудың танымдық құралы ретінде тәлім-тәрбие процесінде пайдаланылу мүмкіндіктеріне орай екі топқа жіктеуді ұсынамыз:

- жаңа білім, білік, дағдылар қалыптастыратын және оларды нығайтып, кеңейтетін мақал-мәтелдер;
- оқуға, білімге деген оң қарым-қатынасты қалыптастыратын мақал-мәтелдер.

Мақал-мәтелдерді осылай жіктеу, біздің ойымызша, олардың негізгі мазмұны және қызметіне сай келеді.

Жастарға ақыл-ой тәрбиесін беруге, ой-өрісін өрістетуге ауыз әдебиетінің жұмбақ жанры ерекше роль атқарған.

Педагогикалық әдебиеттерде жұмбақты көркемдік түрде берілген логикалық қызықты есеп, – деп анықтаған. Жұмбақта жасырылған, шифрланған зат туралы сөз болады, ал шифрлану тәсілдері әр түрлі. Олар жұмбақтың логикалық механизмімен айқындалады. Жұмбақты шешу үшін балаға құбылыстарды, заттарды салыстыру керек, оларды ойша жіктеп жаңа жақтарын белгілеу, біріктіріп, тапқанды жинақтау керек.

Жұмбақ шешу ақыл-ойды ұшқырлайды, балаларды логикалық ойлауға, дәлелдеуге үйретеді [10]. Сондықтан жұмбақтарды оқытудың танымдық құралы ретінде пайдалану оқушылардың қоршаған өмірдегі байланыстарды дұрыс түсінуіне, дүниенің әр түрлі қатынастарын көре білулеріне, ол туралы ғылыми диалектикалық бағыттағы көзқарастарының қалыптасуына ықпал жасайды.

Осыларды ескеріп біз қазақ халқының жұмбақтарын тәлім-тәрбие процесінде пайдалану мақсатында педагогикалық көзқарас тұрғысынан жіктеуді жөн көрдік. Классификацияның негізгі шарттары: оқушылардың жас ерекшеліктері және жұмбақтардың дидактикалық мүмкіндіктері.

Осыған орай:

- оқытудың танымдық құралы;

– оқытудың дамытушылық құралы болып табылатын жұмбақтарды өз алдына жеке қарастыру керек.

Дидактикалық мүмкіндіктері: оқушылар жұмбақ шешу процесінде заттың немесе құбылыстың сипаттарын, қасиеттерін, ерекшеліктерін біледі, олардың ақыл-ойы, логикалық ойлау және тағы басқа да қабілеттері дамиды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бастауыш сыныптарда қарастырылған математикалық ұғымдар көпшілік жағдайларда генетикалық тәсілмен қалыптастырылады, яғни оқушылардың күнделікті тұрмыстағы, эмпирикалық ұғымдары мен түсініктері математиканың тіліне «аударылып» математикалық түрде бекітіледі. Осындай процесс эмпирикалық материалға математикалық түрпат беру деп аталады және бастауыш сыныптар оқушыларының мүмкіндіктеріне сай келеді [11, 12].

Мысалы ертегі-жұмбақтар адамнан білімділікті, логикалық ойлау қабілетін талап етеді. Қиял-ғажайып ертегілер, ертегі есептер баланың қиял, ес, ой, т.б. психикалық сапаларының дамуына әсер етеді.

Математика бағдарламасы мазмұнына сәйкес ертегі түріндегі есептерден мысал келтірейік: «Арыстан қартайды. Аңдарды бұрынғысындай аулай алмай үңгірінде жатты. Бір күні оған түлкі келді.

– Халіңіз қалай тақсыр? - деп, көңілін сұрады.

– Халім нашар. Қартайдым, – деді арыстан.

– Жасыңыз қаншада? – деп сұрады түлкі.

– Екеуіміздің жасымызды қосқанда 45 болады. Мен сенен 25 жас үлкенмін. Сонда қанша жаста болғаным? – деп арыстан түлкіні ойландырды».

Ертегіні оқытуды ұйымдастыру тәсілі ретінде пайдаланып сабақта және сыныптан тыс жұмыстарда оқушылардың танымдық іс-әрекетін белсендіру мақсатымен ұжымдық жұмыс ұйымдастыру тәсілі ретінде пайдалануға болады. Мысалы, қиял-ғажайып ертегілердің кейіпкерлері жол сапарда жүретін, жол бойы көп қиыншылықтарға кездесетін сюжеттері негізінде бүкіл сыныппен жұмыс ұйымдастыруға болады. Кейіпкерлерге кездескен қиыншылықтарды математикалық тапсырмалармен алмастырып, сабақ ертегі желісімен жүргізіледі

Немесе жұмбақ ертегілердегі жұмбақтарды сабақтың тақырыбына сәйкес математикалық тапсырмаларға алмастыру тәсілін қолдану оқушыларды сол тапсырмаларды орындауға ынталандырады.

Сол сияқты топтық жұмыс ұйымдастырудың тәсілі ретінде де пайдалануға болады. Мысалы, «Жеті өнерпаз», «Үш өнерпаз» тектес ертегілерде өнерпаздардың өнер жарысын «Математикалық білім сайысына» түрлендіріп бірнеше топтар арасында математикалық жарыс ұйымдастыруға болады. Мысалға сынып «Көреген», «Ұшқыш», «Желаяк» командаларына бөлінеді де берілген математикалық тапсырмаларды орындайды. Тапсырманы қатесіз алдымен орындап болған команда жеңіске жетеді.

Келесі жеке-дара жұмыс ұйымдастырудың тәсілі ретінде пайдалану мысалын келтірейік. Ол үшін кейбір есептердің мазмұнын ертегі кейіпкерлері қатысатын қызықты есептерге түрлендіруге болады.

Мысалы, «Қасқыр мен Қоян дос болыпты. Егер олар бір уақытта әр түрлі пункттерден бір бағытта жүгірсе Қоян Қасқырды 2 сағаттан кейін қуып жетер еді. Қоянның жылдамдығы 25 км/сағ., ал Қасқырдың жылдамдығы 22 км/сағ. екен. Сонда екі пункттің ара қашықтығы қандай болғаны?»

Бірақта кез келген ертегіні берілген түрінде пайдалана беруге болмайды. Ұжымдық, топтық жұмыс ұйымдастырғанда кейбір ертегілердің желісін сабақтың ыңғайына қарай сәйкестендіріп түрлендіріп өзгерту қажет болады.

Қорытынды

Сонымен, математика сабағында этнопедагогика құралдарын пайдалану оқытуды қызықты етуге мүмкіндік береді, яғни математика сабағының мазмұны мен түрлері ол ғылымның салауаттылығы мен оқу материалын жеткізудің тартымдылығымен сабақтастығын көрсетеді. Оқу материалдарын қызықты баяндау және қызықты есептер оларды тез және терең меңгеруге, есте сақтаудың берік болуына әсер етеді.

Этнопедагогика құралдарын тиімді пайдалану бағдарламалық мәселені оқытудың пайдалылығын көрсетуге мүмкіндік береді, математика бастамасын оқытуда көрнекіліктің неғұрлым жоғары дәрежесін қамтамасыз етеді, оқыту процесінде математиканың өмірмен, теорияның практикамен етене байланысын орнатады.

Осы баяндалғандардан этнопедагогика құралдарының оқу процесінің тиімділігін арттыратын мүмкіндіктерінің зор екендігі айқындалды. Ол мүмкіндіктер ең алдымен оқыту әдістемесін жетілдірумен, оқушылардың математиканы оқуға қызығушылығын қалыптастырумен байланысты. Ал ол 6-10 жасар оқушылардың математиканы оқып-үйренуінің мотивациясына әсер етеді, сондықтан оқу нәтижесіне де әсерін тигізеді.

Мұғалімдер тәжірибесінде этнопедагогика құралдарын сабақта пайдалану кездейсоқ сипат алады. Көбінесе оларды оқушылар шаршағанда сергіту мақсатымен, іс-әрекеттерін өзгерту немесе оқушыларды қызықтыру үшін ғана пайдаланады.

Этнопедагогика құралдарын сабақта жүйелі түрде дәстүрлі және жаңа әдіс-тәсілдермен ұштастыра пайдалану математиканы оқытудың тиімділігін арттыру, яғни оқушылардың математикалық білімді игеруін қамтамасыз етіп қана қоймай, оларды қолдануға машықтандыру, сонымен бірге жалпы дамуын жүзеге асыру, яғни жеке тұлға ретінде қалыптастыру құралы деңгейіне көтерілуі тиіс. Ол үшін ғылыми тұрғыдан негізделген сәйкес әдістемелік ұсыныстар әзірлеу келесі зерттеуіміздің мақсаты болмақ.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығына 1-қосымша. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>
2. Нурсултанов К. Очерк истории математических знаний в Казахстане вопросы использования ее материалов в педагогическом процессе казахской школы. Дисс... канд.пед. наук: 13.00.01. -Алма-Ата, 1974. -150 с.
3. Сагындыков Е. Использование народных игр в учебно-воспитательной работе в 1-6 классах казахской школы. Дисс... канд.пед. наук: 13.00.01. - Алма-Ата, 1986. -155 с.
4. Қосанов Б.М. Қазақ бастауыш мектебінде математиканы оқыту жөніндегі ғылыми-әдістемелік ой-пікірдің қалыптасуы мен дамуы (XX ғ. 30-шы жылдарына дейін) Дисс... канд.пед. наук. -Алматы, 1997. -170 б.
5. Жолтаева Г.Н. Негізгі мектепте математиканы оқыту процесінде этнопедагогика элементтерін пайдалану әдістемесі. Пед.ғыл.канд. дисс.: 13.00.02. -Алматы, 1999. -180 б.
6. Левенберг Л.Ш., Ибрагимов Р. Активизация познавательной деятельности младших школьников. -Ташкент: «Фан», 1991. -115 с.
7. Лейтес Н.С. Умственные способности и возраст / Н.С. Лейтес. – Москва: Педагогика, 1971. – 280 с.
8. Қазақ фольклоры мен халық педагогикасының мәселелері. Бірінші жинақ. /Құраст. Т. Қоңыратбаев. -Алматы, 1994. -70 б.
9. Нугербеков Б. Когда оживают сказки. -Алма-Ата. -154 с.
10. Илларионова Ю.Г. Учите детей отгадывать загадки. -Москва: Просвещение, 1985. -160 с.
11. Курманалина Ш.Х. Методика преподавания математики в начальных классах. Учебное пособие. -Астана: Фолиант, 2011. -208 с. ISBN 978-601-292-275-2.
12. Жолтаева Г.Н. Бастауыш сыныптарда математиканы оқыту әдістемесі: Оқу құралы. – Талдықорған: І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, 2022. – 180 б. ISBN 978-601-216-846-4

REFERENCES:

1. Bastauyş bilim berudiñ memleketik jalpyğa mindetti standarty. Qazaqstan Respublikasy Bılım jáne ğylym ministrınıñ 2018 jylǵy 31 qazandaǵy № 604 búrıyǵyna 1-qosymşa. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>
2. Nursultanov K. Ocherk istorii matematicheskikh znani v Kazahstane voprosy ispolzovania ee materialov v pedagogicheskom prosese kazahskoi şkoly. Diss... kand.ped. nauk: 13.00.01. -Alma-Ata, 1974. -150 s.
3. Sagyndykov E. İspolzovanie narodnyh igr v uchebno-vospitatelnoi rabote v 1-6 klasah kazahskoi şkoly. Diss... kand.ped nauk: 13.00.01. - Alma-Ata, 1986. -155 s.
4. Qosanov B.M. Qazaq bastauyş mektebinde matematikany oqytu jöindegi ğylymi-ädistemelik oi-pikirdiñ qalyptasuy men damuy (HH ğ. 30-şy jylдарына deiin) Diss... kand.ped. nauk. -Almaty, 1997. -170 b.
5. Joltaeva G.N. Negizgi mektepte matematikany oqytu prosesinde etnopedagogika elementterin paidalanu ädistemesi. Ped.ğyl.kand. diss.: 13.00.02. -Almaty, 1999. -180 b.
6. Levenberg L.Ş., İbragimov R. Aktivizatsia poznavatelnoi deiatelnosti mladşih şkölnikov. -Taşkent: «Fan», 1991. -115 s.
7. Leites N.S. Umstvennye sposobnosti i vozrast / N.S. Leites. – Moskva: Pedagogika, 1971. – 280 s.
8. Qazaq föklory men halyq pedagogikasynyñ mäseleleri. Birinşi jinaq. /Qürast. T. Qoñyratbaev. -Almaty, 1994. -70 b.
9. Nugerbekov B. Kogda ojivaiut skazki. -Alma-Ata. -154 s.
10. İllarionova İ.G. Uchite detei otgadyvat zagadki. -Moskva: Prosveşenie, 1985. -160 s.
11. Kurmanalina Ş.H. Metodika prepodavania matematiki v nachälnyh klasah. Uchebnoe posobie. -Astana: Foliant, 2011. -208 s. ISBN 978-601-292-275-2.
12. Joltaeva G.N. Bastauyş synyptarda matematikany oqytu ädistemesi: Oqu qüraly. – Talдықорған: I.Jansügirov atyndaǵy Jetisu universiteti, 2022. – 180 b. ISBN 978-601-216-846-4

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Ансбаева А.Д., Омарқали Б.Б., Жолтаева Г.Н.

*Жетысуский университет имени И.Жансугурова, Республика Казахстан, г.Талдықорған
e-mail: aynuransabayeva@gmail.com*

В связи с политико-экономическими, социально-культурными и др. изменениями, происходящими на современном этапе развития общества, возникает необходимость повышения воспитательного процесса подрастающего поколения на новый уровень. В связи с этим одним из актуальных вопросов педагогики является использование средств этнопедагогики в образовательном процессе начальных классов и рассмотрение методов и способов их использования. Изучение научно-педагогических трудов с этой точки зрения показало, что в казахской этнопедагогике достаточно материала, который можно эффективно использовать в современной школьной практике в процессе обучения математике.

В статье рассматриваются педагогические возможности использования жанров устного народного творчества (народные сказки, пословицы, загадки и др.) в обучении математике, показываются дидактические подходы к их использованию в качестве способа организации обучения или средства обучения. Кроме того, отмечается, что средства этнопедагогики не всегда используются в неизменном виде, иногда возникает необходимость преобразования сюжетов некоторых из них в соответствии с содержанием урока.

Эффективное использование средств этнопедагогики позволяет показать полезность изучения программных вопросов, обеспечивает более высокую степень наглядности в начальном обучении математике, устанавливает связь обучения математике с жизнью, теорией с практикой.

Выявлено, что средства этнопедагогики обладают большими возможностями повышения эффективности учебного процесса. Эти возможности связаны, прежде всего, с совершенствованием методики преподавания, формированием интереса учащихся к изучению математики. А это влияет на мотивацию учащихся 6-10 лет к изучению математики и, следовательно, влияет на результат обучения.

Ключевые слова: *средства этнопедагогики, математика, обучение, начальные классы, дидактические возможности.*

THE POSSIBILITIES OF USING THE MEANS OF ETHNOPEDAGOGY IN TEACHING MATHEMATICS

Ansabayeva A.D, Omarkali B.B., Zholtayeva G.N.

Zhetysu University named after I.Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan

e-mail: aynuransabayeva@gmail.com

Due to the political, economic, socio-cultural and other changes taking place at the present stage of society's development, there is a need to raise the educational process of the younger generation to a new level. In this regard, one of the topical issues of pedagogy is the use of ethnopedagogics in the educational process of primary classes and consideration of methods and methods of their use. The study of scientific and pedagogical works from this point of view has shown that there is enough material in Kazakh ethnopedagogy that can be effectively used in modern school practice in the process of teaching mathematics.

The article discusses the pedagogical possibilities of using genres of oral folk art (folk tales, proverbs, riddles, etc.) in teaching mathematics, shows didactic approaches to their use as a way of organizing learning or a means of teaching. In addition, it is noted that the means of ethnopedagogy are not always used unchanged, sometimes there is a need to transform the plots of some of them in accordance with the content of the lesson.

The effective use of the means of ethnopedagogy makes it possible to show the usefulness of studying program issues, provides a higher degree of clarity in the initial teaching of mathematics, establishes the connection of teaching mathematics with life, theory with practice.

It is revealed that the means of ethnopedagogy have great opportunities to increase the effectiveness of the educational process. These opportunities are connected, first of all, with the improvement of teaching methods, the formation of students' interest in studying mathematics. And this affects the motivation of students aged 6-10 to study mathematics and, consequently, affects the learning outcome.

Keywords: *means of ethnopedagogy, mathematics, education, primary classes, didactic opportunities.*

ОТБАСЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МҮМКІНДІКТЕРІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Аппасова Е.Ж.

№14 орта мектеп-гимназиясы, Қазақстан Республика, Талдықорған қ.
e-mail: e.appasova@mail.ru

Автор мақалада отбасы тәрбиесінің маңызына тоқталып, олардың тәрбиелік мүмкіндіктерін арттыру жолдарын қарастырған. Қазіргі отбасы түрлерін анықтап, отбасының тәрбиелік мүмкіндіктерін арттыру шараларына тоқталған. Отбасындағы тәрбиенің тиімділігін бағалаудың негізгі көрсеткіштерін айқындаған. Алынған ақпараттың нәтижелерін талдау әртүрлі деңгейдегі тәрбиелік әлеуеті бар отбасылардың 4 түрін анықтауға мүмкіндік берді. Әр типтегі ата-аналармен олардың педагогикалық мәдениетін қалыптастыру, отбасындағы эмоционалды-адамгершілік қатынастарды арттыру, яғни тәрбиелік әлеуетін арттыру бойынша жүргізілген жұмыстың нәтижесі және тиімділігі көрсетілді.

Ата-аналар өздерінің білім беру жүйесін құрады. Көбінесе қандай баланың өсетіні, неге тәрбиелеуге болатыны, қандай құндылықтарды, нормалар мен ережелерді беруге болатыны соған байланысты. Мұндай тәрбиенің оң да, теріс те болуы мүмкін. Тиісінше, отбасының тәрбиелік мүмкіндіктерін арттыру маңызды мәселе болып табылады.

Кілт сөздер: *отбасы, тәрбие, ата-ана, педагогикалық мәдениет, тәрбиелік әлеует, әдістер, адамгершілік, дәстүрлер.*

Кіріспе

Кез-келген қоғамның маңызды мәселесі – жас ұрпақты отбасылық өмірге, ал отбасылық адамдарды - баланың тууы мен күтіміне, оның жасын ескере отырып тәрбиелеуге, сондай-ақ олардың тәрбиелік мүмкіндіктерін арттыруға дайындау. Әлеуметтік педагогика үшін отбасын құрудың, оның әлеуметтік-мәдени ортасын, әлеуметтік-педагогикалық әлеуетін қалыптастырудың және ата-аналардың тәрбиелік мүмкіндіктерін арттырудың барлық аспектілері өте өзекті.

Отбасы тәрбиенің жетекші факторы ретінде әрекет етеді, өйткені адамның жеке басының даму негіздері ерте балалық шақта, бес жасқа дейін қаланады. Сондықтан отбасының балалардың дамуы мен қалыптасуына әсері көбінесе баланың балалық шағында қалай тәрбиеленгеніне байланысты. Ата-ана мен отбасының әсері адамның кейінгі қалыптасу жылдарында да жалғасады.

Қазіргі отбасылар өте алуан түрлі және бұл баланың дамуы үшін қандай жеке орта екендігіне, олардың тәрбиелік функциясы қандай мазмұнға толы екендігіне байланысты. Отбасылардың шартты түрде бірнеше түрі туралы айтуға болады. Үлкендер баланың жеке басын "қалыптастыруға", оны тәртіпке келтіруге емес, эмоционалды жақындыққа, түсіністікке, эмпатияға қол жеткізе отырып, оның жеке дамуына көмектесуге тырысатын отбасылар бар. Басқа ата-аналардың мақсаты - баланы өз еркіне үйрету, қажетті және пайдалы дағдыларды үйрету арқылы өмірге дайындау (ата-аналардың идеяларына сәйкес). Кейбір отбасыларда бұл тек мінез-құлықты ғана емес, сонымен бірге балалардың ішкі әлемін, ойлары мен тілектерін толық бақылауға деген ұмтылыспен толықтырылады, бұл өткір шиеленістерге әкелуі мүмкін. көрсетсе, оны жазалайды, тіпті ерік-жігерін жою үшін аяусыз ұрады.

Материалдар мен әдістер

Отбасының тәрбиелік мүмкіндіктерін арттыруға келесі шараларды іске асыру ықпал етеді:
- жастарды отбасылық өмірге дайындау;
- отбасында адамгершілік ахуалды сақтау;

- бірінші және кейінгі баланың туылуына психологиялық және моральдық дайындық;
- балаларды тәрбиелеуде отбасы мен балабақшаның, отбасы мен мектептің өзара әрекеттестігін қамтамасыз ету;

- ата-аналардың тәрбиелік күш-жігерінің бірлігі мен дәйектілігін қамтамасыз ету;
- ата-аналардың өз педагогикалық қызметіне сыни көзқарасын қалыптастыру, балаларды тәрбиелеуді жетілдіру жолдарын ақылға қонымды іздеу [1].

Жастарды отбасылық өмірге дайындау келесі бағыттарда жұмыс істеуді көздейді:

- ата-аналардың (болашақ және қазіргі) педагогикалық құзыреттілігін қалыптастыру: ата-ана беделінің маңыздылығын түсіну; әр түрлі жастағы балалардың мінез-құлқында рұқсат етілген шекараларды, баланы (жасөспірімді) тәрбиелеу туралы жалпы түсініктерді білу; жыныстық айырмашылықтар психологиясы және балалардың жыныстық сәйкестігін дамыту, ерлі-зайыптылық қатынастарды қалыпқа келтіру үшін ерлер мен әйелдердің айырмашылықтары; ерте ауытқулардың себептері (егер олар бар болса баланың ерекшеліктерін және олардың көріністерін анықтау негіздері);

- ата-аналардың баламен әр түрлі жас кезеңдерінде тәрбие жұмысының құралдары мен әдістемелерін меңгеруін ынталандыру (отбасындағы еңбекке тәрбиелеу, балалар тапсырмаларының педагогикасы, ойынға тәрбиелеу);

- ата-аналардың баламен педагогикалық тұрғыдан орынды қарым-қатынас жасау тәжірибесін қалыптастыру. Ата-ана тәрбиенің маңыздылығын түсініп, ондағы өз орнын, тәрбие іс-әрекетінің мақсаттары мен міндеттерін анықтауы керек [2].

Негізгі бөлім

Балаларды тәрбиелеу - барлық басқа міндеттердің ішіндегі ең маңыздысы. Оны басқа уақытқа ауыстыру мүмкін емес. Тәрбиенің белсенді кезеңі шамамен 6-8 жыл. Ата-ана үшін баланың өмірінің ең жауапты кезеңдері, олар өздерінің тәрбиелік қызметін ұйымдастыра отырып ескерілуі керек:

- 1,5-2 жасқа дейін - баланың жалпы даму кезеңі;
- 3 жас - 7 жас - мектепке дейінгі;
- 8-10 жас (ұлдар үшін 12) – бастауыш мектеп жасы немесе жасөспірімге ауысу ретінде;

- 10 (12) -16 жас - жасөспірім.

Көптеген ата-аналардың тән қателігі - ата-ана тәрбиесінің нәтижелерін бағалауға сараланған көзқараспен қарай алмау.

Отбасындағы тәрбиенің тиімділігін бағалаудың негізгі көрсеткіштері:

- баланың мектепке дейінгі жасында (3-7 жас): адамгершілік қасиеттердің алғашқы белгілерінің көріну сипаты; жалпы физикалық даму және мүмкін ақаулар; ойынға қабілеттілік; ұсыныс деңгейі; жыныстық сәйкестіліктің даму тенденциялары; басым қабілеттердің көріну сипаты; еліктеу қабілеті; қабылданған мінез-құлық нормаларына реакциялар; балалар жауапкершілігінің көріну сипаты;

- бастауыш мектепте баланың жасы (8-10 (12) жас): адамгершілік мәселелерін түсіну; физикалық даму тенденциялары; жыныстық сәйкестіктің ықтимал ауытқулары; қызмет түріне бейімділік; үй шаруашылығына және өз шаруашылығына деген көзқарас; коммуникативтік қасиеттер; азаматтың өз құқықтары мен міндеттеріне басым реакциялар;

- жасөспірім кезінде 10 (12) - 16 жас: кез-келген мәселе бойынша ата-аналарға ашықтық; негізгі мінез-құлық белгілерінің даму деңгейі және мүмкін ауытқулар; жыныс пен жыныстық қатынас проблемалары бойынша реакция мен мінез-құлық түрі; моральдық сезімдердің даму тенденциялары және ықтимал қайшылықтардың сипаты; олардың мінез-құлқының, құқықтары мен бостандықтарының хабардарлық дәрежесі; физикалық дамудың мотивациясы; қарым-қатынас жеке және бірлескен іс-әрекетке; әдеттердің мазмұны және олардың көріну сипаты [3].

Баланың тәрбиесін бағалаудың маңызды өлшемі - сана мен мінез-құлық бірлігінің көрінісі. Мұндай көрініс, А. С. Макаренконың пікірінше, "жалғыз әрекет" сияқты

құбылыста толығымен орын алады. Бала жалғыз болғанда және жағдайға бейімделудің, екіжүзділіктің қажеті болмаған кезде өзін толық және табиғи түрде көрсетеді [4].

Тәрбиенің тиімділігіне айтарлықтай әсер ететін факторлардың барлық алуан түрлілігі ата-аналарға күнделікті ескеру маңызды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Алынған ақпараттың нәтижелерін талдау әртүрлі деңгейдегі тәрбиелік әлеуеті бар отбасылардың 4 түрін анықтауға және отбасылардың әлеуметтік әл-ауқаты туралы диаграмма жасауға мүмкіндік берді. Бұл әр типтегі ата-аналармен олардың педагогикалық мәдениетін қалыптастыру, отбасындағы эмоционалды-адамгершілік қатынастарды арттыру, демек, тәрбиелік әлеуетін арттыру бойынша жұмысты нәтижелі және тиімді жүргізуге мүмкіндік берді.

Тәрбие мақсатында тұрақты отбасылық дәстүрлер, жанжалдың өте төмен деңгейі, ата-аналар мен балалардың эмоционалды-адамгершілік қарым-қатынастары ескерілетін отбасылық өмірдің оң, тұрақты тәсілі атап өтілетін отбасылар; тәрбие мақсатты түрде жүзеге асырылатын отбасылар, сондай-ақ баланың мүдделеріне сүйене отырып, қазіргі мектептің білім беру жұмысының мақсаттары мен міндеттері ескерілетін отбасылар I типті - білім беру мүмкіндіктері жоғары ауқатты отбасыларға жатады. Мұндай ата-аналармен жұмыс білім беру мәселелеріндегі дағдылар мен білімді одан әрі жетілдіру болып табылады. Ата-аналар өздерінің білім деңгейлері отбасылық тәрбиеде шешуші рөл атқаратынына сенімді. Сондықтан, әртүрлі профильдегі мамандардың қатысуымен білім беруге байланысты семинарлар мен кеңестер, олар өздерінің педагогикалық білімдерін арттыру құралы ретінде қабылданады және оңай байланысқа түседі.

Біз осындай отбасылардың тәжірибесін зерттейміз, насихаттаймыз. Осы мақсатта дөңгелек үстелде кездесулер ұйымдастырылды - "Қиын балалар мен қиын ересектер", "Ата-аналар мен балалар: үстемдік ету немесе ынтымақтастық", сұрақ-жауап кештері - "Этикет білгірлерінің турнирі", "Біз балалармен дұрыс қарым-қатынас жасаймыз ба", тренингтер. Бірлескен кездесулер барысында ата-аналар балаға әсер етудің әртүрлі тәсілдеріне және оған жүгіну формаларына баға береді, үздіктерін таңдайды.

Алайда, осы типтегі отбасылар қауіпті, бірақ табиғи жағдайлар туындаған кезде, мысалы, жазатайым оқиға, ауыр ауру, сыртқы факторлардың әсерінен болатын бақытсыздық жағдайында әлеуметтік қолдауды қажет етеді. Проблемалар туындаған жағдайда оларға қысқа мерзімді жұмыс үлгілері аясында бір реттік көмек жеткілікті.

II типке балаларды қоғамда өмір сүруге дайындау үшін психологиялық-педагогикалық мәдениеттің орташа деңгейі бар отбасылар жатады. Ата-аналар тәрбиенің мақсаттарын біледі, бірақ оларға жету үшін баланың жас және жеке ерекшеліктерін ескермейді. Отбасының тәсілі әдетте қайшылықты. Отбасының моральдық және еңбек атмосферасы жағымды, отбасылық дәстүрлер орын алады. Бірақ жұмыспен қамту, шамадан тыс жүктеме, мінездің теңгерімсіздігі, ата-аналардың білімінің жеткіліксіз дәрежесі салдарынан ұрыс-керіс, жанжалдар туындайды, бұл отбасылық микроклиматқа теріс әсер етеді. Ата-аналардың көпшілігі бала тәрбиесін түзету үшін мұғалімдермен өзара әрекеттесуге дайын.

Тәрбие іс-әрекетінің нәтижелілігінің орташа дәрежесі бар ата-аналармен жұмыс кезінде олардың жетіспейтін білімдері мен дағдыларын кеңейтуге және тереңдетуге баса назар аударылды. Жеке мәселелер тәжірибелі ата-аналарды тарта отырып, дөңгелек үстелде талқылауға шығарылды. Әңгіме барысында кез-келген фактілер мен құбылыстарды жаңғырту, балалардың мінез-құлқының нақты формаларын салыстыру және талдау мәселелері талқыланды. Педагогикалық мәселелерді шешуге арналған семинарлар өткізілді, онда ата-аналарды мінез-құлықтың ең қолайлы түрлерін іздеуге итермелейтін проблемалық жағдайлар ұсынылады.

Ата-аналарға отбасында тұрақты қарым-қатынас орнатуға көмектесу өте маңызды. Бұл тапсырманы жеке әңгімелер, топтық кеңестер шешуге көмектеседі. Ата-аналарды

балалардың жас ерекшеліктерімен таныстырдым. Ата-аналардың баланың мінез-құлқын талдауы олардың іс-әрекеттерінің себептерін, психикалық және жас қажеттіліктерін түсінуге көмектеседі.

II типтегі отбасылар балаларды мақсатты түрде тәрбиелеу үшін қандай да бір себептермен жағдайлардың болмауымен сипатталады. Отбасы мүшелерінің өмірін ұйымдастыру жоқ. Мұндай отбасыларда қолайлы бастапқы некелік қатынастар болған кезде де біртіндеп мектеппен, ерлі-зайыптылармен бір-бірімен тәрбие туралы қақтығыстар қалыптасады. Ата-аналардың педагогика мен психология туралы жеткілікті білімі жоқ. III типтегі отбасыларда жақсы отбасылық дәстүрлер жоқ, көбінесе авторитаризм рухы билік етеді. Ересектердің авторитаризмі олардың мүдделерімен, қажеттіліктерімен, жеке ерекшеліктерімен есептелмей, балаға өз билігін бекітуге деген ұмтылыста көрінеді.

Мұндай ата-аналарға ата-ананың тәрбиеге тең қатысуы, көзқарастардың бірлігі қажеттілігі мысалдар арқылы көрсетілді. Бұл жұмыс екі ата - анамен және әрқайсысымен жеке-жеке сөйлесу немесе кеңес беру түрінде жүргізілді - "Тәрбиедегі отбасылық қатынастардың маңызы. Баланы тәрбиелеуге әкесі мен анасының тең қатысу қажеттілігі", "Балаларға қатыгездік. Бұл не?", "Баланы тәрбиелеудегі ананың (әкенің) рөлі".

Кеңес беру барысында ол отбасылық қиындықтардың себептерін, тәрбиелік қателіктердің сипатын түсінуге көмектесті, ата-аналар мен балалардың қарым-қатынасын реттеді. Кеңес беру тақырыбы өмірлік жағдайларға байланысты, ата-аналардың тәрбиелік қызметінің нәтижелілігіне байланысты. Бір отбасын қатал жазалардан, баланың мінез-құлқын қатаң ұсақ бақылаудан бас тартуға шақыру керек. Басқа ата-аналарды, керісінше, тәрбиедегі бақылаусыздық пен рұқсат етудің зияндылығына сендіру керек.

III типті отбасыларға жататын ата-аналар балаларды тәрбиелеу мәселелерін талқылауға қатысуға тырысты, оларға отбасындағы тәрбие процесін қалай басқаруға кеңес берді, балаларға үйде практикалық тапсырмалар берді, ата-аналарға осы тапсырмалар туралы хабарлады.

"Ата-аналар "қорқынышты" бола алмайды " тренингінен кейін көптеген ата-аналар баланың жан дүниесінде жағымсыз эмоциялардың (ашуланшақтық, ашуланшақтық, алшақтық) тұқымын, оның орнына оның күлкісі мен сүйіспеншілігін ала алмайтындығын түсіне бастады.

Педагогикалық тұрғыдан әлсіз отбасылар, тәрбиелік мүмкіндіктері төмен, мұнда отбасылық өмір салты тұрақсыз, қолайсыз, психологиялық-педагогикалық мәдениеттің деңгейі төмен - IV типті отбасылар немесе проблемалы отбасыларға жатады. Отбасы құрылымында көбінесе маскүнемдік, келіспеушілік, қатыгездік, дөрекілік, зорлық-зомбылық және т.б. сияқты жағымсыз құбылыстар кездеседі. отбасы мүшелері арасындағы қатынастар реттелмеген, күнделікті өмірде мінез-құлық ережелерін бұзу, жанжалдың жоғары деңгейі бар. Ата-аналар балаларына жауапсыз қараумен сипатталады. Олар балалардың өмірін, ойындарын, іс-әрекеттерін ұйымдастырумен айналыспайды, балаларды тәрбиелеуге жауапкершілікті сезінбейді.

Бастапқы кезеңде жұмыс негізінен сенім түрінде жеке сипатта болады, онда мен әкелер мен аналарды өмір салтын өзгерту қажеттілігіне, басқаларды - балаларды тәрбиелеу үшін психологиялық-педагогикалық білім мен дағдыларды игерудің маңыздылығына сендірдім, тәрбие мәселелеріне қызығушылықты оятуға тырыстым. Мұндай отбасылар, ең алдымен, отбасылық тәрбие стилі мен ата-аналардың балалармен қарым-қатынасының сипатын психологиялық-педагогикалық түзетуді қажет етеді.

Осы мақсатта психологпен бірге қарым-қатынас психологиясы бойынша сабақтар циклі, сондай-ақ тәрбиелік әсер ету әдістерін игеруге көмектесетін "баламен қалай әрекет ету керек" практикалық сипаттағы жұмыс жүргізілді. Консультациялар өткізуге көмек көрсету үшін тәжірибелі ата-аналар тартылды.

Қорытынды

Оқушылардың ата-аналарымен жұмыс істеудің осы формалары мен әдістерін қолдану олардың балаларын тәрбиелеуге деген қызығушылығын арттыруға мүмкіндік береді, ата-аналарға мектеп істеріне қосылуға мүмкіндік береді. Ата-аналар баланы түсінуге, олардың жетістіктері мен ата-ана тәрбиесіндегі қателіктерін талдауға тырысады. Олар баласымен де, білім беру мекемесінің мамандарымен де ынтымақтастық тәжірибесін алады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мардахаев, Л. В. Социальная педагогика: полный курс: учебник для бакалавров. – 6-е изд., перераб и доп. / Л. В. Мардахаев. – М.: Юрайт, 2016.
2. Мардахаев, Л. В. Социальная педагогика: учебник для студ. высш. учеб. заведений / Л. В. Мардахаев. – М.: Изд-во РГСУ, 2013.
3. Мардахаев, Л. В. Социальная педагогика: словарь / Л. В. Мардахаев. – В 2-х ч.: А-О и П-Я. – М.: Перспектива, 2011.
4. Макаренко, А. С. Книга для родителей // Педагогические сочинения. В-ми 8 тт. Т. 4. – М.: Педагогика, 1984.

REFERENCES:

1. Mardakhaev, L. V. Socialis paedagogia: completum cursum: artem baccalaurei. 6 et ed. pererab, et additional / L. V. Mardakhaev. – Moscow: Yurayt, 2016.
2. Mardakhaev, L. V. Paedagogia Socialis: artem studentium. superius. studiis. institutiones / L. V. Mardakhaev. - M.: Libellorum Domus RSSU, 2013.
3. Mardakhaev, L. V. paedagogia Socialis: dictionarium / L. V. Mardakhaev. - In 2 horis: A-O et P-Ya. - M.: Perspektiva, 2011.
4. Makarenko, a. S. librum pro parentibus / / paedagogicis inceptis. 8 et t.t. 4. – M.: Paedagogia, 1984.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ СЕМЬИ

Аппасова Е.Ж.

*Средняя школа-гимназия №14, г. Талдыкорган, Казахстан
e-mail: e.appasova@mail.ru*

Автор в статье остановился на значении семейного воспитания и рассмотрел пути повышения их воспитательных возможностей. Определив современные типы семей, остановился на мерах по повышению воспитательных возможностей семьи. Определил основные показатели оценки эффективности воспитания в семье. Анализ результатов полученной информации позволил выявить 4 типа семей с разным уровнем воспитательного потенциала. Были продемонстрированы результаты и эффективность проведенной работы с родителями каждого типа по формированию их педагогической культуры, повышению эмоционально-нравственных отношений в семье, т. е. повышению воспитательного потенциала.

Родители создают свою систему образования. Часто от этого зависит, какой ребенок вырастет, как его можно воспитывать, какие ценности, нормы и правила можно передать. Такое воспитание может быть как положительным, так и отрицательным. Соответственно, важным вопросом является повышение воспитательных возможностей семьи.

Ключевые слова: *семья, родители, воспитание, педагогическая культура, воспитательный потенциал, методы, нравственность, традиции.*

WAYS TO INCREASE THE EDUCATIONAL CAPABILITIES OF THE FAMILY*Appasova Y.Zh**Secondary school-gymnasium N 14, Taldykorgan city, Kazakhstan, 4-36a-7**e-mail: e.appasova@mail.ru*

The author in the article dwelt on the importance of family education and considered ways to increase their educational capabilities. Having identified the modern types of families, he focused on measures to improve the educational capabilities of the family. Identified the main indicators for evaluating the effectiveness of parenting in the family. The analysis of the results of the information obtained allowed us to identify 4 types of families with different levels of educational potential. The results and effectiveness of the work carried out with parents of each type on the formation of their pedagogical culture, improvement of emotional and moral relations in the family, i.e. increase of educational potential were demonstrated.

Parents create their own education system. It often depends on which child will grow up, how it can be brought up, what values, norms and rules can be transmitted. Such upbringing can be both positive and negative. Accordingly, an important issue is to increase the educational capabilities of the family.

Keywords: *family, parents, upbringing, pedagogical culture, educational potential, methods, morality, traditions.*

БОЛАШАҚ СУРДОПЕДАГОГТАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН ӨЗІНДІК ЖҰМЫСТАР АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Аутаева А.Н. , Ержанова Г.Ж.

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: Gulnur_ppf@mail.ru

Мақала болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамыту мәселесіне арналған. Студенттердің ғылыми жұмыстарымен айналысуы қазіргі таңда өте өзекті мәселе болып тұр. Осының негізінде өзіндік жұмыстарды сапалы орындауы жоғары білім алу мүмкіндігін қарастырады. Зерттеудің мақсаты болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытуды теориялық әдіснамалық тұрғыдан негіздеу, әдістемесін жасау және оның тиімділігін эксперимент жүзінде тексеру, ғылыми-әдістемелік ұсыныстар беру. Зерттеу жұмысы барысында аралас зерттеу әдістері қолданылды: сапалық және сандық. Зерттеуге 2-3 курс студенттері қамтылды. Сауалнама нәтижелері арқылы болашақ мамандардың зерттеушілік құзіреттіліктерін өзіндік жұмыстар арқылы дамытудың қарама-қайшылықтары анықталды.

Кілт сөздер: зерттеушілік құзіреттілік; жоғары білім; сурдопедагог; ғылыми жұмыстар.

Кіріспе

Болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамыту өзекті болып тұр. Сол себепті, студенттердің зерттеу құзіреттілігін дамытумен қатар, оның өзіндік жұмыстарды ғылыми негізде жазу сапасы және түсіну деңгейін арттыру сияқты мәселелер туындауда. Кейбір студенттер бұл мәселелердің барлығын қосымша материалдарды қолдану арқылы шешуге болады деген пікір білдіреді. Бұл мақалада болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігі мен өзіндік жұмыстар негізіндегі дамыту жағдайына қатысты сұрақтарды қарастырады.

Негізінен зерттеу құзіреттілігі бойынша болашақ сурдопедагогтарды дамытуға байланысты оң және теріс пікірлер қалыптасқан. Студенттердің зерттеу құзіреттіліктерін дамыту пайдалы деген ұсыныстар да көптеп кездеседі. Біріншіден, студенттердің ғылыми жұмыстарды жазуға деген қызығушылықтарын оятуға септігін тигізуі мүмкін. Мысалға, зерттеу құзіреттіліктерін дамыту арқылы ғылыми жобаларға белсенді қатысуы дамиды. Соның арқасында ғылымға деген қызығушылықтары арта түседі. Екіншіден, болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін дамыту арқылы теориялық білімдерін тәжірибемен ұштастыруға болады. Тәжірибеде өздерін жоғары деңгейде көрсету өскелең ұрпаққа үлгі болып табылады. Дегенмен болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін дамытуда қарсы пікірлер де бар. Себебі бакалавр деңгейінен бастап ғылымға дәріптеу студенттердің қызығушылығын жоғалтуы мүмкін. Мысалға, жоғары білімді алу үшін жалпы пәндерді және негізгі білімді алатындықтан ойлары шашыраңқы болу қаупі бар. Тек сол білімнің белгілі бір пайызы ғана есінде сақталуы мүмкін.

Сонымен қатар өзіндік жұмыстар мәселесі бойынша болашақ сурдопедагогтарды даярлауға деген оң және қарсы пікірлерді кездестіруге болады. Біріншіден, өзіндік жұмыстарды белсенді, жан-жақты орындау деңгейін арттыруға мүмкіндік беруі мүмкін. Студенттер арасында бәсекелестік туып, тапсырмаларды орындау талабын қанағаттандыру үшін білім деңгейін үнемі жетілдіріп отырауы түсінікті. Мысалға, ғылыми кітапханалар қоры, әлеуметтік желідегі құнды мәліметтер, ғылыми мақалаларды ізденуі мүмкін деген тұжырым жасауға болады. Бұл өз кезегінде болашақ мамандардың білім деңгейінің

сапасының артуына алып келеді. Дегенмен шектен тыс ізденіп білім алуға қарсы болудың ең басты себебі – қоғамдық ортадағы тәрбиелік іс-шараларға деген көзқарасының бәсеңдеуі. Білім алу мен тәрбие үрдісі қатар жүретіні анық. Нәтижесінде, әлеуметтік ортадағы белсенділіктері бәсеңдеуі анық.

Еліміздегі жоғары білімнің қол жетімділік деңгейін арттырудың маңызды элементі ретінде Еділбай Оспан академиялық жазылым негіздерін басты бағытқа қойды [1, 7-13 б].

Ресейде Арсентьева М.В. еңбегінде жоғары оқу орындарында студенттердің зерттеушілік құзіреттіліктерін қалыптастыру қажеттігі жайында мақұлдаған. [2, 473-476 б].

Қазақстан Республикасында, атап айтқанда, З.А. Мовкебаева өзінің бірқатар еңбектерінде мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың мамандық таңдауға дайындығы туралы атап өтті [3, 6-11 б].

Қазақстан Республикасында педагогикалық университеттердің дефектология бөлімінің студенттеріне сурдопедагогика негіздерін әзірлеуге алғашқы талпыныстарды профессор А.Н. Аутаева жасады [4, 56-58 б].

В. М. Нагаевтың зерттеуінде өзіндік жұмыс жасаудың екі түрін ажыратады: мазмұнды, адамның адекватты шешім қабылдау қабілеті жоқ және ұйымдастырушылық, іскерлікпен қабылданған шешімді іске асырумен өз жұмысын ұйымдастыру. Атап өткендейғалым, тек осы екі түр болған жағдайда ғана адамның шынайы өзбетімен жұмыс жасауын айтуға болады [5, 2-6 б].

Материалдар мен әдістер

Жоғарыда көрсетілген еңбектерге жасалған талдау болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамыту мәселесінің зерттелмегенін көрсетті. Проблеманың өзектілігін талдау жоғары оқу орындарында болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытуды жүзеге асыруда қоғамның сұранысы мен арнайы педагогика ғылымында оның теориялық және практикалық негізделуі арасында қарама-қайшылықтар бар екендігі айқындалды:

– болашақ сурдопедагогтардың қабілеттілігі мен зерттеушілік құзіреттілігінің дайындығын анықтау және оны шешуде ғылыми негізде өзіндік жұмыстарды орындауға деген қызығушылықтарының жеткіліксіздігі арасында;

– қазіргі қоғамның талаптарына сай болашақ сурдопедагогтардың оқытуды теориялық тұрғыда негіздеу мен оны тәжірибеде жүзеге асырудың мазмұны мен әдістемесінің жеткілікті дәрежеде жасалмауы арасында қарама-қайшылықтардың бар екендігін көрсетеді.

М. В. Буланова-Топоркова атап өткендей, ең алдымен оқу үрдісінің негізін (білімнің іргелі өзегі) және міндеттерін анықтап алып, содан кейін осы негізде тапсырмалар мен мәселелер жүйесін өзіндік жұмыста көрсету керек екенін қарастыруға ықпал етті [6, 6-11 б].

Зерттеудің мақсаты: болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытуды теориялық әдіснамалық тұрғыдан негіздеу, әдістемесін жасау және оның тиімділігін эксперимент жүзінде тексеру, ғылыми-әдістемелік ұсыныстар беру.

Зерттеудің міндеті:

– болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздерін айқындау;

– болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытудың әдістемелік негіздерін жүйелеу;

– танылған ғылыми-әдіснамалық негіздер мен жүйеленген әдістемелік негіздерін тірек ете отырып, болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытуды арнайы әдістемесінің құрылымдық-мазмұндық моделін жасау;

– болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытудың арнайы әдістемесін педагогикалық эксперименттен өткізу және тиімді нәтижелерін оқыту үдерісіне енгізу, ғылыми-әдістемелік ұсыныстар беру.

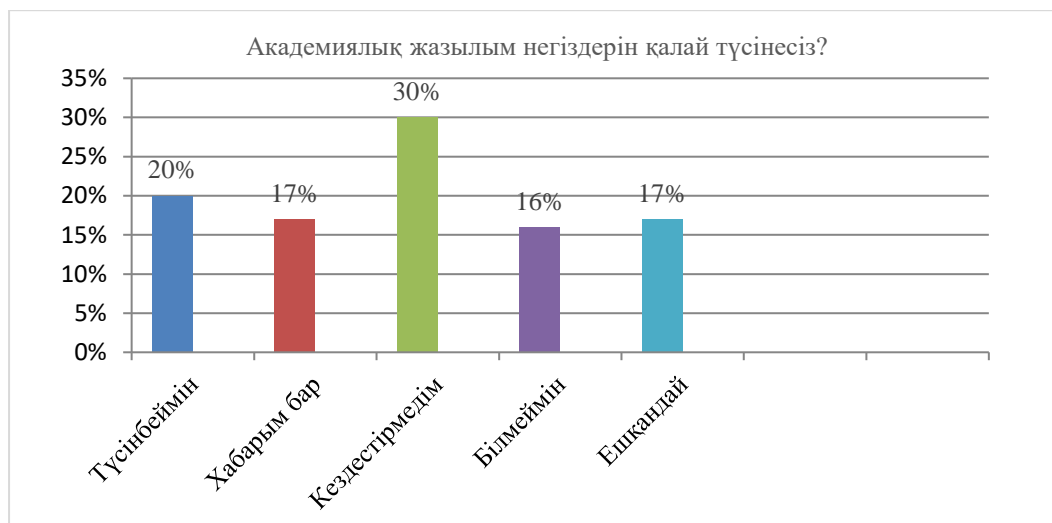
Негізгі бөлім

Зерттеу сапалық және сандық деректерді қолданатын аралас зерттеу әдісін қолданды. Негізгі ақпарат жинау үшін сауалнамалар пайдаланылды. Ізденуші әзірлеген сауалнаманың сұрақтары ашық және жабық түрде болды. Зерттеу мақсатына жету үшін келесі әдістер қолданылды: әдістемелік әдебиеттер мен зерттеулерді талдау, тақырыпқа қатысты түйінді мәселелерді танып-білу, жинақтау, салыстыру, модельдеу; эмпирикалық-педагогикалық бақылау, студенттермен әңгімелесулер өткізу, сауалнама өткізу, педагогикалық эксперимент өткізу, оның нәтижелерін сандық және сапалық талдау. Зерттеу әдістемесі болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттіліктерін өзіндік жұмыстар арқылы дамытуға негізделген.

Нәтижелер мен талқылаулар

Зерттеу барысында болашақ сурдопедагогтардың зерттеушілік құзіреттіліктерін өзіндік жұмыстар арқылы дамытубойынша 2-3курс «Арнайы педагогика»білім беру бағдарламасы студенттеріне сауалнама жүргізілді. Сауалнама жүргізуде зерттеліп отырған тақырып аясында бірнеше сұрақтар қарастырылды:

- Академиялық жазылым негіздерін қалай түсінесіз?
- Зерттеушілік құзіреттілік дегенді қалай түсінесіз?
- Болашақ мамандардың өздік жұмыстарды ғылыми стильде орындауы қаншалықты маңызды?
- Сауалнама нәтижесі бойынша «Академиялық жазылым негіздерін қалай түсінесіз?» деген сұраққа сауалнама қатысқан 2-3курс «Арнайы педагогика»білім беру бағдарламасы бойынша білім алатын студенттер жауап берді.

Сурет 1 – Сұрақ бойынша сауалнама нәтижелері
«Академиялық жазылым негіздерін қалай түсінесіз?»

Сауалнама нәтижесін саралай отырып, болашақ мамандардың зерттеушілік құзіреттіліктерін дамытуда академиялық жазылым негіздерін толық түсінбейтінін байқап отырмыз. Бірақ бұл мәселенің шешімін табуда қарқынды жұмыс істеуге болатынын көруге болады. «Академиялық жазылым негіздерін қалай түсінесіз?» деген сауалнамада «түсінбеймін» жауабы бойынша 20%, «хабарым бар» жауабы бойынша 17%, «кездестірмедім» жауабы бойынша 30% құраса, «білмеймін» 16%, «ешқандай» жауабын қалап отырған студенттер 17% көрсетті.

- Сауалнама нәтижесі бойынша «Зерттеушілік құзіреттілік дегенді қалай түсінесіз?» деген сұраққа сауалнамаға қатысқан болашақ мамандар белсене қатысты.

Сурет 2 – Сұрақ бойынша сауалнама нәтижелері
«Зерттеушілік құзіреттілік дегенді қалай түсінесіз?»

«Зерттеушілік құзіреттілік дегенді қалай түсінесіз?» сауалнама нәтижесі бойынша барлық қатысқан білімгерлер жауап берді. Аздап хабарым бар жауабы бойынша 51%, мүлдем хабарым жоқ жауабын 15%, білмеймін жауабы бойынша 11%, әлі кездестірмедім 12%, түсінбедім жауабын 16% беріп отыр. Осыдан байқауымызға болады және әлі де болашақ мамандардың зерттеушілік құзіреттіліктерін дамытуда кедергілер орын алады.

Болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамыту қажеттілігі туындап отыр. Қазіргі жағдайда, болашақ мамандар өздерінің зерттеу жұмыстарын, өздік жұмыс тапсырмаларын қаншалықты сапалы деңгейде орындауы бұлыңғыр күйде болып отыр. Оның оң және теріс пікірлері сөзге тиек етеді. Зерттеу жұмысының болжамымен нәтижесі арасында әлі де талқылау жұмыстарын қажет етеді. Жүргізілген сауалнама нәтижелері тақырып аясында әлі де қарқынды, тың жұмыстарды талап етеді. Болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамытуда біршама жұмыстардың жүргізілуі, нәтижеге жетуге септігін тигізетіні анық. Мақалада баяндалған зерттеу жұмысы күнделікті өмірде өт қажет және еліміздің болашағының дамуында, болашақ мамандардың сапалы, кәсіби маман болуында орасан рөл атқарады.

Жоғарыда айтылған ғалымдардың құнды пікірлері жүргізілген зерттеу жұмыстарының тың нәтижеге жетуіне жазылған еңбектері, айтылған пікірлері дәлел болады. Нәтижесінде бірінші курс студенттерінің көпшілігі өмірінің жаңа жағдайларына психологиялық тұрғыдан дайын болмайды. Олар жаңа сабақ түрлеріне бейімделе алмауы, белгілі бір тапсырмаларды орындай алмайды; нәтижесінде зерттеушілік құзіреттіліктерді түсінбеу салдарынан қиындықтарға тап болуда.

Менің ойымша, университетке дейінгі дайындық-бұл студенттердің жеке білім беру және шығармашылық қажеттіліктерін қанағаттандыруға және шығармашылық тұлғаның өзін-өзі дамытуын қамтамасыз етуге бағытталған қосымша зерттеу жұмыстарын орындауды іске асыру арқылы оқыту мен тәрбиелеудің мақсатты процесін ұйымдастыру. Болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамыту жоғарғы оқу орнында үздіксіз білім беру жүйесіндегі қажетті құндылық болып табылады және студенттердің білім беру саласындағы қажеттіліктерін барынша толық қанағаттандыруға қол жеткізуге ықпал етеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, студенттердің зерттеу құзіреттілігін дамыту жайлы пікірлер көп. Ең алдымен студенттердің ғылыми жұмыстармен айналысуына пайдалы болуы мүмкін. Сонымен қатар болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін өзіндік жұмыстар арқылы дамыту сапасын да арттырады анық, бірақ әрбір тапсырманы түсініп орындауы білім сапасының артуына да өз әсерін тигізеді. Менің ойымша, болашақ сурдопедагогтардың зерттеу құзіреттілігін дамытуда тиімді жақтарын мұқият саралау арқылы дұрыс шешім қабылдап, өзіндік жұмыстарды орындаудағы сабақтастығын байланыстыру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ospanov E.T. Академиялық жызылым негіздері: Оқу құралы/ Е.Т. Оспанов – Алматы: «Білік»баспасы, 2020. – 340 бет.
2. Арсентьева М.В. Психологические факторы успешного обучения студентов в вузе // Известия Тульского государственного университета. Технические науки. 2012. Вып. 11. Ч. 2. С. 214-221.
3. Мовкебаева, З.А. Вопросы подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан к работе в условиях инклюзивного образования [Текст] / З.А. Мовкебаева // Педагогика и психология. - 2018. - № 2. - С. 6-11.
4. Сурдопедагогика негіздері : [Электронный ресурс] : оқу құралы / А. Н. Ауаева, А. А. Махметова, Л. А. Бутабаева. - Электрон. текстовые дан. 1,07 МБ. - Алматы : Абай атындағы ҚазҰПУ "Ұлағат" баспасы, 2011. - 155 б.
5. Нагаев В.М. Методика преподавания в высшей школе. – Киев: Центр учебной литературы, 2007. – 232 с.
6. Педагогика и психология высшей школы: учеб. пособие / Отв. ред. М.В. Буланова-Топоркова. – Ростов-на-Дону, 2002. – 544 с. 4. Педагогические основы самостоятельной работы студентов / Под общ. ред. О.Л. Жук. – Мн.: РИВШ, 2005. – 112 с.
7. Urinova N. M., Abdullaeva N. Opportunities to use project-based teaching technology in the development of students' research competence //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 2344-2348.
8. Atadjanov K. Developing the pedagogical competence of future teachers using web-based technologies in self-study //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 11. – С. 306-310.
9. Жексембинова А.К. Университеттік білім беру жүйесінде болашақ әлеуметтік педагогтардың зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру: философия док. (PhD). ... дис.: 6D012300. – Алматы: «Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті», 2017. – 149 б.
10. Есполова Г.К. Жаңартылған білім беру мазмұнында бастауыш сынып оқушыларының зерттеушілік құзыреттілігін қалыптастыру: философия док. (PhD). ... дис.: 6D010200. – Талдықорған: «Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті» Ке АҚ, 2021. – 167 б.

REFERENCES:

1. Ospanov E. T. Fundamentals of academic science: textbook/ Ospanov E. T. – Almaty: publishing house "Bilik", 2020. – 340 pages.
2. Arsentieva M.V. Psychological factors of successful training of students at the university // Izvestiya Tula State University. Technical sciences. 2012. Issue 11. Part 2. pp. 214-221.
3. Movkebayeva, Z.A. Issues of training of pedagogical personnel in the Republic of Kazakhstan to work in inclusive education [Text] / Z.A. Movkebayeva // Pedagogy and psychology. - 2018. - No. 2. - pp. 6-11.
4. Fundamentals of sign language pedagogy : [electronic resource] : textbook / A. N. Auaeva, A. A. Makhmetova, L. A. Butabaeva. - Electron. text from. 1.07 MB. - Almaty: Abai kaznpu "Ulagat " publishing house, 2011. - 155 p.
5. Nagaev V.M. Methods of teaching in higher school. – Kiev: Center of Educational Literature, 2007. – 232 p.
6. Pedagogy and psychology of higher education: studies. manual / Ed. by M.V. Bulanova-Toporkova. – Rostov-on-Don, 2002. - 544 p. 4. Pedagogical foundations of independent work of students / Under the general editorship of O.L. Zhuk. – Mn.: RIGA, 2005. – 112 p.
7. Urinova N. M., Abdullaeva N. Opportunities to use project-based teaching technology in the development of students' research competence //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 2344-2348.
8. Atadjanov K. Developing the pedagogical competence of future teachers using web-based technologies in self-study //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 11. – С. 306-310.

9. Zhekseminova A. K. formation of research competence of future social teachers in the system of university education: philosophy Doc. (PhD). ... dis.: 6D012300. - Almaty: "Al-Farabi Kazakh National University", 2017. - 149 p.

10. Espolova G. K. formation of research competence of Primary School students in the updated content of education: philosophy Doc. (PhD). ... dis.: 6D010200. - Taldykorgan: JSC "Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov", 2021. – 167 p.

РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ СУРДОПЕДАГОГОВ ЧЕРЕЗ САМОСТОЯТЕЛЬНУЮ РАБОТУ

Аутаева А.Н., Ержанова Г.Ж.

*Казахский национальный университет имени Абая, Қазақстан, г. Алматы
e-mail: Gulnur_ppf@mail.ru*

Статья посвящена проблеме развития исследовательской компетенции будущих сурдопедагогов через самостоятельную работу. Работа студентов над научной работой в настоящее время является очень актуальной проблемой. На этой основе качественное выполнение самостоятельной работы предусматривает возможность получения высшего образования. Целью исследования является теоретическое методологическое обоснование развития исследовательской компетенции будущих сурдопедагогов через самостоятельную работу, разработка методики и экспериментальная проверка ее эффективности, предоставление научно-методических рекомендаций. В ходе исследовательской работы использовались смешанные методы исследования: качественные и количественные. В исследование были включены студенты 2-3 курсов. По результатам анкетирования выявлены противоречия развития исследовательских компетенций будущих специалистов через самостоятельную работу.

Ключевые слова: *исследовательская компетенция; высшее образование; сурдопедагог; научные работы.*

DEVELOPMENT OF RESEARCH COMPETENCE OF FUTURE SIGN LANGUAGE TEACHERS THROUGH INDEPENDENT WORK

Autayeva A.N., Erchanova G.Zh.

*Kazakh national pedagogical university named after Abai, Kazakhstan, Almaty
e-mail: Gulnur_ppf@mail.ru*

The article is devoted to the problem of developing the research competence of future sign language teachers through independent work. The work of students on scientific work is currently a very urgent problem. On this basis, the qualitative performance of independent work provides for the possibility of obtaining higher education. The purpose of the study is a theoretical methodological justification of the development of the research competence of future sign language teachers through independent work, the development of a methodology and experimental verification of its effectiveness, the provision of scientific and methodological recommendations. During the research work, mixed research methods were used: qualitative and quantitative. Students of 2-3 courses were included in the study. The results of the survey revealed contradictions in the development of research competencies of future specialists through independent work.

Key words: *research competence; higher education; sign language teacher; scientific works.*

СУЩНОСТЬ И ВИДЫ ТАКИХ ЭЛЕКТРОННЫХ (ЦИФРОВЫХ) ДЕНЕГ, КАК «СТЕЙБЛКОИНЫ», СТАБИЛИЗАЦИЯ ИХ ЦЕНЫ

Баймырзаева М.К.

Университет Кунаева, Казахстан, г. Алматы
e-mail: madikob@mail.ru

В данной статье целью явилось – раскрыть сущность нового вида валюты – стейблкоинов. Рассмотрена вариация электронных денег стейблкоинов, которые находятся между криптовалютами и электронными деньгами. Данный вывод был сделан на основе раскрытия сущности и описания этой валюты, определения их видов, выявлено их отличие от криптовалюты и электронных денег.

Основная методология исследования заключается в формировании определения валюты, сравнении с другими цифровыми деньгами, сделана попытка классификации видов стейблкоинов.

Ценность исследования заключается в том, что данное направление в развитии электронных денег является новым, не исследованным. Эти виды валют, несмотря на их разнообразие, еще не знакомы многим людям, мы решили восполнить данный пробел, и привнести популяризацию для населения, показав стороны этой валюты с точки зрения отличий от криптовалюты, электронных денег, традиционных фиатных денег.

Ключевые слова: криптовалюта, стейблкоины, стабилизация цены, цифровые токены, цифровые деньги, фиатные деньги.

Введение

Как известно по теории, деньги призваны выполнять в обществе три базовые функции: средство платежа (обращения), единицы учета и средства накопления.

Криптовалюты хотя и появились достаточно недавно, но уже стали значимым явлением. Технологии распределённого реестра позволили миллионам людей совершать платежи, инвестировать в криптоактивы и зарабатывать на майнинге. На основе технологий распределённого реестра были разработаны децентрализованные платежные системы нового вида, которые могут работать без центрального контрагента и позволяют совершать пиринговые транзакции. Таковыми транзакции делают добровольный, свободный и равновыгодный обмен валютами.

И все же децентрализованная природа криптовалют содержит в себе определенные ограничения и недостатки для пользователей. Избыточная волатильность цены криптовалют и отсутствие лица, ответственного за состояние децентрализованной платежной системы, делает платежи в системе весьма рискованным мероприятием, что отражается на способности традиционных криптовалют выполнять базовые функции денег.

Материалы и методы

Создание концептуальных положений требует формирования определения, поэтому раскрытие сущности новой валюты опирается на этапы возникновения, назначения, эволюции в природе. Далее, следуя теоретическим подходам, будет сделана попытка классификации и описание видов данной валюты.

Основная часть

Проблемы волатильности цен и надежности транзакций являются важнейшими проблемами криптовалют в глазах пользователей. В этой связи на рынке платежей вслед за криптовалютами стали появляться технологические инновации, которые позволяют эти проблемы решить. Одним из подходов к решению проблемы волатильности цены частных

цифровых денег стало появление так называемых stablecoins (стейблкоин). Stablecoin - буквальный перевод с английского языка означает - стабильные монеты.

Под стейблкоинами изначально понимали «новый класс криптовалют, которые пытаются предложить ценовую стабильность за счет обеспечения резервными активами» [1].

Так, первый проект по реализации стейблкоинов на блокчейне (Tether) был запущен компанией Tether Limited в 2015 г. Tether был привязан к доллару 1:1.

При этом на начало 2020 г. существовало уже более 54 проектов stablecoins, чья стоимость составляла около 2,7% от капитализации всех криптовалют.

Крупнейший российский банк ПАО Сбербанк также допустил в ближайшее время выпуск собственной цифровой валюты - привязанного к рублю токена [2].

Концепция стейблкоинов динамично развивается и еще не имеет однозначной трактовки. Впервые сам термин «stablecoin» возник на рынке криптовалют в 2012 г. в документации к одной из первых версий цифровых денег Mastercoin (один из проектов по созданию криптовалюты).

И все же, несмотря на свое происхождение, обращающиеся на рынке цифровых финансовых активов различные стейблкоины имеют к классическим криптовалютам косвенное отношение. В частности, от обычных криптовалют стейблкоины отличаются сразу несколькими параметрами:

- они имеют централизованную природу эмиссии; природа выпускаемых обязательств стейблкоинов аналогична обязательствам банков или обязательствам электронных платежных систем;
- их нельзя майнить (добывать), как обычные криптовалюты;
- их цена зависит от изменения стоимости обеспечения;
- эмитенты данного типа цифровых денег нуждаются в контроле со стороны аудиторов и (или) регуляторов.

Тем самым мы можем утверждать, что стейблкоины по своей природе больше подходят к определению электронных денег (e-money), а не криптовалют (криптоактивов) как таковых. Данное утверждение не распространяется на алгоритмические stablecoins [3].

В то же время от электронных денег их отличает также несколько особенностей:

- эмитентом стейблкоинов может выступать не имеющая лицензии на соответствующую деятельность корпорация;
- также для многих стейблкоинов не существует формальных обязательств эмитента обменивать цифровые токены на фиатную валюту по заранее установленному курсу, что не характерно для обычных электронных денег.

В этой связи экономисты МВФ для обозначения стейблкоинов с вариативной ценой обмена на фиатные деньги (variable value redemption) используют термин инвестиционные деньги (i-money), выпущенные частными инвестиционными фондами. Объективно производство и функционирование стейблкоинов стало делиться на разные ветви, рисунок 1.

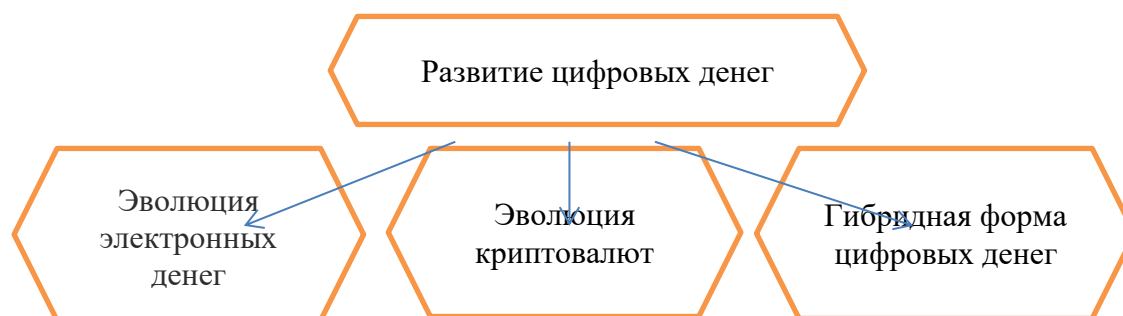

Рисунок 1 – Основные направления развития цифровых денег

Как видно из рисунка 1, современная концепция стейблкоинов включает в себя сразу три направления развития цифровых денег:

- 1) эволюцию электронных денег (стейблкоины с фиксированным возвратом стоимости);
- 2) эволюцию криптовалют (алгоритмические криптовалюты, стейблкоины);
- 3) новую гибридную форму цифровых денег (стейблкоины с плавающим возвратом стоимости - i-money).

Результаты и обсуждения

Тройственность концепции стейблкоинов создает трудности для понимания исследуемого явления в целом [4].

Для многих разновидностей стейблкоинов не существует формализованного обязательства эмитента менять их на фиатные валюты по определенному курсу. Их цена будет определяться стоимостью активов, обеспечивающих выпуск данных денег.

В таблице 1 приведены способы стабилизации цены стейблкоинов.

Таблица 1 – Виды стейблкоинов в зависимости от возможных механизмов стабилизации их цены

Виды стейблкоинов в зависимости от наличия обеспечения	Способы стабилизации цены цифровых «монет»	Содержание
Обеспеченные	Фиатно-обеспеченные стейблкоины	Обеспечение активами, номинированными в одной или нескольких фиатных валютах (доллары, евро и т.д.)
	Крипто-обеспеченные стейблкоины	Обеспечение в виде других криптовалют (bitcoin, ethereum и т.д.)
	Обеспеченные реальными активами стейблкоины	Обеспечение в виде золота, серебра, нефти и т.д.
Необеспеченные	Алгоритмические стейблкоины	Цена обеспечивается программными способами
Гибридные	Гибридные стейблкоины	Комбинированные способы стабилизации цены (как при помощи обеспечения активов, так и алгоритмические)
Источник: составлено на основе материалов www.hackernoon.com [5].		

Как показано в таблице 1, в зависимости от способов стабилизации цены стейблкоины можно разделить на три направления: обеспеченные, необеспеченные (алгоритмические) и гибридные.

Стоит отметить, что экономисты МВФ выделяют необеспеченные (алгоритмические) стейблкоины в отдельную группу криптовалют и называют их управляемые монеты (managed-coins), поскольку их цена определяется не обеспечением, а специальными программами, которые либо увеличивают, либо уменьшают количество цифровых монет в обращении для поддержания их цены на рынке.

Фиатно-обеспеченные стейблкоины. Это централизованные стейблкоины, чья цена на рынке поддерживается фиатными валютами, и базируются на одном эмитенте для выпуска цифровых долговых расписок, погашаемых в соотношении 1:1 к базовому активу, при этом надежная конвертируемость долговых расписок помогает поддерживать привязку 1:1.

Стейблкоины, обеспеченные фиатными валютами, сохраняют свою стоимость в валютах, таких как доллар США или евро. При этом эмитент стейблкоинов обеспечивает относительный уровень стабильности как за счет обеспечения, так и за счет необходимых активных мер для поддержания привязки цены стейблкоинов к фиатной валюте. Для данного вида цифровых монет фиатное обеспечение представляет собой огромную возможность для массового внедрения.

И все же данная модель обеспечения несет в себе определённые риски. Значительный риск для этой модели стейблкоинов - это риск контрагента. Так как обеспечение выпущенных

цифровых монет храниться у централизованного субъекта (банка), то в случае потери доверия к централизованному субъекту из-за различных факторов может произойти дестабилизация стейблкоинов и утрата привязки к фиатной валюте.

Кроме того, модель стейблкоинов, обеспеченная фиатными валютами, становится опасной, когда отсутствует доверие к способности эмитента покрывать выпущенные долговые обязательства, как это было в случае с Tether. Конечно, эти проблемы могут быть решены, если активы подлежат независимому аудиту и имеется достаточно информации, чтобы показать, что организация-эмитент имеет достаточно активов для покрытия непогашенных долговых обязательств.

Обеспеченные реальными активами стейблкоины - это централизованные стейблкоины, чья цена на рынке поддерживается обеспечением реальными активами (золотом, нефтью и т.д.), базируются на одном эмитенте для выпуска цифровых долговых расписок. Цена цифровых монет будет тесно связана со стоимостью обеспечения. Так как обеспечение не может быть поставлено владельцу цифровых монет, то конвертация монет будет производиться в фиатную валюту по стоимости базового актива. Если цена обеспечения растет, то растет и стоимость цифровых монет, и наоборот. Здесь также присутствует риск контрагента, эмитента и высокой волатильности товарных цен.

Крипто-обеспеченные стейблкоины. Это условно децентрализованные стейблкоины, поддерживаемые криптоактивами, полагаются на выпуск без доверия, также называемый выпуском внутри сети, и поддерживают привязку 1:1 к активам с помощью избыточного обеспечения, стимулов и других методов.

Цифровые монеты, обеспеченные криптовалютой, дают возможность использовать криптоактивы в качестве долгового обеспечения, которое затем становится залогом для стабилизации системы и сглаживания волатильности. Данный вид стейблкоинов противодействуют волатильности цен, гарантируя, что каждая монета полностью обеспечена этим резервом.

Важно отметить, что выпуск в сети обеспечивает прозрачность и возможность аудита этих резервов. Обеспечение хранится в смарт-контракте и доступно только после погашения долга по стейблкоинам. В качестве альтернативы смарт-контракт может быть закрыт, а обеспечение продано системой стейблкоина, если избыточное обеспечение упадет ниже заранее определенного уровня.

Самый большой риск для этой модели стейблкоинов - это непостоянство базового обеспечения. Если обеспечение теряет слишком большую стоимость, система становится недостаточно обеспеченной, и могут быть задействованы резервные процедуры, такие как ликвидация стейблкоинов. В конечном итоге волатильность портфеля залога определяет обеспеченную криптовалютой стабильность. В результате нестабильности криптовалюты и залогового обеспечения стейблкоины, обеспеченные криптовалютами, требуют избыточного обеспечения, чтобы можно было компенсировать колебания стоимости залога.

Стейблкоины без обеспечения (алгоритмические). Алгоритмические стейблкоины, также называемые акциями сеньоража и стейблкоинами с поддержкой будущего роста, алгоритмически поддерживаются с математически определенным расширением и сокращением предложения монет. Выдача залогового обеспечения не предусмотрена. Отметим, что центральные банки обычно поддерживают стабильность и предложение своих бумажных валют с помощью аналогичных механизмов.

Алгоритмическая инновация стейблкоинов была задумана Робертом Сэмом в 2014 г. Его идея заключалась в том, чтобы контролировать денежную массу и, следовательно, торговую цену, моделируя смарт-контракт как центральный банк с единоличным мандатом на выпуск монет, которые будут торговаться по одному доллару.

Тем не менее эти стейблкоины на самом деле не подкреплены ничем, кроме ожидания, что они сохраняют определенную ценность. Как это работает?

В случае алгоритмических стейблкоинов повышенный спрос заставляет систему выпускать новые монеты, тем самым увеличивая предложение и понижая цену до привязки. Это работает в обратную сторону: «облигации» используются для изъятия монет из обращения.

Каждый раз, когда цена стейблкоинов становится меньше доллара, система начинает предлагать «акции». Однако для покупки акций необходимы стейблкоины. Спекулянты покупают эти монеты на вторичных рынках по цене чуть ниже доллара. По сути, спекулянтам предлагается небольшая часть будущего роста рыночной капитализации стейблкоина в обмен на предоставление капитала для привязки валюты. Вот почему необеспеченные стейблкоины часто называют акциями сеньоража, поскольку сеньораж - это прибыль, получаемая государством от эмиссии валюты (разница между номинальной стоимостью денег и затратами на их производство).

Самый большой риск для этой модели стейблкоинов заключается в том, что стоимость основана на обещании будущего роста. Последовательное сокращение денежной массы при сохранении стабильности очень сложно и требует от участников уверенности в том, что спрос будет расти в будущем. Если спрос перестанет расти, стейблкоин не сможет поддерживать свою привязку [6].

Гибридные стейблкоины используют комбинированные способы стабилизации цены (как при помощи обеспечения активов, так и алгоритмические). На данный момент они существуют только в качестве теоретической модели.

Заключение

Таким образом, выводом исследования будет следующее: ожидания, спекулятивный спрос, - все это дает почву для существования стейблкоинов, которые задумывались решить проблему криптовалюты, но не дотянули до электронных денег. Были рассмотрены сущностные особенности стейблкоинов, виды и способы стабилизации цен на стейблкоины. Все упирается в решение проблем выполнения функций денег в экономике.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Хейс А., CFA, Stablecoins: definition, how they work, and types. (Стейблкоины: определение, как они работают и типы). [Электронный ресурс: <https://www.investopedia.com/terms/s/stablecoin.asp>]. (Дата обращения: 14.02.2024).
2. Фомин Д. Сбербанк допустил возможность выпуска привязанного к рублю токена. [Электронный ресурс: <https://www.rbc.ru/crypto/news/5f2a53af9a79471a2a473f5d>]. (Дата обращения: 14.02.2024 г.)
3. Adrian T., Mancini-Griffoli T. The rise of digital money //IMF fintech notes. - 2019. -№ 19/01.
4. Акимов О.М. Stablecoins: концепция, виды и перспективы обращения // Банковское дело, 2020. - № 4. - С. 52-57.
5. Сэм Е. Полное руководство по стабильной валюте, 2019. - № 1/7. [Электронный ресурс: <https://hackernoon.com/2019-complete-stablecoin-guide-3f77896fb4ad>]. (Дата обращения 14.02.2024 г.)
6. Maker DAO. Стейблкоины, типы обеспечения. [Электронный ресурс: <https://medium.com/@MakerDAO/stablecoins-collateralization-types-2a860624dcd3>]. (Дата обращения 14.02.2024 г.)

REFERENCES:

1. Hayes A. CFA, Stablecoins: definition, how they work, and types. [Elektronnyi resurs: <https://www.investopedia.com/terms/s/stablecoin.asp>]. (Data obraşenia: 14.02.2024).
2. Fomin D. Sberbank dopustil vozmojnöst vypuska privāzannogo k rublü tokena. [Elektronnyi resurs: <https://www.rbc.ru/crypto/news/5f2a53af9a79471a2a473f5d>]. (Data obraşenia: 14.02.2024).
3. Adrian T., Mancini-Griffoli T. The rise of digital money //IMF fintech notes. - 2019. -№ 19/01.
4. Akimov O.M. Stablecoins: konsepsia, vidy i perspektivy obraşenia // Bankovskoe delo, 2020. - № 4. - С. 52-57.

5. Cem E. Polnoe rukovodstvo po stabilnoi valüte, 2019. - № 1/7. [Elektronnyi resurs: <https://hackernoon.com/2019-complete-stablecoin-guide-3f77896fb4ad>]. (Data obraşenia: 14.02.2024).

6. Maker DAO. Steiblkoiny, tipy obespechenia. [Elektronnyi resurs: <https://medium.com/@MakerDAO/stablecoins-collateralization-types-2a860624dcd3>]. (Data obraşenia: 14.02.2024).

THE ESSENCE AND TYPES OF SUCH ELECTRONIC (DIGITAL) MONEY, LIKE «STABLECOINS», STABILIZATION OF THEIR PRICE

Baimyrzayeva M.K.

*Kunayev University, Kazakhstan, Almaty
e-mail: madikob@mail.ru*

In this article, the goal was to reveal the essence of a new type of currency – stablecoins. A variation of the electronic money of stablecoins, which are located between cryptocurrencies and electronic money, is considered. This conclusion was made based on the disclosure of the essence and description of this currency, the definition of their types, their difference from cryptocurrencies and electronic money was revealed. The main methodology of the study is to form the definition of a currency, compare it with other digital money, and attempt to classify the types of stablecoins.

The value of the research lies in the fact that this direction in the development of electronic money is new, unexplored. These types of currencies, despite their diversity, are not yet familiar to many people, we decided to fill this gap and bring popularization to the population by showing the sides of this currency in terms of differences from cryptocurrencies, electronic money, traditional fiat money.

Keywords: *cryptocurrency, stablecoins, price stabilization, digital tokens, digital money, fiat money.*

«СТЕЙБЛКОИНДЕР» СИЯҚТЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ (ЦИФРЛЫҚ) АҚШАНЫҢ МӘНІ МЕН ТҮРЛЕРІ, ОЛАРДЫҢ БАҒАСЫН ТҰРАҚТАНДЫРУ

Баймырзаева М.К.

*Қонаев университеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: madikob@mail.ru*

Бұл мақалада мақсат валютаның жаңа түрінің – стейблкоиндер тұрақты валюталардың мәнін ашу болды. Криптовалюталар мен электрондық ақша арасындағы электрондық ақша стейблкоиндердің вариациясы қарастырылады. Бұл қорытынды осы валютаның мәні мен сипаттамасын ашу, олардың түрлерін анықтау негізінде жасалды, олардың криптовалюта мен электронды ақшадан айырмашылығы анықталды.

Зерттеудің негізгі әдістемесі валютаның анықтамасын қалыптастыру, басқа сандық ақшамен салыстыру болып табылады, стейблкоин түрлерін жіктеуге әрекет жасалды.

Зерттеудің құндылығы электронды ақшаны дамытудағы бұл бағыт жаңа, зерттелмегендігінде. Валюталардың бұл түрлері, олардың әртүрлілігіне қарамастан, көптеген адамдарға әлі таныс емес, біз бұл олқылықтың орнын толтыруды және осы валютаның криптовалютадан, электронды ақшадан, дәстүрлі фиат ақшасынан айырмашылығы тұрғысынан халыққа танымал болуды шештік.

Кілт сөздер: *криптовалюталар, стейблкоиндер, бағаны тұрақтандыру, сандық токендер, сандық ақша, фиаттық ақша.*

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА: ИНСТРУМЕНТЫ И ПРОБЛЕМЫ

Белкина Е.Н.

*Кубанский государственный аграрный университет имени И.Т.Трубилина, Краснодар
e-mail: enbelkina@list.ru*

В настоящей статье проведен обзор инструментов государственной поддержки агропромышленного комплекса (АПК) в Российской Федерации и обозначены основные проблемы, сдерживающие развитие отрасли. Исследование фокусируется на ключевых направлениях государственного регулирования АПК, основных инструментах поддержки, и объемах финансирования в рамках Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. Результаты анализа, представленные в статье, отражают рост валовой добавленной стоимости (ВДС) и объемов государственной поддержки в АПК в 2021 и 2022 годах. При этом статья обращает внимание на важность балансирования объемов государственного финансирования отрасли и предполагает наличие проблем в эффективности его распределения. Выделены ключевые проблемы, требующие внимания на различных уровнях, такие как обеспечение продовольственной безопасности, цифровизация и внедрение инноваций в АПК, поддержка сельскохозяйственных кооперативов, создание и обновление инфраструктуры, повышение рентабельности сельского хозяйства, оптимизация логистических цепочек и улучшение механизмов предоставления государственной поддержки.

Ключевые слова: государственная поддержка, агропромышленный комплекс, субсидирование, льготное кредитование, компенсация части понесенных затрат, цифровые решения, реконструкция и модернизация.

Введение

Вопросы управления и развития АПК в современных реалиях требуют глубокого анализа и эффективных мер государственной поддержки. Достаточно полный обзор направлений и инструментов государственной поддержки АПК приведен в статье отечественных ученых Зюкина Д.А. и других в статье «Управление развитием АПК на основе инструментов государственной поддержки». Ученые обсуждают ключевые направления государственного регулирования АПК в Российской Федерации и подчеркивают необходимость адаптации механизмов государственной поддержки к современным экономическим и политическим условиям [1, 207 с.].

Исследования свидетельствуют, что в качестве основных инструментов государственной поддержки АПК в Российской Федерации выступают обеспечение льготных условий субсидирования, инвестиционное кредитование и компенсация части понесенных затрат на модернизацию объектов АПК, сертификацию и транспортировку сельскохозяйственной продукции, а также приобретение семян [1, 212 с.; 2, 88 с.].

Несмотря на разнообразие инструментов государственной поддержки АПК ученые поднимают ряд проблем, на решение которые данная поддержка должна быть направлена в первую очередь. Речь идет об обеспечении продовольственной безопасности [3], развитии сельскохозяйственных кооперативов [4], внедрении инноваций в агробизнес [5,6] и других проблемах.

Опираясь на вышеизложенное, целью настоящей статьи является проведение обзора инструментов государственной поддержки АПК в Российской Федерации и выделение основных проблем, сдерживающих развитие отрасли.

Материалы и методы

Методология статьи предполагает использование качественных и количественных методов исследования. Из качественных методов анализа использованы методы научного познания, такие как логический и методы формализации и абстрагирования. Количественные методы нашли отражение в виде статистического анализа данных и их графической визуализации.

В качестве основных материалов исследования использованы публикации отечественных и зарубежных ученых, отчетные данные Федеральной службы государственной статистики и Министерства сельского хозяйства Российской Федерации.

Основная часть

Проведение исследования базировалось на выполнении ряда последовательных действий:

- обзор инструментов государственной поддержки АПК;
- анализ объемов государственного финансирования АПК, реализации Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия, структуры инвестиций в основной капитал;
- выявление и группировка ключевых проблем, сдерживающие развитие отрасли.

Результаты и обсуждение

Основной объем финансирования отрасли осуществляется в рамках Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия (далее – Государственная программа), реализация которой будет продолжаться до 2030 года. В связи с этим, в статье проанализированы объемы оказываемой финансовой поддержки в рамках действующей Государственной программы, а также данные объемы сопоставлены с валовой добавленной стоимостью (далее - ВДС) в сфере «Растениеводство и животноводство, охота и предоставление соответствующих услуг в этих областях» (рисунок 1).

Рисунок 1 – Результаты реализации Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия за 2020-2022 годы

Примечание: составлено на основе источника [7,8,9,10]

Отраженные на рисунке 1 результаты анализа показывают рост ВДС в 2021 году на 20,4% и в 2022 году на 15,8% к уровню предыдущего года. Увеличение объемов государственной поддержки отрасли составило 20% в 2021 году и 30,1% в 2022 году. В свою очередь их доля в генерируемой отрасли ВДС составляла 7,1% два года подряд, продемонстрировав рост в 2022 году до 8%.

С одной стороны, увеличение объемов государственного финансирования АПК является рациональным шагом, соответствующим лучшей мировой практике. С другой стороны, сопутствующее увеличение доли данного сектора в ВДС может указывать на наличие определенных проблем в эффективности распределения выделенных средств.

Безусловно наращивание объемов государственной поддержки способствует сбалансированному развитию АПК. Однако, применяемые инструменты государственной поддержки АПК требуют постоянной адаптации к новым глобальным и локальным вызовам.

В ходе данного исследования выявлены ключевые проблемы, которые требуют особого внимания и решения на различных уровнях. На глобальном уровне первоочередными задачами становятся обеспечение продовольственной безопасности, цифровизация и внедрение инноваций в АПК.

Проблема продовольственной безопасности требует комплексного подхода. Необходимо разработать эффективные стратегии, направленные на устойчивое снабжение населения качественной и доступной продукцией. Это также включает в себя укрепление сельскохозяйственной системы, поддержку создания сельскохозяйственных кооперативов и обеспечение равного доступа к ресурсам. К сожалению, на сегодняшний день, учитывая лидирующее положение крупных агробизнес-компаний и недостаточно функциональное законодательство, развитие сельскохозяйственных кооперативов в стране подвергается сомнению, а перспективы выглядят неблагоприятными [4].

Цифровизация и инновации в АПК играют ключевую роль в повышении производительности, эффективности и устойчивости отрасли. Внедрение современных технологий содействует оптимизации производственных процессов и улучшению качества продукции. К новым цифровым решениям в агробизнесе относится использование цифровых платформ, искусственного интеллекта, сенсорных и беспилотных технологий (дронов), а также автоматизированных систем управления фермой и технологии точного земледелия, в том числе направленных на решение экологических проблем [5, 6].

На локальном уровне основными проблемами остаются создание и обновление инфраструктуры, а также повышение рентабельности сельского хозяйства, в том числе путем реконструкции, модернизации и внедрения цифровых решений (рисунок 2); оптимизация логистических цепочек в сложившихся геополитических условиях; подготовка кадров и содействие их занятости в данной области; и конечно же совершенствование механизмов предоставления государственной поддержки.

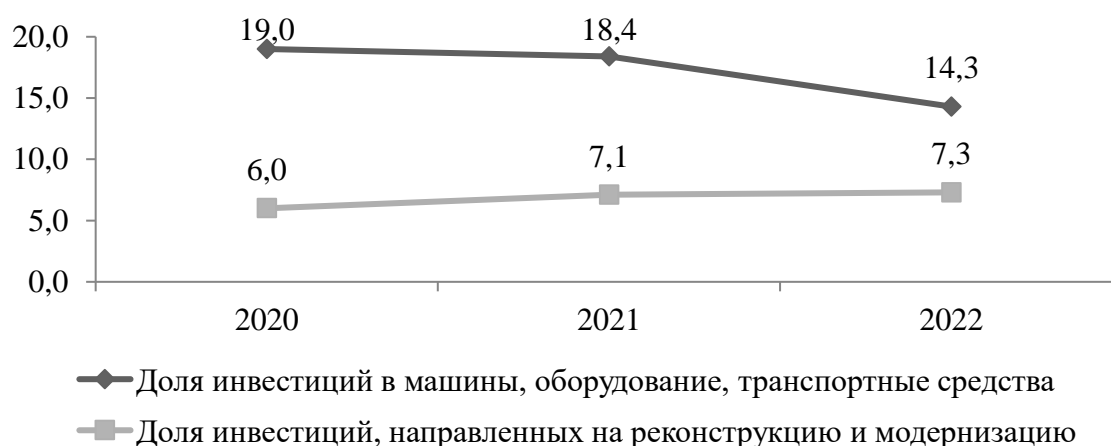

Рисунок 2 – Структура инвестиций в основной капитал в сельском хозяйстве за период 2020-2022 годы

Примечание: составлено на основе источника [11]

Рассмотрев структуру инвестиций в основной капитал в сельском хозяйстве стало очевидно, что проблема реконструкции и модернизации сельскохозяйственной отрасли

остаётся актуальной. Инвестиции направленные на реконструкцию и увеличились с 6% в 2020 году до 7,3% в 2022 году в общей доли инвестиций в основной капитал. Несмотря на это, объем данных инвестиций более чем в 2 раза ниже объема инвестиций, направленного на техническое переоснащение отрасли.

Заключение

В статье представлен обзор направлений и инструментов государственной поддержки АПК. Подчеркнута необходимость адаптации данных инструментов к современным экономическим и политическим условиям.

Обозначено, что основные инструменты государственной поддержки включают в себя субсидирование, инвестиционное кредитование и компенсацию понесенных затрат на определенные категории. Финансовая поддержка отрасли осуществляется в основном через Государственную программу развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия.

Затронуты ключевые глобальные и локальные проблемы. В частности обеспечение продовольственной безопасности, цифровизация и внедрение инноваций, проблема создания сельскохозяйственных кооперативов, низкая доля инвестиций на реконструкцию и модернизацию сельскохозяйственной отрасли в общем объеме инвестиций в основной капитал.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Зюкин Д.А., и др. Управление развитием АПК на основе инструментов государственной поддержки // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2022. – №5. – С.207-213. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-razvitiem-apk-na-osnove-instrumentov-gosudarstvennoy-podderzhki> (дата обращения: 13.02.2024).
2. Самарина В.П. Обзор методов государственной поддержки агропромышленного комплекса и перспективы сельскохозяйственного производства в условиях нового кризиса // Вестник Воронежского государственного аграрного университета. – 2021. – № 2 (69). – С. 81-102. – DOI: 10.17238/issn2071-2243_2021_2_81.
3. Abrosimova, M., et al. (2021). State support for agricultural sector: challenges and development prospects, IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 935, DOI: 10.1088/1755-1315/935/1/012028.
4. Antonova, M., Nilsson, J., Potapova, A. (2022). Obstacles for Agricultural Cooperatives in Russia: The Competencies of Experts, Int. J Food System Dynamics, 13(3), 247-261, DOI: 10.18461/ijfsd.v13i3.C1.
5. Mikhailov, A., Reichert, F., Pivoto, D. (2018). Innovation in agribusiness: the case of agricultural technology new ventures, IFAMA - 28th World Conference, <https://www.researchgate.net/publication/329018563> (date of access: 12.02.2024).
6. Valdez, R., Mendez, P. (2024). Technological Innovations for Agricultural Production from an Environmental Perspective: A Review, Sustainability, 15, 16100, DOI: <https://doi.org/>.
7. Сельское хозяйство в России. 2023. Стат.сб. / Росстат: М., 2023. – 103 с.
8. Национальный доклад о ходе и результатах реализации в 2020 году Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. – Москва, 2021. – 240 с.
9. Национальный доклад о ходе и результатах реализации в 2021 году Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. – Москва, 2022. – 161 с.
10. Национальный доклад о ходе и результатах реализации в 2022 году Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия. – Москва, 2023. – 120 с.
11. Технологическое развитие отраслей экономики. Инвестиции. Федеральная служба государственной статистики. – URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/11189#>.

REFERENCES:

1. Zyukin, D.A., et al. (2022). Upravlenie razvitiem APK na osnove instrumentov gosudarstvennoj podderzhki [Agribusiness development management based on state support tools], Vestnik Kurskoj gosudarstvennoj selskohozyajstvennoj akademii, 5, 207-213, <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlenie-razvitiem-apk-na-osnove-instrumentov-gosudarstvennoj-podderzhki> (date of access: 13.02.2024).
2. Samarina V.P. (2021). Obzor metodov gosudarstvennoj podderzhki agropromyshlennogo kompleksa i perspektivy selskohozyajstvennogo proizvodstva v usloviyah novogo krizisa [Comprehensive overview of methods of state support of the agro-industrial complex and growth prospects of agricultural production in the conditions of a new crisis], Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta, 2(69), 81-102, DOI: 10.17238/issn2071-2243_2021_2_81.
3. Abrosimova, M., et al. (2021). State support for agricultural sector: challenges and development prospects, IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 935, DOI: 10.1088/1755-1315/935/1/012028.
4. Antonova, M., Nilsson, J., Potapova, A. (2022). Obstacles for Agricultural Cooperatives in Russia: The Competencies of Experts, Int. J Food System Dynamics, 13(3), 247-261, DOI: 10.18461/ijfsd.v13i3.C1.
5. Mikhailov, A., Reichert, F., Pivoto, D. (2018). Innovation in agribusiness: the case of agricultural technology new ventures, IFAMA - 28th World Conference, <https://www.researchgate.net/publication/329018563> (date of access: 12.02.2024).
6. Valdez, R., Mendez, P. (2024). Technological Innovations for Agricultural Production from an Environmental Perspective: A Review, Sustainability, 15, 16100, DOI: <https://doi.org/>.
7. Selskoe hozyajstvo v Rossii. 2023 [Agriculture in Russia. 2023], Stat.sb., Rosstat: M., 2023, 103.
8. Nacionalnyj doklad o hode i rezultatah realizacii v 2020 godu Gosudarstvennoj programmy razvitiya selskogo hozyajstva i regulirovaniya rynkov selskohozyajstvennoj produkcii, syrya i prodovolstviya [National Report on the Progress and Results of the Implementation of the State Program for the Development of Agriculture and Regulation of Markets for Agricultural Products, Raw Materials, and Food in 2020], Moskva, 2021, 240.
9. Nacionalnyj doklad o hode i rezultatah realizacii v 2021 godu Gosudarstvennoj programmy razvitiya selskogo hozyajstva i regulirovaniya rynkov selskohozyajstvennoj produkcii, syrya i prodovolstviya [National Report on the Progress and Results of the Implementation of the State Program for the Development of Agriculture and Regulation of Markets for Agricultural Products, Raw Materials, and Food in 2021], Moskva, 2022, 161.
10. Nacionalnyj doklad o hode i rezultatah realizacii v 2022 godu Gosudarstvennoj programmy razvitiya selskogo hozyajstva i regulirovaniya rynkov selskohozyajstvennoj produkcii, syrya i prodovolstviya [National Report on the Progress and Results of the Implementation of the State Program for the Development of Agriculture and Regulation of Markets for Agricultural Products, Raw Materials, and Food in 2022], Moskva, 2023, 120.
11. Tehnologicheskoe razvitie otraslej ekonomiki. Investicii. Federalnaya sluzhba gosudarstvennoj statistiki [Technological Development of Economic Sectors. Investments. Federal State Statistics Service], <https://rosstat.gov.ru/folder/11189#>.

АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ: ҚҰРАЛДАР МЕН МӘСЕЛЕЛЕР

Белкина Е.Н.

*И.Т.Трубилин атындағы Кубан мемлекеттік аграрлық университеті, Краснодар
e-mail: enbelkina@list.ru*

Бұл мақалада Ресей Федерациясындағы агроөнеркәсіптік кешенді (АӨК) мемлекеттік қолдау құралдарына шолу жасалды және саланың дамуын тежейтін негізгі мәселелер анықталған. Зерттеу агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеудің түйінді бағыттарына, негізгі қолдау құралдарына және Ауыл шаруашылығын дамыту мен ауыл шаруашылығы өнімдері, шикізат және азық-түлік нарықтарын реттеудің мемлекеттік бағдарламасы шеңберіндегі қаржыландыру көлеміне бағытталған. Мақалада келтірілген талдау нәтижелері жалпы қосылған құнның (ЖҚҚ) өсімін және 2021 және 2022 жылдардағы ауыл шаруашылығы саласын мемлекеттік қолдау көлемін көрсетеді. Бұл ретте мақала саланы мемлекеттік қаржыландыру көлемін теңгерімдеудің маңыздылығына назар аударады және оны бөлу тиімділігінде мәселелердің болуын болжайды. Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету, АӨК-те цифрландыру және инновацияларды енгізу, ауыл шаруашылығы кооперативтерін қолдау, инфрақұрылымды құру және жаңарту, ауыл шаруашылығының рентабельділігін арттыру, логистикалық тізбектерді оңтайландыру және мемлекеттік қолдау көрсету тетіктерін жақсарту сияқты әртүрлі деңгейлерде назар аударуды қажет ететін түйінді мәселелер атап өтіледі.

***Түйінді сөздер:** мемлекеттік қолдау, агроөнеркәсіптік кешен, субсидиялау, жеңілдікпен несиелеу, жұмсалған шығындардың бір бөлігін өтеу, цифрлық шешімдер, қайта құру және жаңғырту.*

STATE SUPPORT FOR THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX: TOOLS AND CHALLENGES

Belkina E.N.

*Kuban State Agrarian University named after I.T. Trubilin, Krasnodar
e-mail: enbelkina@list.ru*

The present article provides an overview of the instruments of state support for the agro-industrial complex (AIC) in the Russian Federation and outlines the main problems hindering the industry's development. The study focuses on the key directions of state regulation of the AIC, main support instruments, and funding volumes within the State Program for the Development of Agriculture and Regulation of Markets for Agricultural Products, Raw Materials, and Food. The analysis results presented in the article reflect the growth of gross value added (GVA) and the volumes of state support in the AIC in 2021 and 2022. The article emphasizes the importance of balancing the volumes of state financing for the industry and suggests the presence of problems in the efficiency of its distribution. Key issues requiring attention at various levels are highlighted, such as ensuring food security, digitization and innovation implementation in the AIC, support for agricultural cooperatives, creation and renovation of infrastructure, increasing agricultural profitability, optimizing logistics chains, and improving mechanisms for providing state support.

***Keywords:** state support, agro-industrial complex, subsidization, preferential crediting, compensation the part of incurred costs, digital solutions, reconstruction and modernization.*

MODERN POLITICAL PHILOSOPHYYesbulatova Z.

*Kenzhegali Sagadiyev University of International Business,
International Medical School, Republic of Kazakhstan, Almaty
e-mail: z.yesbulatova@mail.ru*

The article is dedicated to the main ideas and concepts of modern political philosophy. Political philosophy is a part of practical philosophy and political science. The purpose of modern political philosophy is to study political ideas, political values, the essence of political realities and challenges, and the intellectual components of political analysis. The practical and scientific significance of this article lies in the detailed analysis of political processes in the contemporary political arena. In addition, political philosophy today is necessary to study the problems of modern international relations and world order. The scientific methodology in the analysis of modern political philosophy consists of qualitative event-analysis, and also here the historical-comparative method is widely used, which helps to understand the main political trends of modern times. Also the issues of modern political philosophy include problems arising in the sociological aspect. By comparing different concepts in philosophy and political science, issues of morality, ethics, as well as liberalism and its main components, provide answers to the main questions related to the problems of social and political justice at different levels of institutions of power. The issues of modern political philosophy have always been considered from the point of view of world politics, institutions of power and morality and ethics.

Keywords: *political processes, liberalism, morality, ethics, institutions of power, international political arena, world politics, world order, justice.*

Introduction

Political philosophy plays an important role in modern political science, because political philosophy deals with the study of ideas that relate to politics, political processes and philosophical analysis of political processes. After all, today in the era of globalization and with the rapid development of information technology, it is important to be able to analyze and give a correct assessment of some political processes occurring in the international arena. In this regard, political philosophy helps to answer many questions related to crises in world politics. Since philosophy and politics are interrelated, it is important to consider the influence of philosophical values and paradigms on the development of many political processes. Philosophy is an ancient science that originated in the era of ancient civilizations and cultures, such as Ancient Greece, Ancient Rome, Ancient Egypt, etc. Antique philosophers created many scientific and political treatises related to the management of the state and the conduct of foreign policy with neighboring states of antiquity. Thus, political philosophy deals with the study of politics in general, studies the nature, meaning of politics and many political processes. In addition, it should be noted that modern political philosophy studies the relationship between the individual, society and the institutions of state power. Modern political philosophy influences the social development of many nations and representatives of some ethnicities and cultures. It is assumed that contemporary political philosophy can act as a guide in establishing intercultural communication and intercultural dialog.

Materials and methods

In this research study, modern research methods of political science, sociology, cultural studies and philosophy were used. First of all, it is important to pay attention to the comparative-historical method, content analysis, event analysis, dialectical method, information analysis method, as well as the method of structural-functional analysis. In socio-humanitarian sciences, the descriptive method also plays an important role. Accordingly, on the basis of the above mentioned methods, modern

political processes and the development of political institutions are analyzed from the point of view of modern political philosophy. Politics and its main characteristics are examined through a philosophical prism. Scientific and methodological components influence the development of analytical approach in solving modern political problems in the world political arena.

Main part

Political philosophy is a branch of philosophy that is concerned, at the most abstract level, with the concepts and arguments involved in political opinion. The meaning of the term political is itself one of the major problems of political philosophy. Broadly, however, one may characterize as political all those practices and institutions that are concerned with government. The central problem of political philosophy is how to deploy or limit public power so as to maintain the survival and enhance the quality of human life. Like all aspects of human experience, political philosophy is conditioned by environment and by the scope and limitations of mind, and the answers given by successive political philosophers to perennial problems reflect the knowledge and the assumptions of their times. Political philosophy, as distinct from the study of political and administrative organization, is more theoretical and normative than descriptive. It is inevitably related to general philosophy and is itself a subject of cultural anthropology, sociology, and the sociology of knowledge. As a normative discipline it is thus concerned with what ought, on various assumptions, to be and how this purpose can be promoted, rather than with a description of facts—although any realistic political theory is necessarily related to these facts. The political philosopher is thus not concerned so much, for example, with how pressure groups work or how, by various systems of voting, decisions are arrived at as with what the aims of the whole political process should be in the light of a particular philosophy of life [1].

Political philosophy deals on the one hand with questions concerning the social order and on the other with concrete social and political challenges of the present time. Since people began to understand the communal order (living in communities) as something that can be changed by their own actions, political philosophy has offered a systematic discussion of these issues. In other words: "Political philosophy is the philosophical reflection of the conditions of politics. Certainly, the conditions of politics shall be differed in various ways. This reflection can be more analytically oriented towards the structure of political action and political institutions (e.g.: When was one or another political action? What is a state?) or the meaning of political concepts (e.g.: What does authority mean?) or, with normative intent, ask about the justifiability of the political order or certain rules of social coexistence (e.g.: According to which principles should the community be organized? According to which principles should the polity be organized? What rights should citizens have vis-à-vis the government? Why should there be a government at all?"). The word "politics" goes back to "ta politika", which is synonymous with "civic affairs" and thus refers to everything that relates to the city, the "polis" and the community. Historically, there is evidence that people were already concerned with the organization of the community in the third millennium BC. For example, Sumerian legal texts (around 2100 BC) express the intention to "deprive the powerful of their privileges, protect the powerless, combat hatred and violence and restore justice." In today's everyday language, the term "political" is used in different ways and refers to collective organizational structures such as states as well as a range of specific actions such as demonstrations or elections [2].

The last quarter of the twentieth century has seen a powerful revival of political philosophy, which in Western societies at least has mostly been conducted within a broadly liberal framework. Other ideologies have been outflanked: Marxism has gone into a rapid decline, and conservatism and socialism have survived only by taking on board large portions of liberalism. Some have claimed that the main rival to liberalism is now communitarianism; however on closer inspection the so-called liberal-communitarian debate can be seen to be less a debate about liberalism itself than about the precise status and form that a liberal political philosophy should take - whether, for example, it should claim universal validity, or should present itself simply as an interpretation of the political culture of the Western liberal democracies. The vitality of political philosophy is not to be explained by the emergence of a new ideological revival to liberalism, but by the fact that a

new set of political issues has arisen whose resolution will stretch the intellectual resources of liberalism to the limit [3].

It is important to emphasize the role of liberalism in modern political philosophy, because the values of liberalism reflect the philosophical conception of modern processes in world politics. The issues of liberalism touch upon the problems of social justice in modern society. As a rule, it is important to pay attention to the analysis of certain processes occurring in society from the point of view of political and philosophical aspects. Modern philosophers and specialists in the field of political sciences believe that liberalism also has its critics. This theory is argued by the famous American philosopher, political scientist, political economist and writer, Francis Fukuyama. It is suggested that today in the age of information technology and globalization, liberal political systems are receiving internal serious challenges as they come from populists on the right and new progressives on the left. Accordingly, opinions will always be divided into several categories, camps, in contemporary political processes. In this regard, liberalism from the point of view of modern political philosophy may experience a certain crisis. After all, the system of world order began its formation after the end of the Second World War. Thus, it becomes obvious that some political and philosophical theories are beginning to lose their relevance or go into the background in modern world politics, as the influence of global trends and tendencies on the modern political development of many world states is already yielding its results. Everything is reflected on economic and social policy of many world states. At the beginning of the 21st century, liberalism and its theories gained more and more popularity, but it is worth noting that today the influence of liberalism on the domestic policy of many states begins to weaken, destroying the process of democratization in the development of domestic and foreign policy of world states. It cannot be argued that liberalism can completely disappear, along with the institutions of democratization in some countries of the world. An analytical approach to solving this problem is important here. Today it is necessary to defend the theory of liberalism not only at the political but also at the scientific level. It is necessary to conduct applied research in this field to preserve the concept of modern political philosophy and the concept of liberalism.

Francis Fukuyama believes that it is first of all necessary to look at the concept of "identity" from the perspective of a philosophical approach in contemporary political studies. In his view, "identity politics" tends to focus on a fixed characteristic such as race, ethnicity, or gender. These characteristics are not seen simply as one of many belongings of an individual, but rather as an important component of the inner self that requires social recognition. In many parts of the world, identity politics tends to be very pronounced. Countries such as Afghanistan, Myanmar, Kenya, Nigeria, India and other nations are believed to be divided into demarcated ethnic, religious groups, and loyalty to these smaller identities often overrides loyalty to the larger national identity. Consequently, identity politics makes it difficult to introduce liberalism and its basic institutions in such societies [4, p. 73].

If we look at the development of the modern world order from a philosophical point of view, it should be noted that in the 21st century the failure of a unified system of balance of power and the need to reconstruct international relations and world politics begins to occur. Trends and tendencies occurring on the world political arena begin to negatively affect the domestic politics and situation of many states of the world. International organizations such as the UN, OSCE, regional alliances of member-states, etc. play an important role in the settlement of many political conflicts. If we look philosophically at such events in world politics, it is important to be able to properly analyze and compare the dynamics of development of these or those events. There is no unambiguous answer to the question: "Will there always be peace on the planet?", because no one can give an unequivocal answer to the question: "Will there always be peace?" - No one can give a firm guarantee that all controversial and conflicting issues will be settled once and for all at the international political level. Although to the best of their ability, politicians, scholars, activists and ordinary citizens at various levels are striving to maintain some kind of political peaceful balance at the global level.

American politician, Henry Kissinger in his book "World Order" writes the following [5, p. 20]: "The history of most civilizations is an account of the rise and fall of empires. Order is established by the structure of internal governance, not through achieving balance among states: strong when the central government is strong and cohesive, disintegrating under weaker rulers. In the imperial system, wars were usually fought on the borders of empires or took the form of civil wars. Peace was identified with the extent of the emperor's power." Thus, agreeing with Henry Kissinger's opinion, it is important to note that the world order, or rather its formation depends on the formation of the internal order of the states of the world. Here it is important to have a strong and strong-willed ruler of each state to form a political balance and balance of political forces. Many philosophical treatises of antiquity are devoted to the formation of the structure of state management. After all, the management of the state is a great art, which a strong ruler must master and master perfectly. Politics and philosophy are related to each other in that without philosophical reflections, philosophical thoughts for scientific development will not be formed, and accordingly, without politics, many philosophical concepts, scientific and philosophical schools, treatises, thoughts, etc. will not be formed. Politics influences philosophy, and philosophy has its own influence on politics. Philosophy influences the development of social institutions. Without philosophical thought, politics, economy, social (public) life will not exist.

If we talk about modern political processes and politics in general from the point of view of philosophical morality, then it is important to pay attention to the issues of responsibility and ethics in the first place, as well as their influence on modern politics. Politicians of modern times constantly rely on demagoguery, i.e. talking about everything, but not addressing specific issues and problems in modern political processes. Basically, demagoguery is widespread among parliamentarians of many states of the world. Modern MPs of any country must be able to prove that they deserve to be members of the parliament to which they were elected by the people. This is an important feature for sustaining the institution of democracy in any state. Issues of morality and ethics should be of paramount importance for politicians, i.e. priority, because any politician, as a rule, is always voted for by the society, he or she is elected by the people.

According to the Chilean philosopher, Dario Salas Sommer [6, p. 137]: "Public officials and politicians have a duty to report to the electorate on the fulfillment of promises made during electoral campaigns". From a political perspective, special committees/commissions on parliamentary ethics should be established. The members of such committees or commissions should be prominent citizens who have some merit to the society and citizens of a particular state, but who have not previously been involved in politics or public service. As a rule, these should be outstanding scientists, philosophers, representatives of creative intelligentsia, writers, famous artists, poets, etc. With such an approach, political philosophy will change for the better and many people will have hope for the creation of a just political system and a just society. Political philosophy in such an understanding will acquire a new understanding among theoretical scientists, philosophers and many philosophical concepts will change dramatically for the better. Political development and philosophical understanding of political development will have a completely different interpretation.

It should also be noted that as early as the Middle Ages, philosophical treatises were written on politics, government and the creation of powerful nations. One such outstanding work is Niccolò Machiavelli's treatise "The Sovereign". This philosophical treatise details the principles of government, as well as the methods of government necessary for the "ideal ruler." According to Machiavelli, three forms to the coming of power are necessary for a ruler: arms, force or violence, luck or virtue. However, what is mainly detailed in this 16th century philosophical work is that the ideal ruler must also be always virtuous towards his subjects, friends and enemies. Here we are talking about the ability to spare and be just. These are the basic principles of this philosophical treatise. After all, the state is a whole community of people, representatives of different ethnicities and cultures. In this regard, it is important to take into account certain forms of government of such a community, so that there is justice in such a community and there are no internal feuds [7].

Results and discussion

Having considered the main concepts and concepts of modern political philosophy, it should be noted that philosophy, politics, history, and sociology are always interrelated elements. Having considered the main works of such philosophers and political scientists as Niccollo Machiavelli, Francis Fukuyama and Henry Kissinger, the focus will always be on political processes and political institutions of governance. Power here is generally considered in terms of philosophy and its main approaches. Political studies always include philosophical concepts that describe and deal with ethics, morality, social and political justice. From the position of liberalism, modern political philosophy is about the just governance of the state. From the point of view of morality and ethics, as well as issues of sociological nature, political philosophy is the ability to make the right political decisions in modern political processes, as well as the creation of fair and democratic institutions of power in any state, since international relations play an important role today in world politics, thus, in any modern state of the world should be built a fair internal political system, with certain foundations and values. Thus, this study has shown that today, despite the many crises in modern politics, it is possible and realizable. It is important to take a philosophical approach to problem solving in modern political processes of the 21st century, as political philosophy began to gain more and more popularity after the end of World War II, so it is needed today more than ever in the world political arena among the actors of international relations and member states of various international regional and global organizations.

Conclusion

Thus, modern political philosophy helps to answer many questions related to political processes in the world today. Philosophical approaches are used in politics, political research and sociology. The familiarity with the mechanisms by which questions of power and distribution are decided in everyday politics: majority and minority, government and opposition, struggle and compromise. Alongside ethics, political philosophy is the second 'major discipline' in practical philosophy. As a discipline, it goes back to ancient times. Broadly defined, all human action, insofar as it is not naturally regulated, falls within the scope of political philosophy. More narrowly defined in the ancient times and during the Middle Ages it was concerned with the common life in a city-state. In modern terms, political philosophy is concerned with the legitimization and forms of state rule.

REFERENCES:

1. Arneson R.J., Bowle J.E. (2023) Political philosophy. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved 18 Jan. 2024, from <https://www.britannica.com/topic/political-philosophy>
2. Praktische Philosophie, Politische Philosophie. Swiss Portal for Philosophy. Retrieved 20 Jan. 2024, from <https://www.philosophie.ch/politische-philosophie>
3. Miller, D. (1998) Contemporary political philosophy. In Political philosophy. In *The Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Taylor and Francis. Retrieved 18 Jan. 2024, from <https://www.rep.routledge.com/articles/overview/political-philosophy/v-1/sections/contemporary-political-philosophy-1>. doi:10.4324/9780415249126-S099-1
4. Fukuyama F. (2023) Liberalism and Its Discontents, Almaty: CAPS Unlock, 192 p.
5. Kissinger H. (2018) World Order, Moscow: AST Publishing House, 544 p.
6. Sommer D.S. (2020) Moral Para El Siglo XXI, Moscow: Kodex Publishing House, 480 p.
7. Machiavelli N. (2015) The Prince, Saint-Petersburg: Azbuka Publishing House, 512 p.

ҚАЗІРГІ САЯСИ ФИЛОСОФИЯ*Есбулатова З.*

*Кенжегали Сагадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті,
Халықаралық Медицина мектебі, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
e-mail: z.yesbulatova@mail.ru*

Бұл мақала қазіргі саяси философияның негізгі идеялары мен тұжырымдамаларына арналған. Саяси философия практикалық философия мен саяси ғылымдардың бөлігі болып табылады. Қазіргі саяси философияның мақсаты-саяси идеяларды, саяси құндылықтарды, саяси шындықтар мен сын-қатерлердің мәнін, сондай-ақ саяси талдаудың интеллектуалды компоненттерін зерттеу. Осы мақаланың практикалық және ғылыми маңыздылығы қазіргі саяси аренадағы саяси процестерді егжей-тегжейлі талдауда жатыр. Сонымен қатар, қазіргі заманғы халықаралық қатынастар мен әлемдік тәртіп мәселелерін зерттеу үшін саяси философия қажет. Қазіргі саяси философияны талдаудағы ғылыми әдістеме сапалы ивент-талдау жүргізуден тұрады, сонымен қатар қазіргі заманның негізгі саяси бағыттарын түсінуге көмектесетін тарихи-салыстырмалы әдіс кеңінен қолданылады. Сондай-ақ, қазіргі саяси философия мәселелеріне әлеуметтанулық аспектіде туындайтын мәселелер жатады. Философия мен саясаттанудағы әртүрлі ұғымдарды, мораль, этика мәселелерін, сондай-ақ либерализмді және оның негізгі компоненттерін салыстыра отырып, билік институттарының әртүрлі деңгейлеріндегі әлеуметтік және саяси мәселелеріне қатысты негізгі сұрақтарға жауап береді. Қазіргі саяси философия мәселелері әрдайым әлемдік саясат, билік және мораль институттары мен этика тұрғысынан қарастырылды.

Кілт сөздер: *саяси процестер, либерализм, мораль, этика, билік институттары, халықаралық саяси арена, әлемдік саясат, әлемдік тәртіп, әділеттілік.*

СОВРЕМЕННАЯ ПОЛИТИЧЕСКАЯ ФИЛОСОФИЯ*Есбулатова З.*

*Университет Международного Бизнеса имени Кенжегали Сагадиева,
Международная Школа Медицины, Республика Казахстан, г. Алматы
e-mail: z.yesbulatova@mail.ru*

Настоящая статья посвящена основным идеям и концептам современной политической философии. Политическая философия является частью практической философии и политических наук. Целью современной политической философии является изучение политических идей, политических ценностей, сущности политических реалий и вызовов, а также интеллектуальным составляющим политического анализа. Практическая и научная значимость настоящей статьи заключается в подробном анализе политических процессов на современной политической арене. Кроме того, политическая философия сегодня необходима для изучения проблем современных международных отношений и мирового порядка. Научная методология в анализе современной политической философии состоит в проведении качественного ивент-анализа, а также здесь широко применяется историко-сравнительный метод, помогающий понять основные политические направления современности. Также к вопросам современной политической философии относятся проблемы, возникающие в социологическом аспекте. Сравнив разные концепты в философии и политологии, вопросы морали, этики, а также либерализм и его основные компоненты, дают ответы на основные вопросы, связанный с проблемами социальной и политической справедливости на разных уровнях институтов власти. Вопросы современной политической философии всегда рассматривались с точки зрения мировой политики, институтов власти и морали и этики.

Ключевые слова: *политические процессы, либерализм, мораль, этика, институты власти, международная политическая арена, мировая политика, мировой порядок, справедливость.*

CHALLENGES IN USING MASS MEDIA MATERIALS TO DEVELOP STUDENTS' COMMUNICATION SKILLS

Zulavdunova F.B.* , Kamzina A.A.

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,
*e-mail: zulavdunova@mail.ru

This article is devoted to the problems of using media materials in the educational process in order to develop students' communication skills. The research focuses on three main aspects: explicit and implicit distortions of facts, difficulties in understanding complex vocabulary and grammar, as well as problems related to the relevance of the information provided. The article presents the results of the analysis of these problems, as well as recommendations for overcoming these difficulties and effective use of the media in the development of students' communication skills.

In the modern educational context, the use of mass media is becoming an integral component of education, designed not only to broaden the horizons of students, but also to promote the development of their communication skills. Media intervention in everyday life provides extensive access to a variety of content, providing a unique opportunity to use it for educational purposes. However, despite the potential benefits faced by the problems that may arise in the process of using media materials to develop students' communication skills, it becomes necessary for further research and effective overcoming.

Keywords: *Mass media, educational process, communication skills, distortion of facts, complex vocabulary and grammar, relevance of information.*

The main provisions of the article:

- 1. Problems of distortion of facts: The explicit and hidden distortions of facts in media materials are analyzed, their influence on the formation of correct representations of students is considered and methods of developing critical thinking to combat these distortions are proposed.*
- 2. Difficulties in language perception: The difficulties faced by students in understanding complex vocabulary and grammar in media materials are considered, and strategies for adapting content to the level of students' language training are proposed.*

Introduction

In the modern educational context, the use of mass media is becoming an integral component of education, designed not only to broaden the horizons of students, but also to promote the development of their communication skills. Media intervention in everyday life provides extensive access to a variety of content, providing a unique opportunity to use it for educational purposes. However, despite the potential benefits faced by the problems that may arise in the process of using media materials to develop students' communication skills, it becomes necessary for further research and effective overcoming.

The topic "Problems of using media materials to develop students' communication skills" is closely related to the challenges faced by educational institutions in the era of digital transformation. The increased availability of information, the speed of its dissemination and the multitude of sources can create a paradox: the wealth of choice can lead to difficulties in identifying high-quality and educationally valuable materials. Such difficulties become a barrier to the effective use of the media in the context of education and upbringing [1].

Thus, the introduction to the problems of using media materials to develop students' communication skills reveals the relevance of the topic, highlights the potential difficulties that have to be faced in the educational process, and sets up in advance the need to find practical solutions to improve this situation.

The purpose of the study is to identify and analyze the problems faced by students when using media materials to develop their communication skills. The main focus is on identifying difficulties such as overt or hidden distortions of facts, the complexity of vocabulary and grammar in the materials provided, as well as problems related to the relevance of information.

Through the analysis of these aspects, the study aims to provide recommendations and practical solutions to improve the use of media for educational purposes. Identifying problems and analyzing them will help to develop learning strategies that can make the process of interacting with media materials more productive and effective in developing students' communication skills [2].

Description of materials and methods

In the course of the research, a careful selection of materials from various media sources, presented both in print and digital form, was carried out. The main criterion for the selection was the suitability of these materials for use in the educational process. This included an assessment of the language level of the materials provided, their relevance and educational value for students.

For effective processing of the selected materials, special analysis methods were developed that assessed the communicative potential of each material. During this process, strict evaluation criteria were applied, such as the linguistic accessibility of the text, its compliance with the level of language skills of the listeners, as well as the relevance and objectivity of the information provided.

Special attention was paid to the language side of the materials and their comprehensibility for the target audience. The developed assessment criteria included an analysis of the complexity of vocabulary and grammar in order to ensure the accessibility of content to a wide range of learners.

The relevance and educational value of the materials were also considered in the context of their use for educational purposes. Methods have been developed to verify the accuracy of information in order to provide students with up-to-date and factually correct data. The selection of materials and their processing were carried out systematically and using methods aimed at optimizing the communicative potential and educational effectiveness of the media materials provided.

Results

The study identified a number of serious problems faced by students when using media materials to develop communication skills. One of the significant problems is the obvious or hidden distortions of the facts in the materials provided. This problem can distort students' perception of reality and lead to the formation of misconceptions about events or phenomena. Overt misrepresentations of facts can include deliberate manipulation of data, misinformation, or even falsification of information. Such phenomena can affect students' learning by creating misconceptions and distorted understanding of the world around them. Critical analysis of such materials becomes an important skill for students so that they can distinguish facts from manipulations and build critical thinking in the communication process.

Hidden distortions of facts can be more difficult to identify, as they can be camouflaged under the guise of objectivity. This may include using certain terms, context, or emphasizing certain aspects of events, which ultimately affects readers' perceptions. Such methods can make the material more influential, but at the same time they can distort the understanding of the essence of events.

Detecting and overcoming such distortions becomes a key task for the development of communication skills. Students need to develop critical thinking, analyze information from various sources and be attentive to possible distortions in order to build a more objective and informed view of what is happening in the world.

Difficulties in understanding the high level of vocabulary and grammar in the provided materials may be caused by the use of specific terms, slang, complex sentence structures and forms of expression of thoughts, which, in turn, creates a barrier to effective communication and understanding of the information provided. The complex vocabulary found in media texts can be challenging for students whose language skills are at a lower level. Unknown words and terms can become an obstacle to the full perception of content and, consequently, reduce the effectiveness of the educational process. The importance of developing strategies to overcome lexical difficulties becomes apparent in order to ensure a deeper and more meaningful perception of materials.

Grammatical difficulties also play an important role in the process of understanding texts. Complex sentences, the use of different tenses and structures, as well as specific grammatical constructions can be a challenge for students learning communication skills. Insufficient understanding of grammatical aspects can lead to a misinterpretation of the meaning of the information provided and create a risk of distortion of the content of the material [3].

To overcome these difficulties, it is necessary to focus on the language training of students. Learning new vocabulary, explaining grammatical concepts and practicing their application in context are becoming important components of the educational process. It is important to emphasize the adaptation of materials to the level of language training of students in order to create more favorable conditions for the successful development of communication skills.

Discussion

Communication skills play a crucial role in modern society, becoming an integral part of successful socialization and professional development of an individual. In a world engulfed by the flow of information and technological innovations, the ability to communicate effectively becomes a critical factor for successful adaptation and interaction in various spheres of life.

Within the framework of professional activity, communication skills are a key element of a successful career. Modern organizations value the ability to express their thoughts clearly and convincingly, to interact with colleagues, clients and partners. A communicatively competent specialist is able to effectively resolve conflicts, build partnerships and easily interact in a team.

In personal life, communication skills also play an important role. The ability to express your feelings and thoughts helps you build healthy relationships with others, resolve conflicts, and be successful in society. Family relationships, friendship, romantic relationships - in each of these aspects, communication skills act as a fundamental element [4].

Technological progress and the development of social networks have led to changes in the way people interact with each other. However, despite the virtualization of communication, communication skills remain a key factor for effective online communication. The ability to adapt to different communication environments, use emojis, and effectively formulate your thoughts in writing - all these skills are becoming important in today's digital society.

Communication skills are turning into a key competence that ensures successful adaptation and interaction in modern society. They not only contribute to professional growth and successful relationships, but also form the basis for building a harmonious and sustainable society in the face of constant changes and challenges.

The mass media today have a profound and multifaceted impact on the formation of communication skills in society. In the era of digital technologies, news feeds and social networks, the media are an important catalyst for the development of communication skills. First of all, they provide a unique opportunity to master modern forms of communication, such as written and oral communication in the Internet space.

News portals, blogs and social networks are becoming a kind of testing ground for the development of linguistic and emotional competencies. Media users are forced to adapt to the limited space of messages, learn to express their thoughts concisely, but at the same time succinctly and clearly. This process of forming skills of concise expression becomes an important aspect of communicative learning, providing the individual with tools for effective communication in the fast-paced conditions of information exchange [5].

The media also provides ample opportunities for vocabulary enrichment and language flexibility. The variety of topics and styles in publications enriches readers' language skills, allowing them to express their thoughts more flexibly and accurately. It is important to note that this dynamic learning occurs not only at the level of formal education, but also through self-consumption of content.

Media interference in the formation of communication skills also occurs through the modeling of communication patterns. Journalists and bloggers, becoming authorities in certain areas, not only provide information, but also establish norms of communicative behavior. Imitation of such communication patterns can influence the structure of the

language used in everyday communication and form ideas about what is considered attractive and fashionable in society.

In general, the media are becoming a powerful means of teaching and developing communication skills in modern society, influencing the linguistic, emotional and structural aspects of communicative competence. However, it is also necessary to take into account potential negative aspects, such as distortion of information or the creation of stereotypes, which can also affect the quality of communication skills of society.

The role of the mass media in the development of communication skills is an important aspect in the era of the information society. Various types of media, such as print media, Internet portals and social networks, provide unique opportunities for the formation and improvement of various aspects of communicative competence. The following table provides an analysis of the role of different types of media in the development of communication skills:

Table 1 – Analysis of the role of various types of media in the development of communication skills

Types of media	Role in the development of communication skills
Printed publications	Development of analytical and critical thinking skills when reading articles and analytical materials.
	Enriching vocabulary and building linguistic flexibility through reading a variety of literature and genres of publications.
	The opportunity to study the structure and logic of argumentation to develop skills for effective expression of thoughts in writing.
Internet portals	Providing access to up-to-date information and news, which contributes to the development of quick perception and analysis skills.
	Teaching brevity and conciseness in expressing thoughts due to limited space for text messages and headlines.
	The ability to learn how to search and filter information, which develops critical thinking and the ability to assess reliability.
Social network	Participation in dialogues and discussions, which requires the ability to argue one's position and conduct discussions taking into account the opinions of others.
	The formation of skills to adapt to various communication styles, including short messages, comments and media content.
	Developing empathy and social competence skills through interaction with diverse communities and audiences.

Thus, different types of media offer a variety of opportunities for developing communication skills, including information analysis, language skills, critical thinking, effective expression of thoughts and social interaction.

The use of media materials as a tool for the development of communication skills has become an integral part of the modern educational process. However, a number of problems arise in the way of this integrated approach, which can have an impact on the effectiveness and efficiency of the learning process [6].

Firstly, one of the main problems is the distortion of information in media materials. Modern media face challenges related to the pressure of public opinion, competition for the attention of the audience and the desire to attract readers. As a result, situations may arise when information is distorted or presented in a certain light, which may make it difficult for students to form an objective perception.

Secondly, the problem is dependence on technology and an overabundance of information. The use of various online platforms, social networks and news sites can lead to information overload, which makes it difficult to assimilate materials and develop concentration. Students may find it difficult to identify key points and analyze information due to excessive data flow.

The third problem is the lack of critical thinking in the perception of media materials. In conditions of rapid dissemination of news and information, students may lack the necessary awareness of the methods of analysis and verification of the reliability of sources. This can lead to insufficient criticality in evaluating the presented data and, as a result, to the formation of unreliable ideas.

All these problems emphasize the importance of careful integration of media materials into the educational process. It is necessary to develop effective learning strategies aimed at developing analytical skills, critical thinking and the ability to selectively use information. In addition, it is important to provide students with tools to verify the accuracy of information and encourage them to actively interact with materials, contributing to the formation of independence in the process of assimilation of information from the media [7].

The development of critical thinking through the analysis of mass media (mass media) is becoming an integral part of the modern educational process. The media provides an extensive field for teaching students the skills of analysis, assessing the reliability of information and developing a critical view of the materials presented.

One of the key aspects of developing critical thinking is the ability to analyze information from various sources. Modern students are faced with a huge volume of news, articles and opinions in the digital world. The analysis of media materials allows students to identify key arguments, identify sources of information and distinguish facts from opinions.

In the process of media analysis, students also develop skills to assess reliability of sources. This is an important skill in an era when false information and fake news can spread quickly. Distinguishing between high-quality and unreliable information is becoming a critical skill that students can apply not only in their studies, but also in everyday life.

In addition, media analysis promotes the development of critical thinking in the context of interpreting different points of view. Students learn to look at information from different angles, to take into account different opinions and arguments. This aspect of critical thinking is important not only for understanding complex issues, but also for building respect for diversity of opinions and cultural points of view.

Media analysis also contributes to the development of the ability to critically evaluate the methods and techniques used to influence the audience. Students learn to recognize attempts to manipulate attention, create emotional reactions, and form certain views. This develops their critical awareness and the ability to analyze not only the content, but also the form of presentation of information [8].

Thus, media analysis becomes not only a means of in-depth understanding of events and phenomena in the modern world, but also an effective tool for developing critical thinking among students, providing them with the skills necessary for an independent and informed assessment of the reality surrounding them.

The introduction of educational programs focused on the use of mass media (mass media) for the development of communication skills is becoming a key area of modern educational strategies. These programs not only reflect a shift in the educational approach to taking modern technologies into account, but also recognize the importance of effective interaction in the information society.

Educational programs focused on the use of media primarily seek to develop analytical skills. Students are trained to identify key points in texts, understand the structure of argumentation, and separate facts from opinions. This analytical approach not only contributes to a deeper understanding of information, but also develops the ability of critical thinking, which is extremely important in the modern information society [9].

The programs also focus on the development of language skills. Students not only read and analyze texts, but also learn to effectively express their thoughts orally and in writing. Interactive discussions, writing reviews, creating your own materials - all this contributes to the formation of a clear and reasoned expression of thoughts.

Using the media in educational programs also creates the opportunity to develop creativity and media literacy skills. Students actively participate in the creation of content, work with

multimedia materials, which not only expands their creative potential, but also provides deeper interaction with information.

An important part of educational programs is also the formation of skills for effective interaction with various types of media. Students learn to choose suitable sources, filter information, and understand the features of various media platforms. This not only develops orientation skills in the information space, but also provides resistance to manipulation and misinformation.

In general, the introduction of educational programs aimed at using the media stimulates deep interaction with information, develops critical thinking, language skills, creativity and media literacy. These programs not only prepare students for effective communication in the modern information society, but also form critically aware and informed citizens [10].

Conclusion

In conclusion, the introduction of educational programs aimed at using mass media (mass media) to develop communication skills is an important and promising step in the field of education. These programs not only correspond to current trends in education, but also reflect adaptation to the requirements of the information society. In the course of such educational initiatives, students acquire the necessary skills that become key in their lives and professional activities.

Programs focused on media analysis successfully cope with the task of developing students' critical thinking skills. Students, using the media, learn to identify hidden motives, analyze arguments and distinguish opinions from facts. This analytical approach not only contributes to a deeper assimilation of the material, but also equips students with tools for self-assessment of the information provided in the future.

An important result of such programs is the development of language skills. Students not only read and analyze texts, but also actively participate in dialogues, expressing their thoughts orally and in writing. This aspect of learning contributes to the formation of clear and reasoned expression of thoughts, which is valuable in professional and everyday communication.

Taking into account the introduction of mass media into the educational process, there is also an opportunity for students to develop creativity and media literacy. Participation in content creation and work with multimedia materials allow students not only to be more creative in studying information, but also to develop skills that are in demand in the modern media world.

An important aspect of media-oriented educational programs is their ability to teach effective interaction with various forms of media content. Students learn to analyze and select suitable sources, to distinguish the opinions of different authors and approaches to the presentation of information. This aspect prepares students for deeper interaction with information and the formation of their own views.

In general, the introduction of educational programs based on media analysis represents a significant stage in modern pedagogy. Such programs not only meet the needs of modern students, but also form the key skills necessary for successful adaptation in the information society. These educational initiatives stimulate the development of critical thinking, language skills, creativity and media literacy, which ultimately contributes to the formation of a harmoniously developed and informed personality.

REFERENCES:

1. Leggette, H. R., Redwine, T., & Busick, B. (2019, June 6). Through Reflective Lenses: Enhancing Students' Perceptions of Their Media Writing Skills. *Journalism & Mass Communication Educator*, 75(1), 81–97. <https://doi.org/10.1177/1077695819852256>
2. Romero Walker, A. (2020, September 24). A New Media Literacy: Using Film Theory for a Pedagogy That Makes Skills Courses More Inclusive, Representative, and Critically Media Literate. *Journalism & Mass Communication Educator*, 76(2), 241–249. <https://doi.org/10.1177/1077695820960631>
3. Yunita Adriyanti, K., Santosa, M. H., & Suprianti, G. (2022, September 17). Developing Android-Based English Folktales Learning Materials to Develop Communication Skills of Primary School Students. *Cetta: Jurnal Ilmu Pendidikan*, 5(3), 294–307. <https://doi.org/10.37329/cetta.v5i3.1923>

4. Anisimova, A. G., & McNeilly, E. (2021, March 26). Ways to Develop Employability Skills in Teaching Translation to Final-Year Students. *Professional Discourse & Communication*, 3(1), 75–84. <https://doi.org/10.24833/2687-0126-2021-3-1-75-84>
5. Rismawati Ningrum, D. (2023, April 27). Clil Approach to The Students' Foreign-Language Communication Skills: Teacher's Perception. *KnE Social Sciences*. <https://doi.org/10.18502/kss.v8i7.13237>
6. Drama in Education to Enhance Tone Pronunciation and Communication Skills Intonation in Online Chinese Language as Foreign Language Class. (2023, May 31). *Higher Education and Oriental Studies*, 3(2). <https://doi.org/10.54435/heos.v3i2.99>
7. Mikheeva, T., & Ereshchenko, M. V. (2019, June 1). Dialogue communicative structures in the process of teaching foreign-language dialogic communication skills. *Language and Culture*, 11, 74–88. <https://doi.org/10.17223/24109266/11/8>
8. Köşker, G., & Gülmez, G. (2018, April 4). The Role of The Teacher in Building Intercultural Communication Skills in Foreign Language Teaching: Teachers' Views with Examples from France and Turkey. *Journal of Qualitative Research in Education*, 6(1), 1–15. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.6c1s7m>
9. Atabekova, A., Lutskovskaia, L., & Gorbatenko, R. (2021, December). RETRACTED: Developing multiliteracy skills and pragmatic communication awareness of university students learning a foreign language (English) for specific purposes. *Thinking Skills and Creativity*, 42, 100956. <https://doi.org/10.1016/j.tsc.2021.100956>
10. Jantassova, D., & Isoc, D. (2020, December 28). The problems of the development of foreign language communication skills of non-linguistic specialties' students. *Bulletin of the Karaganda University. Pedagogy Series*, 100(4), 145–154. <https://doi.org/10.31489/2020ped4/145-154>.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУҒА ҮШІН БАҚ МАТЕРИАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУДАҒЫ ҚИЫНДЫҚТАР

Зулавдунова Ф.Б., Камзина А.А.

Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
*e-mail: zulavdunova@mail.ru

Бұл мақала студенттердің коммуникативті дағдыларын дамыту мақсатында оқу процесінде БАҚ материалдарын пайдалану мәселелеріне арналған. Зерттеу үш негізгі аспектіге назар аударады: фактілердің анық және жасырын бұрмалануы, күрделі лексика мен грамматиканы түсінудегі қиындықтар, сондай-ақ берілген ақпараттың өзектілігіне байланысты мәселелер. Мақалада аталған проблемаларды талдау нәтижелері, сондай-ақ осы қиындықтарды жеңу және студенттердің коммуникативті дағдыларын дамытуда бұқаралық ақпарат құралдарын тиімді пайдалану бойынша ұсыныстар берілген.

Қазіргі білім беру жағдайында бұқаралық ақпарат құралдарын пайдалану оқушылардың ой-өрісін кеңейтуге ғана емес, сонымен қатар олардың коммуникативтік дағдыларын дамытуға ықпал етуге арналған білім берудің ажырамас құрамдас бөлігіне айналууда. Бұқаралық ақпарат құралдарының күнделікті өмірге араласуы әртүрлі мазмұнға кең қол жетімділікті қамтамасыз етеді, оны білім беру мақсатында пайдалануға бірегей мүмкіндік береді. Алайда, студенттердің коммуникативтік дағдыларын дамыту үшін медиа-материалдарды пайдалану процесінде туындауы мүмкін проблемалардың ықтимал артықшы-лықтарына қарамастан, бұл әрі қарайғы зерттеулер мен тиімді еңсеру үшін қажет болады.

Кілт сөздер: *БАҚ, оқу процесі, коммуникативті дағдылар, фактілерді бұрмалау, күрделі лексика мен грамматика, ақпараттың өзектілігі.*

Мақаланың негізгі ережелері:

1. Фактілерді бұрмалау мәселелері: БАҚ материалдарындағы фактілердің анық және жасырын бұрмаланулары талданады, олардың студенттердің дұрыс бейнелерін қалыптастыруға әсері қарастырылады және осы бұрмалаулармен күресу үшін сыни ойлауды дамыту әдістері ұсынылады.

2. Тілді қабылдаудағы қиындықтар: БАҚ материалдарындағы күрделі лексика мен грамматиканы түсінуде студенттер кездесетін қиындықтар қарастырылып, мазмұнды оқушылардың тілдік дайындық деңгейіне бейімдеу стратегиялары ұсынылады.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕРИАЛОВ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ ДЛЯ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

Зулавдунова Ф.Б., Камзина А.А.

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
*e-mail: zulavdunova@mail.ru

Данная статья посвящена проблемам использования медиаматериалов в образовательном процессе с целью развития коммуникативных навыков учащихся. В исследовании основное внимание уделяется трем основным аспектам: явным и неявным искажениям фактов, трудностям в понимании сложной лексики и грамматики, а также проблемам, связанным с релевантностью предоставляемой информации. В статье представлены результаты анализа этих проблем, а также рекомендации по преодолению этих трудностей и эффективному использованию средств массовой информации в развитии коммуникативных навыков студентов.

В современном образовательном контексте использование средств массовой информации становится неотъемлемой составляющей образования, призванной не только расширить кругозор учащихся, но и способствовать развитию их коммуникативных навыков. Вмешательство СМИ в повседневную жизнь обеспечивает широкий доступ к разнообразному контенту, предоставляя уникальную возможность использовать его в образовательных целях. Однако, несмотря на потенциальную пользу, с которой сталкиваются проблемы, которые могут возникнуть в процессе использования медиаматериалов для развития коммуникативных навыков студентов, возникает необходимость в дальнейших исследованиях и эффективном преодолении.

Ключевые слова: *СМИ, образовательный процесс, коммуникативные навыки, искажение фактов, сложная лексика и грамматика, актуальность информации.*

Основные положения статьи:

1. *Проблемы искажения фактов: анализируются явные и скрытые искажения фактов в материалах СМИ, рассматривается их влияние на формирование правильных представлений учащихся и предлагаются методы развития критического мышления для борьбы с этими искажениями.*

2. *Трудности восприятия языка: Рассмотрены трудности, с которыми сталкиваются учащиеся при понимании сложной лексики и грамматики в материалах СМИ, и предлагаются стратегии адаптации содержания к уровню языковой подготовки учащихся.*

ҚАЗІРГІ КӨЛІК ӨНДІРІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУДАҒЫ МЕНЕДЖМЕНТТІҢ РОЛІ*Игенбаева Ш.А.* *«Логистика және транспорт академиясы» АҚ, Қазақстан, Алматы қ.**e-mail: sharbat89@mail.ru*

Мақалада экономиканың әртүрлі деңгейлеріндегі көлікті басқару тұжырымдамасы қарастырылады, басқарудың негізгі компоненттері, басқару принциптері және басқару әдістемесі сипатталған. Көлік әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік процестерде маңызды рөл атқарады. Көлікті дербес сала ретінде, ал көлікті дамыту жобаларын дербес бизнес – жобалар ретінде қарастыруға болатынына қарамастан, көліктің әсер ету спектрі әлі толық зерттелмеген. Көліктің әсер ету салаларын сапалы қарау оның қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық қатынастардың барлық маңызды аспектілеріне әсерін көрсетеді. Елдің көлік кешенін басқаруды ұйымдастыруды жетілдіру мәселелері қаралды. Тәжірибе көрсеткендей, классикалық тәсілдерді қолдану қазіргі заманғы көлік өндірісін ұйымдастырудағы менеджменттің тиімділігін сенімді бағалауға мүмкіндік бермейді. Бағалау тәсілдерін таңдау мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық моделіне тікелей байланысты. Атап айтқанда, Қазақстанға бастапқыда қоғамдық игілікті қалыптастыруға бағытталған әлеуметтік бағдарланған модель тән. Сондай-ақ, ұлттық экономиканың қазіргі даму жағдайында көлік кешенін басқаруға байланысты әртүрлі әдістердің сипаттамалары келтірілген. Зерттеудің мақсаты: көлік өндірісін дамытудағы менеджменттің рөлін және тұтастай алғанда елдің бүкіл көлік құрылымының маңыздылығын анықтау. Зерттеу әдістері - жалпы ғылыми әдістер қолданылды – (талдау, синтез), сонымен қатар ұйымдастырушылық әдістер (салыстырмалы әдіс).

Кілт сөздер: көлікті басқару, жүк тасымалдау процестері, көлік жүйесі, логистикалық схемалар, басқару принциптері, басқару әдістемесі.

Кіріспе

Көлік елдің ЖІӨ-нің едәуір үлкен үлесін құрайды және басқа салалардың жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ете отырып, ұлттық экономиканың инфрақұрылымдық саласы болып табылады. Қазіргі әлемде кез-келген мемлекеттің экономикасындағы көлік саласының рөлі артып келеді, өйткені көліктің даму деңгейі ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігіне тікелей әсер етеді. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ұлттық экономиканың серпінді өсуі ішкі және халықаралық көлік қатынастары бағыттарында жүк және жолаушылар ағыны көлемінің айтарлықтай өсуіне алып келеді. Өнеркәсіптік өндірістің 1% - ға өсуі тасымалдау көлемінің 1,5-1,7% - ға өсуін тудырады .

Қазақстан Республикасы Үкіметінің (ҚР) қаулыларында және басқа да мемлекеттік құжаттарда ҚР Бірыңғай көлік жүйесін дамытуға, оның барлық элементтерін жаңғыртуға, экономиканың негізгі салаларына қызмет көрсетуді қамтамасыз ететін көлік кешені жұмысының тиімділігін арттыруға ерекше назар аударылады. Сондай-ақ, Үкіметтің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы қаулысымен Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі Тұжырымдамасы бекітілді. Тұжырымдаманың стратегиялық мақсаты тиімді тасымалдауға ішкі және сыртқы қажеттіліктерді қамтамасыз ететін көлік-транзиттік әлеуеттің даму деңгейі бойынша Қазақстанның 2030 жылға қарай өңірлік көшбасшылар қатарына кіруімен қолжетімді, тиімді және қауіпсіз көлік-логистикалық қызметтерді дамыту арқылы елдің экономикалық өсуіне және халықтың өмір сүру сапасын арттыруға жәрдемдесу болып табылады [1].

Республиканың едәуір аумағы және халықтың тығыздығының төмендігі, Қазақстанның соңғы жылдары қол жеткізген экономикалық дамуының жоғары қарқыны

тасымалдарға өсіп келе жатқан қажеттіліктерді қалыптастырады. Тиісінше, шаруашылық аралық байланыстар, экономикалық даму және Қазақстан өңірлерінің өзара іс-қимылы шеңберінде халық пен жүк ағындарының қозғалысы жыл сайын сұранысқа ие қызметке айналуға. Экономикалық функциядан басқа, көлік әлеуметтік функцияны жүзеге асырады: туыстық, достық қарым-қатынас шеңберінде халықтың байланысын қамтамасыз етеді, демалысты, білім беруді, мәдени дамуды ұйымдастыруға, сондай-ақ әртүрлі әлеуметтік мәселелерді шешуге қатысады. Қазақстан негізгі әлемдік нарықтардан алыс. Осы себепті Қазақстан экономикасы жоғары жүк сыйымдылығымен ерекшеленеді. Жүк тасымалының 80% - дан астамы құрлық көлігіне тиесілі. Мемлекетаралық байланыстарды жүзеге асыруда көлікке маңызды рөл беріледі. Олардың қарқынды өсуі көлік кешенін дамытуға жаңа, өсіп келе жатқан талаптарды қояды, оның жай-күйіне Республиканың ішкі экономикасы мен халықаралық ынтымақтастықтың даму нәтижелері едәуір дәрежеде тәуелді. Саланың айтарлықтай халықаралық әлеуеті бар, ол әлі жеткілікті түрде тартылмаған. Әлемдік сауда соңғы екі онжылдықта жоғары қарқынмен дамып келеді. Қазақстанның тиімді географиялық орналасуын Еуропа мен Азия арасындағы жүк ағындарының өтуі үшін пайдалану орынды, бұл көлік компанияларының бюджеттеріне және Қазақстанның мемлекеттік бюджетіне кірістердің ұлғаюына ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер

Қазақстанда көлік өте маңызды орынғы ие. Елдің орасан зор аумақтары (2,7 млн км²), халықтың тығыздығының төмендігі, өнеркәсіп және ауыл шаруашылығы орталықтарының бытыраңқылығы, сондай-ақ әлемдік нарықтардан қашықтық орналасу дамыған көлік жүйесіне ие болуды Қазақстан үшін өмірлік маңызды етеді.

Көлік жүйесі Қазақстан инфрақұрылымының негізгі құрамдас бөлігі болып табылады және ел экономикасының даму деңгейіне айтарлықтай әсер етеді. Осылайша, тиімді көліктік-логикалық желілер ел ішіндегі өнеркәсіп орталықтарын жақындастыру есебінен индустрияландыруды жеделдетіп қана қоймай, сонымен қатар өңірлік орталық Азия Еуразиялық экономикалық ынтымақтастығын тереңдету және Қазақстанның әлемдік экономикаға одан әрі интеграциялануы үшін база құруға қабілетті.

Транзиттік әлеуетті елдің экономикалық өсу нүктесі ретінде қарастыру қажет. Ол үшін тартымдылықты арттыруды және ТМД-да ең заманауи тиімді көлік-логистикалық жүйені құруды қамтамасыз ету қажет. Сондай-ақ қызметтердің кең спектрін ұсынуды, бәсекеге қабілетті тарифтерді ұсынуды ескере отырып, көліктің кез келген түріндегі көліктік-логистикалық операцияларды жетілдіру.

Негізгі бөлім

Көлік халықтың және қоғамдық өндірістің тасымалдау қажеттіліктерін қанағаттандыруға арналған. Көлік саласындағы мемлекеттік басқарудың мақсаты халықтың және қоғамдық өндірістің тасымалдау қажеттіліктерін және мемлекет қорғанысының қажеттіліктерін уақтылы, толық және сапалы қанағаттандыру, көлікке қызмет көрсету кезінде олардың құқықтарын қорғау, көліктің қауіпсіз жұмыс істеуі, қажетті қарқындар мен пропорцияларды сақтау және т. б. болып табылады.

Республика экономикасының инновациялық даму жолына өту жағдайында өнеркәсіптік және ауыл шаруашылығы өндірісінің мамандану, шоғырлану және кооперация процестері күшейтіледі, бұл жүктерді тасымалдау көлемінің үздіксіз өсуіне әкеледі және жүк және тауар жылжыту жүйесін басқару әдістерін одан әрі жетілдіруді, жүктерді жеткізудің прогрессивті логистикалық технологияларын енгізуді талап етеді.

Бүгінде Қазақстан аумағы бойынша 11 халықаралық транзиттік дәліз – 5 теміржол және 6 автомобиль өтеді. Жібек жолы жобасы қарқынды дамып келеді, ол Шығыс пен Батыс арасындағы ең үлкен транзиттік көпірге айналды.

Көлік саласы ел экономикасын дамытудың маңызды драйвері болып табылады, мұнда 400 мыңнан астам қазақстандық жұмыс істейді [2].

Қазақстанда көліктің барлық түрлері дамыды: теміржол, авиация, автомобиль, теңіз, өзен, құбыр және электронды. Көлікті басқаруды Көлік және коммуникация министрлігі, сондай-ақ "Қазақстан темір жолы", "Эйр Астана" ұлттық компаниялары жүзеге асырады. Республикада 2000-нан астам көлік кәсіпорындары жұмыс істейді.

Қазақстанда қоғамдық өндіріс пен ұлттық қауіпсіздік талаптарына жауап беретін, тармақталған инфрақұрылымы бар, елдің сыртқы экономикалық байланыстарын қамтамасыз ететін бір-ыңғай көлік жүйесі жұмыс істейді. Бұл технологиялық тұрғыдан өзара байланысты біртұтас білім.

Контейнерлік технологияларды ескере отырып, инфрақұрылымның өткізу қабілетін арттыру және еуразиялық көлік дәліздерін дамыту үшін соңғы онжылдықта көліктік-логистикалық инфрақұрылымның негізгі жобаларына шамамен \$30 млрд инвестицияланды. Жетіген - Қорғас, Жезқазған - Сексеуіл - Бейнеу сияқты жаңа теміржол магистральдары салынды, олар транзиттік маршруттарды 1000 км-ге қысқартты және ел ішінде Шығыстан Батысқа дейінгі көлік байланысын қамтамасыз етті. Қазақстан-Түрікменстан Иран теміржол желісі Парсы шығанағының теңіз порттарына жүк тасымалының шығуын қамтамасыз етті, ал болашақта Қазақстанның көлік-логистикалық кешеніне Үндістанның сауда ағындарына қол жеткізуге болады. Жалпы, елде магистральдық темір жолдардың базалық желісі құрылды, Республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының басым бөлігі жаңғыртылды, Каспийдегі порт инфрақұрылымының қуаты ұлғайтылды, әуе кемелерінің паркі жаңартылды, ұшу-қону жолақтарын, жолаушылар және жүк терминалдарын салу және жаңғырту бойынша ауқымды бағдарлама іске асырылды.

Жалпы, соңғы 15 жылда Қазақстанның көлік-логистикалық кешені мен транзиттік әлеуетін дамытуға 10 трлн теңгеден астам инвестиция салынды, бұл қазақстандық инфрақұрылымды жаһандық көлік-логистикалық ағындарға интеграциялауды жеделдетуге және жүктерді жеткізудің төмен құны мен жоғары жылдамдығын қамтамасыз ететін бәсекеге қабілетті жаңа транзиттік дәліздерді қалыптастыруға мүмкіндік берді. Іске асырылған бағдарламалар шеңберінде салада 600 мыңға жуық жұмыс орны құрылды.

2015-2021 жылдары көліктің барлық түрлерімен транзиттік тасымалдардың орташа жылдық өсімі 14,8% - құрады, оның ішінде соңғы 3 жылда жыл сайынғы өсім 13,4% құрады [3].

Осыған орай, көлік саласындағы менеджмент ерекше зерттеуді талап етеді. Менеджмент мәселелері олардың зерттеуінің әртүрлілігімен, күрделілігімен және түсініксіздігімен ерекшеленеді. Менеджменттің көптеген аспектілері бар: экономикалық, саяси, әлеуметтік, қаржылық, ұйымдастырушылық, психологиялық және т.б. көбінесе "менеджмент" ұғымы басқару ғылымы, басқару процесі, басқару өнері, ұйымды басқаратын адамдар тобы ретінде түсіндіріледі.

Менеджменттің мәні мен мазмұнын анықтау кезінде ол, ең алдымен, интеграциялық процесс ретінде сипатталады, оның көмегімен кәсіби дайындалған мамандар мақсаттар қою және оларға жетудің тәсілдері мен әдістерін әзірлеу арқылы ұйымдарды қалыптастырады және басқарады.

П. Друкердің айтуынша, менеджменттің негізгі міндеті-адамдардың ортақ мақсаттар қою, ұйымның дұрыс құрылымы, қажетті еңбек дағдыларын тәрбиелеу және біліктілікті арттыру арқылы бірлескен іс-әрекеттерін қамтамасыз ету.

Менеджмент менеджерлер ұйымдағы жұмысшылардың тиімді жұмыс жағдайларын қамтамасыз ететін функцияларды орындауды және қойылған мақсаттарға сәйкес нәтижелерді алуды қамтиды. Демек, менеджмент-бұл еңбекті, интеллектті, ұйымда жұмыс істейтін адамдардың мінез-құлық мотивтерін тиімді пайдалану арқылы алға қойылған мақсаттарға жету мүмкіндігі, яғни бұл әр қызметкерге, әр топқа және ұйымға белсенді әсер ету процесі.

Соңғы жылдары көлік қызметін ұйымдастырумен байланысты негізгі проблемаларды шешуге бағытталған көлік саясаты туралы көбірек айтыла бастады, мысалы, тасымалдау құнын төмендету, көлік қызметтерінің сапасын арттыру, қоршаған ортаға теріс әсерді азайту, жолаушылар тасымалын басқаруды ұйымдастыруды жетілдіру және т. б.

Көліктегі менеджменттің ерекшелігі күрделі құрылым ретінде көліктің мәні мен тұжырымдамасына сүйене отырып анықталады, оның негізгі өнімі өндіріс (тұтыну) өнімдерін немесе адамдарды едәуір қашықтыққа жылжыту саласында қызмет көрсету

болып табылады. Дамыған инфрақұрылым, көлік коммуникацияларының үлкен ұзындығы, көлік ұйымын басқару процесінде шешілетін әртүрлі міндеттер бірегей тәжірибе береді және қазіргі менеджмент саласында айтарлықтай білімді қажет етеді.

Теориялық әдебиеттерде көлікті басқаруды анықтауда әртүрлі тәсілдер бар. Бұл жүктерді сыртқы және ішкі тасымалдауды жоспарлау, басқару және бақылау, жүктерді тасымалдауды ұйымдастыруға қажетті ақпаратты дайындау және бөлісу деп түсінуге болады [4]. Алайда, бұл анықтамада біз тек жүктерді тасымалдау туралы айтып отырмыз, ал жолаушылар тасымалын басқару сияқты аспектілер назардан тыс қалады.

О.Г. Остапец көлікті басқарудың көмегімен көлік ұйымдарының да, олардың қызметшілерінің де субъект пен басқару объектісі арасындағы қатынастарды, олардың арасындағы байланыстарды ретке келтіру мақсаттарының орындалуын қамтамасыз ететін бірлескен қызметін үйлестіруге қол жеткізілетінін көрсетеді. Сондай-ақ, ол көлікті басқарудың экономиканың барлық салаларының тыныс-тіршілігімен байланысты елдің көлігін одан әрі дамыту мен жетілдіруді уақтылы және сапалы қамтамасыз ету және осы негізде қоғамның материалдық және мәдени қажеттіліктерін неғұрлым толық қанағаттандыруға жәрдемдесу міндеті бар екенін атап өтті [5].

Экономиканың әртүрлі деңгейлерінде көлікті басқару ұғымын қарастыру қажет:

1. микро деңгейде көлікті басқаруға мыналар жатады:

- тікелей көлік құралдарын басқару (жеке автомобильдер, ұшақтар, пойыздар және т. б.)
- жеке кәсіпорын деңгейіндегі көлікті басқару жүйелері;

2) мезо деңгейде көлікті басқаруға жатады:

- көлік кәсіпорындары (вокзалдар, порттар және т. б.) жиынтығының жұмысын үйлестіретін жекелеген көлік тораптары мен терминалдарды басқару;
- жекелеген көлік желілері мен айырбастардың (каналдардың, құбырлардың, су жолдарының және т. б.) жұмысына қызмет көрсету;

3) макро деңгейде басқаруға жатады:

- көлікті халық шаруашылығы, ел экономикасы саласы ретінде басқару (салаға инвестициялау, саланы дамыту, қауіпсіздік стандарттарын қолдау және т. б.);
- көлік инфрақұрылымын басқару [6].

Осыған байланысты басқару өзінің ерекше ерекшеліктерін алады. Ең қиын бағыт-бұл макро деңгей, алайда микро деңгейде тиімді басқарусыз дұрыс жұмыс істейтін макро жүйені құру мүмкіндігі туралы айту мүмкін емес.

Басқарудың жекелеген бағыттарының ішінде көлік түріне және оны жіктеудің басқа тәсілдеріне байланысты өз ерекшеліктерін ажыратуға болады. Сонымен, жүктерді тасымалдау әдісіне және жылжымалы құрамның түріне байланысты автомобиль, теміржол, құбыр, су (өзен, теңіз) және әуе көлігі бөлінеді. Көліктің белгілі бір түрін пайдалану бірқатар факторларға, соның ішінде тасымалданатын жүктің құрамы мен сипатына, оның нақты көлеміне, тасымалдау қашықтығына, көлік құралының жүкті белгілі бір нүктеге жеткізу қабілетіне, жиынтық шығындарға, жеткізу уақытына және т. б. байланысты.

Зерттеу барысында келесі әдістері қолданылды - жалпы ғылыми әдістер (талдау, синтез), сонымен қатар ұйымдастырушылық әдістер (салыстырмалы әдіс).

Көлік алдында тұрған міндеттер неғұрлым күрделі болса, осы міндеттердің ауқымы неғұрлым кең болса, соғұрлым оларды мақсатты және өзара байланысты, яғни жүйелі түрде шешу қажеттілігі сезіледі.

Жүйелік тәсіл диалектикалық әдістің ажырамас бөлігі болып табылады. "Жүйелік", "диалектикалық", "күрделі" ұғымдары негізінен барабар.

Біз, ең алдымен, көлік өндірісін басқару кезінде ескеру қажет кейбір жалпы ережелерді тұжырымдаймыз, олар түбегейлі сипатта болады және көліктің барлық түрлері мен тасымалдау процесін басқару деңгейлері үшін маңыздылығын сақтайды.

Көлік өндірісін сәтті басқару үшін басқару объектісін оның қазіргі жағдайын, тарихын және өзгеріп отыратын әлеуметтік-экономикалық және өндірістік-технологиялық

ортадағы даму тенденцияларын жақсы білу қажет. Басқару объектісі ішкі әртүрлі (құрылымдық) болып көрінуі керек, оның бөліктері мен қатынастары өзгермелі.

Көлік жүйелеріндегі басқару критерийлері объективті және оларды ерікті түрде таңдау мүмкін емес, оларды құру формальды актіні емес, объектінің даму заңдылықтарын зерттеу негізінде мазмұнды және маңызды тәсілді қажет етеді.

Объектіні басқару жүйесінің тиімділігін бағалау критерийі тек тәжірибе бола алады, бірақ бүгінгі күнге дейін қалыптасқан емес, бірақ объект өзінің дамуында шығуы керек.

Көліктің ішкі мүмкіндіктерін және сыртқы ортаның даму тенденцияларын білу көлік жүйесін мақсатты түрде дамып, жоғары өнімділік пен тиімділікке ие етуге мүмкіндік береді.

Көлік өндірісі маңызды ерекшеліктерге ие, бұл оның материалдық-техникалық базасының құрылымында, өндірістік қызметтің сипатында және басқаруды ұйымдастыруда көрінеді.

Көліктегі жылжымалы өндіріс құралдарын басқару, мысалы, машина жасаудағы стационарлық станок жабдықтарын басқаруға қарағанда әлдеқайда күрделі.

Жүктерді және жолаушыларды үлкен қашықтыққа тасымалдау процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ету үшін көлік және көлік техникасы қызметкерлерінің іс-қимылын үйлестіруге жоғары талаптар қояды. Бұл көлік кәсіпорындарының жұмысын бақылауды қиындатады және тек көлік өндірісіне тән бірқатар басқару міндеттерін тудырады, мысалы, жылжымалы құрам парктерінің (локомотив, вагон, кеме, ұшақ және автомобиль) орналасуын бақылау, жылжымалы құрамның бос ағындарын реттеу және т. б.

Тасымалдау процесі энергия сыйымдылығының жоғарылауына ие, бұл қозғалыс жүзеге асырылатын ортаның кедергісін жеңуге, сондай-ақ жылжымалы құрамның қозғалтқыштары мен жүріс бөліктеріндегі кез-келген үйкелісті жеңуге байланысты тасымалдау сипатымен түсіндіріледі [7].

Қорытынды

Тасымалдау процесі құрлықтың, әуе бассейнінің және дүниежүзілік мұхиттың кең кеңістігінде жүзеге асырылады, сондықтан көлік саласы ашық аспан астындағы үлкен цех ретінде жұмыс істейді. Демек, оның өндірістік процестері мен аумақтық ұйымының табиғи-географиялық факторларға тәуелділігі артады. Климаттық жағдайлар, ауа-райының жағдайы, жер бедерінің сипаты тасымалдаудың пайдалану-экономикалық көрсеткіштеріне (қозғалыс жүйелілігі, көлік құралдарының орташа тәуелділік жүгірістері, еңбек өнімділігі, тасымалдау құны және т.б.) айтарлықтай әсер етеді. Көліктің жекелеген түрлерінде (әсіресе әуе, су және автомобиль) осыған байланысты тасымалдау мүмкіндіктерінің жоғалуы кемінде 10-15 % құрайды.

Көлік қауіптілігі жоғары өндіріс салаларының қатарына жатады. Бұл көлікте әлі де жоғары болатын апаттық және өндірістік жарақаттануды ғана емес, сонымен қатар көліктің қоршаған ортаға, соның ішінде адамға кері әсерін де білдіреді. Көліктің әлеуметтік-экономикалық табиғаты жалпы алғанда көлік өндірісінің ерте және жоғары шоғырлануына әкелді. Монополиялауға деген ұмтылыс экономиканың басқа салаларына қарағанда көлікке тән. Бұл әртүрлі елдерде және әртүрлі көлік түрлерінде ерекшеленеді: ең жоғары теміржолда, ең аз автомобиль көлігінде.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 1116 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001116#z363>
2. Маркетинговый анализ транспорта и логистики в Республике Казахстан // https://mafgroup.kz/media/attachments/2022/02/demo_transport.pdf
3. Нурбаева А. Т. Управление инновационным развитием транзитных перевозок на прострпнстве ЕАЭС // «Тұран» университетінің хабаршысы» ғылыми журналы.- 2022. -No 3(95).-С.116-120

4. Цвирицько І.А. Методологічні проблеми управління логістичними бізнес-процесами в автотранспортних системах: дисертація доктора економічних наук: 08.00.05. [Мәтін] / Санкт-Петербург., 2004. – 255 б.

5. Остапєц О.Г. Організаційно-правові основи державного управління транспортом в Російській Федерації [Електронний ресурс] - Қол жеткізу режимі: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/01_2009/03.pdf

6. Гаврилов, Д. С. Совершенствование управления на транспорте / Д. С. Гаврилов, В. А. Грановский. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2009. — № 12 (12). — С. 40-42. — URL: <https://moluch.ru/archive/12/983/> (дата обращения: 17.09.2023).

7. С. А. Алпысбаев, Р. К. Сатова, Д. Г. Состояние и перспективы развития транспортного комплекса Казахстана // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-transportnogo-kompleksa-kazahstana/viewer> (дата обращения: 17.09.2023).

REFERENCES:

1. Qazaqstan Respublikasynyñ kölik-logistikalyq äleuetn damytudyñ 2030 jylğa deingi tūjyrymdamasyn bekitu turaly. Qazaqstan Respublikasy Ūkīmetiniñ 2022 jylǵy 30 jeltoqsandaǵy № 1116 Qaulysy [On approval of the Concept of development of transport and logistics potential of the Republic of Kazakhstan until 2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2022 No. 1116] // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200001116#z363>

2. Marketiñovyi analiz transporta i logistiki v Respublike Kazahstan [Marketing analysis of transport and logistics in the Republic of Kazakhstan] https://mafgroup.kz/media/attachments/2022/02/demo_transport.pdf

3. Nurbaeva A. T. Upravlenie innovatsionnym razvitiem tranzitnykh perevozok na prostranstve EAES [Management of innovative development of transit transportation in the EAEU space] // «Tūran» universitetiniñ habarshysy» ğylymi jurnaly.- 2022. -No 3(95).-S.116-120

4. Svirinko Ī.A. Metodologicheskie problemy upravleniya logisticheskimi biznes-prosesami v avtotransportnykh sistemah: disertasiya doktora ekonomicheskikh nauk: 08.00.05. [Methodological problems of logistics business process management in road transport systems: dissertation of the Doctor of Economics] [Mätin] / Sankt-Peterburg., 2004. – 255 b.

5. Ostapes O.g. Organizatsionno-pravovye osnovy gosudarstvennogo upravleniya transportom v Rosiskoi Federasii [Organizational and legal bases of public transport management in the Russian Federation] [Elektronnyi resurs] / O. g. Ostapes. - Qol jetkizu rejimi: http://www.edit.muh.ru/content/mag/trudy/01_2009/03.pdf

6. GavriloV, D. S. Sovershenstvovanie upravleniya na transporte [Improving transport management] / D. S. GavriloV, V. A. Granovski. — Teks : neposredstvennyi // Molodoi uchenyi. — 2009. — № 12 (12). — S. 40-42. — URL: <https://moluch.ru/archive/12/983/> (data obraşenia: 17.09.2023).

7. S. A. AlpySbaev, R. K. Satova, D. G. Sostoianie i perspektivy razvitiya transportnogo kompleksa Kazahstana [The state and prospects of development of the transport complex of Kazakhstan] // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sostoyanie-i-perspektivy-razvitiya-transportnogo-kompleksa-kazahstana/viewer> (data obraşenia: 17.09.2023).

РОЛЬ МЕНЕДЖМЕНТА В ОРГАНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ТРАНСПОРТНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Игенбаева Ш.А.

*АО "Академия логистики и транспорта", Казахстан, г. Алматы
e-mail: sharbat89@mail.ru*

В статье рассматривается понятие управления транспортом на разных уровнях экономики, описаны основные компоненты управления, принципы управления и методология управления. Транспорт играет важнейшую роль в социально-экономических и общественных

процессах. Несмотря на то, что транспорт можно рассматривать как самостоятельную отрасль, а проекты развития транспорта – как самостоятельные бизнес-проекты, спектр влияния транспорта до сих пор не изучен в полной мере. Качественное рассмотрение сфер влияния транспорта показывает его воздействие на все значимые аспекты социально-экономических отношений в обществе. Рассмотрены вопросы совершенствования организации управления транспортным комплексом страны. Как показывает практика, использование классических подходов не позволяет достоверно оценить эффективность менеджмента в организации современного транспортного производства. Выбор подходов к оценке находится в прямой зависимости от социально-экономической модели государства. В частности Казахстану свойственна социально ориентированная модель исходно направленная на формирование общественного блага. Также даны описания различных методов в привязке к управлению транспортным комплексом в современных условиях развития национальной экономики. Цель исследования: выявление роли менеджмента в развитии транспортного производства и в целом значение всей транспортной структуры страны. Методы исследования - использовались общенаучные методы – (анализ, синтез), а также организационные методы (сравнительный метод).

Ключевые слова: *управление транспортом, процессы грузоперевозки, транспортная система, логистические схемы, принципы управления, методология управления*

THE ROLE OF MANAGEMENT IN THE ORGANIZATION OF MODERN TRANSPORT PRODUCTION

Igenbayeva Sh.A.

*JSC "Academy of logistics and transport", Kazakhstan, Almaty, Baimagambetov Str., 346a
e-mail: sharbat89@mail.ru*

The article discusses the concept of transport management at different levels of the economy, describes the main components of management, management principles and management methodology. Transport plays a crucial role in socio-economic and social processes. Despite the fact that transport can be considered as an independent industry, and transport development projects – as independent business projects, the spectrum of the impact of transport has not yet been fully studied. A qualitative examination of the spheres of influence of transport shows its impact on all significant aspects of socio-economic relations in society. The issues of improving the organization of management of the transport complex of the country are considered. As practice shows, the use of classical approaches does not allow to reliably assess the effectiveness of management in the organization of modern transport production. The choice of approaches to assessment is directly dependent on the socio-economic model of the state. In particular, Kazakhstan is characterized by a socially oriented model initially aimed at the formation of the public good. The descriptions of various methods in relation to the management of the transport complex in modern conditions of the development of the national economy are also given. The purpose of the study: to identify the role of management in the development of transport production and, in general, the importance of the entire transport structure of the country. Research methods - general scientific methods were used – (analysis, synthesis), as well as organizational methods (comparative method).

Keywords: *transport management, cargo transportation processes, transport system, logistics schemes, management principles, management methodology*

THE EFFECTIVENESS OF USING THE CASE-STUDY METHOD IN TEACHING ORGANIC CHEMISTRY

Imangazinova Zh.

Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan
e-mail: Gema.232@mail.ru

The article discusses the effectiveness of the use of modern active case-study teaching technology in teaching organic chemistry in higher educational institutions, the role of students in the formation of skills of analysis, accumulation, assessment, deep assimilation of theoretical knowledge.

To reveal the content of the topic, the results of an experimental and experimental study conducted from 2021 to 2022 in the educational program 6B01506-Chemistry with the aim of identifying effective methods for the formation of special subject and Universal interdisciplinary competencies of students based on the practical application of communicative, exploratory, creative, theoretical knowledge in the study of basic and profile disciplines.

In the article, the formation of creative views of students when using Case-study Technology in laboratory classes in organic chemistry is heard, methods of free expression of thoughts in the group, effective use of knowledge acquired in the lecture in laboratory classes are differentiated.

Keywords: case-study, situation, analytical skills, communication skills, self-differentiation, SMART goal.

Introduction

The case method, or the method of teaching using real situations, appeared at the beginning of the XX century at the Harvard University Business School in the USA. The term "case study method" was first used in the works of the American scientist Copeland. In 1921, Copeland published a collection of real teaching situations and demonstrated how to use the case study method.

In the 80s and 90s of the 20th century, the case method was widely used all over the world, including the USSR, especially in economic subjects. From this period G.A.Bryansky, Yu.Ekaterinoslavsky, O.V.Kozlova, Yu.D.Krasovsky, V.Ya.Platov, D.A.Pospelov, O.A.Ovsyannikov and other scientists made a great contribution to the implementation of the case study method. The case study method allows you to illustrate academic theories in terms of real-life situations. This allows students to study the subject, gain in-depth knowledge, process and analyze information, distinguish and distinguish different situations.

The following main stages of creation of cases: definition of goals, assignment of criteria for different situations, identification of necessary sources of information, preparation of initial case materials, expertise, preparation of methodological materials on its application. The technology of working with cases in the educational process consists of the following stages:

- 1) individual work of researchers of case materials (identification of the problem, formulation of the main alternatives, presentation of the proposed action or solution);
- 2) work with small groups related to the introduction of the main problem and its solution.
- 3) presentations of small groups in the general discussion (within the study group) and results of practice.

The case-study method develops the following skills:

1. Analytical skills. They include the following: the ability to separate data from information, the ability to distinguish between important and irrelevant information, analysis, visualization and access to them, the ability to find and restore missing information, etc. Ability to think clearly and logically. This is especially important if the information is of low quality.

2. Practical skills. The low level of complexity of the problem compared to the actual cases presented in the case allows systematization of practical skills used in economic theories, methods and principles.

3. Creative skills. The problem is not solved with a single Case according to the rules. Here, the creative skills of alternative solution generation, which cannot be solved in a logical way, are very important.

4. Communicative skills. Among them, the following can be noted: the skill of conducting a discussion, conveying the vision of the surrounding people. The use of visual material and other media items - joining groups, defending one's point of view, conveying the point of view of opponents, preparing a brief version of the report.

5. Social skills. During the discussion, specific social skills are formed in Case: self-assessment of people, ability to listen, support the discussion or prove the opposite point of view, i.e., self-control, etc.

6. Self-differentiation. Disagreement during discussion helps to better understand and analyze the opinion of others and one's own. The arising moral and ethical problems require the formation of social skills to solve them.

Materials and methods

During the period of 2021-2023, in the course of teaching organic chemistry, we conducted studies in the direction of determining effective methods of in-depth learning of complex theoretical concepts based on the use of case study technology.

As a primary source of information, the analysis of the scientific works of methodical scientists who studied the previously published technologies of teaching chemistry, and the analyzes of the data obtained during the laboratory-experimental classes were used.

During the preparation of the article, methods of laboratory analysis, research, collection, evaluation were used.

The use of the case method is not limited only to teaching, this method is also actively used as a research method. In addition, it is one of the real ways to increase the professional competence of the teacher by combining the content of learning, knowledge and research in education. The effectiveness of this method is that it can be easily combined with other learning methods.

Main part

Creating a categorical apparatus of the method helps to gradually increase the efficiency of its use, and also opens up new opportunities for the method of technologization in the educational process. The main concepts used in the case method are "situation" and "analysis", as well as the concept of "situation analysis" arising from them.

Lesson organization stages:

The stage of commitment to joint action:

The main task of this stage: creation of evidence for joint action, identification of the initiatives of the participants in the discussion.

At this stage, the following work options are possible:

- The text of the case study can be distributed to students before the start of the lesson for independent study and preparation of answers to questions.

- At the beginning of the lesson, the students' knowledge of the case study materials and their interest in the discussion are determined.

- The main problem underlying the case study is identified, and it is coordinated with the relevant part of the course.

Stage of organization of joint action:

The main task of this stage is: - organization of activities to solve the problem. Activities can be combined in small groups and individual. The listeners are temporarily divided into small groups to prepare a collective answer to a question in a certain amount of time given by the teacher. In each small group (independently of other groups) there is a comparison of answers, their processing, production of an individual view, which is formalized for presentation. In each group, a "spokesperson" is chosen or

appointed to deliver the solution. If the case is well-constructed, then the decisions of the groups should not be inconsistent. Speakers present the solutions of groups and answer questions. The teacher organizes and guides the general discussion.

The stage of analysis and reflection of joint action:

The main task of this stage is: - determination of educational and educational results with the results of case work. In addition, at this stage, the effectiveness of the organization of the lesson is analyzed, the key issues of the organization of joint activities are determined, and tasks for further work are set. The actions of the teacher can be as follows: the teacher ends the discussion by analyzing the process of discussing the case study and the work of all groups, gives a brief explanation of the real development of the story, draws a conclusion.

Case structure:

Despite the variety of cases, they all have a typical structure.

According to the rules, the case consists of the following parts:

- Circumstances - a random situation, a key issue, a story from real life.
- Context of the situation - chronological, historical, place context, features of actions or participants in the situation.

- Commenting on the situation proposed by the author.

- Questions and tasks for working with the case.

- Attachments.

Case assembly stage:

- Determining the position of the case in the system of educational goals.

- Search for an institutional system directly related to the case topic.

- Create or select a situation model.

- Create a description.

- Collect additional information.

- Preparing the final text.

- Presentation of the case, organization of discussion.

- Organization of case work:

There are many options, and this is an opportunity for the creativity of the teacher. We offer a maximally generalized lesson model that can be organized.

For example, let's consider the course of analysis of the lesson using the case study method when conducting laboratory work on the topic "Research of the chemical properties of saturated hydrocarbons" in the subject of organic chemistry taught in the 3rd year of higher educational institutions under the 6B01506-Chemistry educational program.

Table 1 – Lesson plan

Subject name	Organic chemistry
Lesson topic	"Study of chemical properties of saturated hydrocarbons"
Type of lesson	Laboratory lesson
Number of courses/students:	3 courses/18 students
Objective	Case SMART Objectives: S (Specific) - Students will summarize the isomerism and properties of saturated hydrocarbons. M (Measurable) - Consideration of what percentage of total organic compounds are natural sources of saturated hydrocarbons. A (Achievable) - Consideration of what percentage of total organic compounds are natural sources of saturated hydrocarbons. R (Realistic) - Students independently analyze this topic and summarize using the presented literature. T (Time bound) - 2 hours of lectures, 2 hours of laboratory work, 2 hours of practical training.

Responsibilities	Case Responsibilities: 1. Analysis of the situation; 2. Bringing the situation from life experience; 3. Learning to listen and evaluate other people's opinions; 4. Consider different ways to find a case solution; 5. Defense of the case decision; 6. Discuss the identified case solution and find the most effective one.
Necessary equipment and reagents	sodium, potassium acetate, sodium bicarbonate, bromine water (light yellow), potassium permanganate (diluted solution).
Reviewing of theoretical knowledge	<i>Basic questions:</i> 1. Homologous series, nomenclature and isomerism of saturated hydrocarbons. 2. Methods and use of saturated hydrocarbons. <i>Subject questions:</i> 1. Saturated hydrocarbons are characterized by substitution reactions. Write the steps of the methane chlorination reaction with a radical chain mechanism. 2. Write the equation for the butane nitration reaction using the Konovalov method. 3. Write the equation of the ethane elimination reaction and explain its mechanism.
Stages of creating a case:	1. Introducing students to the case materials and situation - 5 minutes. 2. Rules for determining the goals of case creation and performing tasks - 5th minute. 3. Finding one or more solutions to the situation - 5 minutes. 4. Listening to students' decisions - 10 minutes. 5. Comparison and discussion of students' decisions - 10 minutes. 6. Self-evaluation - 5 minutes. 7. Mutual assessment of case solutions - 5 minutes. 8. Providing feedback / reflection - 5 minutes.
Laboratory work progress	1-Situation. During laboratory work in organic chemistry, students collected methane and ethylene in a stoppered test tube with a short gas-conducting tube. Finally, a 10x12 cm rubber tube with a glass on the end is continued. A mixture of 1 part of any anhydrous acetate and 1 part sodium bicarbonate is placed in a dry test tube. Continue the gas-conducting tubes and fix the test tube horizontally. The mixture is first heated slowly and then strongly. It was necessary to put the gas-conducting tube in separate test tubes with bromine water and potassium permanganate, and observe the bromination and oxidation reactions of methane by looking at their colors. However, the result of the reaction did not show any color, and the result obtained by the student turned out to be wrong.
	2-Situation. Methane and ethylene are collected in a stoppered test tube with a short gas-conducting tube. Finally, we continue with a 10x12 cm rubber tube with a glass at the end. A few grams of a mixture of 1 part anhydrous acetate and sodium bicarbonate are placed in a dry test tube. Continue the gas-conducting tubes and fix the test tube horizontally. The mixture is first heated slowly and then strongly. Without stopping the heating, methane is collected in a test tube filled with water in a water bath. Remove the gas tube from the water and stop heating. The test tube is closed with our finger and brought to the flame. Methane was supposed to burn with a blue flame. However, the student did not collect the gas correctly and the flame did not turn blue. If we put a porcelain plate in the flame of hot methane, black spots of soot should not have appeared, but black spots of soot appeared.
	<i>Problem questions:</i> 1. During the experiment, bromination and oxidation reactions did not take place due to the lack of accumulation of methane gas, justify your answer. 2. What is the importance of punctuality during laboratory practice?

Case study evaluation criteria: Grade Evaluation criteria	Grade Evaluation criteria 90-100 points - expressing one's thoughts in scientific language; - to find a complete, accurate and correct answer to the question; - the student finds the answer by combining experience and theory. 75-89 points - the student has fully mastered the material; - uses theoretical material to solve the problem situation, but there are some errors in the content and form of the answer; -- the answer is generally correct or has some errors. 50-74 points - the student delivers the material in full, not in order; -- cannot prove his point; - did not fully understand the theoretical material. 0-50 points - the case problem has not been solved; -- did not master the theoretical material at all; -- does not know how to solve the case.

Students are divided into groups to prepare a group (or individual) answer to a question in the amount of time set by the teacher. Answers are made in each group (independently from other groups), and they are compared and processed. After that, the work of presenting those solutions to the whole group will be formalized. Sometimes a personal point of view is specially proved. Each group is assigned a leader - "speaker". As a rule, if the case is well-constructed, then the decisions of the groups will not be consistent with each other. Speakers of the groups present the common decisions of the groups to others and answer questions. The teacher organizes and directs the general discussion.

Results of the case:

Interpersonal:

- Effective communication;
- Group leadership.

Instrumental:

- Planning and control.

Subject:

- Execution of case tasks;
- Ability to find a solution to the problem;
- Accuracy and consistency of results.

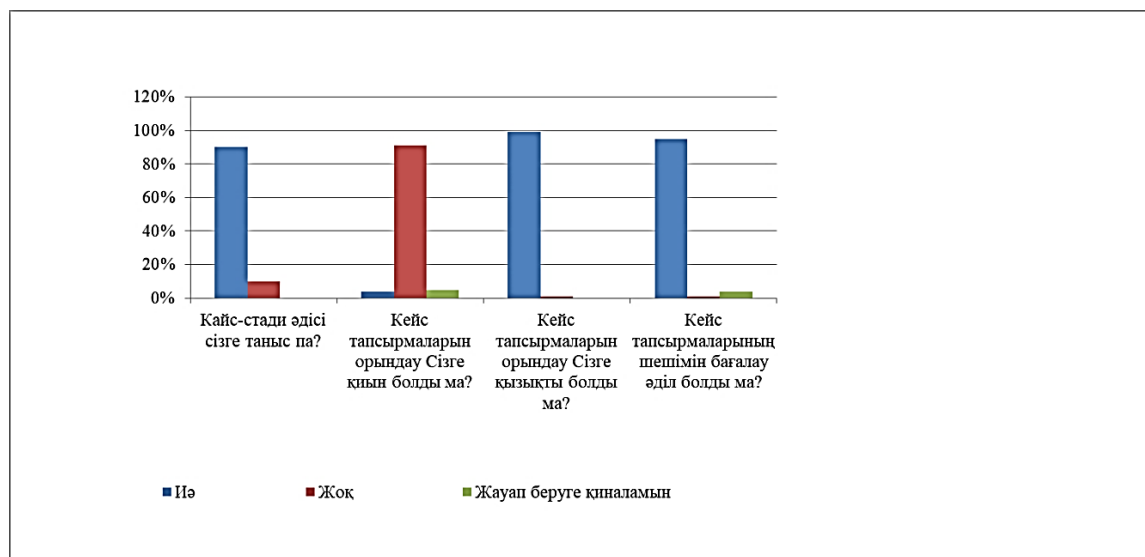
Conclusion (feedback):

- Did you like the lesson?
- What are the advantages of the lesson?
- Did you have any difficulties in mastering the topic?
- Do you think that what you learned today will be necessary for you in the future?
- What else would you like to know about this topic?

As we have seen from this lesson, he repeats and consolidates the knowledge acquired in the lecture by solving case tasks. During job analysis, learners learn to work collaboratively and independently.

Results and discussion

In the course of the research, a survey was received from 18 students studying in the 3rd year of the subject "Organic Chemistry" about the use of the case method. The results of the survey are presented in Figure 1.

Picture 1 – Students' opinion about the case study method.

Conclusion. The formation of creative communication skills of students, working in groups, as well as applying theoretical knowledge in practice, thinking critically and working with information showed that the case-study method is effective during organic chemistry laboratory classes. At the same time, students learned to express their thoughts freely, listen to others' opinions, pay attention to someone's opinion, and share what they know, giving specific arguments in solving problematic questions individually. In conclusion, it is necessary to emphasize that the method of case-study analysis is a method that trains students to quickly and efficiently think about unexpected situations and problematic issues, to use scientific theory and its cognitive methodology in practice.

REFERENCES:

1. Gotting V., Kvitko E, Algazina N, Skromnyi I. «Keis-stadi» praktikumy türindegi oqu quralyn äzirleu ädistemesi (2019) [Methodology of development of educational tool in the form of "Case-study" practicum], –Nursultan, 20–29 p.
2. Böribekova F., Zhanatbekova N. Qazirgi bilim bery tehnologiyalary (2008) [Modern educational technologies], Oqulyq. – Almaty, 256–259 p.
3. Gladkova M. Tehnologiya keis obucheniya v podgotovke bakalavrov (2017) [Case study technology in the preparation of bachelors] // Halyqaralyq jýrnal, – № 6. 21–22 p.
4. A.Myrzabaiuly. Himiyany oqytu ädistemesinin pedagogikalyq negizderi (2004) [Pedagogical bases of chemistry teaching methodology]. – A.: Bilim, 224 p.
5. Martynova M.V. Integrirovannoe obuchenie. Pedagogicheskie tehnologii. Tipy i formy integrirovannyh urokov. Metodicheskie rekomendatsii. [Integrated learning. Pedagogical technologies. Types and forms of integrated lessons. Guidelines.] <http://ido.tsu.ru/ss/?unit=199>
6. Muhametjanova A.O., Aidarbekova K.A., Muhametjanova B.O. Interaktivnye metody obucheniya v vuze // Mejdunarodnyi jýrnal prikladnyh i fundamentalnyh issledovaniy. [Interactive teaching methods at university // International Journal of Applied and Fundamental Research]. – № 2-1. – С. 84-88.
7. Simonenko N.N. Upravlenie obrazovatelnyimi uslugami s primeneniem innovatsionnyh metodov obucheniya (2012) [Management of educational services using innovative teaching methods] // Vestnik Tihookeanskogo gosudarstvennogo ýniversiteta. – № 2. 201–206 p.
8. Cherkasov M.N., Innovatsionnye metody obucheniya studentov (2012) [Innovative methods of teaching students] // XIV Mejdunarodnaya zaohnaya nauchno-prakticheskaya konferentsia «Innovatsii v nauke». – Novosibirsk.

ОРГАНИКАЛЫҚ ХИМИЯНЫ ОҚЫТУДА CASE-STUDY ӘДІСІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Имангазинова Ж.С.

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қаласы, Қазақстан
e-mail: gema.232@mail.ru*

Мақалада жоғары оқу орындарында органикалық химияны оқытуда заманауи белсенді case-study оқыту технологиясын қолданудың тиімділігі, білімгердердің теориялық білімді терең меңгеріп, талдау, жинақтау, бағалау дағдыларын қалыптастырудағы алатын орны қарастырылған.

Тақырыптың мазмұнын ашу үшін 2021-2023 жылдар аралығында 6B01506-Химия білім беру бағдарламасында базалық және бейіндік пәндерді оқытуда кейс-технологияны қолдану арқылы білім алушылардың коммуникативті, іздемаздық, шығармашылық, теориялық білімді іс жүзінде қолдану негізінде білімгерлердің арнайы пәндік және әмбебап пәнаралық құзіреттілігін қалыптастырудың тиімді әдістерін анықтау мақсатында жүргізілген эксперименттік-тәжірибелік зерттеу нәтижелері ұсынылған.

Мақалада органикалық химиядан зертханалық сабақтарда case-study технологиясын қолданылған кезде білім алушылардың креативті көзқарастарының қалыптасу тыңдалып, топта ойларын еркін жеткізу, дәрісте алған білім білік дағдыларын зертханалық сабақта тиімді пайдалану әдістері сараланған.

Кілт сөздер: case-study, жағдаят, аналитикалық дағдылар, коммуникативті дағдылар, өзіндік саралау, SMART мақсат.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МЕТОДА CASE-STUDY В ОБУЧЕНИИ ОРГАНИЧЕСКОЙ ХИМИИ

Имангазинова Ж.С.

*Жетісуский университет имени И.Жансугурова, г.Талдықорған, Казахстан
e-mail: gema.232@mail.ru*

В статье рассматривается эффективность применения современной активной технологии обучения case-study в преподавании органической химии в вузах, место, которое занимают обучающиеся в углубленном усвоении теоретических знаний, формировании навыков анализа, обобщения, оценки.

Для раскрытия содержания темы в образовательной программе 6B01506-Химия за 2021-2022 годы представлены результаты экспериментально-экспериментального исследования, проведенного с целью выявления эффективных методов формирования специальной предметной и универсальной междисциплинарной компетенции обучающихся на основе практического применения коммуникативных, поисковых, творческих, теоретических знаний обучающихся с использованием кейс-технологий в преподавании базовых и профильных дисциплин.

В статье проанализированы методы формирования креативных взглядов обучающихся при использовании технологии case-study на лабораторных занятиях по органической химии, свободного изложения мыслей в группе, эффективного использования полученных на лекции знаний и умений на лабораторных занятиях.

Ключевые слова: case-study, ситуативность, аналитические навыки, коммуникативные навыки, самодифференцировка, SMART цель.

ТАРИХТЫ ОҚЫТУДАҒЫ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРІ

Калелова Ж.У. , Калиева Б.Т.

*І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған қаласы
e-mail: lalelova1991@mail.ru, tynysbekovna@mail.ru*

Тарихты оқыту – оқу тиімділігін арттыру үшін тарихты оқыту процесін зерттейтін педагогикалық ғылым. Пәнді оқытудың мақсаты – болашақ мамандарды тарихты оқу материалында білім беру үдерісінде білім алушыларжы тәрбиелеу мен дамытуға дайындау, білім алушылардың тарихи ойлауы мен негізгі құзыреттіліктерін қалыптастыру мақсатында тарихты оқыту дағдыларына үйрету және заңдылықтарды анықтау.

Мақалада тарихты оқытудың тиімділігін арттырудағы пәнаралық байланыстың артықшылықтары талданған және тарихты оқытудың инновациялық әдістеріне сипаттама берілген.

Кілт сөздер: *пәнаралық байланыс, тиімді сабақ, оқыту, тәрбиелеу, дамытушылық, интеграция, дидактикалық принцип, жүйелілік, интербелсенді.*

Кіріспе

Білім беруге жүйесінде қазіргі күні әртүрлі пәндік салаларындағы білімді біріктіру арқылы әлемді неғұрлым тұтас және терең түсінуге ұмтылады. Бұл тұрғыда тарихты оқыту сыни ойлауды қалыптастырудың, мәдени контексті түсінудің және аналитикалық дағдыларды дамытудың негізгі элементі ретінде ерекшеленеді. Тарихты оқытуда пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың инновациялық әдістері осы мақсаттарға жету үшін қажеттілікке айналады.

Тарихты оқытудағы пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың инновациялық әдістері білім алушылардың білім беру тәжірибесін байытып қана қоймай, өткенді терең және тұрақты түсінуді қалыптастыруына ықпал етеді және мұндай әдістерді белсенді қолдану икемді және құзыретті тұлғалардың дамуына ықпал ететін білім беру ортасын құру бағытындағы маңызды қадамға айналады.

Материалдар мен әдістер

Педагогикалық зерттеулерде «Пәнаралық байланыстар» категориясының отыздан астам түсіндірмелері берілген, сондай-ақ, оларды педагогикалық бағалаудың әртүрлі тәсілдері және әртүрлі жіктелімдері де ұсынылған.

Негізгі бөлім

Пәнаралық байланыс – бұл білім берудегі тұжырымдама және ол оқу үдерісінде әртүрлі пәндік салалар арасындағы интеграция мен өзара әрекеттесумен түсіндіріледі. Пәндерді оқшаулап қараудың орнына, пәнаралық байланыс білім алушылар білімінің біртұтас бейнесін көре алатындай етіп олардың арасындағы байланысты құруға бағытталған.

Пәнаралық байланыстың келесі түрлерін атап көрсетуге болады:

1. Білімді біріктіру: кешенді және терең оқу материалдарын жасау үшін әртүрлі пәндердің мазмнын біріктіру (мысалға, тарих пен әдебиет).
2. Контекстік оқыту: әртүрлі пәндердің тақырыптары мен оларды нақты сценарийлерде қолдану арасында байланыс орнату (белгілі бір жоспарға сәйкес ұйымдастыру).
3. Дағдыларды дамыту: сыни тұрғыдан ойлау, аналитика, коммуникация және ынтымақтастық сияқты пәндердің шекарасынан өтетін дағдыларды дамытуға ықпал ету.

4. Тереңірек түсіну: заттардың өзара байланысы мен өзара әрекеттесуі арқылы тереңірек түсінік қалыптастыру.

Пәнаралық байланыстың мысалында бірнеше пәндердің элементтерін біріктеретін жобалар, әртүрлі пәндердің оқытушыларының ынтымақтастығы және әртүрлі оқу мәліметтерінің жалпы тақырыптар мен тұжырымдамаларды пайдалануы жатқызылады. Пәнаралық байланыс білім алушылардың білім салалары арасындағы байланысты көруге көмектесу арқылы тереңірек, әрі тұрақты оқуға ықпал етеді.

Пәнаралық байланыстардың келесідей функциялары қарастырылған:

Біріншіден, оқыту – білім алушының тұтас білім жүйесін қалыптастыруға бағытталады;

Екіншіден, тәрбиелік – білім алушының білім деңгейін арттырады;

Үшіншіден, дамытушылық – білім алушының еркіндігінің, танымдық белсенділігі мен қызығушылықтарының дамуына белсенді әсер етеді.

Егер білім беруші өз жұмысында ішкі және пәнаралық байланыстарды қолданатын болса, онда:

1. Біз ғылыми білімнің бытыраңқылығын болдырмаймыз және білімді жүйелі қолдана аламыз. Бос уақытты сараланған, ұйымдастырылған оқытуды жүзеге асыруға жұмылдыруға болады.

2.Тарихи үдеріс оқушыларға көлемді түрде жүзеге асады. Тарихи баламалардың барлық мүмкіндіктері көрсетіледі.

3.Мәліметтердің қажетсіздері оқу үдерісінен алынып тасталады [1].

Білім берудегі пәнаралық байланыстардың өзектілігі айқын және бұл байланыстың қазіргі даму деңгейіне байланысты, онда әлеуметтік, табиғи және техникалық білімдердің интеграциясы айқын көрінеді. Мысалға алсақ, жаратылыстану бағытандағы STEM, STEAM талдау технологияларының жүйелі қолданылуы пәнаралық байланысты оқу барысында ұтымды қолдануға мүмкіндік береді және ғылыми білімді интеграциялау өз кезегінде мамандарға жаңа талаптар қояды.

Пәнаралық байланыстарды іс-тәжірибеде қолдану көптеген қиындықтарды тудырады: «Оқушылардың танымдық және функционалдық іс-әрекетін қалай ұйымдастыруға болады?», - деген сауалға, әртүрлі оқу пәндері арасында байланыс орнатуға педагог ұмтылады және шебер болады, олардың ғылым мәселелеріне танымдық қызығушылығын қалай оятуға болады; оқытудың тәрбиелік әсеріне жету үшін әртүрлі пәндер мұғалімдерінің күш-жігерін қалай біріктіруге болады?, - деген сауалдарға жауап беру үшін педагог әдіс-тәсілдерді жүйелейді, қажеттігін қолданады.

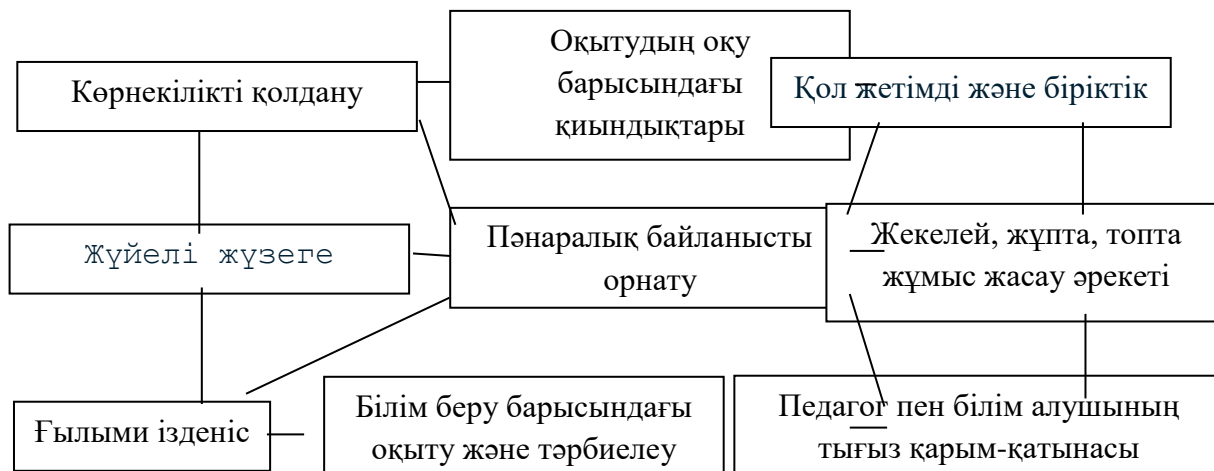
Нәтижелер мен талқылаулар

Қазіргі білім беру жүйесі осы суретті бейнелейтін құбылыстар мен үдерістер арасындағы байланыстарының тереңдігін түсіне отырып, заманауи тенденциядан қалыспайтын жоғары білімді, интеллектуалды дамыған тұлғаны қалыптастыруға болады және міндеттің барлығы педагогтен талап етілетінін ескеру қажет. Заманауи білім беру үдерісінде оқытуды ұйымдастыру, жоспарлау жыл сайынғы өзгерістерден өту арқылы жүзеге асырылуда.

Ескеру қажет, пәндік бытыраңқылық мектеп бітіруші мен болашақ педагог мамандығын таңдаушылардың дүниетанымының бытыраңқы болуының себептерінің біріне айналуда, ал қазіргі әлемде әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени, ақпараттық интеграция үрдістерінің басымдығын ескере отырып, пәнаралық байланысты орнатудың методикасын жүзеге асыруда мамандығын шын мәнінде жақсы көретін, жаңартулар мен өзгерістерді бақылауда ұстайтын педагогтың шеберлігіне байланысты. Нәтижесінде, білім алушылардың тәуелсіздігі, олардың бір-бірімен әлсіз байланысы білім алушыларда әлемнің тұтас бейнесін қалыптастыруда елеулі қиындықтар туғызады, мәдениетті, дамыған ортаны қалыптастыруға кедергі келтіреді.

Пәнаралық байланыстарға көшу білім алушыларға іс-әрекет тәсілдерін кейбір объектілерден басқаларына ауыстыруға мүмкіндік береді, бұл оқытуды жеңілдетеді және

әлемнің тұтастығы туралы түсінік қалыптастырады. Есте сақтау керек, мұндай ауысу пәнаралық байланыстарды білудің белгілі бір базасы болған кезде ғана мүмкін болады, әйтпесе тасымалдау үстірт және механикалық болуы мүмкін.

Сурет 1 – Пәнаралық принциптің дидактикалық принциптермен байланысы

Пәндерді байланыстыру құрылымындағы мәселелік жағдайлардың үлесінің артуы оқушының ақыл-ой әрекетін белсендіреді, оқу материалын білудің жаңа тәсілдерін іздеуге талаптандырады, тұлғаның зерттеу түрін қалыптастырады.

- Байланыс жалпылама білім үлесінің артуына әкеледі, бұл оқушыға мақсаттан нәтижеге дейінгі іс-әрекеттің бүкіл процесін бір уақытта бақылауға, жұмыстың әр кезеңін мағыналы қабылдауға мүмкіндік береді.

- Байланыс сабақтың ақпараттық қабілетін арттырады.

- Байланыс белгілі бір бақылауларды растайтын немесе тереңдететін жаңа факторларды, әртүрлі пәндерді оқыған кезде білім алушылардың қорытындыларын табуға мүмкіндік береді.

- Байланыс – бұл оқушылардың оқуын ынталандыру құралы, білім алушылардың оқу-танымдық белсенділігін арттыруға көмектеседі, шамадан тыс жүктеме мен шаршауды жеңілдетуге көмектеседі.

- Оқу материалының байланыстырылуы білім алушылардың шығармашылық ойлауын дамытуға ықпал етеді, алған білімдерін нақты жағдайда қолдануға мүмкіндік береді, мәдениетті тәрбиелеудің маңызды факторларының бірі, табиғатқа, адамдарға, өмірге деген жақсы қарым-қатынасқа бағытталған жеке қасиеттерді қалыптастырудың маңызды құралы болып табылады [3].

Білім берудегі пәнаралық байланыстарды орнату арқылы білім алушылар үшін әртүрлі оң нәтижелер мен артықшылықтарға қол жеткізуге болады, мысалға:

1. Білімді біртұтас түсіну: пәнаралық байланыстар білім алушыларға әртүрлі пәндік салалардағы ақпараттарды біріктіру арқылы білімнің тұтас бейнесін көруге мүмкіндік береді және бұл оқу материалын тереңірек, жан-жақты түсінуге ықпал етеді.

2. Сыни ойлауды дамыту: оқыту пәндерімен білімді біріктіру сыни ойлауды ынталандырады және білім алушылар әртүрлі пәндер контекстінде негізгі аспектілерді талдауға және салыстыруға, бөлуге қажетті.

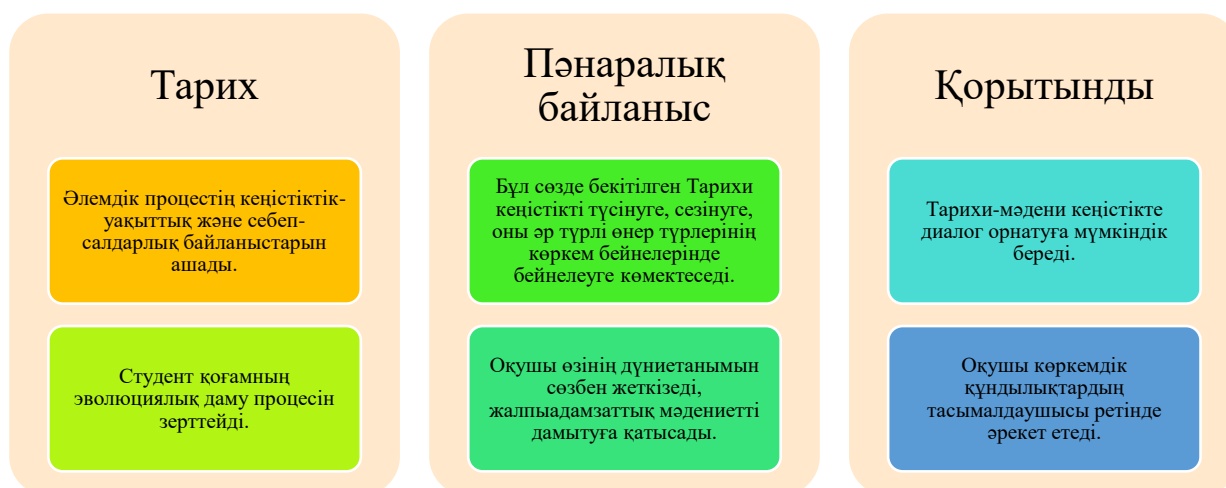
3. Дағдыларды ауыстыру: пәнаралық байланыс әртүрлі жағдайларда қолданылуы мүмкін, мысал ретінде дағдыларды дамытуда. Бұған коммуникация, мәселелерді шешу, анықтау, ынтымақтастық және білім алушылардың талдау дағдыларын қалыптастыру.

4. Оқуға деген жоғары қызығушылық: бірнеше пәндерді біріктіретін интеграцияланған жобалар мен тапсырмалар көбінесе білім алушылар үшін қызықты әрі қызықты болуы. Бұл оқуға деген ынтаны және оқу белсенділігін арттыруға ықпал етеді.

5. Нақты қолданбалар: әр түрлі пәндер арасындағы байланысты орнату және оларды нақты бағыт-бағдар бойынша білімдерін нақты өмірде қалай қолдануға болатындығын түсінуге көмектеседі, яғни практикалық жұмыстарды жүзеге асырудың тиімділігі артады.

6. Шығармашылық ойлауды дамыту: пәнаралық байланыстар мен міндеттер көбінесе білім алушылардың шығармашылық ойлауын ынталандырады, себебі олар күрделі мәселелерді шешу үшін әртүрлі салалардағы білімді қолдануға мүмкіндік береді.

Байланыстырылған сабақтары әдеттегі сабақтардан үлкен ақпараттылықпен ерекшеленетін, сондықтан танымдық іс-әрекетті нақты ұйымдастыруды қажет ететін басқа оқу пәндерімен жоғарыда айтылғандардың барлығын толық жүзеге асыруға көмектеседі. Мұндай сабақтар мидың шаршауын азайтады, балаға тұлға ретінде қолайлы жағдай жасайды, оқудың сәттілігін арттырады, белгілі бір пән сүйікті емес санатқа енетін жағдайды болдырмайды.

Сурет 2 – Пәнаралық байланыстардың артықшылықтары

Пәнаралық байланыстар білім беру мазмұнының маңызды қағидттарының бірі болып табылады. Олар сонымен қатар бірқатар функцияларды орындайды:

- әдістемелік функция олардың негізінде ғана студенттердің табиғатқа диалектикалық-материалистік көзқарастарын, оның тұтастығы мен дамуы туралы заманауи идеяларды қалыптастыруға болатындығымен көрінеді, өйткені пәнаралық байланыстар идеялар мен әдістерді интеграциялау сызығы бойынша дамитын қазіргі заманғы жаратылыстану әдістемесін оқытуда көрініс табуға ықпал етеді. табиғатты тануға жүйелік көзқарас тұрғысынан.

- пәнаралық байланыстардың білім беру функциясы-олардың көмегімен мұғалім оқушылардың жүйелілік, тереңдік, зейін, икемділік сияқты білім қасиеттерін қалыптастырады [5, 52-58 бб.]. Пәнаралық байланыстар ұғымдарды дамыту құралы ретінде әрекет етеді, олар мен жалпы ұғымдар арасындағы байланыстарды игеруге ықпал етеді.

- пәнаралық байланыстардың даму функциясы олардың оқушылардың жүйелік және шығармашылық ойлауын дамытудағы, олардың танымдық белсенділігін, тәуелсіздігі мен танымға деген қызығушылығын қалыптастырудағы рөлімен анықталады. Пәнаралық байланыстар ойлаудың пәндік инерциясын жеңуге және оқушылардың ой-өрісін кеңейтуге көмектеседі.

- пәнаралық байланыстардың тәрбиелік құрылымдары олардың білім алушыларды тәрбиелеудің барлық бағыттарына көмектесуінде көрінеді. Педагог басқа пәндермен байланысқа сүйене отырып, тәрбиеге кешенді көзқарасты жүзеге асырады.

- пәнаралық байланыстардың сындарлы құрылымдары – олардың көмегімен педагог оқу материалының мазмұнын, оқытуды ұйымдастырудың әдістері мен түрлерін жетілдіреді [6, 10 б.]. Пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру педагогтердің оқулықтар

мен сабақтас пәндер бағдарламаларын білуін көздейтін оқу және оқу жоспарынан тыс жұмыстардың кешенді нысандарын бірлесіп жоспарлауын талап етеді (ізденіс жұмыстары, ғаламтормен жұмыс, жұптық, топтық жұмыстарды ұйымдастыру).

Оқыту әрқашан екі жақты процесс болып табылады. Тіпті оны тек ғылыми-ақпараттық жағымен жасанды түрде шектей отырып, педагог пен білім алушының іс-әрекеті бірдей емес екенін көрсетуге болады. Педагог білім алушыларға білім береді, мазмұнның жекелеген бөліктері арасындағы логикалық байланыстарды анықтайды, жаңа білім алу үшін осы байланыстарды пайдалану мүмкіндіктерін инновациялық әдістер арқылы көрсетеді [7, 12 б.]. Білім алушы бұл білімді игереді, жеке білім тәжірибесін алады, білімді өз бетінше қолдануға үйренеді. Білім алушылардың таным үдерісі педагогтың басшылығымен жүреді, бұл олардың қызмет түрлерінің айырмашылығын тағы бір рет көрсетеді.

Пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру үшін оқытушы:

- оқу үдерісінде пәнаралық байланыстарды іске асыру бойынша оқу-әдістемелік жұмысты ұйымдастырудың негізгі принциптерін білу;
- бүгінгі білім беру жүйесіндегі пәнаралық байланыстардың қызметін түсіну және олардың даму перспективаларын көру;
- оқу үдерісінде пәнаралық байланыстарды іске асырудың құрылымы, жіктелуі және ерекшеліктері туралы түсінікке ие болу;
- білім беру жүйесін дамытудың қазіргі кезеңіндегі пәнаралық байланыстар мәселелері туралы түсінікке ие болу;
- оқу үдерісінде пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың психологиялық-педагогикалық мәселелерін білу;
- пәнаралық байланыстарды қолдана отырып оқытудың психологиялық-педагогикалық аспектілерін түсіну;
- пәнаралық байланыстардың дидактикалық жүйесін құру және жұмыс істеу құрылымы туралы түсінікке ие болу;
- оқу үдерісінде пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың нысандарын, әдістері мен құралдарын білу [8].

Пәнаралық байланыстар білім алушыларға материалды тереңірек түсінуді қамтамасыз ете отырып, білім беру тәжірибесін байытуға септігін тигізеді. Олар сонымен қатар, білім беру үдерісінің ұдайы өзгеріске ұшырауына байланысты тәжірибесін молайтады. Сонымен қатар, білім алушылардың практикалық, функционалдық қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Пәнаралық байланыс шығармашылық, ойлаушы, постиндустриалды қоғам жағдайында белсенді әрекет ететін адамды тәрбиелеу білім беруші үшін маңызды. Пәнаралық тәсілді тиімді қолдану үшін: мұғалімдерге ынтымақтастықты жүзеге асыру және білім алушылардың даму деңгейін, материалды ескеру, пәнаралық байланысты сақтау, жоғарыда ұсынылған пәнаралық тәсілді жүзеге асыру бастамаларын жүзеге асыру арқылы жүзеге асыруды қажет етеді және педагогтың шеберлігі, іскерлігі талап етіледі. Бірінші кезекте білім сапасы педагогтан талап етілетіндіктен, педагогтың білім-білігін, оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін ұдайы жетілдіріп отыруы және жаңа педагогикалық технологияны қажетті деңгейде меңгеруі тиіс.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Яшная Ю.В. Межпредметные связи как современный принцип обучения// <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/155297-mezhpredmetnye-svjazi-kak-sovremennyyj-princip>
2. Абдильдинова Л.Б., Касымова Н.Б., Калелова Ж.У. Тарихты оқытудағы инновациялық технологиялар. Оқу құралы. Алматы: ЖШС Лантар Трейд, 2021 ж. – 150 б.
3. Баляйкина В.М., Маскаева Т.А., Лабутина М.В., Чегодаева Н.Д. МЕЖПРЕДМЕТНЫЕ СВЯЗИ КАК ПРИНЦИП ИНТЕГРАЦИИ ОБУЧЕНИЯ // Современные проблемы науки и образования. – 2019. – № 6. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29320>
4. Афанасьева, И.А. Реализация межпредметных связей как одно из направлений повышения качества образования/ – М.: Книжный мир, 2002. – 457 с.
5. Максимова, В.Н. Межпредметные связи и совершенствование процесса обучения: Книга для учителя. – М.: Просвещение, 2012. – 754 с.
6. Методика преподавания истории: учебно-метод.комплекс для студентов. – Новполцк: ПГУ, 2011. – 356 с.
7. Суходимцева А.П., Дмитриченкова С.В. Межпредметный подход в решении проблем метапредметности образования// Проблемы современного педагогического образования, №58(2), Москва, 2018. – С. 240-243.
- 8.Современные проблемы науки и образования// <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29320> – 2019. - №6.

REFERENCES:

1. Yashnaya Y.V. Mezhpredmetnye svyzi kak sovremenny princip obuzheniya [Intersubject communication as a modern principle of learning]// <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/155297-mezhpredmetnye-svjazi-kak-sovremennyyj-princip>
2. Abdildinova L.B., Kasymova N.B, Kalelova Zh.U Tarihty oqytudagy innivachiyalyk tehnologiyalar. Oqu quraly. [Innovative technologies in teaching history. Educational tool] Almaty:ZSHSH Lantar Treid, 2021 zh. – 150 b.
3. Balaiyakina V.M., Labutina M.B., Chegodaeva N.D. Mezhpredmetnye cdzpb kak pinchip integrachii obuzheniya [Intercurriculum connections as a principle of integration of education] // Sovremennye problem nauki I obrazovniya. – 2019. № 6. URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29320>
4. Afanaseva I.A. Realizachiya mezhpredmentyh sviyazei kak odno iz napravlenii povysheniya kachestva obrazovaniya [Realization of intersubject communication as one of the directions of improving the quality of education]. – М: Knizhnyi mir, 2002. – 457 s.
5. Maksimova V.N. Mezhpredmentye sviyzi I sovershenstvovaniye prochesa obucheniye: Kniga dliya uchiteliya [Interdisciplinary communication and improvement of the learning process: Book for teachers]. – М: Prosveshenie, 2012. – 754 s.
6. Metodika prepodovaniya istorii: uchebno-meteod.kompleks dliya studentov [Methodology of teaching history: study-method.complex for students]. – Novopolchk: PGU, 2011. – 356 s.
7. Suhodimcheva A.P., Dmitrichenkova S.V. Mezhpredmentyi podhod v reshenii problem metapredmetnosti obrazovaniya [ntersubject approach in solving problems of metasubject education] // Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovaniya. №58-2, Moskva, 2018. – S. 240-243.
8. Sovremennye problem nauki I obrazovaniya [Contemporary problems of science and education] // <https://science-education.ru/ru/article/view?id=29320> – 2019. - №6.

ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ

Калелова Ж.У., Калиева Б.Т.

*:Жетысуский университет им.И.Жансугурова, Казакстан, город Талдыкорган
e-mail: Kalelova1991@mail.ru, tynysbekovna@mail.ru*

Преподавание истории – педагогическая наука, изучающая процесс преподавания истории для повышения эффективности обучения. Цель преподавания дисциплины – подготовка будущих специалистов к воспитанию и развитию учащихся в образовательном процессе на учебном материале истории, обучение навыкам преподавания истории и выявление закономерностей с целью формирования исторического мышления и ключевых компетенций обучающихся.

В статье проанализированы преимущества междисциплинарных связей в повышении эффективности преподавания истории и дана характеристика инновационных методов преподавания истории.

Ключевые слова: *междисциплинарная коммуникация, эффективный урок, обучение, воспитание, развитие, интеграция, дидактический подход, последовательность, интерактивность.*

INNOVATIVE METHODS OF IMPLEMENTING INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS IN HISTORY TEACHING

Kalelova Zh., Kaliyeva B.

*Zhetysu University after named is I.Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan
e-mail: Kalelova1991@mail.ru, tynysbekovna@mail.ru*

History teaching is a pedagogical science that studies the process of teaching history to improve the effectiveness of teaching. The purpose of teaching the discipline is to prepare future specialists for the education and development of students in the educational process on the teaching material of history, teaching history teaching skills and identifying patterns in order to form historical thinking and key competencies of students.

The article analyzes the advantages of interdisciplinary connections in improving the effectiveness of teaching history and characterizes innovative methods of teaching history.

Keywords: *interdisciplinary communication, effective lesson, teaching, education, development, integration, didactic approach, consistency, interactivity.*

ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ: КАК СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ИЗМЕНИЛИ ТРАДИЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ

Кастеева Г.Д. , Забиева К.К.

Жетысуский университет, Республика Казахстан, Талдыкорган
e-mail: kasteevagd@gmail.com, zabieva_kk@mail.ru

В статье рассматривается современный подход к обучению с помощью новых информационных технологий, сравнение процессов обучения в прошлом и настоящем, показаны преимущества и недостатки использований технологий в образовательном процессе. Также рассматривается роль преподавателя и студента в образовательном процессе с использованием новых информационных технологий, их взаимодействие в современных реалиях.

Технологии сильно повлияли почти на все аспекты нашей жизни, и образование не является исключением. Во многих отношениях можно подумать, что образование не сильно изменилось за эти годы.

Ключевые слова: образование, технологии, студент, преподаватель, использование новых технологий

Введение

Технологии сильно повлияли почти на все аспекты нашей жизни, и образование не является исключением. Во многих отношениях можно подумать, что образование не сильно изменилось за эти годы. Если вы посмотрите на фотографии десятилетней давности, сцена может показаться вам знакомой, потому что она очень похожа на современную аудиторию. Преподаватель читает лекцию с трибуны, а обучающиеся сидят с раскрытыми книгами. Некоторые могут смотреть на преподавателя, некоторые разговаривают друг с другом, а некоторые почти спят. Современные аудитории очень похожи. Однако одно из отличий состоит в том, что сейчас на смену книгам в твердом переплете пришли экраны технологических устройств. Это не единственный аспект, в котором технологии оставили свои следы. Давайте посмотрим, какие изменения принесла с собой технология.

Материалы и методы

Как технологии влияют на образование? У преподавателей дотехнологической эры не было многих инструментов для улучшения учебного процесса. В основном они зависели от доски и мела, чтобы сделать процесс обучения более легким и приятным для студентов. Будучи основным источником информации, преподаватели стояли в центре комнаты, читая лекции, в то время как студенты пассивно ее получали. Однако в технологическую эпоху аудитории превратились из ориентированных на преподавателя в ориентированные на обучающегося. Это произошло из-за желания больше сосредоточиться на студентах. Аудитория, ориентированная на студента, означает, что ответственность за обучение возлагается на студента с намерением вывести его из скорлупы и научить стать независимым. С помощью множества технологических инструментов, имеющихся в распоряжении лектора, они пытаются сделать процесс обучения увлекательным, интерактивным и информативным для обучающихся, вовлекая их и давая им чувство независимости.[1]

Основная часть

Технологии изменили не только то, как преподаватель проводят уроки и как учатся студенты; они также сделали образование в целом более доступным для миллионов обучающихся благодаря онлайн-ресурсам.

Использование технологий определенно имеет много *преимуществ*. Вот некоторые из них (рисунок 1).

Рисунок 1 – Преимущества использования технологий

1. *Создает более увлекательную учебную среду.* Технологии могут стимулировать учащихся к активному участию в занятиях. В то время как некоторые студенты могут пугаться, выступая перед одноклассниками, онлайн-занятия могут иметь на них противоположный эффект. Они могут чувствовать себя более комфортно, выражая себя в письменной форме, присоединяясь к обсуждениям на форумах, которые предлагают онлайн-курсы. Не говоря уже об уроках, которые становятся более интерактивным и интересным для учащихся. Это также может помочь в общении между студентами. Хотя некоторым неудобно просить коллег о помощи по конкретным вопросам, общение в Интернете может быть для них проще.

2. *Улучшает сотрудничество.* Использование технологий улучшает связь между участниками образовательного процесса. Общий интерес к уроку, совместное выполнение групповых заданий, помощь друг другу при решении той или иной задачи, задает командный дух и дружескую атмосферу в коллективе.

3. *Включены разные стили обучения.* Вы не можете найти двух одинаковых студентов. У всех разные стили обучения. Вот почему преподавателям трудно создать план урока, который включает в себя все различные стили обучения. С помощью технологий это стало возможным. Некоторые студенты лучше учатся на слух, поэтому вы используете видео или подкасты в классе; некоторые учащиеся предпочитают использовать изображения для визуализации того, что они изучают, а некоторые могут лучше учиться самостоятельно, поэтому они используют онлайн-обучение. Технологии помогают преподавателям проявлять творческий подход к обучению.

4. *Повышает мотивацию учащихся к обучению.* Когда мы делаем что-то, что нам нравится, мы хотим делать это больше. Вот как технологии могут повысить мотивацию учащихся к обучению. Большинство студентов выросли с технологиями, и они привыкли к ним. Так что у них нет с этим проблем, наоборот, им нравится им пользоваться. Благодаря технологиям активные учащиеся остаются вовлеченными в уроки, и это побуждает учащихся, которые не настолько активны, найти что-то, что сделает процесс обучения более легким и увлекательным для них.

5. *Делает возможным самостоятельное обучение.* В учебных заведениях по-прежнему действуют жесткие расписания, которым должны следовать учащиеся. Однако технологии уменьшают эту жесткость. Технологии позволяют учащимся учиться в удобном для них темпе. Самостоятельное обучение открыло дверь в образование для многих людей во всем мире. Именно благодаря самостоятельному онлайн- обучению многие люди, у которых нет времени и ресурсов для учебы в университете, получают возможность зарабатывать степени онлайн, например, онлайн-МВА. Эта технология также помогает учителям создавать программы и составлять учебные планы, которые наилучшим образом отвечают потребностям отдельных учащихся и улучшают процесс обучения.[2]

Недостатки технологий в образовании

Мы не можем отрицать преимущества использования технологий в классе. Но мы также не можем отрицать его недостатки. Ниже перечислены некоторые из них (Рисунок 2).

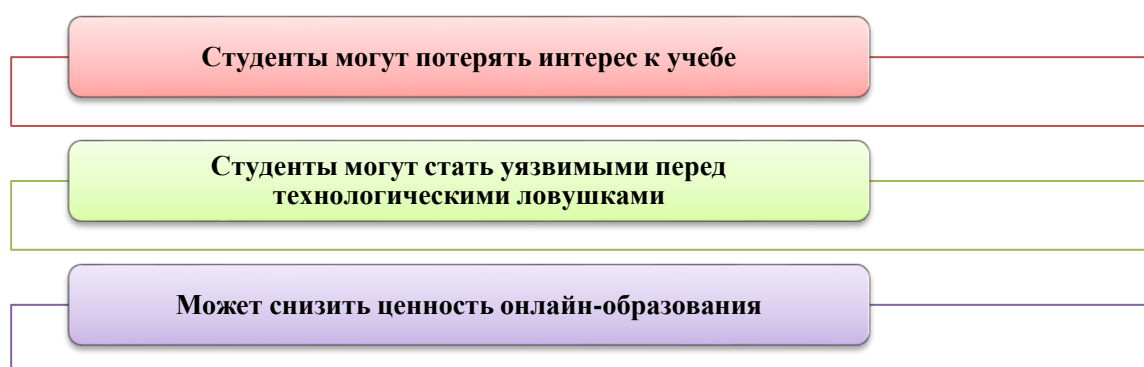

Рисунок 2 – Недостатки использования технологий

1. *Студенты могут потерять интерес к учебе.* Видя, что большая часть учебных ресурсов хранится в Интернете или на компьютерах, у учащихся могут развиваться плохие привычки к обучению и ленивое отношение к учебе. Некоторые могут даже подумать, что им даже не нужно ходить в никуда (школа, университет, и т.д.) поскольку они могут найти все, что им нужно знать, в Интернете. Кому нужна школа, когда у вас есть Google, верно?

2. *Студенты могут стать уязвимыми перед технологическими ловушками.* Компьютер может быть как источником проблем, так и бесценным инструментом. В основном это актуально для студентов, которым не хватает технических навыков, чтобы максимально использовать функциональные возможности устройства. Не у всех есть степень в области информационных технологий, чтобы разбираться в том, как работают компьютеры. Сбои в работе компьютера, а также технические проблемы могут привести к тому, что учащиеся потеряют свои задания и другие важные материалы, что, в свою очередь, может вызвать высокий уровень стресса.

3. *Может снизить ценность онлайн-образования.* Хотя нет никаких исследований, которые могли бы показать, как личное взаимодействие влияет на успеваемость учащихся, есть данные, указывающие на то, что учащиеся, посещающие онлайн-классы, с большей вероятностью получают более низкие оценки или провал, чем извлекут из них пользу. Это может быть связано с отсутствием личного общения между учителями и учениками в онлайн-классе. Другая причина может заключаться в том, что без учителя, который за ними присматривает, у учеников может возникнуть соблазн использовать технологии для других целей вместо онлайн-обучения.[4]

Результаты и обсуждения

Технологии, конечно, не могут заменить преподавателей, и, несмотря на то, что большинство студентов проводят время, приклеившись к экрану, виртуальное обучение никогда не восстановит связь между преподавателем и обучающимся. Ни один бывший

студент никогда не посылал сердечное письмо компьютеру спустя годы после окончания университета, чтобы поблагодарить его за то, что он передавал ему информацию, чтобы добиться того, что он имеет сегодня! Но когда дело доходит до дебатов о старом образовании и современном образовании, действительно ли необходим конфликт?

Реальность такова, что достижения в области образовательных технологий не заменяют учителей или даже традиционные методы обучения. Наоборот, многие современные методы обучения представляют собой просто эволюцию старых методов. Вопросы и ответы, актуальные во времена, касательно системы образования:

Кто такие преподаватели и кого они учат, остается прежним.

То, за что выступают преподаватели и к чему они стремятся, не изменилось.

Где работают преподаватели и **почему** они делают то, что делают, остается неизменным.

Изменилось просто то, **как** преподаватели учат, но не так сильно, как вы могли бы подумать.

Основная роль преподавателя заключается в том, чтобы помочь обучающемуся понять ту или иную тему. Технология – это инструмент, который преподаватель будет использовать для достижения этой цели. Одни только технологии не могут управлять или контролировать процесс обучения. Очень важно, чтобы преподаватель знал, что то, как технология используется в образовании, делает ее полезной или вредной для образовательного процесса. Поэтому для преподавателя важно определить, что обучающемуся необходимо изучить, помимо определения технологий, которые необходимо будет использовать в процессе обучения, а затем он научится использовать технологические инструменты в обучении. [5]

Заключение

В заключение хотелось бы отметить что, современные технологии изменили образование по-разному. От повышения доступности и значимости образования до улучшения взаимодействия учителей и учащихся в процессе обучения технологии оказали глубокое и положительное влияние на образование. Сегодня в системе образования используется множество новых технологий: онлайн-обучение, социальные сети, интерактивные доски, подкасты, классные блоги и вики, а также мобильные устройства, использование виртуальной реальности, проектное обучение, использование искусственного интеллекта в образовании и многие другие. Образовательные технологии обеспечивают такие преимущества, как совместная работа, общение, организация, эффективность, виртуальный опыт, дополнительная поддержка и многое другое. Образовательные технологии могут помочь преподавателям и обучающимся лучше взаимодействовать с учебными материалами и сделать обучение более интерактивным и совместным.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Современные педагогические технологии : учебное пособие для студентов-бакалавров, обучающихся по педагогическим направлениям и специальностям / Автор-составитель: О.И. Мезенцева; под. ред. Е.В. Кузнецовой; Куйб. фил. Новосиб. гос. пед. ун-та. – Новосибирск: ООО «Немо Пресс», 2018. – 140 с.
2. Смирнов, М. С. Влияние информационных технологий на образование / М. С. Смирнов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2022. — № 47.1 (442.1). — С. 63-64. — URL: <https://moluch.ru/archive/442/96797>
3. Современные образовательные технологии : [учеб. пособие] /Л. Л. Рыбцова и др. ; под общ. ред. Л. Л. Рыбцовой ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. — 92 с.
4. Современные методы обучения / Педагогика // Сайт: 4brain.ru. – URL: <https://4brain.ru/pedagogika/new-methods.php>.
5. Суворова М.О. Вопросы инновационных технологий обучения, пришедших на смену традиционным методам обучения // Образование и проблемы развития общества. – 2017. – № 1(3). – С. 32-36.

REFERENCES:

1. O.Ī. Mezenseva (2018) Sovremennye pedagogicheskie tehnologii: uchebnoe posobie dlä studentov-bakalavrov, obuchaiuşıhsä po pedagogicheskim napravleniam i spesiälnostäm / pod. red. E.V. Kuznesovoi; Kuib. fil. Novosib. gos. ped. un-ta. – Novosibirsk: ООО «Nemo Pres», – 140 p.
2. Smirnov M. S. (2022) Vlianie informasionnyh tehnologi na obrazovanie — Teks : neposredstvennyi // Molodoi uchenyi. — № 47.1 (442.1). — p. 63-64. — URL: <https://moluch.ru/archive/442/96797>
3. L. L. Rybsova (2014) Sovremennye obrazovatelnye tehnologii : [ucheb. posobie] / M-vo obrazovania i nauki Ros. Federasii, Ural. feder. un-t. — Ekaterinburg : İzd-vo Ural. un-ta— 92 s.
4. Sovremennye metody obuchenia / Pedagogika // Sait: 4brain.ru. – URL: <https://4brain.ru/pedagogika/new-methods.php>.
5. Suvorova M.O. (2017) Voprosy innovasionnyh tehnologi obuchenia, prişedşih na smenu tradisionnym metodam obuchenia // Obrazovanie i problemy razvitia obşestva. – № 1(3). – p. 32-36.

**БІЛІМ БЕРУДЕГІ САНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР: ЗАМАНАУИ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР ДӘСТҮРЛІ ОҚЫТУДЫ ҚАЛАЙ ӨЗГЕРТТІ**

Кастеева Г.Д., Забиева К.К.

*Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған
e-mail: kasteevagd@gmail.com, zabiyeva_kk@mail.ru*

Мақалада жаңа ақпараттық технологиялар арқылы оқытудың заманауи тәсілі, өткен және қазіргі оқу процесірін салыстыру қарастырылады. Білім беру процесінде технологияны қолданудың артықшылықтары мен кемшіліктері көрсетілген. Сондай-ақ, жаңа ақпараттық технологияларды қолдана отырып, білім беру процесінде оқытушы мен студенттің рөлі, олардың қазіргі уақыттағы өзара әрекеттесуі қарастырылады.

Технология біздің өміріміздің барлық дерлік аспектілеріне қатты әсер етті және білім де ерекшелік емес. Көптеген жолдармен білім жылдар бойы көп өзгерген жоқ деп ойлауға болады.

Кілт сөздер: *білім, технология, студент, оқытушы, жаңа технологияларды қолдану*

**DIGITAL TECHNOLOGIES IN EDUCATION: HOW MODERN TECHNOLOGY HAS
CHANGED TRADITIONAL LEARNING**

G. Kasteyeva , K. Zabiyeva

*Zhetysu university, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: kasteevagd@gmail.com, zabiyeva_kk@mail.ru*

The article discusses a modern approach to learning with the help of new information technologies, compares learning processes in the past and present, shows the advantages and disadvantages of using technology in the educational process. The role of a teacher and a student in the educational process with the use of new information technologies, their interaction in modern realities is also considered.

Technology has greatly influenced almost all aspects of our lives, and education is no exception. In many ways, one might think that education has not changed much over the years.

Key word: *education, technology, student, teacher, use of new technologies.*

ҚР ХАЛЫҚҚА МЕМЛЕКЕТТІК ҚАРЖЫЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК КӨМЕК КӨРСЕТУ МЕХАНИЗМІН ДАМУ

Шалабаева Г.М. , Кенджасарова А.М. , Бурнашева В.Р.

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған
e-mail: 9-aika@mail.ru, gauki_93@mail.ru, venera.8420@mail.ru

Осы зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік қорғау жүйесінің ағымдағы жай-күйін бағалау және әлеуметтік қамсыздандыру деңгейін және әлеуметтік қорғауды қаржыландыру тетіктерін арттыру жөніндегі шараларды әзірлеу болып табылады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер тәуелсіз даму жылдарында Қазақстан Республикасында әлеуметтік қорғаудың ұлттық моделі құрылды және халық арасында кедейлік деңгейін төмендетуге бағытталған бірқатар маңызды әлеуметтік бағдарламалар қабылданды деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Әлеуметтік қорғау жүйесі кез келген қоғамның әлеуметтік құндылықтарын қамтитын ұлттық басқарудың негізгі элементі болып табылады. Әлеуметтік қорғау жүйесінің үш негізгі мақсаты бар: қоғамның барлық мүшелеріне негізгі тауарлар мен қызметтерге қол жеткізуге кепілдік беру, белсенді әлеуметтік және экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және кедейлікті азайту және қоғамның тұрақты дамуы үшін жеке және әлеуметтік әлеуметті дамыту. Әлеуметтік қорғау адамдарға тәуекелдерді жеңуге және теңсіздікті азайтуға көмектеседі, сонымен қатар олардың жеке өсу әлеуетін толық жүзеге асыруға және өмір бойы қоғамға маңызды үлес қосуға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: қаржы механизмі, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік қорғауды қаржыландыру, зейнетақымен қамсыздандыру, әлеуметтік төлемдер.

Кіріспе

Қазақстанда әлеуметтік саланы қаржылық қолдауды зерделеу орнықты экономикалық өсудің стратегиялық, әлеуметтік маңызы бар міндеттерін іске асырудың тиімділігін айқындау үшін елдің негізгі ақша қорын сандық және сапалық талдауды талап етеді. Трансформациялық жағдайларда Қазақстан Республикасының мемлекеттік бюджеті басым әлеуметтік-экономикалық міндеттерді қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады, оның ішінде: азаматтарды білім берумен, денсаулық сақтаумен, әлеуметтік қорғаумен және әлеуметтік көмекпен, әсіресе жалақысы төмен әлеуметтік топтармен қамтамасыз ету; мемлекеттік қызметшілер мен бюджеттік ұйымдар қызметкерлерінің зейнетақыларының, мемлекеттік жәрдемақыларының және жалақысының мөлшерін біртіндеп арттыру; инвестицияларды жандандыру жолымен экономиканың нақты секторын қолдау; мемлекеттік және салалық бағдарламаларды, республикалық және жергілікті инвестициялық жобаларды қаржыландыру; елдің қорғаныс қабілетін нығайту және т.б.[1]

Ғылымның әрбір саласы ұзақ мерзімді эволюцияның, сапалық сипаттамалардың дамуының және маңызды экономикалық идеялардың ашылуының нәтижесі болып табылады. Экономикалық теорияның немесе талдаудың міндеті бұл экономикада. Экономикалық талдаудың түпкілікті нәтижесі фактілер жиынтығын ретке келтіру және толтыру, оларды біртұтас тұтастыққа байланыстыру, олардың арасында тиісті қатынастар орнату және олардан тиісті жалпылау шығару болып табылады (Wamoyi et al. 2020). Жоғарыда айтылғандарға сәйкес әлеуметтік қорғауды қаржыландырудың негізгі теориялары мен тұжырымдамаларына іріктеп талдау жүргізілді (Augön and Qizi 2020). Әлеуметтік қорғау сонымен қатар халықаралық форумдарда талқыланатын маңызды мәселе болып табылады және бұл тақырып Дүниежүзілік әлеуметтік мәселелер саммитінде басты орынға ие болды. [7] (Hanh et al. 2020). 1995 жылы Копенгагенде үкіметтер "жұмыссыздық, денсаулығының нашарлығы, ана болу, бала тәрбиелеу,

жесірлік, мүгедектік және зейнетке шығу кезінде барлық адамдардың тиісті экономикалық және әлеуметтік қорғалуын қамтамасыз етуге бағытталған саясатты әзірлеуге және жүзеге асыруға" міндеттеме алған кез. [9] (Литвинов және т. б. 2020).

Әлеуметтік қорғауды қаржыландыру туралы тақырыптық талқылауға кіріспес бұрын, әлеуметтік қорғауды анықтау тәсілдерін қарастыру қажет. Халықаралық еңбек ұйымы (ХЕҰ) әлеуметтік қорғауды қоғам мүшелеріне оларды әртүрлі күтпеген жағдайлардан (ауру, ана болу, өндірістік жарақат, жұмыспен қамтылмау, мүгедектік, кәрілік және отбасы асыраушысының қайтыс болуы) табыстың болмауынан немесе айтарлықтай төмендеуінен туындауы мүмкін экономикалық және әлеуметтік апаттардан қорғау үшін берілетін мемлекеттік шаралар кешені ретінде анықтайды.

Бастапқы нүкте-ХЕҰ-ның 1952 жылғы әлеуметтік қамсыздандыру (жалпы стандарттар) Конвенциясында (№102) «әлеуметтік оқшаулану» қаупін қоса алғанда қолданылатын анықтамаға негізделген Еуропалық интеграцияланған әлеуметтік қорғау статистикасы жүйесі (ESSPROS) қабылдаған.

Осы зерттеудің негізгі мақсаты Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік қорғау жүйесінің ағымдағы жай-күйін бағалау және әлеуметтік қамсыздандыру деңгейін және әлеуметтік қорғауды қаржыландыру тетіктерін арттыру жөніндегі шараларды әзірлеу болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі әлеуметтік қорғау теорияларының іргелі ережелері болып табылады (Emrich et al. 2020) [6]. Бұл мақалада тұжырымдамалық бірлікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жалпы ғылыми және арнайы ғылыми таным әдістерінің жиынтығы қолданылады. Зерттеу әдістемесі математикалық және графикалық талдау әдістерін қолдануға негізделген. Атап айтқанда, ішінара тепе-теңдік әдісі. Осы зерттеу барысында қолданылатын жалпы ғылыми және арнайы әдістер жүйелік талдауға жатады. Жүйелік талдаудың басты ерекшелігі-ол тек талдау әдістерін ғана емес, сонымен қатар синтез әдістерін де қамтиды. Жүйелік талдаудың негізгі мақсаты-қолданыстағы баламалардың ішінен ең жақсы шешімді табу арқылы күрделі мәселені шешудегі белгісіздікті анықтау және жою. Осы әдісті пайдалана отырып, Қазақстан Республикасында әлеуметтік саясатты бақылау және оны қаржыландыру үшін құрылған нормативтік актілерге, заңдарға және ресми стратегияларға талдау жасалды. Бұл зерттеуде келесі әдістер де қолданылды: теориялық жалпылау, салыстыру және талдау. Бұған: әлеуметтік даму мен мемлекеттік саясаттың мәнін, сондай-ақ осыған байланысты оны іске асырудың қаржылық тетіктерін зерделеуге; теориялық негіздерді белгілеуге байланысты негізгі категориялар мен ұғымдарды нақтылауға; және Мемлекеттік әлеуметтік саясатты іске асырудың қаржылық тетіктерін зерттеу әдіснамасын негіздеуге тарихи және логикалық тәсілдер кірді. Бұл жерде салыстыру, индукция және шегерім, сондай-ақ реформаларды енгізу контекстіндегі өңірлердің қазіргі даму тенденцияларын талдауға, сондай-ақ мемлекеттік әлеуметтік саясатты іске асырудың бюджеттік тетіктерін зерттеуге арналған кестелер.

Негізгі бөлім

Мемлекетіміздің қоғамдық – әлеуметтік өміріне нарықтық қатынастардың араласуына байланысты өзгеріске ұшыраған саяси, экономикалық, әлеуметтік – мәдени, рухани жағдайлар мәселелерін жаңаша ойластыруды талап етеді. Аталған себептерге байланысты еліміздің даму стратегиясына сай рухани байлығын одан әрі жетілдіруге, әлеуметтік қорғауға ерекше мән берілуде.

Жалпы «әлеуметтік қорғау» ұғымына сипаттама беретін болсақ, бұл терминнің әртүрлі мағынасы бар. Ол жаңа экономикалық жағдайларда кеңес экономикасында қолданылған, тікелей мемлекетпен жүзеге асырылатын әлеуметтік қорғаудың ерекше ұйымдастырушылық-құқықтық нысанын сипаттайтын «әлеуметтік қамтамасыз ету» немесе «әлеуметтік қамсыздандыру» терминдерінің орнын алмастырды.

«Әлеуметтік қорғау, сонымен бірге, бір жан басына шаққанда төмен табысты жанұяларға қатысты өмір сүруге немесе өмірлік маңызы бар тауарлар мен қызметтерді (реабилитация қаражаттары, тұрғын үй мен емделу ақылары) төлеуге қаражаттың жоқтығы нәтижесі болып табылатын қоғамдық қажетті өмір сүру минимумын қамтамасыз етпеуші ретінде қарастырылады. Әлеуметтік қорғау зейнетақы мен жәрдемақы түрінде ақшалай нысанда, заттай нысанда, сонымен қатар әлеуметтік қорғаудың объектілері болып табылатын тұлғаларға әртүрлі қызметтер көрсету жолымен жүзеге асырылуы мүмкін. Ол компенсациялық, сондай-ақ ескертуші профилактикалық сипатта бола алады.

Әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік құқықтық нысандарының бірі болып еңбекке қабілетсіз тұлғаларды тікелей мемлекеттік қамтамасыз ету табылады. Тікелей мемлекеттік қамтамасыз етудің негізгі белгілері болып – мемлекеттік бюджет есебінен шығындарды қаржыландыру, мемлекеттік үкімет органдарымен анықталатын басымдықтарға сәйкес қамтамасыз етілетін тұлғалар категорияларын және олардың қамтылу дәрежелерін бекіту.

Білім беру, денсаулық сақтау, мәдениет, спорт, туризм, әлеуметтік қамсыздандыру және көмек шығындарының көрсеткіштері талданады, өйткені олар мемлекеттің «әлеуметтік блогы» деп аталады. Бір қызығы, мемлекет жыл сайын салыстырмалы және абсолютті шамада «әлеуметтік қызметтерге» шығындарды көбейтеді. Сонымен қатар, шығыстардың кірістерден басым болу үрдісі бар. Мұндай тұжырым бюджет тапшылығының көрсеткіштерімен расталады, олар жыл сайын 2013 жылы 718 млрд теңгеден (ең төменгі көрсеткіш) 2017 жылы 1357 млрд теңгеге дейін (қаралып отырған кезеңдегі ең жоғары мән) ауытқиды.

Бұл мәселе бойынша экономистер мемлекет бюджет тапшылығына қасақана қадам жасауы керек, өйткені ол ел азаматтары алдындағы әлеуметтік міндеттемелерін, әсіресе дағдарыс кезінде толығымен қаржыландыруы керек дейді. Алайда, ұлттық қауіпсіздік тұрғысынан тапшылық шегі елдің жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) 1,0% - нан аспауы керек. Осылайша, 2018 жылы шығындар қаражат түсімінен асып, елдің ұлттық мүдделеріне қауіп төнген кезде тапшылық 2017 жылғы бюджеттен екі есе қысқарды. 2017 жылы бюджет тапшылығының қауіпсіздік шегі 2,4% - дан асып, нәтижесінде ЖІӨ-нің 3,4% - құрады. Елдің ЖІӨ-ге қатысты бюджет тапшылығының күрт өсуінің негізгі себебі мемлекет бюджеттен шамамен 2,1 трлн теңге бөлуге мәжбүр болған Қазақстанның банк құрылымын санақиялау болып саналады.

Бұдан әрі осы зерттеуде Қазақстан Республикасындағы денсаулық сақтау жүйесін қаржыландыру толығырақ қарастырылады. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне (2020) сәйкес, денсаулық сақтау жүйесін қаржылық қолдау көздері: бюджет қаражаты; әлеуметтік медициналық сақтандыру қорының қаражаты; ерікті медициналық сақтандыру қорлары; ақылы қызметтер көрсеткені үшін алынған қаражат; жеке және заңды тұлғалардан ерікті қайырымалдықтар ретінде алынған қаражат болып табылады; және Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келмейтін басқа да көздер. Денсаулық сақтау жүйесінің қаржы ресурстары:

- 1) заңмен белгіленген тегін медициналық көмек (ТМК) шеңберінде денсаулық сақтау субъектілерінің қызметтеріне ақы төлеу;
- 2) денсаулық сақтау ұйымдарын материалдық-техникалық жабдықтармен қамтамасыз ету;
- 3) дәрі-дәрмектерді, отандық препараттарды, қан мен оның компоненттерін, вакциналарды, басқа да иммунобиологиялық препараттарды, медициналық мақсаттағы бұйымдар мен медициналық техниканы сатып алу;
- 4) жұқпалы аурулардың жағдайлары мен эпидемияларын жою;
- 5) денсаулық сақтау саласындағы кадрларды даярлау, олардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау;
- 6) медицина ғылымының жетістіктерін дамыту және енгізу;
- 7) халыққа әлеуметтік көмек көрсетуді дамыту;
- 8) Қазақстан Республикасының заңнамасында тыйым салынбаған өзге де шығыстар.

SFMA шығындары 2013 және 2017 жылдар аралығында өсті, ал негізгі капиталға инвестициялар 2013 жылдан 2016 жылға дейін қысқарды және 2017 жылы аздап өсті. 2016 жылы стационарлық емдеу шығындары жалпы шығыстардың 60% құрады, алғашқы медициналық-санитарлық көмек 40% құрады.

2019 жылы мамандандырылған медициналық көмекке жұмсалған шығындар әлеуметтік шығындардан және халықтың әлеуметтік қорғалмаған топтарына көмек көрсетуден асып түсті.

Қазақстандағы әлеуметтік саланы қаржыландыру жүйесі соңғы жылдары оның дамуының демократиялық негіздерін нығайтуға, ел экономикасының белгілі бір басымдықтарын орындауға және жекелеген өңірлердің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге бағытталған реформалармен қатар жүретін елеулі өзгерістерге ұшырады. Атап айтқанда, «Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі аумақтық даму стратегиясын» (2006) қабылдаумен алғаш рет Еуропалық Одақтың бірлік саясатын іске асырудағы тәжірибесін ескере отырып, әлеуметтік саясат қағидаттары мен олардың мақсаты, стратегиялық міндеттері айқындалып, сондай-ақ өңірлердің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық даму техникасы қалыптастырылды. Бұл мемлекеттік стратегияның мақсаты өңірлердің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін жағдайлар жасау, олардың заманауи технологиялық негізде орнықты дамуын қамтамасыз ету, өндірістің жоғары өнімділігіне кепілдік беру және халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету болды. Мемлекеттік әлеуметтік саясаттың өңірлердің дамуына әсерін анықтау үшін стратегияның іске асырылуын бағалау үшін көрсеткіштер тізімі жасалды, яғни стратегиялық құжатта әлеуметтік қаржыландыру жүйесінің негізгі міндеттерін шешудің жүйелі тәсілдері қамтылды.

Айта кетейік, 2008 жылдан бастап Қазақстан Орталық Азияда, Шығыс Еуропада және Оңтүстік Кавказда тұрақты экономикалық өсу мен жұмыспен қамтуға қол жеткізу үшін экономикалық реформаларды жеделдетуге және іскерлік ахуалды жақсартуға бағытталған Еуразиядағы бәсекеге қабілеттілікті арттыру жөніндегі ЭЫДҰ бағдарламасын іске асыру қарастырылған. Осы бағдарлама шеңберінде «Қазақстандағы орталықсыздандыру реформасын қолдау» жобасы іске асырылуда, оның мақсаты мемлекеттік органдардың орталықсыздандыру реформаларын қолдау және бүкіл ел бойынша ұлттық және өңірлік деңгейлердегі мемлекеттік басқару институттарын нығайту болып табылады. Қазақстандағы орталықсыздандыру оның экономикалық және әлеуметтік пайдасына қосымша геосаяси маңызға ие. Қазақстан Республикасы таңдаған даму векторын және мемлекеттік саясаттың әртүрлі салаларын реформалаудың мәселелері мен міндеттері арасындағы белгілі бір ұқсастықты ескере отырып, сондай – ақ жалпы социалистік өткенді ескере отырып-реформалар моделін таңдау кезінде поляк тәжірибесі пайдаланылды.

Нәтижелер және талқылау

Хабардарлықты арттыруға бағытталған күш-жігер ең кедей аудандарда шектеулі жетістікке жеткен сияқты. Бір зерттеуге арналған сұхбатта сипатталған ақпараттық-түсіндіру жұмыстары (Сейдикенова, Аккари және Бакитов, 2020) негізінен қалалық орталықтарға, соның ішінде қоғамдық хабарландырулар мен кездесулерге ақпарат таратудан тұрды. Алайда, ең кедей аудандардағы табысы төмен респонденттер негізінен ауызша әлеуметтік көмек туралы еститінін хабарлады және әлеуметтік көмек туралы білмейтін адамдардың көпшілігі бұл әр жағдайда ақпаратты таратудың тиімді арнасы емес екенін көрсетеді. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей, сұраныс бойынша өтінім жеткіліксіз ақпараттандырылған немесе байланысы жоқ адамдарды қамтымау қаупі бар (Сейдикенова, Аккари және Бакитов, 2020) [13]. Тұтастай алғанда, өтініш берудің басында әлеуметтік көмекке де, арнайы әлеуметтік қызметтерге де қатысты көбірек ақпарат берілуі керек, соның ішінде: (I) жарамдылық критерийлері; (II) адамдарға өтініш беру үшін қандай құжаттар қажет болады және оларды қалай алуға болады; және (III) қайда өтініш беру керек. Ақпараттық кампаниялар және мектептерде, денсаулық сақтау қызметтерінде және полицияда хабардарлықты арттыру арқылы хабардарлық пен түсінікті арттыруға болады. Ақпараттық-ағарту іс-шараларын өткізу бойынша әлеуметтік

қызметтердің әлеуетін нығайту қолайсыз жағдайдағы отбасыларды анықтау және олардың әлеуметтік көмек пен қызметтерге қол жеткізуін жеңілдету үшін ерекше маңызды. Отбасылар қол жетімді қолдау туралы ақпарат ала алатын нақты үйлестіруші немесе байланыс нүктесі болуы керек.

Жұмысқа қабылдау кезінде сертификаттау қажеттілігі Қазақстанда әлеуметтік көмек пен жұмыспен қамтуға жәрдемдесу саясатын әзірлеуге және үйлестіруге байланысты кеңірек мәселелерді көтереді. Бұл әлеуметтік көмек жұмыс үшін тосқауыл болып табылады деген қорқынышқа жауап – басқаша айтқанда, адамдар жұмысқа орналасудың орнына әлеуметтік көмек төлемдеріне сүйенеді. Алайда, қазіргі уақытта TSA және SCA-ға өтініш беру процестері ойластырылған түрде, жұмыспен қамту бағдарламалары мен мақсаттарын қолдау үшін жұмыс істеудің орнына, олар оларға қайшы келеді. Бұл, әсіресе, жалақысы төмен қоғамдық лауазымдарда жұмыс істеуге мәжбүр болған шалғайдағы ауылдық елді мекендерде тұратын адамдарға қатысты. Бұл жалақының төмен болғаны соншалық, көлік шығындары мен кездейсоқ кірісті жоғалту мүмкіндігінің үйлесімі бұл адамдарды қоғамдық жұмыстар бағдарламаларына тіркелмеу туралы ұтымды шешім қабылдауға мәжбүр етеді. Әлеуметтік көмек және жұмыспен қамту секторларында нақты және келісілген мақсат болуы керек және екі сектордағы бағдарламалар осы келісілген мақсаттарға жетуге бағытталуы керек. Жұмыспен қамту шарттары адамдардың, әсіресе ауылдық жерлерде жұмыс істеуге дайын болуы үшін қажетті қаржылық ынталандыруды, сондай-ақ қолайлы жұмыс орындарының болуын ескере отырып қайта қаралуы керек. Осы мәселелерді ескеріп және қаржыландыру шарттарын өзгерту үшін 2001 жылы Қазақстанның Бюджет кодексі қабылданды, ол ұзақ мерзімді негізде 17 түрлі кіріс көздерін бекітті. Алайда, олар бюджетаралық трансферттерді есептеу кезінде ескерілмеген және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қаржылық өкілеттіктері шамалы болып қала берді. Бұл ретте және бюджетаралық трансферттердің нәтижесінде «теңестіру» пайда болды: жергілікті билік субсидияларға тәуелділігіне немесе жоспардан тыс қаражатты алып қоюға байланысты өз проблемаларын өз бетінше шешу мүмкіндігінен айырылды.

Қорытынды

Халыққа әлеуметтік көмектің мемлекеттік қаржылық механизмін зерттеу нәтижесінде авторлар келесі тұжырымдарға келді: орта мерзімді перспективада Қазақстанда әлеуметтік саланы бюджеттік қаржыландыру өзекті болып қала береді. Осыған байланысты бюджеттен тыс көздерді (демеушілік, краудфандинг, венчурлық қаржыландыру және т. б.) табу қажет. Әлеуметтік саланы бюджеттен тыс қаржылық қолдау мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту есебінен ұлғайтылуы мүмкін. Сонымен қатар, мемлекеттік бюджеттің кірісін ұлғайтқан жөн. Қолма-қол ақшасыз операцияларды жандандыруды қоса алғанда, салық базасын ұлғайтуға және көлеңкелі кірістерді қысқартуға бағытталған шаралар бюджетті түсіруге және ел бюджетіне түсетін түсімдерді әртараптандыруға мүмкіндік береді. Мемлекеттің өсіп келе жатқан әлеуметтік міндеттемелері салықтық және кедендік әкімшілендіруді цифрландырудан үлкен экономикалық қайтарымды талап етеді. Бұрын байқалған Қазақстанда жергілікті бюджеттерді қалыптастыру мен басқарудағы қиындықтар біртіндеп жүйелі сипатқа ие болды. Алайда, мемлекеттік бюджет жүйесін орталықсыздандыруға және жергілікті бюджеттердің қаржылық өзін-өзі қамтамасыз етуі мен тәуелсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған 2010-2016 жылдардағы бюджет және салық кодекстерінің жаңалықтары жағдайды өзгертпеді, тіпті жергілікті бюджет деңгейіндегі бірқатар мәселелерді ұшықтырды [2].

Қазақстан Үкіметі халыққа әлеуметтік көмек нысаны ретінде 2,7 миллионнан астам адамға COVID-19-ға байланысты жалғасып жатқан карантиннен туындаған табысынан айырылғаны үшін өтемақы төледі деп мәлімдейді. Көмекке өтініштердің көпшілігі Алматы қаласы мен облысының тұрғындарынан келіп түсті, онда 1,2 миллионнан астам адам 42 500 теңге (100 АҚШ доллары) көлемінде төлем алды. 2021 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша Халыққа 270 миллион долларлық тікелей төлемдер Үкіметтің Қазақстанда COVID-19 таралуын тоқтату үшін енгізілген жалпыұлттық өшірудің экономикалық және әлеуметтік

салдарын жеңілдетуге бағытталған ең батыл әрекеті болуы мүмкін. 2021 жылғы 2 сәуірде Премьер-Министрдің бірінші орынбасары Берік Шолпанқұловтың айтуынша, Үкімет экономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге 5,9 трлн теңге (13 млрд АҚШ доллары) бөлді, бұл да бизнесті қолдауға және жұмыс орындарын сақтауға мүмкіндік береді.

Қазақстан Үкіметі балалары бар отбасыларға әлеуметтік көмек пен арнаулы әлеуметтік қызметтерді дамыту мен ұсынуды жетілдіру жөнінде ұсыныстар беретінін нақтылау қажет. Табысы төмен отбасылар мен кедей аудандарда тұратын отбасылар үшін қолдаудың осы түрлеріне қол жеткізуді жеңілдету әдістеріне назар аударылады. Әзірленген әдістеме осы жәрдемақыларға қол жеткізу кезінде балалары бар аз қамтылған отбасылар кездесетін кедергілер туралы деректерді алуға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Aygön, Q., and Qizi, E. 2020. “On financial and investment problems in the context of re- gional economic development of the Republic of Azerbaijan”. *Journal of Critical Reviews* 7 (3): 631–641. DOI: 10.31838/jcr.07.03.111
2. Code of the Republic of Kazakhstan “On people’s health and health care system”. 2020. [http:// adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360](http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000000360)
3. Constitution of the Republic of Kazakhstan, August 30, 1995. https://online.zakon.kz/docu- ment/?doc_id=1005029
4. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 167 “On the Strategy of Territorial Development of the Republic of Kazakhstan until 2015”, August 28, 2006. http://adilet.zan. kz/rus/docs/U060000167_
5. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 216 “On the Concept of Transiti- on of the Republic of Kazakhstan to Sustainable Development for 2007–2024”, November 14, 2006. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30077027#pos=0;0
6. Emrich, C.T., Tate, E., Larson, S.E., and Zhou, Y. 2020. “Measuring social equity in flood recove- ry funding”. *Environmental Hazards* 19 (3), 228–250. DOI: 10.1080/17477891.2019.1675578
7. Hanh, T.T.D., Ngoc, L.B., Hoa, L.N., Gong, E., Tao, X., Yan, L.L., and Minh, H.V. 2020. “Im- proving prevention of cardiovascular diseases: Barriers and facilitators in primary care ser- vices in Vietnam”. *International Journal of Healthcare Management* 14 (4): 1270–1278. DOI: 10.1080/20479700.2020.1757858
8. Lee, J.M.G., Chan, C.Q.H., Low, W.C., Lee, K.H., and Low, L.L. 2020. “Health- seeking beha- viour of the elderly living alone in an urbanised low-income community in Singapore”. *Sin- gapore Medical Journal* 61 (5): 260–265. DOI: 10.11622/smedj.2019104
9. Litvinov, A.V., Vasyakin, B.S., Shamalova, E.V., Polevaya, M.V., and Zhuravkina, I.S. 2020. “Psychological support for adaptation of international students as a factor of raising their social competency”. *Systematic Reviews in Pharmacy* 11 (12): 1404–1410. DOI: 10.31838/ srp.2020.12.209
10. Marushchak, L., Pavlykivska, O., and Oleksandra, K. 2020. “Managerial tools used to regu- late of the state budget recourses in context of human right to social protection”. *Cogito* 12 (3): 266–280.
11. McConnell, C.R., Brew, S.L., and Flynn, S.M. 2016. *Economics. Principles, Problems and Po- lices*. Moscow: Infra-M.
12. McGuire, F., Vijayasingham, L., Vassall, A., Small, R., Webb, D., Guthrie, T., and Remme, M. 2019. “Financing intersectoral action for health: A systematic review of co-financing mo- dels”. *Globalization and Health* 15 (1): 86. DOI: 10.1186/s12992-019-0513-7
13. Seidikenova A., Akkari A., and Bakitov A. 2020. “The Construction of Citizenship in Ka- zakhstan Between the Soviet Era and Globalization”. In *Global Citizenship Education*, edited by A. Akkari and K. Maleq, 57–69. Springer, Cham. DOI: 10.1007/978-3-030-44617-8_5

DEVELOPMENT OF A MECHANISM FOR PROVIDING STATE FINANCIAL AND SOCIAL ASSISTANCE TO THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Shalabaeva G.M., Kenjassarova A.M., Burnasheva V.R.

*Zhetysu university named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan.
e-mail: gauki_93@mail.ru, 9-aika@mail.ru, venera.8420@mail.ru*

The main purpose of this study is to evaluate the current state of the social protection system in the Republic of Kazakhstan and to develop measures to improve the level of social security and mechanisms for financing social protection. The results obtained during the study allow for the conclusion that over the years of independent development in the Republic of Kazakhstan a national model of social protection has been created and a number of important social programmes have been adopted aimed at reducing the level of poverty among the population. The social protection system is a key element of national governance, embodying the social values of any society. The social protection system has three main purposes: to guarantee all members of society access to basic goods and services, to promote active social and economic security, and to develop individual and social potential for poverty reduction and the sustainable development of society. Social protection supports people in handling risks and reducing inequality and also allows them to fulfil their full potential for personal growth and making a meaningful contribution to society throughout their lives.

Key words: *financial mechanism, social protection, financing of social protection, pension provision, social benefits.*

РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМА ОКАЗАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПОМОЩИ НАСЕЛЕНИЮ РК

Шалабаева Г.М., Кенджасарова А.М., Бурнашева В.Р.

*Жетысуский университет им.И.Жансугурова, город Талдыкорган, Республика Казахстан
e-mail: 9-aika@mail.ru, gauki_93@mail.ru, venera.8420@mail.ru*

Основной целью настоящего исследования является оценка текущего состояния системы социальной защиты в Республике Казахстан и разработка мер по повышению уровня социального обеспечения и механизмов финансирования социальной защиты. Полученные в ходе исследования результаты позволяют сделать вывод о том, что за годы независимого развития в Республике Казахстан создана национальная модель социальной защиты и принят ряд важных социальных программ, направленных на снижение уровня бедности среди населения. Система социальной защиты является ключевым элементом национального управления, включающим социальные ценности любого общества. Система социальной защиты преследует три основные цели: гарантировать всем членам общества доступ к основным товарам и услугам, обеспечить активную социальную и экономическую безопасность и уменьшить бедность, а также развивать личный и социальный потенциал для устойчивого развития общества. Социальная защита помогает людям преодолеть риски и уменьшить неравенство, а также позволяет им полностью реализовать свой потенциал личностного роста и внести важный вклад в общество на протяжении всей своей жизни.

Ключевые слова: *финансовый механизм, социальная защита, финансирование социальной защиты, пенсионное обеспечение, социальные выплаты.*

МЕМЛЕКЕТТІК ЦИФРЛЫҚ ПЛАТФОРМАЛАР: ТҰЖЫРЫМДАМАН ІСКЕ АСЫРУҒА ДЕЙІН

Құрмантаева А.Ж.

Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қаласы, Қазақстан Республикасы
e-mail: kurmantaeva.auman@mail.ru

Мақалада ғылыми талдау тақырыбы мемлекеттік цифрлық платформалар (МЦП) болып табылады. «Мемлекеттік цифрлық платформа» терминінің пайда болу тарихынан бастап, мемлекеттік ақпараттық жүйелер үшін платформалық тәсілді пайдалану ерекшеліктері, оның ішінде коммерциялық платформалармен салыстырғанда қарастырылады. Мақсаты – мемлекеттік цифрлық платформалар, ең алдымен, өзара іс – қимыл шығындарын қысқарту, қабылданатын мемлекеттік шешімдерге ашықтық пен қоғамдық бақылауды арттыру, қызметтер көрсету бөлігінде билік, бизнес және қоғам органдарының қарым-қатынасын өзгертетін «серпінді» инновацияға (innovation disruption) айналуы мүмкін екенін көрсету болып табылады. Мақалада әдебиеттерді талдау, құрылған шетелдік және ресейлік платформаларды сараптамалық салыстыру негізінде цифрлық платформа құбылысы қарастырылып, мемлекеттік цифрлық платформаның авторлық анықтамасы ұсынылған; цифрлық платформаларға әртүрлі тәсілдер жіктелді және сипатталды, мемлекеттік цифрлық платформаларды мемлекеттік ақпараттық жүйелермен (бұдан әрі – МАЖ) және коммерциялық платформалармен салыстыру жүргізілді. Жүргізілген талдау нәтижесінде ҚР-дағы мемлекеттік басқаруға цифрлық платформаларды одан әрі енгізудің ықтимал бағыттары тұжырымдалды.

Кілт сөздер: мемлекеттік цифрлық платформалар; платформалар негізінде салалық реттеу; экономикалық басқару; цифрлық платформаларды жіктеу; мемлекеттік басқарудағы инновациялық тәсіл, инновация, трансформация.

Кіріспе

Осы жұмыстағы зерттеу пәні Мемлекеттік қызметтер мен сервистерді цифрландыруды жалғастыру болып табылады. ҚР мемлекеттік қызметтер жүйесі электрондық үкіметтің кезеңінен сәтті өтіп жатыр, онда мемлекеттік ақпараттық жүйелердің функционалдығы азаматтармен және бизнеспен электрондық өзара әрекеттесуді қалыптастыруға қайта бағытталды. Осы кезеңде мемлекеттік порталдардың функционалын қолдана отырып, мемлекеттік қызметтерді алудың, электрондық-цифрлық қолтаңбаны пайдаланудың және мәліметтерді мемлекеттік ақпараттық жүйелерге енгізудің өтініш беру қағидаты іске асырылды. Қазіргі уақытта мемлекеттік қызметтерді цифрландыру одан да қарқынды сипатқа ие болады: бірқатар өмірлік жағдайлар билік органдарынан көптеген мемлекеттік қызметтерді бір уақытта орындауды талап етеді (мысалы, ЖОО-ға түсу, өз ісін ашу және т.б.).[1]. Бұл әртүрлі ведомстволарға тиесілі бірнеше түрлі мемлекеттік қызметтерді біріктіруді ғана емес, сонымен қатар серіктес ретінде үшінші тарап ұйымдарын тарта отырып, ілеспе қызметтерді көрсетуді қамтиды. Осылайша, тұтынушылар да, мемлекеттік қызмет көрсетушілер де кең мағынада түсінген кезде пайда көреді. Ұйым немесе азамат қызметтерді тұтынушы және қызмет көрсету кезінде мемлекеттің жеткізушісі немесе серіктесі бола алатын жаңа құбылыс пайда болады. Интернеттегі мемлекеттің азаматтармен және бизнеспен өзара іс-қимылы өзгеруді жалғастыруда және платформалардың ерекшеліктеріне ие болуда. Мемлекеттік цифрлық платформалар феномені одан әрі ғылыми түсінуді қажет етеді, өйткені Тұжырымдаманың өзі әлі қалыптаспаған және платформаларды мемлекеттік басқару жүйесінің нормативтік және ұйымдастырушылық контексттеріне енгізу тетігі әзірленуі керек.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу жұмысының әдіснамалық негізі – «мемлекеттік цифрлық платформа» тұжырымдамасы үшін тұжырымдамалық аппаратты ұсыну, МҚП-ның негізгі сипаттамаларын анықтау және мемлекеттік қызметтер мен мемлекеттік сатып алу жүйелерінің кейстері мысалында МҚП тұжырымдамасын іс жүзінде іске асыру мүмкіндіктерін көрсету. Міндеттер мемлекеттік басқару контекстіндегі цифрлық платформаларды сипаттайтын академиялық әдебиеттер мен теориялық тұжырымдамаларға шолу негізінде қойылады. [7]. Бірінші міндет-мемлекеттік цифрлық платформаның анықтамасын нақтылау, оны билік органдарының қызметіне платформалық басқаруды енгізудің практикалық жағдайларын талдауға қолдануға болады. Екіншісі-цифрлық платформаларды жіктеуге ұсынылған әртүрлі тәсілдерді жалпылау негізінде олардың функционалдығы, экономикалық моделі, қолданылатын технологиялары және салалық тиістілігі бойынша өзіндік кешенді жіктелуін ұсыну. Соңында, үшіншіден, мақаланың пікірталас бөлігінде мемлекеттік қызметтер мен мемлекеттік сатып алу порталдарының жұмыс істеу мысалдарына сүйене отырып, мемлекеттік басқаруға платформалық тәсілді қолдану мүмкіндіктерін ұсына және оның мақсатты жағдайының кейбір сипаттамаларын тұжырымдалады. Қойылған міндеттерді шешу үшін академиялық әдебиеттерге шолу жасалды, 30-дан астам құрылған платформалар талданды, платформалардың барлық жарияланған жіктемелері зерттелді. Мемлекеттік және коммерциялық секторлардағы басқару контекстерін салыстырмалы талдауды пайдалана отырып (Rainey & Vozeman, 2000; Scott & Falcone, 1998), мемлекеттік және коммерциялық цифрлық платформалардағы айырмашылықтарды аталды. Мемлекеттік цифрлық платформаның анықтамасын тұжырымдау үшін платформалардың жарияланған жіктемелерін талдап, жүйеледі, оларды қорытындылады және цифрлық платформаларды жаңа теру критерийлерін ұсынылды: іске асырылған функционалдылық, қолданылатын экономикалық модель, қолданылатын технологиялар және салалық тиістілік. [4]. Фактологиялық материал ретінде академиялық және арнайы әдебиеттерден алынған жағдайлар, әртүрлі платформалардағы жұмысты бақылаудың өзіндік тәжірибесі, платформаны басқару саласындағы жетекші ресейлік сарапшылардың кеңестері қолданылды. Бұл мақала тұжырымдамалық болып табылады. Ол платформалар негізінде цифрлық мемлекеттік басқарудың жаңа пәндік саласын тұжырымдау мақсатын көздейді, оны ғылыми қоғамдастықта әрі қарай зерттеуді және практикалық енгізуді болжайды.

Негізгі бөлім

Екі жақты және көп жақты желілік эффектілері бар нарықтарды зерттеу (Rochet & Tirol, 2003) платформалық ойлауды алдын ала анықтады. Ол тек телекоммуникациялық және жоғары технологиялық нарықтарда ғана емес, сонымен қатар тұтыну нарықтарында да басым болады: такси, тауарлар мен өнімдерді сатып алу, көлік бөлісу, жылжымайтын мүлікті жалға беру және ортақ тұтыну экономикасына жатқызуға болатын басқа салаларда (sharing economy). Платформалар Бизнесінің сызықтық моделін алмастыратын революциялық бизнес-модель бола отырып, біздің санамызды ғана емес, экономикалық принциптерді де өзгертеді (Моазед, Джонсон, 2019). Мемлекеттің платформа ретіндегі идеясын жазушы Тим О'Райли (O' Reilly, 2010) әртүрлі серіктестерді билік органдарымен өзара әрекеттесуге тарту мақсатында мемлекеттің ашық платформа құруы туралы көрнекі болжам ретінде ұсынды. О'Райли нарыққа ұқсастықты қолданды, онда мемлекет басқарушы бас менеджер ретінде қызмет етеді, ал қоғамдастық тауарлар мен қызметтерді тұтынушы–жеткізуші түріне қарай айырбастайды. Сонымен қатар, мемлекеттік платформада мемлекеттік емес қызмет көрсетушілер де ұсынылады және азаматтар көптеген жеткізушілерден таңдау жасай алады деп болжанған.[3].

«Мемлекет платформа ретінде» тұжырымдамасы (ibid.) Ұлыбританияны қоса алғанда, әртүрлі елдердің үкіметтері сәтті енгізе бастады. (Браун және басқалар., 2017), АҚШ (US Government, 2012). Платформалар ақпарат пен қызметтерді жеткізушілер мен тұтынушыларды

байланыстырады, желілік өзара әрекеттесуді ұйымдастырады, осылайша мемлекеттік басқару жүйесінде құрал ретінде әрекет етеді (Hagiу & Yoffi e, 2009; Janssen & Estevez, 2013).

Мемлекеттік платформалар, Янссен мен Эстевездің (Janssen & Estevez, 2013) пікірінше, аз жұмсалған ресурстармен үлкен нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған үнемді үкімет (lean government) тұжырымдамасын жүзеге асыру механизмі болып табылады. Авторлар мемлекеттік құрылымдар «осы өзара әрекеттесулерді оркестрлеу» (ibid) функциясын сақтай отырып, басқа мемлекеттік органдармен, бизнеспен және азаматтармен инновациялық өзара әрекеттесуді басқару үшін платформалар жасайды деп санайды., р. 51). Авторлардың негізгі ұсынысы транзакциялық шығындарды азайту мақсатында платформалар арқылы референттік топтармен ынтымақтастыққа тартылған көлемі бойынша кішірек мемлекеттік аппаратты қалыптастыру идеясына дейін азаяды.

Миллард ((Millard, 2018), экожүйелер концепциясына негізделген платформаны «жалпыға ортақ емес, сонымен қатар барлық анықтамалық топтар арасындағы ынтымақтастықты ынталандыратын, пайдаланушы нұсқаулықтарын, ресурстарды және қолдау қызметтерін қолдайтын, модельденген ережелердің нақты жиынтығы бар ашық орта мен экожүйе» деп анықтайды. құндылық, сонымен қатар әрбір қатысушының өзі түсінетіндей құндылық» (сонда, 84-бет). Бұл анықтама мемлекеттік цифрлық платформалардың негізгі ерекшеліктерін көрсетеді:

- платформадағы өзара әрекеттесуден алынған әлеуметтік құндылық;
- ынтымақтастық механизмдерін қолдау;
- әр түрлі пайдаланушы рөлдері үшін нақты нұсқаулары бар нақты және түсінікті өзара әрекеттесу моделі. Бізге мемлекетті біртұтас платформа ретінде көрсетуден гөрі, цифрлық платформаларды ашық, дамып келе жатқан жүйе ретінде талдау тәсілі перспективалы болып көрінеді.[8].

Осы ғасырдың басында Ұлыбританияда «Үкімет платформасы ретінде» (Government as a Platform, GaaP) тәсілін енгізу ауқымды цифрлық трансформацияның күрделілігін көрсетті. Зерттеу авторлары үкімет ашық стандарттар мен өзара әрекеттестік архитектурасын құруда ілгерілеушілікке қол жеткізді, бірақ коммерциялық сектор мен серіктестер ретінде коммерциялық емес қатысу тұрғысынан ұйымдық өзгерістердің маңызды массасына қол жеткізе алмады деген қорытындыға келді. Іс жүзінде 1999 және 2010 жылдары қол жеткізілді Цифрлық мемлекеттік жүйені құрудағы ілгерілеу мемлекеттік қызметтердің фронт-офисін цифрландыруға баса назар аударылғаннан кейін, бэк-офисте мемлекеттік технологиялық шешімдерді жүйелік интеграциялауға ұмтылудан кейін тоқтап қалды (Браун және т.б., 2017).

Платформалық тәсіл негізінде мемлекеттік басқаруды цифрландыру дәйекті ұйымдастырушылық және технологиялық өзгерістерді талап етеді (Meijer, 2015). Бір жағынан, цифрлық технологияларды мемлекеттік басқару жүйесіне енгізу үшін алдын ала есептеу өте қиын болатын қомақты бюджеттік шығындар қажет. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды ауқымды енгізудің шығындары мен тәуекелдері күтілетін пайдадан асып түсуі мүмкін. Сондықтан, тәуекелдерді болдырмау үшін, соның ішінде киберқауіпсіздік және азаматтардың жеке деректерін қорғау саласында (Conradie & Choenni, 2014) цифрлық инновацияны енгізуге қадамдық тәсіл ең қолайлы болып көрінеді.

Екінші жағынан, технологиялық инновацияларды енгізу ұйымдық мәдениеттің өзгеруіне автоматты түрде әкелмейді (Margetts & Dunleavy, 2002, p. 5; Meijer, 2015; Fountain, 2001). Кедергілерге нормативтік-құқықтық базаның жетілмегендігі, қызметкерлер арасында кәсіби құзыреттердің болмауы, саяси және әкімшілік қолдау, сондай-ақ инновацияларды енгізудегі әртүрлі департаменттер мен бөлімдердің күш-жігерін жеткіліксіз үйлестіру болуы мүмкін (Meijer, 2015; Chen, 2017, p. 79).

Осылайша, цифрлық платформаларды енгізу мемлекеттік органдардан күрделі құқықтық, ұйымдастырушылық және моральдық-этикалық реформалар жүргізуді талап етеді. Бұрын құрылған ақпараттық жүйелерді мемлекеттік цифрлық платформаларға айналдыру үшін қосымша тәсіл қажет (Gartner, 2017) және платформа ресурстары мен

қызметтерін тұтынушылардың барлық топтары үшін нақты нәтижелерге назар аудару қажет (Добролюбова және т.б., 2019).

Нәтижелер және талқылау

Сандық платформаның анықтамаларының алуан түрлілігімен зерттеушілердің көпшілігі платформаны серіктестер, тауарлар, қызметтер іздеу, төлемдерді ұйымдастыру, келісімшарттар жасау, келісімдердің орындалуын бақылау, салалық қатысушылардың беделін бағалау және т. б. кезінде транзакциялық шығындарды азайту мақсатында жеткізушілер мен тұтынушылар арасындағы өзара әрекеттесуді ұйымдастырудың цифрлық нысаны ретінде қарастырады.[11].

Платформаларды «платформалардың үстінде қалыптасатын үлкенірек, күрделірек және динамикалық ақпараттық инфрақұрылымдардан» (Андерссон Шварц, 2017, 382-бет) ажырату керек. Платформа «пайдаланушылардың, тұтынушылардың және өндірушілердің екі немесе одан да көп топтары арасындағы құн алмасуды жеделдетеді» (Моазед, Джонсон, 2019, 37-бет), бақылауды және нәтижені бағалауды қамтамасыз етеді, сондай-ақ жеткізуші мен жеткізуші арасында дау туындаған жағдайда, тұтынушы болса, ол тіпті негізгі арбитр ретінде де әрекет ете алады. Платформалар пайдаланушылар үшін қызметтерді монетизациялаудың нақты жүйесін жасайды. Платформаның функционалдығын жүзеге асыру үшін цифрлық шешімдердің күрделі архитектурасы қалыптасуда, ол оны жүзеге асыру үшін елеулі ұйымдастырушылық және нормативтік өзгерістерді талап етеді.

Ең табысты платформалар-бұл желінің оң әсерін немесе тауарлар мен қызметтерді жеткізушілер мен тұтынушылардың бір уақытта өсуін қолдана отырып, екі тарап рөлдерді өзгерте алады және оларды басқара отырып, айырбастау мен өзара әрекеттесудің негізгі процедураларын мүмкіндігінше жеңілдетіп, барлық қатысушы тараптардың шығындарын азайтады.

Бұл ретте өзара іс-қимылға қатысушылар неғұрлым көп қатысса, яғни оң желілік әсер жоғары болса, платформалық өзара іс-қимылдың барлық қатысушылары соғұрлым көп ұтады және өзара іс-қимыл шығындары соғұрлым төмен болады (Moazed, Johnson, 2016; Parker, Van Alstyne & Choudary, 2016).

Айта кету керек, авторлардың практикалық тәжірибесіне және олардың зерттеуіндегі негізгі пәнге байланысты сандық платформалардың көптеген әртүрлі сараптамалық классификацияларын бөліп көрсетуге болады.[6]. Біз осы уақытқа дейін белгілі болған барлық тәсілдерді жүйелеп, төрт негіз бойынша цифрлық платформалардың мета-классификациясын ұсындық: платформаның функционалдығы, қолданылған экономикалық модель, қолданылатын технологиялар және салалық тиістілік. Бұл бізге цифрлық дәуірдегі қауымдастықтардың салалық өзара іс – қимылын ұйымдастырудың жаңа феномені ретінде мемлекеттік цифрлық платформалардың (бұдан әрі-МБО) негізгі сипаттамаларын бөліп көрсетуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Мемлекеттік органдарды цифрландырудың платформалық тәсілі әлемде және ҚР тұрақты трендке айналды. Платформалық ойлау, үнемді үкімет концепциясына сәйкес, өзара іс-қимыл шығындарын түбегейлі қысқартуға негізделген азаматтармен өзара әрекеттесу процестерін түрлендіретін инновацияларды енгізуді көздейді.

Мақалада мемлекеттік сатып алу феномені ауқымды жоба ретінде қажетті шаралардың және оны құруға қатысатын қатысушылардың саны тұрғысынан қарастырылады, оның табыстылығы мемлекеттік басқару жүйесіндегі ұйымдастырушылық, технологиялық және нормативтік өзгерістерді енгізумен анықталады. жүйесі. Сонымен бірге, іске асырылған платформа көптеген облыстық және муниципалды органдар арасында дайын шешімдерді тиімді алмасуға мүмкіндік береді, оларға технологияларға тең қолжетімділікті қамтамасыз етеді және цифрлық трансформация жобаларын іске асыру үшін басқа да қолдау көрсетеді. жұмсалған күш-жігерден бірнеше есе асады.[6].

Мақалада платформа цифрлық дәуірдегі мемлекеттік институттардың жұмыс істеуінің жаңа түрі екендігі көрсетілген. МҚП-ны МАЖ-мен салыстыру және коммерциялық платформалармен анықталған айырмашылықтар мемлекеттік басқарудағы платформалық трансформацияның әртүрлі стратегияларын іске асыру қажеттілігін түсіндіреді.

Мемлекет, ең алдымен, дайындығы жеткілікті жоғары шешімдер үшін құрылған МАЖ-ны дамытуға платформалық тәсілді енгізетіні сөзсіз.[9]. Платформалаудың тиімділігі сонымен қатар цифрлық қана емес, сонымен қатар ұйымдастырушылық трансформацияға негізделген ірі қымбат жобаларды басқару сапасына байланысты. Коммерциялық секторда цифрлық платформаларды құру тәжірибесі көрсеткендей, олар бірқатар шарттар мен нарықтың өзі дайын болған кезде сәтті болады.

Біріншіден, цифрлық платформаны құру және одан әрі дамыту қажет болатын негізгі өзара әрекеттесулер нақты анықталуы керек.

Екіншіден, нарық қатысушылардың, жеткізушілер мен тұтынушылардың көптігімен сипатталуы керек және екі тарап үшін өзара әрекеттесу шығындары айтарлықтай жоғары.

Үшіншіден, платформаның өзара әрекеттесу инфрақұрылымы нарық қатысушылары үшін ашық болуы керек және платформаға кіруге кедергі төмен болуы керек. Әйтпесе, қатысушылардың сыни аудиториясын көбейтпеу және желілік әсерге қол жеткізбеу қаупі бар.

Ақырында, заманауи платформалар қатысушылардың мінез-құлқы туралы үнемі деректердің үлкен көлемін жинақтайды, оларды кейіннен платформаның жұмысын оңтайландыру және оның бәсекелестік артықшылығына айналдыру үшін пайдалануға болады.

Біз мемлекеттік-сатып алудың салалық бағдарламаларының жылдам жүзеге асуын күтпейміз, керісінше, мемлекеттік басқарудың әрбір саласындағы жағдайға байланысты реттеу құралдарын таңдауда икемділік қажеттігін көреміз. [10]. Мемлекет үшін цифрлық платформалар жай ғана «хайп» тренд емес. Бұл цифрлық мемлекеттік реттеуге негізделген әділ және ашық бәсекелестіктің пайдасына индустрияларды түрлендіру құралы.

Біз ұсынған, тиісті ұйымдастырушылық, құқықтық және технологиялық іске асыру тетіктері арқылы жүзеге асырылған мемлекеттік басқарудың платформалық тәсілі бүкіл қоғам үшін нақты әлеуметтік-экономикалық нәтиже бере алады және цифрлық трансформация үдерісімен бірге жүретін объективті жоғары шығындарды негіздей алады деп есептейміз.

Кезінде көше қиылысында орнатылған бағдаршам кезекші күзетшіні ауыстырғандай, цифрлық платформа мемлекеттік басқару жүйесін түбегейлі өзгертеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бауэр В.П. Проблемы на пути создания унифицированной цифровой платформы цифровой экономики. – М.: Российская акад. естественных наук, 2017.
2. Вайл П. Цифровая трансформация бизнеса: Изменение бизнес-модели для организации нового поколения / Питер Вайл, Стефани Ворнер; Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2019.
3. Добролюбова Е.И., Южаков В.Н., Ефремов А.А., Клочкова Е.Н., Талапина Э.В., Старцев Я.Ю. Цифровое будущее государственного управления по результатам. – М.: «Дело», 2019.
4. Логинов Е.Л., Шкута А.А. Внедрение цифровых платформ для управления сложными техно-организационными системами топливно-энергетического комплекса России. От цифровой энергетики – к цифровой экономике: монография. – М.: ИПР РАН, 2018.
5. Макафи Э., Бриньолфсон Э. Машина, платформа, толпа: наше цифровое будущее. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019.
6. Миронова Л. Цифровая страна: государство как платформа: Россия в новой цифровой реальности. – [Saarbrücken]: Lambert acad. publ. (LAP), cop. 2019.
7. Моazed А., Джонсон Н. Платформа. Практическое применение революционной бизнес-модели. – М.: Альпина Паблишер, 2019.

8. Петров М., Буров В., Шклярук М., Шарнов А. Доклад Центра стратегических разработок «Государство как платформа: (кибер) государство для цифровой экономики, цифровая трансформация». URL: https://www.csr.ru/wp-content/uploads/2018/05/GOSUDARSTVO-KAK-PLATFORMA_internet.pdf (дата обращения: 02.09.2019).

9. Путилов А.В., Харитонов В.В., Гусева А.И. и др. Цифровые платформы управления жизненным циклом комплексных систем: монография. – М.: Научный консультант, 2018.

10. Срничек Н. Капитализм платформ / пер. с англ. и науч. ред. М. Добряковой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019.

11. Meijer A. E-governance innovation: Barriers and strategies // Government Information Quarterly. 2015. URL: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.01.001> (дата обращения: 07.08.2019).

REFERENCES:

1. Bauer V.P. Problemy na puti sozdania unifisirovannoi sifrovoi platformy sifrovoi ekonomiki. – М.: Rosiskaia akad. estestvennyh nauk, 2017.

2. Vail P. Sifrovaia transformasia biznesa: İzmenenie biznes-modeli dlä organizasii novogo pokolenia / Piter Vail, Stefani Vorner; Per. s angl. – М.: Älpina Pablišer, 2019.

3. Dobrolübova E.İ., İujakov V.N., Efremov A.A., Klochkova E.N., Talapina E.V., Starsev İa.İu. Sifrovoe buduşee gosudarstvennogo upravlenia po rezültatam. – М.: «Delo», 2019.

4. Loginov E.L., Şkuta A.A. Vnedrenie sifrovyh platform dlä upravlenia slojnymi tehnorganizasionnymi sistemami toplivno-energetičeskogo kompleksa Rosii. Ot sifrovoi energetiki – k sifrovoi ekonomike: monografia. – М.: İPR RAN, 2018.

5. Makafi E., Brinölfson E. Maşina, platforma, tolpa: naşe sifrovoe buduşee. – М.: Mann, İvanov i Ferber, 2019.

6. Mironova L. Sifrovaia strana: gosudarstvo kak platforma: Rosia v novoi sifrovoi reälności. – [Saarbrücken]: Lambert acad. publ. (LAP), cop. 2019.

7. Moazed A., Jonson N. Platforma. Praktičeskoe primenenie revolüсионnoi biznes-modeli. – М.: Älpina Pablišer, 2019.

8. Petrov M., Burov V., Şkläruk M., Şarnov A. Doklad Sentra strategičeskikh razrabotok «Gosudarstvo kak platforma: (kiber) gosudarstvo dlä sifrovoi ekonomiki, sifrovaia transformasia». URL: https://www.csr.ru/wp-content/uploads/2018/05/GOSUDARSTVO-KAK-PLATFORMA_internet.pdf (data obraşenia: 02.09.2019).

9. Putilov A.V., Haritonov V.V., Guseva A.İ. i dr. Sifrovye platformy upravlenia jiznennym siklom kompleksnyh sistem: monografia. – М.: Nauchnyi konsültant, 2018.

10. Srnicek N. Kapitalizm platform / per. s angl. i nauch. red. M. Dobräkovoï; Nas. issled. un-t «Vyşşaiia şkola ekonomiki». – М.: İzd. dom Vyşşei şkoly ekonomiki, 2019.

11. Meijer A. E-governance innovation: Barriers and strategies // Government Information Quarterly. 2015. URL: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.01.001> (data obraşenia: 07.08.2019).

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ: ОТ КОНЦЕПТА К РЕАЛИЗАЦИИ

Кұрмантаева А.Ж.

*КазНПУ имени Абая, Алматы, Республика Казахстан
e-mail: kurtantaeva.auman@mail.ru*

Предметом научного анализа в статье являются государственные цифровые платформы (ГЦП). Начиная с истории возникновения самого термина «государственная цифровая платформа», рассматриваются особенности применения платформенного

подхода для государственных информационных систем, в том числе в сравнении с коммерческими платформами. Целью является – показать, что государственные цифровые платформы могут стать «прорывной» инновацией (*innovation disruption*), трансформирующей отношения органов власти, бизнеса и общества, прежде всего – в части сокращения издержек взаимодействия, повышения прозрачности и общественного контроля над принимаемыми государственными решениями, предоставлением услуг. В статье на основе анализов литератур, экспертного сравнения созданных зарубежных и российских платформ рассмотрен феномен цифровой платформы и предложено авторское определение государственной цифровой платформы; классифицированы и описаны различные подходы к цифровым платформам, проведено сравнение государственных цифровых платформ с государственными информационными системами (далее – ГИС) и с коммерческими платформами. В итоге проведенного анализа сформулированы возможные направления дальнейшего внедрения цифровых платформ в государственное управление в РК.

Ключевые слова: государственные цифровые платформы; отраслевое регулирование на основе платформ; экономичное управление; классификация цифровых платформ; инновационный подход в государственном управлении, инновация, трансформация.

GOVERNMENT DIGITAL PLATFORM: FROM CONCEPT TO IMPLEMENTATION

Kurmantaeva A.Zh.

*Abai KazNPU, Almaty, Republic of Kazakhstan
e-mail: kurmantaeva.ayman@mail.ru*

*The subject of scientific analysis in the article is the state digital platforms. Starting from the history of the origin of the term «state digital platform», the features of the application of the platform approach for state information systems, including in comparison with commercial platforms, are considered. The aim is to show that government digital platforms can become a «breakthrough» innovation (*innovation disruption*), transforming the relations of government, business and society, primarily in terms of reducing interaction costs, increasing transparency and public control over government decisions and the provision of services. The article, based on literature analysis, expert comparison of created foreign and Russian platforms, examines the phenomenon of a digital platform and proposes an author's definition of a state digital platform; classifies and describes various approaches to digital platforms, compares state digital platforms with state information systems (hereinafter referred to as GIS) and with commercial platforms. As a result of the analysis, possible directions for further implementation of digital platforms in public administration in the Republic of Kazakhstan are formulated.*

Key words: government digital platforms; platform-based industry regulation; cost-effective management; classification of digital platforms; innovative approach in public administration, innovation, transformation.

РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПОСРЕДСТВОМ НЕТРАДИЦИОННЫХ ТЕХНИК РИСОВАНИЯ

Кыстаубаева Б.К. Тажинаова Г.А. Мухашева М.Б.

*Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Республика Казахстан, Талдыкорган
e-mail: botik8181@mail.ru, Gulnara71.a@mail.ru, Mika.m.b@mail.ru*

В статье «Развитие творческих способностей младших школьников посредством нетрадиционных техник рисования» автор проводит исследование, направленное на выяснение сущности понятий «техника» и «нетрадиционные техники рисования», а также рассмотрение различных видов техник рисования и их влияния на развитие творческих способностей детей.

Целью исследования является осмысление роли нетрадиционных техник рисования в формировании творческого потенциала у детей.

Методология исследования включает в себя анализ понятий, проведение обзора нетрадиционных техник рисования, и изучение их влияния на развитие личности ребенка. Авторы представляют краткое описание научной и практической значимости своей работы, подчеркивая важность понимания роли нетрадиционных техник рисования в контексте формирования творческих способностей детей.

Основные результаты и анализ исследования представлены в разьяснении сущности понятий и классификации техник рисования, а также в оценке их воздействия на развитие творческих способностей детей. Выводы исследовательской работы подчеркивают важность учета изобразительной деятельности в педагогической практике и рекомендации для педагогов по оптимальному использованию различных техник рисования для стимулирования творческого мышления у детей.

Ценность проведенного исследования заключается в предоставлении нового взгляда на роль нетрадиционных техник рисования в формировании творческого потенциала детей, что может быть полезным для педагогов, родителей и специалистов в области развития детей. Практическое значение работы заключается в предложении конкретных рекомендаций для использования различных техник рисования в образовательных процессах с целью эффективного развития творческих способностей детей.

Ключевые слова: техника, нетрадиционные техники, креативное мышление, творчество, творческие способности, младшие школьники, искусство

Введение

Тема исследования "Развитие творческих способностей младших школьников с применением нетрадиционных техник рисования" представляет собой актуальное и значимое направление в современном образовательном и педагогическом контексте. В следующих аспектах выявляется актуальность данной темы:

В условиях быстрого развития цифровых технологий дети сталкиваются с избытком виртуальных развлечений, что может привести к снижению интереса к традиционным формам творчества, включая рисование. Исследование развития творческих способностей младших школьников становится крайне важным в современной цифровой среде, где поддержание творческого мышления представляет собой вызов.

Развитие творческих способностей у детей непосредственно влияет на эффективность образовательных программ. Педагоги и родители заинтересованы в методах, способствующих формированию творческого мышления у детей, и исследование роли изобразительной деятельности предоставляет ценные практические рекомендации.

Творческие способности играют важную роль в формировании личности ребенка. Понимание влияния изобразительной деятельности на развитие творческого потенциала помогает разработать комплексные методики обучения, учитывающие когнитивные, эмоциональные и художественные аспекты развития.

Искусство играет важную роль в формировании культурного понимания и самовыражения в современном обществе. Изучение влияния изобразительной деятельности на творческие способности детей способствует созданию осознанных подходов к интеграции искусства в образовательные стандарты.

Таким образом, исследование развития творческих способностей младших школьников не только расширяет наши знания о процессах развития, но и имеет прямое практическое применение в образовательной практике, способствуя созданию более гармоничных и творчески насыщенных образовательных сред для детей.

Проведенные исследования в области развития творческих способностей младших школьников на уроках рисования включают следующие работы: О.А. Андриенко и Е.Ю. Анохина [1] обсуждают применение технологии ТРИЗ для стимулирования творческих способностей детей старшего дошкольного возраста в изобразительной деятельности, что предоставляет представление о методиках развития креативности у детей младшего возраста. С.К. Глухова [2] исследует организацию исследовательской деятельности для младших школьников, что может дать важные данные о развитии творческих способностей и навыков критического мышления в учебной среде. И.Н. Полинская и Т.В. Щуринова [3] рассматривают методы обучения рисованию животных и птиц на уроках изобразительного искусства в начальной школе, которые предлагают практические стратегии развития творческих способностей младших школьников.

Эти исследования предоставляют ценную информацию о различных подходах к развитию творческих способностей у младших школьников, которые могут быть применены при изучении уроков изобразительного искусства для данной возрастной группы. Целью данного исследования является анализ влияния нетрадиционных техник рисования на развитие творческого потенциала у детей.

Материалы и методы

Проведение детального анализа понятий «техника» и «нетрадиционные техники рисования» с использованием методов сравнительного анализа, классификации и интерпретации. Это включает в себя анализ существующих теорий и определений этих понятий в литературе и научных источниках.

Проведение систематического обзора современных исследований и практик по применению нетрадиционных техник рисования в контексте образования детей. В этом методе могут использоваться литературный обзор, анализ педагогических практик и интервью с педагогами.

Краткое описание научной и практической значимости: Применение метода литературного анализа для выявления научной значимости исследования, это позволяет подкрепить выводы научными фактами и предложить рекомендации для практического применения результатов исследования.

Во время исследования была проведена выборка нетрадиционных техник рисования и критерии их оценивания:

Монотипия - это техника рисования, при которой краска наносится на плоскость, а затем снимается прижатием другого листа бумаги или пластиковой пленки, что создает уникальный оттиск.

Критерии оценки эффективности: уровень оригинальности и креативности оттиска; способность выразить эмоции и мысли через уникальные текстуры и оттиски; развитие моторики и координации движений при работе с красками и другими материалами.

Кляксография - это техника рисования, при которой клякса краски или чернил на бумаге используется как отправная точка для создания рисунка путем добавления деталей и линий.

Критерии оценки эффективности: уровень творческого использования кляксы в качестве основы для создания рисунка; способность выразить свои мысли и фантазию через преобразование кляксы в изображение; развитие воображения и креативности при работе с абстрактными формами.

Набрызг - это техника рисования, при которой краска или чернила брызгаются или каплются на поверхность, создавая абстрактные или фантазийные образы.

Критерии оценки эффективности: уровень креативности и оригинальности созданных образов с помощью набрызга; способность выразить эмоции и фантазию через абстрактные формы и текстуры; развитие моторики и координации движений при работе с красками и другими материалами.

Граттаж - это техника рисования, при которой краска наносится на один лист бумаги, а затем, пока краска еще мокра, на нее накладывается второй лист, а после чего верхний лист снимается, образуя уникальный узор или текстуру.

Критерии оценки эффективности: оригинальность и креативность созданной текстуры или узора; уровень творческого использования материала и техники граттажа; развитие моторики и координации движений при работе с красками и бумагой.

Коллаж - это техника рисования, при которой изображение создается путем склеивания различных материалов (бумаги, ткани, газетных вырезок и т. д.) на поверхности бумаги или холста.

Критерии оценки эффективности: оригинальность и креативность композиции коллажа; способность выразить свои мысли и чувства через выбранные элементы коллажа; развитие моторики и координации движений при работе с различными материалами.

Набрызг - это техника рисования, при которой краска или чернила брызгаются или каплются на поверхность бумаги или холста, создавая абстрактные или фантазийные образы.

Критерии оценки эффективности: уровень креативности и оригинальности созданных образов с помощью набрызга; способность выразить эмоции и фантазию через абстрактные формы и текстуры; развитие моторики и координации движений при работе с красками и другими материалами.

Рисование солью - это техника рисования, при которой соль или песок наносится на поверхность бумаги или холста, а затем посыпается краской или чернилами, что создает интересные текстурные эффекты.

Критерии оценки эффективности: оригинальность и креативность текстурных эффектов, созданных с помощью соли; способность выразить эмоции и фантазию через необычные текстуры и формы; развитие моторики и координации движений при работе с различными материалами.

Пуантилизм - это техника рисования, при которой изображение создается точками различного цвета, которые воспринимаются как целостное изображение при дистанцированном взгляде.

Критерии оценки эффективности: равномерность и точность распределения точек; способность передать светотеневые переходы и объемность изображения при помощи точечного рисунка; развитие внимания к деталям и терпеливости при создании работы.

Каждая из этих техник имеет свои уникальные характеристики и потенциал для развития творческих способностей младших школьников. Критерии оценки позволяют оценить эффективность их использования в контексте целей и задач исследования.

Основная часть

Существует несколько трактовок понятия "техника" в контексте педагогики, однако наиболее приемлемым для нас является определение, представленное в работе [4, с.45], где техника рассматривается как совокупность специальных навыков, методов и приемов, используемых для выполнения художественного произведения. Советский художник Д.И.

Киплик, в своей книге "Техника живописи", вводит понятие "техника живописи", определяя его как особую область знания, в центре изучения которой находится рациональное построение живописного произведения. Глубокое понимание технических аспектов позволяет художнику не только создавать долговечные работы, но и максимально эффективно использовать художественные материалы с точки зрения художественного выражения [5].

Известный русский художник-педагог П.П. Чистяков, рассказывал своим ученикам о сильных и слабых сторонах техники рисования, указывая ее значение для выражения замысла художника. Техника по П.П. Чистякову – это язык художника, не владея этим языком, художник не сможет донести до зрителя замысел своего произведения [6, с.78].

Рассмотрев несколько определений понятия «техника», нам импонирует в контексте нашего исследования следующее определение, техника - совокупность специальных навыков, способов и приемов, посредством которых исполняется художественное произведение. Мы согласны с точкой зрения П.П. Чистякова, что значение техники для выражения замысла художника огромна, и с тем, что он сравнивает технику с языком художника.

В изобразительном искусстве существуют два вида техник рисования: традиционные и нетрадиционные. Традиционные техники рисования – это такие техники, которые чаще всего используются в дошкольных, школьных заведениях, художественных школах. Имеется широкий ассортимент традиционных техник рисования в академическом обучении: техника линий, тушевки, определенная манера рисунка и способ использования тех или других материалов (карандаша, пастеля, масляной краски, акварели, гуаши) смотря, какие у них свойства и изобразительные возможности, остановимся на характеристике некоторых часто используемых традиционных техник рисования.

Таким образом, традиционные техники рисования возникли очень давно и используются по настоящее время. А если рассматривать их для детей то по мнениям Т.С. Комаровой [7] и Н.П. Сакулиной [8] выделяют следующие техники: рисование акварельными красками; работа с гуашью; рисование цветными восковыми мелками; рисование простыми и графическими карандашами.

Теперь рассмотрим сущность понятия «нетрадиционные техники». Термин «нетрадиционный» (от латинского *traditio* - привычный) подразумевает использование материалов, инструментов, способов рисования, которые не являются общепризнанными, традиционными, широко известными [9, с.26].

Нетрадиционные техники рисования - это нестандартные техники направленные на развитие правополушарного мышления, важно чтобы дети самостоятельно мыслили. Эти техники дают большую возможность детям экспериментировать, пробовать, быть в поиске, а самое важное самовыражаться.

Изучение нетрадиционных методов рисования является предметом интереса как отечественных, так и зарубежных педагогов в контексте педагогической практики. Зарубежная педагог Мэри Энн Ф.Коль описывает в своей книге "Рисование – процесс, а не результат" более 50 нетрадиционных методик рисования, подчеркивая их значение для развития творческих способностей учеников. В своих исследованиях Ф.Коль отмечает, что творческий процесс способствует исследованию окружающего мира, обогащает чувственный опыт, помогает учиться взаимодействовать с материалами и средствами изобразительной деятельности. Подчеркивается, что творческий процесс рисования может быть использован как средство управления вниманием и регулирования агрессивного поведения учеников. Важно подчеркнуть, что в творчестве нет единственно верного пути, каждый ученик имеет свой индивидуальный подход к процессу творчества. Таким образом, слова ученого подтверждают, что нетрадиционные методики рисования направлены на стимулирование творческого мышления, раскрытие творческого потенциала и развитие художественных способностей учащихся. В этом контексте акцент делается не на конечном результате, а на самом процессе художественной деятельности детей [10, с.35].

Испанский автор Fiona Watt в своей книге «Usborne 200 ideas para pintar y dibujar» описывает более 200 видов нетрадиционных техник рисования для детей младшего школьного возраста. Эта книга была издана в Испании, США 2011 году.

В России изучением проблемы использования нетрадиционных техник рисования на уроках изобразительного искусства занялись такие ученые в начале 90-х годов XX века как О.А. Белобрыкина, Р.Г. Казакова, Г.Н. Давыдова, А.А. Фатеева, И.А. Лыкова.

Такие видные педагоги как О.А. Белобрыкина, Р.Г. Казакова, Г.Н. Давыдова, А.А. Фатеева изучили проблему использования нетрадиционных техник рисования, провели апробацию в дошкольных образовательных учреждениях, показали ее результативность для развития воображения, творческих способностей детей.

А.А. Белобрыкина разработала методические рекомендации для родителей, воспитателей дошкольных учреждений, учителей начальной школы «Маленькие волшебники, или на Пути к Творчеству». В работе предлагаются не только методы и приемы, развивающие воображение, фантазию, но и даны в игровой форме упражнения по технике рисования. Дан перечень техник рисования по возрастам, их описание, хочется отметить, что техники идут с усложнением [11].

Автором книги «Рисование с детьми дошкольного возраста» Р.Г. Казаковой проанализировано влияние различных художественных техник на особенности развития детского изобразительного творчества. В пособии описано более 30 нетрадиционных художественных техник.

В книге Т.А. Цквитария "Нетрадиционные техники рисования. Интегрированные занятия в ДОУ" представлена методика эстетического развития старших дошкольников с использованием интеграции живописи, музыки и литературы. Детально описана система занятий по рисованию природы с уточненным тематическим планированием и конспектами занятий, включающая в себя нетрадиционные техники рисования, особенности использования художественных материалов и инструментов при работе с детьми. В книге также предложено приблизительное планирование занятий по рисованию с использованием нетрадиционных техник с детьми начиная с первой младшей группы, включая конспекты занятий с методическими указаниями.

Автор книги "Нетрадиционные техники рисования в детском саду. Планирование, конспекты занятий" Анжелика Никитина делится опытом работы в логопедическом саду, представляя описание нетрадиционных художественно-графических методик, пригодных для детей с нарушениями мелкой моторики. Среди предложенных методик: тычок жесткой полусухой кистью, рисование пальчиками, оттиск печатками из картофеля, использование восковых мелков с акварелью, печать по трафарету, предметная монотипия, кляксография с использованием обычных и трубочковых клякс, отпечатки листьев и рисование ладошками.

На основе анализа научно-методической литературы по использованию нетрадиционных техник рисования Мэри Энн Ф.Коль «Рисование – процесс, а не результат», Т.А. Цквитария «Нетрадиционные техники рисования. Интегрированные занятия в ДОУ», А.Никитина «Нетрадиционные техники рисования в детском саду», Р.Г. Казакова «Рисование с детьми дошкольного возраста», Г.Н. Давыдова в своих книгах «Нетрадиционные техники рисования в детском саду», типовой программы «Художественный труд» за 1, 2, 3, 4 классы «Атамур» 2019 г. была составлена таблица 1 - «Виды техник рисования».

Таблица 1 – Виды техник рисования

Виды техник рисования	
<i>Традиционные</i>	<i>Нетрадиционные</i>
Рисование акварельными красками	Монотипия
Рисование гуашью	Кляксография
Рисование цветными восковыми мелками	Пальцевая живопись
Рисование простыми и графическими карандашами	Пуантилизм

Рисование пером и тушью	Граттаж (гравюра)
Рисование сангиной	Коллаж
Рисование углем	Техника акварельных мелков
Рисование соусом	Тычок жесткой полусухой кистью
Рисование кистью	Скатывание бумаги
Рисование пастелью	Оттиск смятой бумагой, оттиск поролоном, оттиск пенопластом
	Восковые мелки + акварель
	Свеча + акварель
	Набрызг
	Отпечатки листьев
	Печать по трафарету
	Витраж
	Ниткографии
	Рисование на мокрой бумаге
	Рисование песком
	Рисование солью
	Рисование крупами
	Рисование мыльными пузырями
	Рисование мятой бумагой
	Рисование пастелью
	Рисование тенью
	Пластилинография
	Графитти
	Печать по трафарету
	Эбру

Разобрав суть понятия "нетрадиционные техники рисования" и рассмотрев различные виды таких техник, перейдем к рассмотрению влияния этих методик на уроках изобразительного искусства на формирование личности ребенка.

Изобразительная деятельность представляет собой уникальную сферу, где отсутствуют строгие правила, и ребенку предоставляется возможность свободного самовыражения. Американская писательница Джин Вант Хал в своей книге "Творческое воспитание. Искусство и творчество в семье" [12] подчеркивает важность творческого процесса в развитии ребенка. Этот процесс способствует преодолению страхов, вызывает положительные эмоции и активизирует работу всех органов чувств. Когда ребенок творит, он экспериментирует с различными материалами и техниками, что стимулирует развитие самостоятельности, способности к принятию решений и разрешению творческих задач.

Важно отметить, что в творческом процессе акцент делается не на конечном результате, а на самом процессе. Дети учатся экспериментировать с различными материалами и техниками, что способствует развитию креативного мышления и способности к самостоятельному выбору. В эпоху информации, важно, чтобы дети умели обрабатывать получаемую информацию, и изобразительное искусство является одним из способов выражения и познания мира. Создавая свои рисунки, дети выражают свои чувства и эмоции, что способствует развитию аналитических и эмоциональных навыков.

Автор книги Джин Вант Хал акцентирует внимание на значимости проведения творческих занятий, в рамках которых дети осваивают различные инструменты и техники, а также исследуют собственные способности. Она рассматривает творческое занятие как пространство, где дети имеют возможность свободно выбирать материалы и экспериментировать, удовлетворяя свою любознательность. Цель таких занятий не в «выращивании» художников, а в формировании уверенности в себе и своих творческих способностях у детей.

Международный детский художественный фонд подчеркивает, что занятия творчеством способствуют формированию оригинальности, открытий, инноваций и созданию интеллектуальной собственности у детей, что является ключевыми элементами личного и социального успеха в современном мире. Это мнение поддерживается исследованиями [12, с.15].

Мы разделяем точку зрения Джин Вант Хал о том, что развитие творческих способностей является фактором успеха личности ребенка в будущем. Творческие занятия способствуют развитию исследовательских навыков, гибкого мышления, моторики рук, самостоятельности и приобретению уверенности в себе. Творческий процесс является важным средством самовыражения, что существенно для эмоционального и интеллектуального развития ребенка, поскольку его внутренние впечатления и переживания требуют внешнего выражения.

На данный момент индивиды с креативным мышлением, которые являются ценными, поскольку они играют ключевую роль в прогрессе общества, находятся в высоком запросе. Такие люди способны вносить научные открытия, создавать новые продукты и услуги, находить нестандартные решения в сложных ситуациях [13]. Поэтому важно развивать креативные способности с самого раннего возраста.

Метод правополушарного рисования стал широко обсуждаться в 1980-х годах благодаря работам лауреата Нобелевской премии и психобиолога Роджера Уолкотта Сперри, который изучал работу головного мозга и открыл новые горизонты понимания внутреннего мира человека [14]. Значимость метода правополушарного рисования велика, поскольку он может вдохновить выдающихся личностей, способных сделать революционные открытия, изменившие мир.

Метод правополушарного рисования является уникальным, поскольку он использует нетрадиционные техники рисования для развития правополушарного мышления. Традиционная система образования, напротив, ориентирована на развитие левополушарного мышления, оставляя в стороне развитие правополушарного мышления [15]. В образовательных учреждениях дети и студенты часто ограничиваются запоминанием учебного материала и логическим мышлением, уделяя мало внимания развитию фантазии и творческого мышления. В результате дети взрослеют, становясь обычными взрослыми, лишенными креативности.

Результаты и обсуждения

В результате использования нетрадиционных методов рисования, развивается правополушарное мышление, что способствует формированию креативного мышления, принятию нестандартных решений и увеличению мотивации учащихся, что является важным фактором в достижении успеха в различных областях деятельности. Если с самого начального этапа обучения будет уделяться внимание развитию правополушарного мышления, то каждый учащийся сможет стать уникальным и креативным в будущем, способным к открытиям, изобретениям, внедрению новшеств и созданию интеллектуальной собственности в современном мире.

Неоспоримая ценность нетрадиционного рисования оказывает положительное воздействие на лечение эмоциональных расстройств. Такая форма терапии помогает детям с задержкой психического развития. Известно, что такие дети часто не проявляют интереса к рисованию, страдают от рассеянного внимания, имеют плохую координацию, их изображения характеризуются импульсивным и небрежным исполнением. Они часто изображают не то, что видят и знают, а выражают свои эмоции через спонтанные рисунки. В таблице 2 кратко описана роль нетрадиционных методов рисования в развитии детей с психолого-педагогической точки зрения.

Таблица 2 – Роль нетрадиционных техник рисования в развитии детей с психолого-педагогической точки зрения

<i>Развитие правополушарного мышления</i>	Мыслить креативно	способность делать научные открытия	Ключевые факторы достижения успеха в будущем
		способность изобретать	
		внедрять инновации	
		быть автором новых товаров и услуг	
	Развитие творческих способностей		
Находить нестандартные, необычные решения в нестандартных ситуациях			
Усиливает мотивацию			
<i>Вселяет уверенность в свои силы</i>	Снятие страха, боязнь сделать ошибки		
<i>Вызывает положительные эмоции(радость, восторг, удивление)</i>			
<i>Развитие мелкой моторики рук детей</i>	Развитие речи, коммуникативные навыки		
	Улучшает умственные способности, память, мышление		
	Устраняет эмоциональное напряжение ребенка		
	Улучшает деятельность сердечно-сосудистой и пищеварительной систем, поддерживает жизненный тонус		
Развивает координацию движений, силу и ловкость рук			
<i>Коррекция психических процессов</i>	Восстанавливает нарушение общей и мелкой моторики, речевых способностей		
	Преодолению страха, сделать ошибки		
	Приобретению уверенности в себе и в свои силы		
	Эмоциональное развитие детей	способствует восстановлению душевного равновесия,	
		освобождению подавленной эмоциональной энергии	
ослаблению эмоциональной напряженности, возбуждения у слишком эмоционально расторможенных детей			
<i>Один из способов самовыражения</i>			
<i>Развитие воображения, фантазии,</i>			
<i>Развитие научно-исследовательских навыков</i>			
<i>Повышает интерес к изобразительной деятельности</i>			

Проанализировав различные определения термина "техника" и понятие "нетрадиционные техники рисования", мы предпочитаем следующие интерпретации в контексте нашего исследования. Под техникой понимается комплекс специфических навыков, методов и приемов, которые применяются для выполнения художественных работ. Слово "нетрадиционный", происходящее от латинского "traditio", подразумевает использование материалов, инструментов и методов рисования, не признанных общепринятыми или широко известными.

Нетрадиционные техники рисования представляют собой нестандартные методы, направленные на развитие правополушарного мышления, что важно для стимулирования самостоятельного мышления у детей. Эти методы обеспечивают детям широкие возможности для экспериментирования, поиска и, прежде всего, самовыражения.

Мы разделяем точку зрения американской писательницы Джин Вант Хал о том, что развитие творческих способностей является ключевым фактором успеха личности ребенка в будущем. Творческие занятия способствуют развитию исследовательских навыков, гибкого мышления, мелкой моторики рук, самостоятельности и приобретению уверенности в себе, что является одним из наиболее важных качеств человека и способствует его успешности в любой области деятельности. Творческий процесс представляет собой важный способ самовыражения, необходимый для развития ребенка, поскольку все его впечатления и переживания требуют выхода и внешнего выражения.

Заключение

Основные результаты: в ходе исследования были выделены ключевые результаты, касающиеся сущности понятий и классификации техник рисования. Оценка воздействия этих техник на развитие творческих способностей детей позволила выделить несколько важных аспектов. Во-первых, определенные техники рисования способствуют более интенсивному развитию творческого мышления, чем другие. Во-вторых, возрастные особенности детей следует учитывать при выборе техник, так как они влияют на эффективность их применения.

Значение исследования: ценность проведенного исследования заключается в том, что оно предоставляет новый взгляд на роль изобразительной деятельности в формировании творческого потенциала детей. Эти результаты могут быть весьма полезными для педагогов, родителей и специалистов в области развития детей, помогая им лучше понимать, какие техники рисования наилучшим образом способствуют творческому развитию детей разных возрастов.

Научная новизна и теоретическая значимость исследования заключается в следующем:

- в контексте исследования уточнены понятия «творческая способность», и «нетрадиционные техники рисования»;
- на научно-теоретической основе определены роль и задачи художественного образования в развитии творческих способностей младших школьников посредством нетрадиционных техник рисования;
- охарактеризованы виды нетрадиционных техник рисования и их роль в развитии творческих способностей и коррекции психических процессов младших школьников;

Практическая ценность исследования заключается в предложении конкретных рекомендаций для использования различных техник рисования в образовательных процессах. Педагогам рекомендуется учитывать результаты исследования при разработке программ и занятий, чтобы эффективно стимулировать творческое мышление детей. Родителям также предоставляется возможность активного участия в развитии творческих способностей своих детей, используя рекомендации исследования в повседневной практике.

Выводы: Результаты исследования подчеркивают важность учета изобразительной деятельности в педагогической практике. Они выделяют ключевые аспекты, которые следует учесть при выборе техник рисования, и поддерживают необходимость индивидуального подхода, учитывая возрастные особенности детей. Эти выводы предоставляют педагогам и родителям ценные инструменты для эффективного развития творческих способностей детей, что способствует более гармоничному и полноценному развитию нового поколения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Анохина Е.Ю. Развитие творчества младших школьников на уроках изобразительного искусства // Мир науки. 2016. Т. 4. № 5. С. 42
2. Глухова С.К. Развитие творческого потенциала младшего школьника в учебной деятельности: автореферат на соискание ученой степени кандидата педагогических наук.- Москва, 1997.- 30 с.
3. Польшкая И.Н., Щуринова Т.В. Методика обучения рисованию животных и птиц на уроках изобразительного искусства в начальных классах общеобразовательной школы // Гуманитарный научный вестник. 2022. №3. С. 56-61.
4. Толковый словарь русского языка под редакцией Д.Н.Ушакова. – Москва, 2010. – 200 с.
5. Киплинг Д.И. Техника живописи. - Москва, 2010. – 134 с.
6. Гинзбург И., Чистяков П.П. и его педагогическая система. Москва:Искусство, 2000.-202 с.
7. Комарова Т.С. Формирование графических навыков у дошкольников. – Москва: Просвещение, 1970. – 152 с.
8. Сакулина Н.П. Рисование в дошкольном детстве. Москва, 1965. - 214 с.
9. Комарова Т.С. Занятия по изобразительной деятельности в детском саду. – Москва: Просвещение, 1991. – 176 с.
10. Мэри Энн Ф. Колль Рисование – процесс, а не результат. Москва: Астрель, 2015. – 61 с.

11. Белобрыкина О.А. Маленькие волшебники или на пути к творчеству. Новосибирск, 1993.- 78 с.
12. Джин Вант Хал. Творческое воспитание. Искусство и творчество в семье. Москва «Манн, Иванов и Фербер», 2015. - 124 с.
13. Bickley, G.K., and Phippips, P., (2003). Using visual arts and games to solve problems and increase resilience. *Art Education* №56(6) (2003), 40-45 p.
14. Feldhusen J.F. Creativity: A Knowledge Base, Metacognitive Skills, and Personality Factors//*J. of Creat.Beh.* 1995. V.29.№ 4. P.255-257.
15. Rodríguez Clarissa, Achinelli, Marcela Ayala, Dahiana. Creative circle between teaching, research and extension // *Revista Científica de la UCSA.* - 2021. -№8. – P. 42-56.

REFERENCES:

1. Anohina E.Ī. Razvitie tvorchestva mladshih shkōlnikov na urokah izobrazitel'nogo iskustva // *Mir nauki.* 2016. T. 4. № 5. S. 42
2. Gluhova S.K. Razvitie tvorcheskogo potentsiala mladshogo shkōlnika v uchebnoi deiatel'nosti: avtoreferat na soiskanie uchenoi stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk.- Moskva, 1997.- 30 s.
3. Polynskaia Ī.N., Ŗurina T.V. Metodika obucheniya risovaniyu jivotnyh i ptis na urokah izobrazitel'nogo iskustva v nachāl'nykh klasakh obšobrazovatel'noi shkoly // *Gumanitarnyi nauchnyi vestnik.* 2022. №3. S. 56-61.
4. Tolkovyĭ slovār ruskogo iazyka pod redaksiei D.N.Ušakova. – Moskva, 2010. – 200 s.
5. Kipling D.Ī. Tehnika jivopisi. - Moskva, 2010. – 134 s.
6. Ginzburg Ī., Chistākov P.P. i ego pedagogicheskaja sistema. Moskva: Īskustvo, 2000. - 202 s.
7. Komarova T.S. Formirovanie graficheskikh navykov u doškōlnikov. – Moskva: Prosvešenie, 1970. – 152 s.
8. Sakulina N.P. Risovanie v doškōlnom detstve. Moskva, 1965. - 214 s.
9. Komarova T.S. Zanātia po izobrazitel'noi deiatel'nosti v detskom sadu. – Moskva: Prosvešenie, 1991. – 176 s.
10. Meri Enn F. Kōll Risovanie – proses, a ne rezŭltat. Moskva: Astrel, 2015. – 61 s.
11. Belobrykina O.A Malenkie volšebniki ili na puti k tvorchestvu. Novosibirsk, 1993.- 78 s.
12. Jin Vant Hal. Tvorcheskoe vospitanie. Īskustvo i tvorchestvo v seme. Moskva «Манн, Иванов и Фербер», 2015. - 124 с.
13. Bickley, G.K., and Phippips, P., (2003). Using visual arts and games to solve problems and increase resilience. *Art Education* №56(6) (2003), 40-45 p.
14. Feldhusen J.F. Creativity: A Knowledge Base, Metacognitive Skills, and Personality Factors//*J. of Creat.Beh.* 1995. V.29.№ 4. P.255-257.
15. Rodríguez Clarissa, Achinelli, Marcela Ayala, Dahiana. Creative circle between teaching, research and extension // *Revista Científica de la UCSA.* - 2021. -№8. – P. 42-56.

DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN THROUGH NON-TRADITIONAL DRAWING TECHNIQUES

Kystaubayeva B., Tazhinova G., Mukhasheva M.

*Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Republic of Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: botik8181@mail.ru, Gulnara71.a@mail.ru, Mika.m.b@mail.ru*

In the article "Development of creative abilities of junior schoolchildren through non-traditional drawing techniques" the author conduct a study aimed at clarifying the essence of the concepts of "technique" and "non-traditional drawing techniques", as well as the consideration of different types of drawing techniques and their influence on the development of creative abilities of children.

The purpose of the study is to comprehend the role of non-traditional drawing techniques in the formation of creativity in children.

The research methodology includes analyzing concepts, conducting a review of non-traditional drawing techniques, and studying their influence on the development of a child's personality. The authors present a brief description of the scientific and practical significance of their work, emphasizing the importance of understanding the role of non-traditional drawing techniques in the context of the formation of children's creative abilities.

The main results and analysis of the study are presented in explaining the essence of the concepts and classification of drawing techniques, as well as in assessing their impact on the development of children's creative abilities. The conclusions of the research work emphasize the importance of taking into account pictorial activities in pedagogical practice and recommendations for teachers on the optimal use of various drawing techniques to stimulate creative thinking in children.

The value of the study is to provide a new perspective on the role of non-traditional drawing techniques in the formation of children's creativity, which can be useful for teachers, parents and child development specialists. The practical significance of the work is to offer specific recommendations for the use of various drawing techniques in educational processes in order to effectively develop children's creative abilities.

Keywords: *technique, non-traditional techniques, creative thinking, creativity, creative abilities, junior schoolchildren, art*

ДӘСТҮРЛІ ЕМЕС СУРЕТ САЛУ ТӘСІЛДЕРІ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУЫ

Қыстаубаева Б.К., Тажинова Г.А., Мухашева М.Б.

*I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған
e-mail: botik8181@mail.ru, Gulnara71.a@mail.ru, Mika.m.b@mail.ru*

«Дәстүрлі емес сурет салу тәсілдері арқылы бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту» мақаласында автор «техника» және «дәстүрлі емес сурет салу әдістері» ұғымдарының мәнін ашуға бағытталған зерттеу жүргізеді, сонымен қатар әртүрлі түрлерін қарастырады. сурет салу әдістері және олардың балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға әсері. Зерттеудің мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының шығармашылық әлеуетін қалыптастырудағы дәстүрлі емес сурет салу тәсілдерінің рөлін түсіну.

Зерттеу әдістемесі ұғымдарды талдауды, сурет салудың дәстүрлі емес әдістеріне шолуды және олардың бала тұлғасының дамуына әсерін зерттеуді қамтиды. Авторлар балалардың шығармашылық қабілеттерін дамыту жағдайында сурет салудың дәстүрлі емес әдістерінің рөлін түсінудің маңыздылығын атап көрсете отырып, өз жұмыстарының ғылыми және практикалық маңыздылығына қысқаша сипаттама береді.

Зерттеудің негізгі нәтижелері мен талдаулары түсініктердің мәнін түсіндіру және сурет салу әдістерінің классификациясы, сондай-ақ олардың балалардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға әсерін бағалауда берілген. Зерттеу жұмысының қорытындылары оқыту тәжірибесінде көрнекі әрекеттерді есепке алудың маңыздылығын көрсетеді және балалардың шығармашылық ойлауын ынталандыру үшін сурет салудың әртүрлі әдістерін оңтайлы пайдалану бойынша мұғалімдерге ұсыныстар береді.

Зерттеудің құндылығы балалардың шығармашылық әлеуетін қалыптастырудағы дәстүрлі емес сурет салу тәсілдерінің рөлі туралы жаңа көзқараспен қамтамасыз ету болып табылады, бұл мұғалімдерге, ата-аналарға және балаларды дамыту саласындағы мамандарға пайдалы болуы мүмкін. Жұмыстың практикалық маңыздылығы балалардың шығармашылық қабілеттерін тиімді дамыту мақсатында оқу үрдісінде сурет салудың әртүрлі әдістерін қолдану бойынша нақты ұсыныстар беруде.

Түйін сөздер: *техникасы, дәстүрлі емес тәсілдер, шығармашылық ойлау, шығармашылық, шығармашылық қабілеттер, бастауыш сынып оқушылары, өнер.*

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Лемецenco О.В.* , Нуртаева А.К. , Гусенов Б.Ш.

Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Казахстан, Талдыкорган
e-mail: lemolvit1992@gmail.com, king_bara@mail.ru

В настоящем исследовании поднимается вопрос оценки влияния образования и науки на формирование человеческого капитала как в глобальном масштабе, так и в Республике Казахстан. Проанализирована динамика Индекса человеческого развития (Human Development Index, HDI) в Республике Казахстан в сопоставлении с общемировым трендом и показателями стран Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). Результаты исследования свидетельствуют о стабильном, хотя и среднем уровне человеческого развития, при этом Республика Казахстан превосходит мировые показатели, но уступает странам ОЭСР. Особое внимание уделяется общей тенденции снижения уровня человеческого развития, связанной с воздействием глобальной пандемии, особенно в секторах образования и науки. Система образования в стране анализируется с точки зрения воздействия на интеллектуальный потенциал общества, производительность труда и развитие научной сферы. Обозначены противоречия в структуре расходов на образование, акцентируется внимание на критике системы высшего образования и уровне развития науки в стране. Исследование также включает в себя анализ внутренних затрат на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР), предоставляя рекомендации для улучшения уровня развития человеческого капитала в стране за счет инвестиций в развитие образования и науки.

Ключевые слова: человеческий капитал, индекс развития человеческого капитала, расходы на образование, расходы на НИОКР, конкурентоспособность.

Введение

В современных реалиях признается важность развития человеческого капитала, который рассматривается как ключевой ресурс повышения конкурентоспособности национальной экономики, оказывающий непосредственное влияние на устойчивое развитие стран в условиях глобализации [1, 447 с.].

Рассматривая эволюцию взглядов на роль человеческого капитала можно выделить, в первую очередь, основоположников данной теории Т.Шульца и Г.Беккера, которые особое внимание придавали инвестициям в человеческий капитал. В свою очередь Л.Троу и И.Бен-Порет идентифицировали человеческий капитал как трудовые ресурсы. М.М.Критский впервые выделяет особую роль образования и науки в формировании человеческого капитала. В последующем его последователи, в том числе Л.Г.Симкина связывают развитие образование и науки с инновационной экономикой и интеллектуальной деятельностью [2, 76 с.].

Ученые и политики всех стран мира озадачены поиском подходов к построению обществ, основанных на знаниях, посредством нового понимания совместной эволюции формирования человеческого капитала и исследовательского потенциала [3].

Основываясь на этом, целью настоящей статьи является оценка уровня развития человеческого капитала в Казахстане и роль образования и науки в его формировании.

Материалы и методы

При написании настоящей статьи применялись преимущественно аналитический и статистический методы анализа данных. При помощи статистического метода был осуществлен сбор и анализ официальных статистических данных, а также представлена их графическая интерпретация. Аналитический метод позволил систематизировать исследования отечест-

венных и зарубежных ученых, опубликованные в научных изданиях, а также проинтерпретировать результаты человеческого развития и их связь с развитием образования и науки.

Основная часть

Для проведения исследования были применены следующие научные стратегии:

- изучающий тип стратегии исследования применялся при изучении теоретических и методологических аспектов формирования человеческого капитала;
- описательный тип стратегии исследования использован для сопоставления индекса человеческого развития Республики Казахстан со странами ОЭСР и глобальным индексом, оценки уровня расходов на образования и проведения НИОКР;
- аналитический тип стратегии исследования применен при анализе влияния образования и науки на формирование человеческого капитала в стране и формулировке выводов.

Результаты и обсуждение

Индекс человеческого развития (Human Development Index, HDI) представляет собой комплексный индикатор, разработанный с целью измерения общего уровня развития страны, учитывая не только экономические показатели, также социальные и образовательные аспекты. HDI рассчитывается и публикуется ежегодно в отчетах о человеческом развитии (Human Development Reports, HDR) при поддержке Программы развития Организации Объединенных Наций (United Nations Development Programme, UNDP). В основе расчета HDI лежат статистические данные, такие как продолжительность жизни, уровень образования и валовой национальный доход на душу населения [4].

Данный индекс рассчитан для 191 страны, которые классифицированы в зависимости от уровня человеческого развития на четыре группы: страны с очень высоким, высоким, средним и низким уровнем человеческого развития. Отметим, что Республика Казахстан входит в группу стран с очень высоким индексом человеческого развития, объединяющую 66 стран. При этом за анализируемый период Казахстан продемонстрировал улучшение своего положения в рейтинге HDI, поднявшись с 59-й на 56-ю строчку. Этот результат свидетельствует о положительной динамике человеческого развития в стране [5].

В целях настоящего исследования рассмотрена динамика HDI в Республике Казахстан за период с 2019 по 2021 годы, последний доступный временной интервал, сопоставлена с общемировым трендом и показателями стран Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) (рисунок 1).

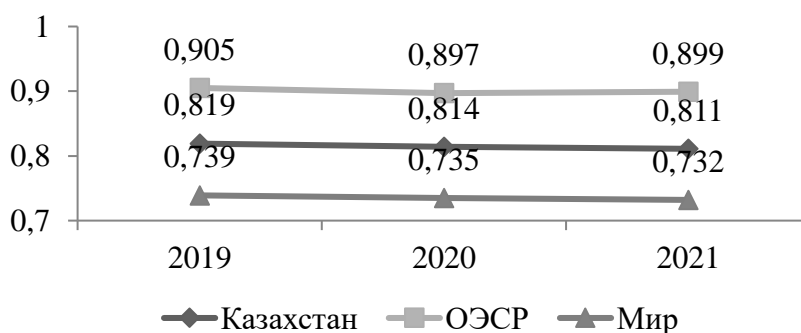

Рисунок 1 – Динамика индекса человеческого развития Республики Казахстан

Примечание: составлено на основе источника [5]

Следует отметить, что уровень человеческого развития в Республике Казахстан превосходит общемировой на 0,079 баллов, однако уступает странам ОЭСР на 0,088 баллов, тем самым занимая срединную позицию и демонстрируя стабильный уровень человеческого развития.

Также, начиная с 2020 года повсеместно наблюдается общая тенденция снижения уровня человеческого развития. Это обстоятельство подчеркивает влияние глобальной пандемии, которая существенно затронула ряд сфер, включая образование и науку. В национальном докладе по конкурентоспособности Казахстана за 2022 год отмечается, что темпы развития человеческого потенциала замедлились во всем мире [6].

В рамках данной статьи предпринята попытка оценить влияние образования и науки на формирование человеческого капитала. Высокий уровень образования в стране способствует развитию интеллектуального потенциала общества, повышает производительность труда и закладывает предпосылки для развития науки. Наука, в свою очередь, является двигателем технологического и научного прогресса. Исследования, проводимые в области науки, позволяют разрабатывать и внедрять инновационные решения.

Казахстан продолжает занимать 1 место по доле грамотного населения в возрасте старше 15 лет и по доле населения в возрасте 25-34 лет среди 63 стран согласно рейтингу глобальной конкурентоспособности (IMD World Competitiveness Ranking) [6]. Сохранение лидирующих позиций в данной области связано с хорошим финансированием основного и общего среднего образования в стране (рисунок 2).

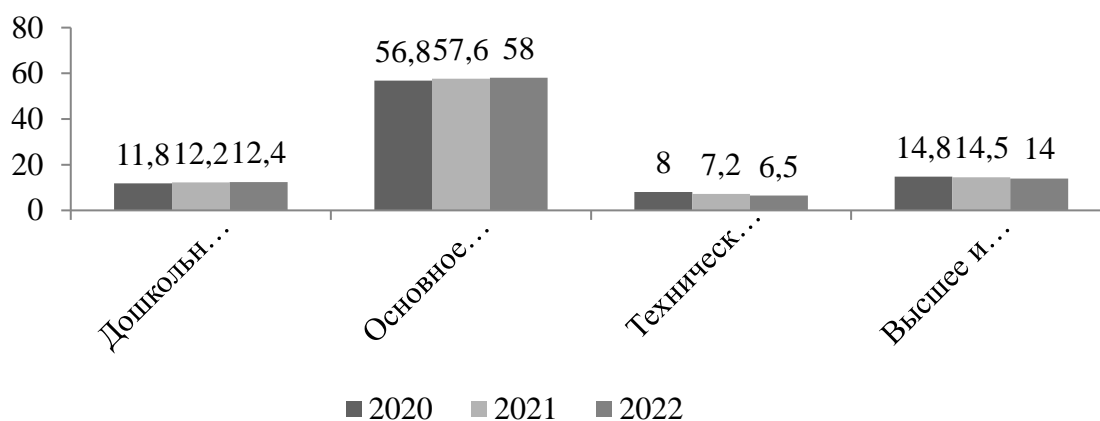

Рисунок 2 – Доля текущих расходов уровней образования в общем объеме расходов организаций образования Республики Казахстан

Примечание: составлено на основе источника [7]

Анализируя объем расходов организаций образования Республики Казахстан по уровням образования, очевидно что большая часть расходов, - 58% всех расходов, приходится на обеспечение молодежи основным и общим средним образованием. При этом доля текущих расходов в общем объеме расходов на образование составляет лишь 14%. Именно данный факт, на наш взгляд объясняет многочисленную критику системы высшего и послевузовского образования, а также уровня развития науки в стране.

Между тем, в исследовании «Развитие человеческого потенциала в Казахстане: проблемы и методы анализа» отмечается, что усиление качества образовательных услуг в Казахстане способствует покрытию потребностей рынка труда. Подчеркивается, что в стране около 30 % экономически активного населения имеют высшее образование и около 32% техническое и профессиональное среднее образование.

Однако, другая группа ученых ведущих вузов Казахстана в исследовании «Роль науки и образования в формировании национального человеческого капитала: опыт Казахстана» акцентирует внимание на проблемах в образовательной системе, негативном воздействии внешних факторов на различные аспекты развития науки, необходимости внесения изменений в государственную политику для улучшения ситуации в данной области [8].

В Национальном докладе по науке за 2023 год отмечается, что повышение конкурентоспособности человеческого капитала является одной из Стратегических целей Республики Казахстан, что коррелирует с 9 Целью устойчивого развития ООН. Цель 9 призывает правительства к созданию стойкой инфраструктуры, содействию всеохватной и устойчивой индустриализации и инновациям путем увеличения расходов на НИОКР и увеличения численности исследователей [9]. В связи с этим крайне важно проанализировать динамику внутренних затрат на НИОКР в Республике Казахстан (рисунок 3).

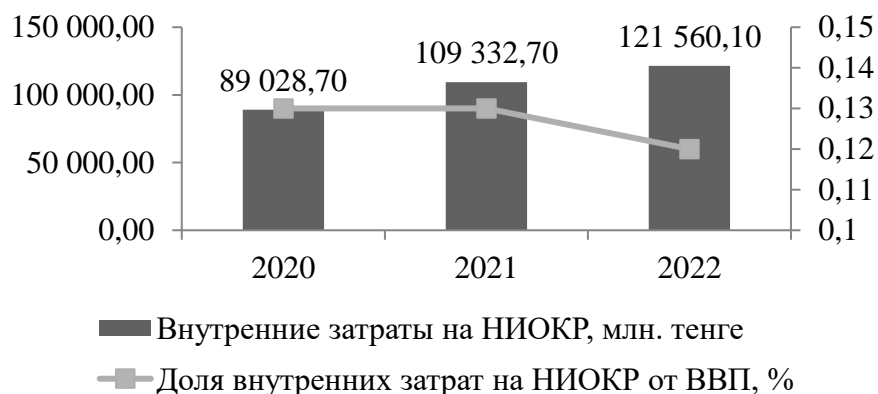

Рисунок 3 – Динамика внутренних затрат на НИОКР в Республики Казахстан
Примечание: составлено на основе источника [10]

В номинальном выражении в Казахстане наблюдается рост внутренних затрат на НИОКР на 22,8 в 2021 году и на 36,5% в 2022 году к показателю 2020 года. Однако, считаем, что более информативным показателем выступает доля внутренних затрат на НИОКР в ВВП, которая продолжает оставаться на очень низком уровне. Как видно на рисунке 1 и без того низкая доля внутренних затрат на НИОКР в 2022 году продолжила снижаться и составила 0,12% от ВВП.

Заключение

Система образования, обеспечивающая равный доступ и качество образовательных услуг, а также активная научная деятельность, создают благоприятные условия для продвижения страны в рейтинге HDI и обеспечивают стабильный и устойчивый социально-экономический прогресс.

Между тем, несмотря на предпринимаемые государством меры поддержки, в стране продолжает сохраняться проблема недофинансирования высшего и послевузовского образования, а также научной сферы. Уделив должное внимание данным вызовам, путем внедрения новых инструментов привлечения инвестиций в сферу образования и науки позиции Казахстана в рейтинге человеческого развития смогут приблизиться к показателям стран ОЭСР.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Акрамова Ш.Г. Человеческий капитал как фактор повышения конкурентоспособности и инновационного развития национальной экономики // Бюллетень науки и практики. – Т.4. – №12. – 2018. – С. 477-485. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2274143> (дата обращения: 15.02.2024).
2. Tsetsiarynets, T. (2016). Investments into the human capital as a factor of innovative economy formation // University Economic Bulletin, 41, 75-82. DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-41-75-82> (date of access: 15.02.2024)..
3. Heitor M., Horta, H., Mendonça J. (2014). Developing human capital and research capacity: Science policies promoting brain gain // Technological Forecasting and Social Change, 82, 6-22.
4. Kozhabaeva, S.A., Mukan, B.G. & Yelshibayev R.K. (2021). Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis. Economics: the Strategy and Practice, 16(4), 174-187, DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187> (date of access: 15.02.2024).

5. Human Development Reports. United Nations Development Programme. – URL: <https://hdr.undp.org/> (date of access: 15.02.2024).

6. Национальный доклад по конкурентоспособности Казахстана. - АО «Институт экономических исследований», 2022. – 39 с.

7. Основные показатели состояния и развития науки. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/> (дата обращения: 15.02.2024).

8. Amandykova, S. (2016). The Role of Science and Education in the Formation of National Human Capital: Kazakhstani Experience. Indian Journal of Science and Technology, 9(27), DOI: 10.17485/ijst/2016/v9i27/97657 (date of access: 15.02.2024).

9. Национальный доклад по науке. Национальная академия наук Республики Казахстан при президенте Республики Казахстан, Астана-Алматы, 2023. – 266 с.

10. Финансово-хозяйственная деятельность организаций образования в Республике Казахстан (2022 год). Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/6387/> (дата обращения: 15.02.2024).

REFERENCES:

1. Akramova Sh.G. (2018) Chelovecheskij kapital kak faktor povysheniya konkurentosposobnosti i innovacionnogo razvitiya nacional'noj ekonomiki [Human capital as a factor in increasing competitiveness and innovative development of the national economy], Byulleten' nauki i praktiki, T.4., 12, 477-485. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2274143> (date of access: 15.02.2024).

2. Tsetsiarynets, T. (2016). Investments into the human capital as a factor of innovative economy formation // University Economic Bulletin, 41, 75-82. DOI: <https://doi.org/10.31470/2306-546X-2019-41-75-82> (date of access: 15.02.2024)..

3. Heitor M., Horta, H., Mendonça J. (2014). Developing human capital and research capacity: Science policies promoting brain gain // Technological Forecasting and Social Change, 82, 6-22.

4. Kozhabaeva, S.A., Mukan, B.G. & Yelshibayev R.K. (2021). Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis. Economics: the Strategy and Practice, 16(4), 174-187, DOI: <https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187> (date of access: 15.02.2024).

5. Human Development Reports. United Nations Development Programme, <https://hdr.undp.org/> (date of access: 15.02.2024).

6. Nacional'nyj doklad po konkurentosposobnosti Kazahstana [National report on the competitiveness of Kazakhstan], АО «Институт экономических исследований», 2022, 39.

7. Osnovnye pokazateli sostoyaniya i razvitiya nauki [Main indicators of the state and development of science], Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan, <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/dynamic-tables/> (date of access: 15.02.2024).

8. Amandykova, S. (2016). The Role of Science and Education in the Formation of National Human Capital: Kazakhstani Experience. Indian Journal of Science and Technology, 9(27), DOI: 10.17485/ijst/2016/v9i27/97657 (date of access: 15.02.2024).

9. Nacional'nyj doklad po nauke [National report on science], Nacional'naya akademiya nauk Respubliki Kazahstan pri prezidente Respubliki Kazahstan, Astana-Almaty, 2023, 266.

10. Finansovo-hozyajstvennaya deyatelnost' organizacij obrazovaniya v Respublike Kazahstan (2022 god) [Financial and economic activities of educational organizations in the Republic of Kazakhstan (2022)]. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan, <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/6387/> (date of access: 15.02.2024).

АДАМ КАПИТАЛЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ БІЛІМ МЕН ҒЫЛЫМНЫҢ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

Лемещенко О.В. *, Нуртаева А.К., Гусенов Б.Ш.

Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Казахстан, Талдыкорган
e-mail: lemolvit1992@gmail.com, king_bara@mail.ru

Осы зерттеуде білім мен ғылымның жаһандық ауқымда да, Қазақстан Республикасында да адами капиталды қалыптастыруға әсерін бағалау мәселесі көтеріледі. Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) елдерінің жалпы әлемдік трендімен және көрсеткіштерімен салыстыра отырып, Қазақстан Республикасындағы Адам дамуы индексінің (Human Development Index, HDI) динамикасына талдау жасалды. Зерттеу нәтижелері адам дамуының тұрақты, бірақ орташа деңгейін көрсетеді, бұл ретте Қазақстан Республикасы әлемдік көрсеткіштерден асып түседі, дегенмен ЭЫДҰ елдерінен төмен. Жаһандық пандемияның әсерінен, әсіресе білім беру және ғылым секторларында адам дамуының төмендеуінің жалпы тенденциясына ерекше назар аударылады. Елдегі білім беру жүйесі қоғамның зияткерлік әлеуетіне, еңбек өнімділігіне және ғылыми саланың дамуына әсер ету тұрғысынан талданады. Білім беру шығындарының құрылымындағы қайшылықтар анықталды, жоғары білім беру жүйесін сынауға және елдегі ғылымның даму деңгейіне баса назар аударылды. Зерттеу сонымен қатар білім мен ғылымды дамытуға инвестициялар арқылы елдегі адами капиталдың даму деңгейін жақсарту бойынша ұсыныстар бере отырып, ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың (ҒЗТҚЖ) ішкі шығындарын талдауды қамтиды.

Түйінді сөздер: адами капитал, адами капиталды дамыту индексі, білім беру шығындары, ҒЗТҚЖ шығындары, бәсекеге қабілеттілік.

EVALUATION OF THE IMPACT OF EDUCATION AND SCIENCE ON THE FORMATION OF HUMAN CAPITAL

Lemeschenko O.V., Nurtayeva A.K., Gussenov B.Sh.

Zhetysu university named after I.Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: lemolvit1992@gmail.com, king_bara@mail.ru

This study addresses the evaluation of the impact of education and science on the formation of human capital, both globally and within the Republic of Kazakhstan. The dynamics of the Human Development Index (HDI) in the Republic of Kazakhstan are analyzed in comparison with global trends and indicators of countries in the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). The research findings indicate a stable, moderate, level of human development in Kazakhstan, surpassing global benchmarks but trailing behind OECD nations. Special attention is devoted to the overall trend of decreasing human development, influenced by the global pandemic, particularly affecting the education and science sectors. The country's education system is scrutinized for its impact on societal intellectual potential, labor productivity, and scientific advancement. Contradictions in the structure of education expenditures are highlighted, emphasizing criticism of the higher education system and the level of scientific development in the country. The study also includes an analysis of domestic expenditures on research and development (R&D), providing recommendations to enhance human capital development through investments in education and science.

Keywords: human capital, human development index, education expenditures, R&D expenditures, competitiveness.

ANALYZING INTERPRETER-TEXT DYNAMICS IN POLITICAL COMMUNICATION

Madina D.* , Salzhanova L.

Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Kazakhstan, Almaty

*e-mail: dalila.madina@mail.ru

The article is devoted to the problem of complexities of the simultaneous interpreter's activity in interaction with text fragments containing the speaker's conceptual world, as well as to the processes of effective application of strategic components of interpreting principles. Understanding this interaction in the process of simultaneous interpreting appears to be extremely important as it directly impacts the effectiveness of communication in political environment. This article is aimed to clarify the multifaceted processes of simultaneous interpreting in which the interpreter focuses on the interaction with the source text that determines the audience's appropriate understanding of the interpreted text. The tactics and strategies employed during the interpreting process are of primary importance in making this procedure possible. Various factors such as communicative context, comprehension of the presented text fragments, adaptation, competent and immediate transmission of textual meaning in the target language according to the specific characteristics of audience are also of great importance. The interpreter should adopt the idea and project - PACTE (Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation) implemented in the European scientific field of translation and master the peculiarities of interpreting competence principles.

In this regard, the study provides a comprehensive analysis of strategies based on the speech of the President of Kazakhstan K. Tokayev. Textual materials from the field of political communication and the application of techniques based on these materials will demonstrate a deeper understanding of the subtleties of interpreting activities. In addition, the research on interpreter's interaction with political materials is undoubtedly of value for further study of aspects of the complex and dynamic system of explicative method. The results of the study can be used to elaborate recommendations to streamline the process of interpreting political texts and reproducing the content taking into account the given context and the peculiarities of target audience.

Keywords: *interpreting strategy; interpreter competence; interaction; source text; target audience; communicative context; political communication.*

Introduction

In today's world, political information plays an important role. Political communication has a significant impact on public consciousness, it shapes the recipients' opinion influencing their life positions, values and behavioral patterns and facilitates the transmission and dissemination of messages and ideas. Political messages are created in different languages and therefore the necessity for interpretation/translation services is constantly increasing. The interpreter acts as a crucial mediator responsible for the effective transmission and interpretation of texts in different cultural and political contexts.

The dynamics of considering the intermediary interpreter's interaction with optimal understanding of text in political communication shows that the interpreter must possess not only linguistic aspects of interpreting but also a wide range of some factors dependent on responsive perception apparatuses and competent processing of political messages. These factors also include the level of background knowledge, philological and interpreting decision making, increased concentration and division of attention to paramount circumstance and simultaneous performance of several tasks.

The study of interaction between the interpreter and the source text in political communication requires an analytical approach. Variations of linguistic units depending on different sociocultural and textual situations must also be taken into account in this complex interaction. Even specific textual materials may cause unexpected problems for the simultaneous interpreter being unable to fix the

situation for a second time, thus the interpreter needs to perform the interpretation in a politically correct way at all times and present it in target language with the best possible way.

In addition, it is known that simultaneous interpreting is undoubtedly considered to be the most complex and demanded type of translation activity. In this regard, top-class simultaneous interpreters are highly required, they must apply the necessary strategies, tactics and actions in order to provide a smooth understanding between representatives of different linguistic pictures of the world. In this understanding the simultaneous interpreter must create for the listeners of a different mental perception not only a knowledgeable discursive procedure but also do not lose the basic subjective and objective levels of information. This kind of informational maintenance is produced through cognitive processes by means of which the interpreter solves several tasks simultaneously: from cognizing the source text environment to delivering the appreciative reality to the audience, the reality that it is already accustomed and ideally perceived by given audience. Through these mental functions and harmonious interaction with reality the interpreter coordinates all necessary processes starting from the detailed understanding of the speaker's speech to its transmission by selecting successful linguistic means at mental context level with regard to the characteristics of the language to be interpreted. In this kind of stressful activity the interaction of the interpreter with any text genres also seems to have a very pivotal role.

Materials and methods

Besides excellent bilingual skills simultaneous interpreting requires the interpreter to be able to apply many “tricks” in order to produce a competent interpretation. In this regard, the theoretical framework PACTE (Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation) developed by a group of translation scholars at the Universitat Autònoma de Barcelona comes to the rescue. This framework is a multilevel model consisting of several key components of interpretation/translation competence. It includes bilingual, extra-linguistic, instrumental and strategic sub-competencies. Along with the mentioned competencies the PACTE framework also reviews the psychophysiological components which include cognitive mechanisms, attention span, focus, perception, critical and logical thinking [1]. This model provides a systematic understanding of the translation/interpretation competence development process and serves as the basis for assessing the level of interpreter /translator's proficiency.

While using this program the interpreter must also be able to properly identify strategies, optimal interpreting solutions and other aspects of the interpreter's interaction with the source and target texts. The perfect interpretation solution is determined by various factors (see below), as well as translation strategies and principles such as decompression and compression and strategic approaches such as the strategy of simplifying the syntactic structure of different types of utterances, the waiting strategy and others.

Nowadays, interaction can be considered on the same level with respect to such concepts as mediation or language mediation. Interaction plays an important role in the context of language mediation because it represents the process of interaction between the participants of communication and the language mediator. And this process is carried out only by a competent interpreter. V.Sdobnikov notes that language mediation is a type of mediation that provides communicative interaction between two or more communicants whose communication seems to be impossible [2, p.170]. S. Golovin defines interaction as “... engagement, influence on each other”. It is quite obvious that this is a certain process of mutual action of individual subjects among each other; a process of impact, influence of subjects (or specific actions) on each other [3, p.140].

E. Asimov and A. Shchukin in the Dictionary of Methodological Terms define interaction as “oral and/or written exchange of information between two or more people” [4, p.85]. It is important to note that these definitions do not contradict each other but rather complement each other dealing with both interpreting and interaction of the interpreter with the understanding environment of the entire source text.

In order to understand the interpreter's interaction with texts or text fragments we have selected the materials of President K.K. Tokayev's address at the General Debate of the 77th session of the UN

General Assembly. Our interest was motivated by the fact that during this debate the President delivered his speech in English despite the fact that he is a representative of another linguistic picture of the world. In addition, this event covered international issues that are relevant for all times. The communicative situations of this session are very significant for the world humanity, thus the delicate and semantic properties of lexical units also attracted our attention. The specific but at the same time veiled nature of semantic relations among the concepts of different worlds gives rise to different thoughts. The high-level interpretation of variety stylistic techniques, the sense of the speakers' cognitive picture of the world and the interpreter's immediate adaptation to unknown texts sometimes lead to unexpected results. Indeed, in the context of the effective realization of simultaneous interpreting the interaction with the text acts as the most important link. This is because the need to carefully integrate the simultaneous interpreter's skills with the content of the text prevails thus ensuring the highest level of interpretation and information exchange.

Main part

However the process of simultaneous interpretation itself is characterized by the interaction of several simultaneous actions performed by the interpreter: listening to the text in the source language with utmost attention; understanding and comprehending given text with the help of his/her background knowledge; selecting the most optimal interpreting strategy; pronouncing the text out loud in target language; adequate simultaneous listening to oneself while pronouncing the interpreted text (self-control); uninterrupted continuation of listening to the source text. In the context of examining the interpreter's interaction with the text, we have identified and analyzed the various factors that influence this process. Among these factors, we can identify the following aspects that are taken into account when analyzing this kind of dynamics:

Factor of preparation level. There are cases when the simultaneous interpreter gets access to the text to be interpreted in advance. The source material can include a pre-written meta-document: the text of a speech, a presentation or any other kind of source material. The interpreter reviews the content of the text, receives the information and gets to the essence of actual material, conducts comprehensive research and prepares the linguistic (lexical and grammatical) arsenal for interpreting. However, if we are referring to the simultaneous interpretation of the speeches made by political or public figures the interpreter most often does not have access to the original text in advance. In this situation, the interpreter has to find out the topic of the speech in advance in order to prepare properly, replenishing and activating his or her background knowledge.

The next factor is listening and comprehension. During the presentation the interpreter attentively listens to the speech of the speaker trying to fully understand its main ideas, details, nuances and subtexts. At the same time the interpreter analyzes the sentences as they are being spoken in order to start interpreting as close as possible to the moment when they are spoken in the source language. By doing this the interpreter gets a chance to keep up with the pace of the speech of the speaker.

The next factor is the interpretation process itself and delivery. The interpreter actively interprets the content of the text into the target language in real time. He/she has to deliver the essence, content, main ideas, concepts of original text, taking into account the specifics of presentation style of the speaker and the source language. More importantly, the idea and content must be presented orally preserving the structure of the source text and transmitting that text in a way that is understandable and natural to the target audience. To some degree, the interpreter also has to possess the skills of a public speaker and be able to work with technical aids to ensure that the his/her own speech is clear and understandable.

The factor of making interpreting solutions. On the basis of source language knowledge the interpreter makes decisions about the appropriate strategy, the method of interpreting words and expressions, grammatical structures and sentence structures in the target language. Interpreting techniques also include shortening and/or expanding sentences (compression and decompression/explication), omitting unimportant details in order to save time using synonyms and paraphrasing in order to achieve an adequate understanding by the audience that has different pictures of the world.

Another factor is the factor of concentration of attention and multitasking skills. Simultaneous interpreting is known to require high levels of concentration and the ability to listen, understand, interpret and orally transmit the information i.e. text into another language simultaneously. According to the definition by Miller and Mittelstädt, multitasking is “the tendency to accomplish two or more tasks at the same time at once quickly switching between different tasks or performing two or more actions in the most rapid sequence” [5, p.89]. The simultaneous interpreter in the interpreting process engages exactly in the same way: “working” simultaneously not only between languages but also between tasks. It is worth reminding that in this kind of stressful environment interpreter must also have the ability and skills to adapt quickly to the changing conditions.

The entire process of interaction between the simultaneous interpreter and the text takes place in real actual time requiring him/her to respond quickly, process information at a high speed and make interpreting solutions. This is a complex process that requires a variety of skills and involves cognitive operations during which the interpreter quickly reviews the source text, selects the most appropriate strategy, applies that strategy instantly and delivers the actual text into the target language with natural rhythmic and adaptation for target audience.

It is worth to mention that the interpreter interacts not only with the source text but also with another important factor that affects the process of interpretation itself and, undoubtedly, the final product of communication. N. Garbovsky states that here it is necessary to keep in mind that the specific act of interpretation is unfolding in the specific time and the specific space. This factor refers to communicative context, or in other words, the communicative situation. In this kind of situation the interpreter constantly interacts with two other participants of the communication - the author of the source text and the recipient of the translated text (sender and receiver) providing them with interlingual mediation. In the context of interpretation especially simultaneous one the author of the source text is directly involved in the act of communication. In this case, the interpreter focuses not only on the speech of the author and his/her message, thoughts or motives but also on the emotional state of the author and on the signs rendered by non-verbal means [6, p.229]. The communicative context may be associated with a particular topic or area of knowledge. Depending on the subject matter and the context the interpreter has to be familiar with the relevant terminology and concepts to ensure the correctness and the appropriateness of the information being interpreted.

Results and discussions

As mentioned above, the material for the analysis includes the address by President K.K. Tokayev at the General Debate of the 77th session of the UN General Assembly. The subject matter of the given communicative situation involves significant and urgent problems of humankind, issues of peace and security which are discussed in a multi-faceted manner. This communicative situation undoubtedly involves a different level of formality which affects the choice of vocabulary, style and tone of interpretation, since the interpreter has to adapt to the appropriate context and ensure an appropriate level of politeness and professionalism. These kinds of global sessions and congresses are also characterized by the level of complexity of statements made by the speakers. This may involve the use of complex constructions, specific terminology, speed of speech or the presence of non-standard expressions or whether the speaker shares a particular or different worldview.

In the speech made by K.K. Tokayev, we can also observe a high level of speech register determined by the formality of the meeting and the complexity of some statements. For example, the orator used such words as *conversely*, *similarly*, *in this context*, *in the months ahead*, *in the long-term* to start a certain statement. The speech also abounded in complex not colloquial expressions, such as: *security architecture*; *mounting challenges of soaring inflation*; *reinvigorate multilateralism*; *boost implementation of existing commitments*; *diversified global transit*; *bear in mind*; *pitfalls and bumps*; *escalating tensions between nuclear powers*. The speech also abounded in complex grammatical constructions and frequent use of the passive voice: *we are committed to...*; *we will be firmly adhering to...*; *we are also concerned...*; *I am convinced...*; *goals are hampered by...*; *we will spare no effort toward...*; *we need to get back on track before it's too late*.

Therefore, while working with texts of a formal style the interpreter has to strive to preserve the original style and the appropriate tone as well as strive for the utmost accuracy and fidelity to the source text. The interpreter has to pay close attention to details and precisely reproduce the content of the source by avoiding distortions and mistakes. We believe that the interpreter who conducted the simultaneous interpretation of the speech of President K.K. Tokayev has successfully managed to cope with this task.

Further we will consider the examples of interaction of interpreter with the source and target texts on the selected speech made by the President K.K. Tokayev at the 77th session of the UN General Assembly [7]. We will start considering with the first example:

Source text: «The world of today appears to have entered a new, increasingly *bitter*, period of geopolitical confrontation».

Target text in Russian: «Сегодняшний мир, судя по всему, вступил в новый, все *более горечный* период геополитической конфронтации».

Applied strategy: transcoding strategy.

From the first example we observe that the interpreter applied a word-for-word technique when rendering the word “bitter”. In this context, this refers to the confrontation of political interests that is why more appropriate option for transmitting this word would «*более ожесточенный*» or «*более суровый*». This version of the interpretation would be grammatically and stylistically correct and it would sound natural to the target audience. We can also assume that by selecting this option of interpretation – «*более горечный*» - the interpreter imparted a more mitigating effect to the adjective describing this period.

Now let us review the example below:

Source text: «The long-standing international system - based on order and responsibility is giving way to a new, more chaotic and unpredictable **one**».

Target text Target text in Russian: «Давняя международная система, основанная на порядке и ответственности, уступает новой, более хаотичной и непредсказуемой **международной системе**».

Applied strategy: decompression strategy; waiting strategy.

This example which is demonstrates that the interpreter specified the original word “one” in the target language by applying the principle of decompression/explication and also by clarifying that the speaker was talking about the changed international system. The interpreter also applied a waiting strategy - by keeping a pause after the phrase «...is giving way to...» - «...уступает...» in preparation for the continuation of the thoughts expressed by the speaker.

Let us consider the following example:

Source text: «Economic and political sanctions have become “a new norm” that erodes the supply chains that ensure food security, threatening millions, especially in vulnerable communities».

Target text in Russian: «Экономические и политические санкции стали «новой нормой», которая подрывает системы поставок, обеспечивающие продовольственную безопасность. Это грозит миллионам, особенно в уязвимых сообществах».

Applied strategy: linear strategy.

From this example we can observe that the interpreter divided a complex sentence spoken in the source language into two sentences in order to make the syntactic structure of the sentence simpler in the target language. The interpreter resorted to this strategy for the reason that short and clear sentences are more easily comprehended by the target audience.

Let us review the example below:

Source text: «These three principles are inter-dependent. To respect **one** is to respect **the other two**. To undermine **one** is to undermine **the other two**».

Target text in Russian: «Эти три принципа взаимозависимы. Уважение **одного принципа** – это соблюдение **двух других принципов**. Подрыв **одного принципа** – это подрыв **двух других принципов**».

Applied strategy: trial and error strategy; decompression strategy.

The given example demonstrates clearly that at the first time mentioning in the original language the interpreter interpreted the word “respect” as «уважение» which is not a mistake but in this context and with the use of the word “principle” it would be more appropriate to interpret it as «соблюдение». At the subsequent mention the interpreter quickly reacted by rejecting the earlier option and selected the most appropriate equivalent for the word concerned. The interpreter also applied a decompression/explication strategy – she has expanded the text in the target language by specifying the source language words “one” and “the other two” in the target language as «одного принципа» and «двух других принципов» respectively.

The following is another example of applying the transcoding strategy:

Source text: «The most important part of this path is **transformative political reform**».

Target text in Russian: «Самая важная часть этого пути - **преобразовательная политическая реформа**».

Therefore, this example demonstrates that the interpreter applied the word-for-word technique to interpret the phrase «*transformative political reform*». For a more adequate and natural comprehension by the audience, it would be more appropriate to use the interpreting option of «*направленные на преобразования политические реформы*». Apparently, the interpreter did not immediately recognize the meaning of this phrase or did not want the pace of the interpretation to be lost, therefore the interpreter decided to resort to word-for-word strategy.

Now let us review one more example of applying transcoding strategy:

Source text: «A special private charity fund «**For the people of Kazakhstan**» also now provides assistance to ordinary citizens for healthcare, education and social security aims».

Target text in Russian: «Специальный частный благотворительный фонд «**Для людей Казахстана**» также предоставляет помощь обычным гражданам в области здравоохранения, образования и социальной обеспеченности».

In the example above, once again we observe that the interpreter used the technique of word-for-word interpretation when trying to describe the name of the charitable foundation «*For the people of Kazakhstan*». The correct version of the name of this foundation in Russian is «*фонд Народу Казахстана*». The reason why the interpreter made such a decision is most likely due to the lack of her knowledge in this subject matter. However, the Russian option selected by the interpreter is not a mistake and moreover it does not distort the meaning of the statement. The audience in any case will understand that this fund was created to meet the needs of the population of Kazakhstan.

Conclusion

Summing up, it is necessary to emphasize that the field of interpretation/translation deals with multiple problems. The analysis of this article presents one of the most important areas in the work of interpreter – the interaction with the text in the process of simultaneous interpreting. For this purpose, we have examined the role of the communicative situation which demands a number of fast-paced mental activities from the interpreter. On examples of our head of State’s speech dynamic and parallel interaction of the simultaneous interpreter with the text of different levels was demonstrated. As already mentioned, the phenomenon of the simultaneous interpreter’s thinking apparatus plays a prominent role in this activity.

The interpreter engages in several cognitive processes at the same time: listening, analyzing and adapting the text in accordance with the realities and relevance of the target audience. Interpreter’s interaction with the text involves an immediate decision to select the most appropriate strategy to ensure accuracy and adequacy of the text delivery. In addition, interaction with the text includes a series of actions to identify key elements, to capture subtextual nuances or semantic connotations and to provide the target audience with appropriate information. There should be no violation of interethnic and intercultural relations taking into account the linguistic peculiarities of texts describing different sides of the mentality of a particular nation. However, the constant improvement of interpreting skills and strategies based on professional development in interpreting practice will ensure the accuracy, adequacy and effectiveness of interpretation act. Only this kind of approach allows the simultaneous interpreter to successfully cope with the challenges presented by interacting with the text at different levels and aspects.

LITERATURE:

1. Pre-print version of: PACTE. Results of the validation of the PACTE translation competence model: translation problems and translation competence. In: Alvstad, Cecilia; Hild, Adelina; Tiselius, Elisabet (eds). Methods and strategies of process research: integrative approaches in translation studies. Amsterdam: John Benjamins, 2011, p. 317-343. ISBN 9789027224422
2. Sdobnikov V.V. Translation strategy: general definition // Bulletin of Nizhny Novgorod State Linguistics University named after N.A. Dobrolyubov, 2011. – 165-172 p.
3. Golovin S.Yu. Dictionary of a practical psychologist. Minsk: Harvest, 1998. – 140 p.
4. Azimov E. G. Shchukin A. N. A new dictionary of methodological terms and concepts (theory and practice of language teaching). Moscow: Ikar, 2009. – 85 p.
5. Miller J. and Mittelstädt V. Separating limits on preparation versus online processing in multitasking paradigms: evidence for resource models. Journal of experimental Psychology: Human Perception and Performance, 2017. – Vol. 43, no.1. 89–102 p.
6. Garbovsky N.K. Translation theory. Moscow: Moscow University Press, 2007. – 229 p.
7. In the face of growing geopolitical confrontation Kazakhstan is ready to offer its energy resources and grain. [Electronic resource]: Speech by the President of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev at the 77th UN General Assembly. - URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/09/1431931> 20.02.2024

REFERENCES:

1. Pre-print version of: PACTE. Results of the validation of the PACTE translation competence model: translation problems and translation competence. In: Alvstad, Cecilia; Hild, Adelina; Tiselius, Elisabet (eds). Methods and strategies of process research: integrative approaches in translation studies. Amsterdam: John Benjamins, 2011, p. 317-343. ISBN 9789027224422
2. Sdobnikov V.V. (2011) Strategia perevoda: obšee opredelenie // Vestnik Nijegorodskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta im. N.A. Dobrolübova. S. 165–172.
3. Slovar prakticheskogo psihologa / Sost. S.İu. Golovin.: Harvest; Minsk; 1998. – S. 140.
4. Azimov E. G., Şukin A. N. (2009) Novyi slovar metodicheskikh terminov i ponäti (teoria i praktika obuchenia iazykam). – M.: İzdatelstvo İKAR. – S. 85.
5. Miller J. and Mittelstädt V. (2017) Separating limits on preparation versus online processing in multitasking paradigms: evidence for resource models. Journal of experimental Psychology: Human Perception and Performance. – Vol. 43, no.1. 89–102 p.
6. Garbovski N.K. (2007) Teoria perevoda: Uchebnik. M.: İzd-vo Mosk. un-ta, Moskva. – S. 229.
7. V usloviah rosta geopoliticheskoi konfrontasii Kazahstan gotov predlojit svoi energoresursy i zerno. [Elektronnyi resurs]: Speech by the President of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev at the 77th UN General Assembly. - URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/09/1431931> 20.02.2024

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПЕРЕВОДЧИКА С ТЕКСТОМ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ

Мадина Д., Салжанова Л.

*Казахский университет международных отношений и мировых языков имени
Абылай Хана, Казахстан, г. Алматы
e-mail: dalila.madina@mail.ru

Статья посвящена проблеме сложностей деятельности синхронного переводчика в его взаимодействии с фрагментами текста, в котором содержится концептуальный мир выступающего, процессам эффективного применения стратегических компонентов переводческих принципов. Понимание этого взаимодействия в процессе синхронного перевода представляется крайне важным, поскольку оно напрямую влияет на эффективность коммуникации в политической среде. Целью данной статьи является прояснение многогранных процессов синхронного перевода, где переводчик-синхронист концентрирует свое внимание на взаимодействии с исходным текстом, от которого зависит соответствующее понимание аудитории

переведенного текста. Первостепенное значение в этой процедуре имеют тактики и стратегии, применяемые в процессе перевода. Здесь важную роль также играют различные факторы, такие как коммуникативный контекст, осмысление представленных фрагментов текста, адаптация, грамотная и мгновенная передача текстового смысла на целевом языке с учетом специфических особенностей аудитории. Переводчик должен при этом взять на вооружение идею и проект - программу РАСТЕ (Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation), реализуемые в европейской научной области перевода и освоить особенности принципов переводческой компетенции. В связи с этим в работе представлен всесторонний анализ стратегий на материале выступления президента РК К.Токаева. Текстовые материалы из области политической коммуникации и применение методов на их основе позволят продемонстрировать глубокое понимание тонкостей переводческой деятельности. Кроме того, исследование интеракции синхрониста с политическими материалами несомненно представляет ценность для дальнейшего изучения аспектов сложной и динамичной системы экспликативного метода. Результаты исследования могут быть использованы для разработки рекомендаций по оптимизации процесса перевода текстов политической направленности и воспроизведения их содержания с учетом контекста и особенностей целевой аудитории.

Ключевые слова: переводческая стратегия; переводческая компетенция; интеракция; исходный текст; целевая аудитория; коммуникативный контекст; политическая коммуникация.

САЯСИ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ АУДАРМАШЫНЫҢ МӘТІНМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТ ДИНАМИКАСЫН ТАЛДАУ

Мадина Д., Салжанова Л.

Абылай Хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Қазақстан, Алматы қ.

*e-mail: dalila.madina@mail.ru

Мақала ілеспе аудармашының баяндамашының концептуалды әлемін қамтитын мәтін үзінділерімен өзара әрекеттесу қызметінің күрделілігі мәселесі мен аударма принциптерінің стратегиялық құрамдас бөліктерін тиімді қолдану процестеріне арналған. Осындай өзара әрекеттесуді ілеспе аударма процесінде жете түсіну өте маңызды, себебі ол саяси ортадағы коммуникацияның тиімділігіне тікелей әсер етеді. Берілген мақаланың мақсаты – аудиторияның аударма мәтінін дұрыс түсінуіндегі ілеспе аудармашының бар назары негізгі мәтінге бағытталған өзара әрекеттестіктің ілеспе аударманың көп қырлы процестерін нақтылау. Бұл процедура кезінде ең алдымен аударма процесінде қолданылатын тактика мен стратегиялар маңызды болып табылады. Мұнда коммуникативтік мәнмәтін, мәтін фрагменттерін түсіну, бейімдеу, мәтіндік мағынаны сол аудиторияның өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, аударма тілінде сауатты және жылдам жеткізу сияқты әр түрлі факторлар да маңызды рөл атқарады. Осы тұста аудармашы аударманың еуропалық ғылыми саласында жүзеге асырылатын идея мен жоба – РАСТЕ (Process in the Acquisition of Translation Competence and Evaluation) бағдарламасын басшылыққа алып, аударма құзіреттілігі принциптерінің ерекшеліктерін меңгеруі қажет. Осыған байланысты жұмыста Қазақстан Республикасының Президенті Қ.Тоқаевтың сөйлеген сөзіне негізделген стратегияларға жан-жақты талдау берілген. Саяси коммуникация саласындағы мәтіндік материалдар және оларға негізделген әдістерді қолдану аударма қызметінің қыр-сырын терең түсінуді көрсетеді. Сонымен қатар, ілеспе аудармашының саяси материалдармен әрекеттесуін зерттеу экспликативті әдістің күрделі және динамикалық жүйесінің аспектілерін одан әрі зерттеу де құнды болып табылады. Зерттеу нәтижелері мәнмәтін мен оның ерекшеліктерін көзделген аудиторияға бағыттай отырып, саяси мәтіндерді аудару және олардың мазмұнын жаңғырту процесін оңтайландыру бойынша ұсыныстар әзірлеу үшін де пайдалануға болады.

Кілт сөздер: аударма стратегиясы; аударма құзіреттілігі; өзара әрекет; түпнұсқа мәтін; көзделген аудитория; коммуникативтік мәнмәтін; саяси коммуникация.

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ЭЛЕКТРОНДЫ ОҚУЛЫҚТЫ ҚОЛДАНУЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ТЕКСЕРУ

Омирзакова Л.Б.* , Ошанова Н.Т.

Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университет, Қазақстан, Алматы
e-mail: omirzakovalazzat2001@gmail.com

Дүние жүзі онлайн оқытуға көшкен сайын электрондық оқулықтар оқу және оқыту орталарында маңыздырақ бола түсуде. Бұл зерттеу оқушылардың электрондық оқулықты пайдалануға әсер ететін факторлар, элементтер және бүкіл операция оқу жетістіктерін зерттеуге бағытталған. Электрондық оқулықтарға қатысты субъективті нормалар және қабылданатын нәтиже бақылауына тәуелсіз факторлар оқу процесінде оң әсер етеді.

Зерттеудің мақсаты – оқушының оқу жетістіктеріне әсер ететін электрондық оқулықты пайдалануға деген факторларды зерттеу. Зерттеуде әдебиеттер бойынша электрондық оқулықтардың қағаз оқулықтардан артықшылығы оқулықтың ізденімпаздығы, қолжетімділігі, интерактивтілігі, динамикалық, үнемділігі және оқушыларға қолжетімділігі сияқты артықшылықтар тізімделген. Одан әрі сақтаудың қарапайымдылығы, қашықтан қол жеткізу, ыңғайлылық, жүктеп алу мүмкіндіктері, электрондық хаттарды жіберу және ақпарат қосу мүмкіндігі, көшіру мүмкіндігі және тасымалдау мүмкіндігі сияқты артықшылықтары атап өтілді.

Кілт сөздер: *электрондық оқулық, оқу жетістіктері, құрылымдық теңдеулерді модельдеу, машиналық оқыту, жасанды нейрондық желі.*

Кіріспе

Электрондық оқулық оқу бағдарламаларының стандарттарына (педагогикалық ресурстар) сәйкес келетін статикалық гипермәтінге немесе мультимодальды мәтінге негізделген жұмыс дәптері, анықтамалық, жаттығу кітапшасы, кейс кітапшасы және нұсқаулықтың қоспасы және интернетке қосылған дербес компьютер немесе мобильді цифрлық құрылғы арқылы қол жеткізілетін білім беру платформасынан бағытталған цифрлық кітапханада орналасқан баламалы оқыту құралы. Электрондық оқулықтар белгілі бір белгілеріне немесе функцияларына қарай жіктеледі. Сегіз негізгі топ арқылы келесі сипаттамаларды ұсынды: навигация, қатынас, техникалық өнімділік, өзектілік, өзара әрекеттесу, көрсету, білім беру әсері және әртүрлілікке сезімталдық мүмкіндіктері. Аутентификация, авторлық құқық, мазмұнды көрсету, қатысты ақпарат, білім алушылар қосқан ақпарат, оқуды қолдау және мазмұн мен платформаларды шектеу функцияларын пайдаланды. Тіпті зерттелген және ұсынылған сипаттамаларға негізделген электрондық оқулықтың тұжырымдамалық үлгісін ұсынады [1].

Зерттеуде әдебиеттер бойынша электрондық оқулықтардың қағаз оқулықтардан артықшылығы оқулықтың ізденімпаздығы, қолжетімділігі, интерактивтілігі, динамикалық, үнемділігі және оқушыларға қолжетімділігі сияқты артықшылықтар тізімделген. Одан әрі сақтаудың қарапайымдылығы, қашықтан қол жеткізу, ыңғайлылық, жүктеп алу мүмкіндіктері, электрондық хаттарды жіберу және ақпарат қосу мүмкіндігі, көшіру мүмкіндігі және тасымалдау мүмкіндігі сияқты артықшылықтарды атап өтті. Ал басқалары, мысалы, электронды оқулықтардың алдында тұрған қиындықтарды атап өтті, оның ішінде баспалардың мазмұнды және оқырмандар тұрғысынан технологиялық кедергілер бар. Осыған қоса, көздің шаршауы, батарея қуатының шектелуі, қуатты пайдалану және техникалық мәселелердің қолайсыздығы [2].

Дегенмен, оқушылар электронды оқулықтарды пайдалануды ұнатса да, көпшілігі оқулықтарды пайдаланғанды жөн көреді және көптеген зерттеушілер оқушылардың электрондық оқулықтан алынған сабақтарды түсінуде қиындықтары бар екенін айтты

[5]. Оқушының электронды оқулықтан қаншалықты түсінетінін өлшеу үшін бұл зерттеу оқу жетістіктерін зерттеді. Зерттеу оқулықтарды немесе электронды оқулықтарды пайдаланудың оқу жетістіктерінде ешқандай айырмашылығы жоқ екенін анықтады. Демек, бұл зерттеудің маңыздылығы электронды оқулықтарға деген әсерінен және оның оқу жетістіктеріне әсерінен туындайды. Көптеген зерттеулерде зерттеушілер электронды оқулықтардың артықшылықтары мен қиындықтарын тізбелегенімен, көпшілігі электронды оқулықтарды пайдаланудан бас тартты. Бұл зерттеу электронды оқулықтарға әсер етуші факторларын және олардың оқу үрдісіне әсерін көрсетеді.

Зерттеудің мақсаты – оқушының оқу жетістіктеріне әсер ететін электрондық оқулықты пайдалануға деген факторларды зерттеу. Зерттеу аралық айнымалыларға (қабылданатын бақылауы) тікелей әсер ететін факторларды зерттеді, олар өз кезегінде оқу жетістіктеріне әсерін кеңейтеді. Зерттеу келесі мақсаттарды көздейді:

- электрондық оқулықтарға деген көзқарасқа қабылданатын тәуекелдің, қабылданатын пайдалылық бақылауының, пайдаланудың қарапайымдылығының және үйлесімділік;
- электрондық оқулықтарға қатысты қабылданған бақылауына өзіндік тиімділік шарттар;
- электрондық оқулықтарға деген ниетіне қатынастың, субъективті норманың және қабылданған бақылау;
- модератор айнымалыларының электрондық оқулықтар;
- электрондық оқулықтарға деген оқу жетістіктеріне әсерін зерттеу.

Бұл зерттеудің мотивациясы мынада: оқушылар электронды оқулықтарды пайдалануды ұнатса да, көбісі оқулықтарды пайдалануды жөн көреді және көптеген зерттеушілер оқушылардың электронды оқулықтағы сабақтарды түсінуде қиналатынын айтқан. Оқушының электронды оқулықтан қаншалықты түсінетінін өлшеу үшін бұл мақала оқу жетістіктерін зерттеді. Зерттеу оқулықтарды немесе электронды оқулықтарды пайдаланудың оқу процесінде ешқандай айырмашылығы жоқ екенін анықтады [11].

Қабылданатын тәуекел оқушылардың электрондық оқулықтарға деген көзқарасына төмен әсер етеді. Пайдалылығы, қолданудың қарапайымдылығы және үйлесімділігі электрондық оқулықтарға деген көзқарасқа оң әсер етеді. Өзіндік тиімділік шарттары, қатынас, субъективті норма электрондық оқулықтарға қатысты қабылданған бақылауына оң әсер етеді.

Бұл зерттеу жұмысы осы зерттеу үшін әзірленген үлгіні қолдайтын әдебиеттерге шолу жасаудан басталады. Одан кейін гипотеза жасаумен бірге модельдің теориялық негізі түсіндіріледі. Содан кейін сауалнаманың дизайны мен әдістемесі түсіндіріледі. Одан кейін деректерді талдау, оның ішінде сипаттамалық талдау, SEM талдауы және жасанды интеллект (AI) валидациясы мен болжамы ұсынылады. Одан кейін теориялық және практикалық нәтижелерді талқылау ұсынылады. Содан кейін шектеулер мен болашақ зерттеулер талқыланады, соңында қорытынды мен талқылау ұсынылады.

Әдебиеттерге шолу

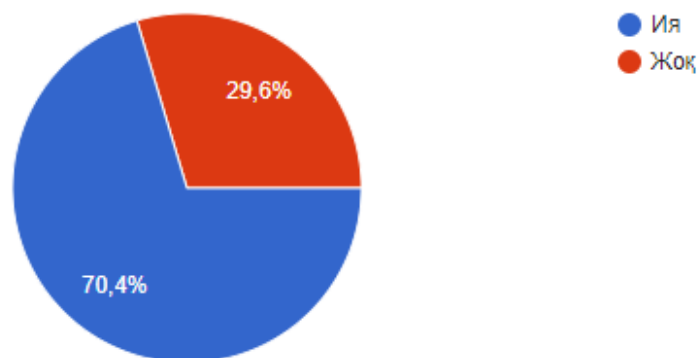
Оқушылардың электрондық оқулықтарға көзқарасына әсер ететін факторларды зерттеу үшін көптеген зерттеулер жүргізілді. Электрондық оқулықтарды қабылдаудағы оқушының әсерін бес үлгіні пайдалана отырып түсіндіруге тырысты: жоспарлы теориясы, технологияны қабылдау, ыдыраған, аралас және технологияны қабылдау мен пайдаланудың бірыңғай теориясы моделі. Дегенмен, зерттеу академиялық жетістіктерді жоққа шығарды және әр модельді бөлек зерттеді. Оқушылар электрондық кітаптарды білуі, пайдалануы және қарым-қатынасы арқылы бағаланды [7].

Материалдар мен әдістер

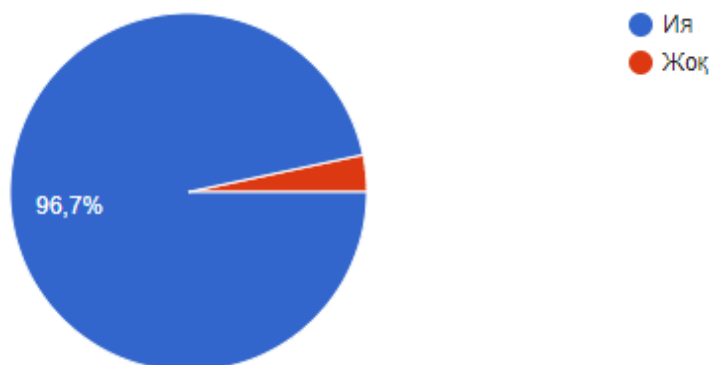
Зерттеу маңыздылығына баса назар аудара отырып, делдалдық айнымалы ретінде және электрондық оқулықтарды пайдалануға деген көзқарасқа қабылданған жеңілдігі, салыстырмалы артықшылық, үйлесімділік әсері әлеуметтік әсер және эмоционалдық

факторлар зерттелді [6]. Электрондық оқулықты пайдаланудың қарапайымдылығы «оқушылардың электрондық оқулықтарға деген көзқарасына оң мағыналы әсер етеді» деген қорытындыға келді. Электрондық кітаптарды оқу жүйесін бағалау үшін зерттеушілер төрт факторды қарастырды: жүйе, ақпарат, қызмет сапасы және пайдаланушының қанағаттанушылығы. Оқушылардың болашақта электрондық оқулықты пайдалану ниеті олардың «электрондық мәтіндердің пайдалылығын сезінуімен» және «электрондық мәтіндермен қанағаттануымен» тікелей байланысты екенін анықтады [8].

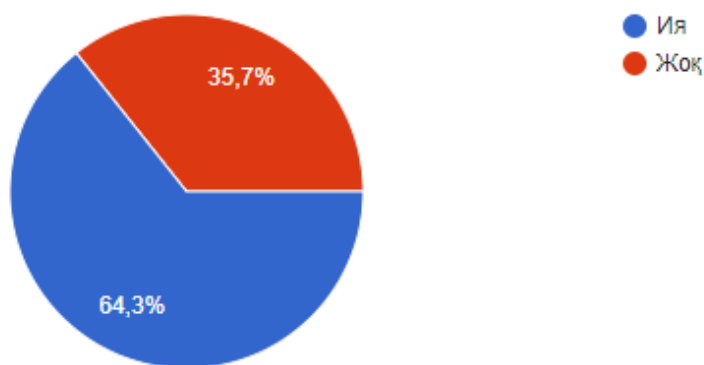
Зерттеу нәтижесі:

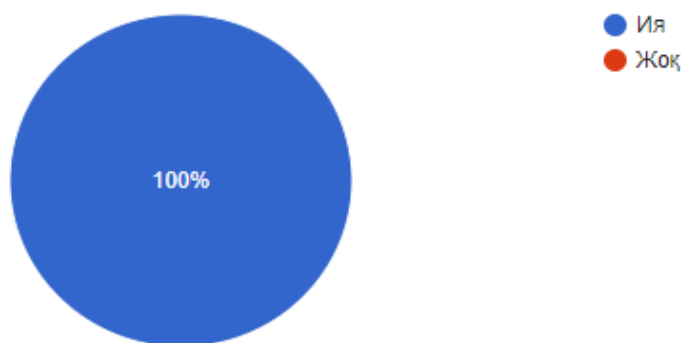
Сурет 1 – Негізгі мектеп білім беру жүйесінде электрондық оқулықтарды қолданасыз ба?

Сурет 2 – Электрондық оқулықтардың көмегімен оқушыларды информатикаға өзіндік оқыту тиімді ме?

Сурет 3 – Қазіргі таңда еліміздегі мектептер мен оқу жүйелері электрондық оқу жүйесіне дайын ба?

Сурет 4 – Электрондық оқулықтардағы мультимедиялық контенттің болуы (мысалы, бейнефильмдер, анимациялар) информатика пәні бойынша өзін-өзі оқыту тәжірибесін жақсартады ма?

Жүргізілген таңдамалы зерттеудің 70,4%-ы өздерінің жеке есептеуіш құрылғыларында электрондық кітаптарды оқитынын анықтады, бірақ зерттеу үлгісінің 29,6%-ы әлі де электронды кітап пішімінен гөрі басып шығарылған кітап пішімін артық көреді. Көбісі оқушылардың электрондық оқулықтарды ұнататынын анықтағанымен, басқалары сәйкес оқушылардың электрондық оқулықтарды пайдаланып оқуда қиындықтарға тап болатынын анықтады. Шын мәнінде, эксперименттің экраннан оқуды зерттеу шартына тағайындалған қатысушылардың қағаз мәтінді оқитын оқушыларға қарағанда метатануы нашар екенін анықтады.

Осылайша және зерттеу оққылығын анықтау үшін оқушылар электронды оқулықтарды ұнатса да, көбісі оқулықтарды пайдаланғанды жөн көреді, ал көптеген зерттеушілер электронды оқулықтан алынған сабақтарды оқушылардың түсінуде қиындықтар туғызатынын айтқан. Сонымен бірге, оқулықтарды немесе электронды оқулықтарды пайдаланудың оқу үлгерімінде ешқандай айырмашылық жоқ екенін анықтады, оқу жетістіктері деп аталатын академиялық өнімділікті зерттеген. Алғашқы екі зерттеу әлеуметтік медианың оқу үлгеріміне ықпалының рөлін зерттесе, электрондық оқулықтың оқу үлгеріміне әсерін зерттеді. Сонымен қатар, АКТ цифрлық дағдыларын және оның оқу үлгеріміне әсерін зерттеді. Оқушының электронды оқулықтарды қаншалықты түсінетінін өлшеу үшін қазіргі зерттеу оқу жетістіктерін зерттеді. Сонымен қатар, зерттеу екі тілді академиялық ортада жүргізілді.

Зерттеу контексі

Әлем онлайн оқытуға көшкен сайын, электрондық оқулықтар оқу мен оқыту ортасында қажет болып отыр. Негізгі мәселе – оқушылардың электрондық оқулықты пайдаланудағы мінез-құлық ниетіне қандай факторлар әсер етеді және электрондық оқулықты пайдалану кезінде бүкіл операция оқу жетістіктеріне қалай әсер етеді. Осы зерттеуге ұсынылған зерттеу үлгісін тексеру үшін сауалнамалық сауалнама әзірленді. Сауалнама элементтері алдыңғы зерттеулер негізінде әзірленді.

Сипаттамалық талдау

Жауаптарды және осылайша сауалнамада қойылған әрбір сұраққа респонденттердің қатынасын сипаттау үшін орташа және стандартты ауытқу бағаланды. Орташа мән деректердің орталық тенденциясын көрсетсе, стандартты ауытқу деректердегі таралу немесе өзгергіштік индексіні ұсынатын дисперсияны өлшейді. Басқаша айтқанда, мәндер жиыны үшін шағын стандартты ауытқу бұл мәндердің орташа мәнге жақын немесе оған жақын орналасқанын және үлкен стандартты ауытқу керісінше орналасқанын көрсетеді.

Нәтижелер және талқылау

Оқушылардың көзқарасы бойынша, қабылданатын тәуекел олардың электрондық оқулықтарға деген көзқарасына аз әсер етеді. Бұл оқушылардың электронды оқулықтарды

тәуекелі төмен қабылдайтынын білдіреді. Демек, оқушылардың электронды оқулықтарды пайдалануға деген сенімі мен көзқарасы оң. Мұндай тұжырым [7, 8, 9] сәйкес келеді. Бұл зерттеу пайдалылықты бақылау, пайдаланудың қарапайымдылығы және үйлесімділік электрондық оқулықтарға деген көзқарасқа оң әсер ететінін көрсетті. Сондықтан оқушылар электронды оқулықтарды пайдалы, қолдануға оңай, құралдарымен үйлесімді деп санайды.

Қазіргі зерттеулер электрондық оқулықтарды пайдаланудың оқу жетістіктеріне оң ықпалы бар деген қорытындыға келді. Сондықтан оқу орындар, оқытушылар, баспа ұйымдары осындай тұжырымдарды ескеріп, өз материалдарын осылайша дайындауы керек. Оқу орындар профессорлық-оқытушылар құрамын осындай өзгеріске дайындауы және олардың инфрақұрылымын солай бейімдеу қажет. Баспалар оқушылардың сұранысын қанағаттандыру үшін өздерінің шығарылатын электрондық оқулықтарын дайындап, жобалап, дамытады. Осылайша, қабылдау және жіберу орталарын дайындау қажеттілігін тудыратын оқыту ортасын қамтитын өзгеріс болады. Аппараттық құралдар, бағдарламалық қамтамасыз ету және коммуникациялар сияқты инфрақұрылым мұндай өзгерістерге сай болуы керек. Сонымен қатар, үкіметтер мен реттеушілер оқушылардың мұндай сұранысын қанағаттандыруы керек.

Қорытынды

Бұл зерттеу электрондық оқулықтарды оқу жетістіктеріне әсер етуші факторларды байланыстырды, осылайша, зерттеу жұмысы зерттеушілер мен практиктерге, сонымен қатар оқушылар мен оқу орындарға тұғыр болады. Зерттеу осы зерттеуде пайдаланылған үлгіні кеңейте алады. Тәжірибешілер, кітап баспагерлері, кітап жасаушылар мен дизайнерлер осы зерттеудің нәтижелеріне сене алады. Мұғалімдер мен оқушылар осы мақалада талқыланатын электрондық оқулықтардың артықшылықтары мен кемшіліктерінен біле алады. Сонымен қатар, оқу орындар электронды оқулықтың артықшылығын пайдаланады және оқушыларға маңызды білім көзін бере отырып, үнемділік пен шығынға қатысты электрондық оқулықтың пайдасын көреді.

Респонденттердің мінез-құлық ниеттерінде жас ерекшелігіне қарай айтарлықтай айырмашылық бар, бұл жаңа ұрпақтың электронды оқулықтарды көбірек қабылдайтынын және оны қалайтынын көрсетеді. Демек, оқу орындар мен оқытушылар оқушыларға қажетті білім беру үшін электронды оқулықтарға сене алады. Осылайша, қазіргі зерттеу жұмысы оқушылардың электрондық оқулықтарды пайдаланудағы мінез-құлық ниетіне деген көзқарасын түсінуге көз ашады. Зерттеуден көрініп тұрғандай, жас ұрпақ аға ұрпақтан ниетімен ерекшеленеді; демек, баспалар, оқу орындар мен мұғалімдер мұндай перспективаларды қанағаттандыра алады.

Зерттеу жұмысында электрондық оқулықтарды пайдаланудың әсер етуші факторлары оқу жетістіктерімен байланыстырылды. Оқу жетістіктері оқушыларді ынталандыратын және оқушының түсіну қабілетін көрсететін маңызды фактор болып табылады.

Сонымен қатар, бір сұрақты бірдей мағынада беру үшін сауалнаманы аудару кезінде аударма қиындықтары байқалды, технологияның дамуымен және COVID-19 пандемиясы кезінде электронды оқулыққа деген қажеттілікпен негізгі білім секторында электронды оқулықтарды пайдаланбайтын немесе естімеген адамды табу қиын. Демек, бақылау тобының жобасын жүзеге асыру қиын және мүмкін емес дерлік болды. Осыған қарамастан, біз басқа зерттеушілерге жоғары оқу орындарының оқушыларына оқулықтарды қолданушыларды электронды оқулықтарды қолданушылармен салыстыру және олардың оқу үлгеріміне әсері арқылы бақылау тобының дизайнын жүзеге асыра отырып, зерттеу жүргізуді ұсындық.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Railean, E. Цифрлық оқулықты пайдалану және дамытудағы психологиялық және педагогикалық ойлар ; IGI Globals: Hershey, PA, АҚШ, 2015.
2. Пешут, Д. Ұсынылған сипаттамаларға негізделген электрондық оқулықты құрудың тұжырымдамалық үлгісі. Инф. Үйрену. Ғылым. 2018, 119, 432–443. [Google Scholar] [CrossRef].

3. Bliss, TJ Колледж оқушылары тұрғысынан сандық оқулық сапасының үлгісі. Ph.D. Диссертация, Бригам Янг оқу орны, Прово, ЮТ, АҚШ, 2013.
4. Тошия, Н.; Шун, С.; Ясухиса, Т. Электрондық оқулықтың типтік функциялары, енгізу және ePub3 материалдарын қолдану арқылы үйлесімділікті тексеру. Procedia Comput. Ғылым. 2013, 22, 1344–1353. [Google Scholar] [CrossRef].
5. Коуис, Д.; Константину, Н. Эллиндік жоғары білім беру және баспа қоғамдастығы үшін электронды оқулықтардың артықшылықтары мен қиындықтары. Кітапхана Қарау. 2014, 63, 531–543. [Google Scholar] [CrossRef].
6. Лай, С.-Ф.; Чжун, Х.-Х.; Чиу, П.-С.; Пу, Ю.-Х. Мобильді кітапхана үшін бұлтты кітап шкафының жүйесін әзірлеу және бағалау. Кітапхана Hi Tech 2021, 39, 380–395. [Google Scholar] [CrossRef].
7. Бейкер-Эвелет, Л.; Stone, RW Қолдану мүмкіндігі, күту, растау және электронды оқулықтарды пайдалануды жалғастыру ниеті. Мінез. Инф. Техн. 2015, 34, 992–1004. [Google Scholar] [CrossRef].
8. Джонстон, диджей; Берг, SA; Пилон, К.; Уильямс, М. Пайдаланудың қарапайымдылығы мен пайдалылығы көп платформалы электрондық оқулық пилотындағы оқушы тәжірибесінің өлшемі ретінде. Кітапхана Hi Tech 2015, 33, 65–82. [Google Scholar] [CrossRef].
9. Робертс, К.; Бенсон, А.; Миллс, Дж. Электрондық оқулық технологиясы: Оқытушылар оны пайдаланады ма және оқушылардың оқуына әсері қандай? Дж. Рес. Жаңалық. Үйрету. Үйрену. 2021, 14, 329–344. [Google Scholar] [CrossRef].
10. Тас, RW; Бейкер-Эвелет, LJ Оқушылардың электрондық оқулықтарды сатып алу ниеті. Дж. Есептеу. Жоғары. Білім. 2013, 25, 27–47. [Google Scholar] [CrossRef].

REFERENCES:

1. Railean, E. Sifrlyq oqulyqty paidalanu және damytudaғы psihologialyq және pedagogikalыq oilar ; IGI Globals: Hershey, PA, AQŞ, 2015.
2. Peşut, D. Üsynylған sipattamalарға negızdelgen elektrondyq oqulyqty qūrudyñ tūjyrymdamalyq ūlgısı. Inf. Üirenu. Ғылым. 2018, 119, 432–443. [Google Scholar] [CrossRef].
3. Bliss, TJ Kolej oquşyları tūrğysynan sandyq oqulyq sapasynyñ ūlgısı. Ph.D. Disertasia, Brigam İang oqu orny, Provo, İUT, AQŞ, 2013.
4. Toşia, N.; Şun, S.; İasuhisa, T. Elektrondyq oqulyqtyñ tiptik funksialary, engızu және ePub3 materialdaryn qoldanu arqyly üilesımdılıktı tekseru. Procedia Comput. Ғылым. 2013, 22, 1344–1353. [Google Scholar] [CrossRef].
5. Kouis, D.; Konstantinu, N. Elındik joғary bılm beru және baspa qoғamdastyğy üşın elektrondy oqulyqtardyñ artyqşylyqtary men qiyndyqtary. Kıtaphana Qarau. 2014, 63, 531–543. [Google Scholar] [CrossRef].
6. Lai, C.-F.; Chjun, H.-H.; Chiu, P.-S.; Pu, İu.-H. Mobildı kıtaphana üşın bũltty kıtıp şkofynyñ jüiesın әzirleu және baғalau. Kıtaphana Hi Tech 2021, 39, 380–395. [Google Scholar] [CrossRef].
7. Beiker-Evelet, L.; Stone, RW Qoldanu mümkindıgı, kütu, rastau және elektrondy oqulyqtardy paidalanudy jalğastyru nieti. Мінез. Inf. Tehn. 2015, 34, 992–1004. [Google Scholar] [CrossRef].
8. Jonston, dijei; Berg, SA; Pilon, K.; Uiläms, M. Paidalanudyñ qarapaiymdylyğy men paidalylyğy köp platformaly elektrondyq oqulyq pilotyndaғы oquşy tājiribesiniñ ölşemi retinde. Kıtaphana Hi Tech 2015, 33, 65–82. [Google Scholar] [CrossRef].
9. Roberts, K.; Benson, A.; Mills, J. Elektrondyq oqulyq tehnologiasy: Oqytuşylar ony paidalanady ma және oquşylardyñ oquyna әserı qandai? J. Res. Jañalyq. Üirenu. 2021, 14, 329–344. [Google Scholar] [CrossRef].
10. Tas, RW; Beiker-Evelet, LJ Oquşylardyñ elektrondyq oqulyqtardy satyp alu nieti. J. Esepteu. Joғary. Bılm. 2013, 25, 27–47. [Google Scholar] [CrossRef].

ПРОВЕРКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ УЧАЩИМИСЯ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНИКА В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Омирзакова Л.Б., Ошанова Н.Т.

*Казахский национальный университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы
e-mail: omirzakovalazzat2001@gmail.com*

По мере того, как мир переходит к онлайн-обучению, электронные учебники становятся все более важными в учебной среде. Это исследование направлено на изучение учебных достижений учащихся по факторам, элементам и всей операции, влияющей на использование электронного учебника. Субъективные нормы, относящиеся к электронным учебникам, и факторы, не зависящие от контроля воспринимаемого результата, оказывают положительное влияние на учебный процесс.

Целью исследования является изучение факторов, влияющих на успеваемость учащегося при использовании электронного учебника. В исследовании перечислены преимущества электронных учебников по литературе перед бумажными, такие как любознательность, доступность, интерактивность, динамичность, экономичность и доступность учебника для учащихся. Далее были отмечены такие преимущества, как простота хранения, удаленный доступ, удобство использования, возможности загрузки, возможность отправлять электронные письма и добавлять информацию, а также возможность копирования и передачи.

Ключевые слова: *электронный учебник, академическая успеваемость, моделирование структурными уравнениями, машинное обучение, искусственная нейронная сеть.*

CHECKING THE EFFECTIVENESS OF STUDENTS' USE OF AN ELECTRONIC TEXTBOOK IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Omirezakova L.B., Oshanova N.T.

*Kazakh national pedagogical university named after Abai, Kazakhstan, Almaty
e-mail: omirzakovalazzat2001@gmail.com*

As the world moves to online learning, electronic textbooks are becoming more and more important in teaching and learning environments. This study aims to study the factors, elements and educational achievements of the entire operation that influence the use of an electronic textbook by students. Subjective norms in relation to electronic textbooks and factors independent of the control of the perceived result have a positive effect in the educational process.

The purpose of the study is to study the factors affecting student academic performance when using an electronic textbook. The study lists the advantages of electronic textbooks in literature over paper ones, such as curiosity, accessibility, interactivity, dynamism, cost-effectiveness and accessibility of the textbook for students. Further advantages were noted such as ease of storage, remote access, ease of use, download capabilities, the ability to send emails and add information, as well as the ability to copy and transfer.

Keywords: *e-textbook, academic achievement, structural equation modeling, machine learning, artificial neural network.*

РАЗВИТИЕ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В СОВРЕМЕННОМ КОНТЕКСТЕ: АНАЛИЗ СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Раждимова М.К.

КГУ «Средняя школа №7 имени К.Ушинского», Республика Казахстан, Талдыкорган
e-mail: rajimova@bk.ru

В данной статье автор ставит целью исследования – провести обзор современных исследований, посвященных развитию эмоционального интеллекта у младших школьников в контексте современных образовательных и социокультурных реалий. Основные исследовательские вопросы направлены на выявление текущего состояния эмоционального развития детей, факторов, влияющих на этот процесс, а также оценку эффективности современных образовательных практик.

Методология обзора включает анализ публикаций и исследовательских работ, опубликованных в период 2010-2024 гг., с использованием ключевых слов, таких как «эмоциональный интеллект», «младшие школьники», «современные образовательные подходы». Поддерживающие данные включают результаты эмпирических исследований, статистические данные, и экспертные мнения в области педагогики и психологии.

В результате обзора выявлены ключевые тенденции в развитии эмоционального интеллекта у младших школьников, включая роль семьи, школы и социокультурного контекста. Обнаружено, что успешное формирование эмоционального интеллекта зависит от интеграции современных методов обучения, в том числе использования технологий и интерактивных подходов.

Результаты данного обзора имеют значимость в контексте текущего научного обсуждения, обеспечивая обширное понимание того, как современные образовательные тенденции могут влиять на развитие эмоционального интеллекта у младших школьников. Это обеспечивает основу для разработки рекомендаций и стратегий для педагогов, направленных на улучшение эмоциональной компетентности детей в условиях современного образования.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, младшие школьники, структура, компоненты, эмоции.

Введение

Развитие эмоционального интеллекта у младших школьников представляет собой вопрос, обретающий все более актуальное значение в современном образовательном и социокультурном контексте. С увеличением воздействия технологий, эволюции общественных структур и изменениях в семейных динамиках в последние десятилетия, эмоциональная компетентность детей становится ключевым элементом успешного адаптивного поведения и обучения.

В условиях постоянных изменений в мире и взаимосвязанных вызовов, с которыми сталкиваются дети, важность эмоционального интеллекта как фактора, влияющего на социальное, эмоциональное и когнитивное благополучие, выходит на передний план. Эмоциональная готовность к обучению, способность эффективно управлять эмоциями и различать их у других являются критическими компонентами успешной социализации и формирования жизненных навыков.

Исследование развития эмоционального интеллекта у младших школьников в современном контексте направлено на более глубокое понимание динамики этого процесса в условиях современных вызовов. Акцент на взаимодействии современных образовательных тенденций, семейных динамик и социокультурной среды обеспечивает необходимый фреймворк для определения эффективных подходов к развитию эмоционального интеллекта,

отвечающих потребностям современных младших школьников. В свете этих факторов, исследование данной темы приобретает стратегическое значение, предоставляя ценные научные и практические основы для дальнейшего улучшения образовательных стратегий и социальной поддержки в развитии детей в современном обществе.

Развитие эмоционального интеллекта у младших школьников - важнейший вопрос, которому в недавних исследованиях уделялось значительное внимание. Эмоциональный интеллект играет ключевую роль в формировании когнитивного и социально-эмоционального развития детей, влияя на их успеваемость, социальные взаимодействия и общее самочувствие [1]. Исследования показали, что эмоциональный интеллект прямо или косвенно связан с агрессией, враждебностью и поведением, позволяющим справляться с трудностями [2][3]. Кроме того, было обнаружено, что он влияет на эмоциональное настроение и психосоциальную адаптацию детей в начальной школе [4]. Развитие эмоционального интеллекта также имеет решающее значение для повышения кооперативного поведения и терпимости среди студентов в социальной и образовательной сфере [5][6]. Важность эмоционального интеллекта еще больше подчеркивается его связью с когнитивными характеристиками, такими как внимание, память и умственные способности, у старшеклассников [7]. Более того, это было определено как ключевая способность современных лидеров и специалистов по управлению персоналом [8]. Также было изучено влияние культурных различий на эмоциональный интеллект, в результате чего были выявлены различия в эмоциональном интеллекте между представителями разных культур [9]. Кроме того, эмоциональный интеллект изучался в контексте дистанционного обучения, что подчеркивает его важность в меняющемся ландшафте образования [10]. В ходе исследований также были изучены компоненты и структура эмоционального интеллекта, охватывающие эмоциональные, когнитивные и поведенческие аспекты [11]. Было обнаружено, что развитие эмоционального интеллекта способствует повышению адаптивных способностей, что имеет решающее значение для общего роста и благополучия людей [12]. Кроме того, исследование эмоционального интеллекта у детей с аутистическими расстройствами подчеркнуло необходимость специализированных вмешательств для развития эмоционального интеллекта на основе индивидуально-типологических характеристик [13]. В заключение следует отметить, что развитие эмоционального интеллекта у младших школьников является многогранной и важной проблемой, которая влияет на различные аспекты их развития и благополучия. Из исследования видно, что эмоциональный интеллект влияет не только на индивидуальное благополучие, но и на социальные взаимодействия, академическую успеваемость и адаптивное поведение. Таким образом, решение проблемы развития эмоционального интеллекта у младших школьников имеет важное значение для содействия их целостному росту и успеху в современных условиях.

Материалы и методы

Проведение детального анализа понятия «эмоциональный интеллект» с использованием методов сравнительного анализа, классификации и интерпретации. Это включает в себя анализ существующих теорий и определений этих понятий в литературе и научных источниках.

Проведение систематического обзора академической литературы, включая статьи в рецензируемых журналах, книги и электронные ресурсы, связанные с эмоциональным развитием младших школьников и современными образовательными трендами.

Краткое описание научной и практической значимости: Применение метода литературного анализа для выявления научной значимости исследования, это позволяет подкрепить выводы научными фактами и предложить рекомендации для практического применения результатов исследования.

Основная часть

Исходя из актуальности исследования «Развитие эмоционального интеллекта у младших школьников в современных условиях», следующие исследования были отобраны для обеспечения всестороннего обобщения: Медведева Т. и др. [14] исследовали

зависимость эмоционального обучения от регуляторных функций, что имеет решающее значение для понимания развития эмоционального интеллекта у младших школьников. Этот справочник дает представление о факторах, влияющих на принятие эмоциональных решений и регулирование, которые являются важными компонентами эмоционального интеллекта. Литвиненко В. и Обухова Ю. [15] обсудили современные исследования эмоционального интеллекта в отечественной психологии, подчеркнув его роль как предиктора агрессивного поведения. Понимание взаимосвязи между эмоциональным интеллектом и агрессией жизненно важно для решения поведенческих проблем и содействия социально-эмоциональному развитию младших школьников. Добрин А. [16] исследовал эмоциональное настроение первоклассников с разным уровнем эмоционального интеллекта, подчеркивая его влияние на их психосоциальную адаптацию к начальной школе. Этот справочник проливает свет на влияние эмоционального интеллекта на адаптивное поведение и эмоциональное благополучие младших школьников в школьной среде. Кочетова Ю. и Климакова М. [17] представили модель, в которой эмоциональный интеллект прямо или косвенно связан с агрессией через негативное воздействие. Эта модель дает ценную информацию о сложном взаимодействии между эмоциональным интеллектом и поведенческими результатами, которое имеет отношение к пониманию и стимулированию эмоционального развития младших школьников. В совокупности выбранные ссылки способствуют пониманию многогранной природы эмоционального интеллекта и его значения для развития младших школьников в современных условиях. Они дают представление о факторах, влияющих на принятие эмоциональных решений, роли эмоционального интеллекта в поведенческих результатах и его влиянии на адаптивное поведение и эмоциональное благополучие в школьной среде.

Исходя из актуальности и уместности ссылок на задание «Психолого-педагогические аспекты развития эмоционального интеллекта у младших школьников», для обеспечения всестороннего обобщения были отобраны следующие ссылки: Муцаева З. [18] представляет исследование, в котором исследуется концепция эмоционального интеллекта в психолого-педагогической литературе, описывающая его структуру, которая включает эмоциональный, когнитивный и поведенческий компоненты. Этот справочник дает фундаментальное представление о многогранной природе эмоционального интеллекта, которое необходимо для решения проблем его развития у младших школьников. Карпушкина Н. [13, С.140] рассказывает о критериальном подходе к диагностике эмоционального интеллекта у учащихся начальной школы с аутистическими расстройствами. Этот справочник проливает свет на конкретные компоненты эмоционального интеллекта у детей с нормативным психическим развитием и расстройствами аутистического спектра, предоставляя ценные рекомендации по подбору мероприятий для поддержки развития эмоционального интеллекта различных групп младших школьников. Миназова В. [19] обсуждает психолого-педагогические условия развития исследовательской компетентности у младших школьников. Хотя этот справочник не посвящен непосредственно эмоциональному интеллекту, он дает ценную информацию о более широких психолого-педагогических аспектах формирования основных компетенций у младших школьников, которые могут иметь значение для развития эмоционального интеллекта. Абдурахманов С. и Ибрагимов А. [20] исследуют психологические особенности развития навыков мышления у учащихся начальной школы. Хотя основное внимание уделяется навыкам мышления, этот справочник способствует пониманию когнитивных аспектов, имеющих отношение к развитию эмоционального интеллекта, поскольку когнитивные способности являются неотъемлемой частью эмоционального интеллекта. В совокупности эти выбранные научные труды способствуют всестороннему пониманию психолого-педагогических аспектов развития эмоционального интеллекта у младших школьников. Они дают представление о структуре эмоционального интеллекта, особенностях различных групп учащихся и более широких психологических и когнитивных аспектах, имеющих отношение к его развитию.

Результаты и обсуждения

Структура эмоционального интеллекта включает в себя различные компоненты, которые способствуют способности человека воспринимать, понимать эмоции и эффективно управлять ими. Выбранные ссылки дают ценную информацию о многогранной природе эмоционального интеллекта и его составляющих: Мельникова М. [21] представляет двухфакторную модель эмоционального интеллекта, выделяя метакоммуникацию как фактор, указывающий на индивидуальные интеллектуальные ресурсы и универсальные компетенции, и когнитивные способности как фактор, проявляющийся в мышлении. Эта модель обеспечивает всестороннее понимание когнитивных и коммуникативных аспектов эмоционального интеллекта, которые являются важными компонентами его структуры. Сергиенко Е. [22] обсуждает разработку русскоязычной методологии оценки эмоционального интеллекта, подчеркивая различия между этой методологией и методологией MSCEIT. Этот справочник дает представление о конкретных областях и измерениях, оцениваемых в русскоязычном тесте эмоционального интеллекта, способствуя пониманию структурных компонентов эмоционального интеллекта. Муцаева З. [23] изучите концепцию эмоционального интеллекта в психолого-педагогической литературе, чтобы пролить свет на его структуру, которая включает эмоциональный, когнитивный и поведенческий компоненты. Этот справочник предлагает фундаментальное понимание структурных компонентов эмоционального интеллекта, подчеркивая его многогранную природу. Бызова В. [24] обсудите метакогнитивную осведомленность в контексте психической саморегуляции, размышляя о взаимодействии между метакогнитивной вовлеченностью, эмоциональным интеллектом и самоорганизацией деятельности. Этот справочник дает представление о метакогнитивных аспектах эмоционального интеллекта, способствуя пониманию его когнитивных и регуляторных компонентов. В совокупности эти выбранные ссылки способствуют всестороннему пониманию структуры эмоционального интеллекта, охватывающей когнитивный, коммуникативный, метакогнитивный и поведенческий компоненты, которые являются неотъемлемой частью его развития и оценки.

Американские психологи выделили компоненты, входящие в структуру эмоционального интеллекта, каждый из которых имеет свою структуру (см. Рисунок 1).

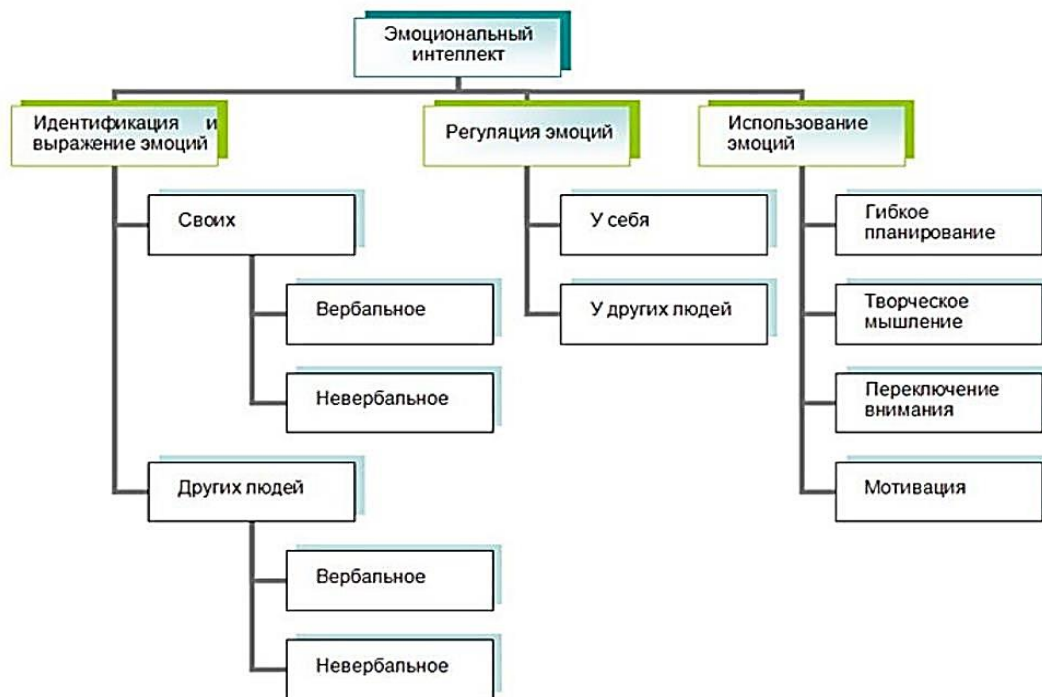

Рисунок 1 – Структура эмоционального интеллекта по Дж. Майеру и П. Саловею

В соответствии с теорией Дж. Майера и П. Саловея, указанные компоненты обладают четкой иерархией, уровни которой постепенно осваиваются в процессе онтогенеза. Каждый из этих компонентов направлен как на внешнюю среду, так и на самого себя. Процесс распознавания эмоций включает в себя несколько взаимосвязанных способностей, таких как восприятие эмоций (то есть способность обнаруживать наличие эмоций), их идентификация, различение настоящих эмоций от их имитаций, адекватное выражение и т.д. Использование эмоций для повышения эффективности деятельности и мышления включает в себя способность вызывать эмоции, способствующие решению задач, а также использовать эмоции для сосредоточения внимания на важных событиях, анализа различных точек зрения на проблему с использованием колебаний настроения.

Понимание эмоций включает в себя способность осознавать переходы от одной эмоции к другой, а также понимание связей между различными эмоциями. Это также включает в себя умение интерпретировать вербальную информацию об эмоциях и выявлять причины возникновения эмоций.

Умение управлять эмоциями представляет собой способность контролировать свои эмоции, уменьшать интенсивность негативных эмоций, осознавать свои эмоции (включая неприятные) и способность эффективно решать эмоционально насыщенные переживания, не подавляя связанные с ними отрицательные эмоции. Эта способность способствует улучшению межличностных отношений и личностному росту субъекта. Впоследствии Дж. Майер и П. Саловея разработали метод MSCEIT, в рамках которого проводится исследование всех выделенных ими компонентов эмоционального интеллекта [25].

Расширяя исследования Дж. Майера и П. Саловея, другой американский психолог, Д. Гоулман, рассматривал эмоциональный интеллект как производную в структуре лидерского интеллекта (см. Рисунок 2). Он внес новые компоненты в состав эмоционального интеллекта, включая такие личностные характеристики, как настойчивость, энтузиазм, социальные навыки, самоконтроль, оптимизм и другие [26].

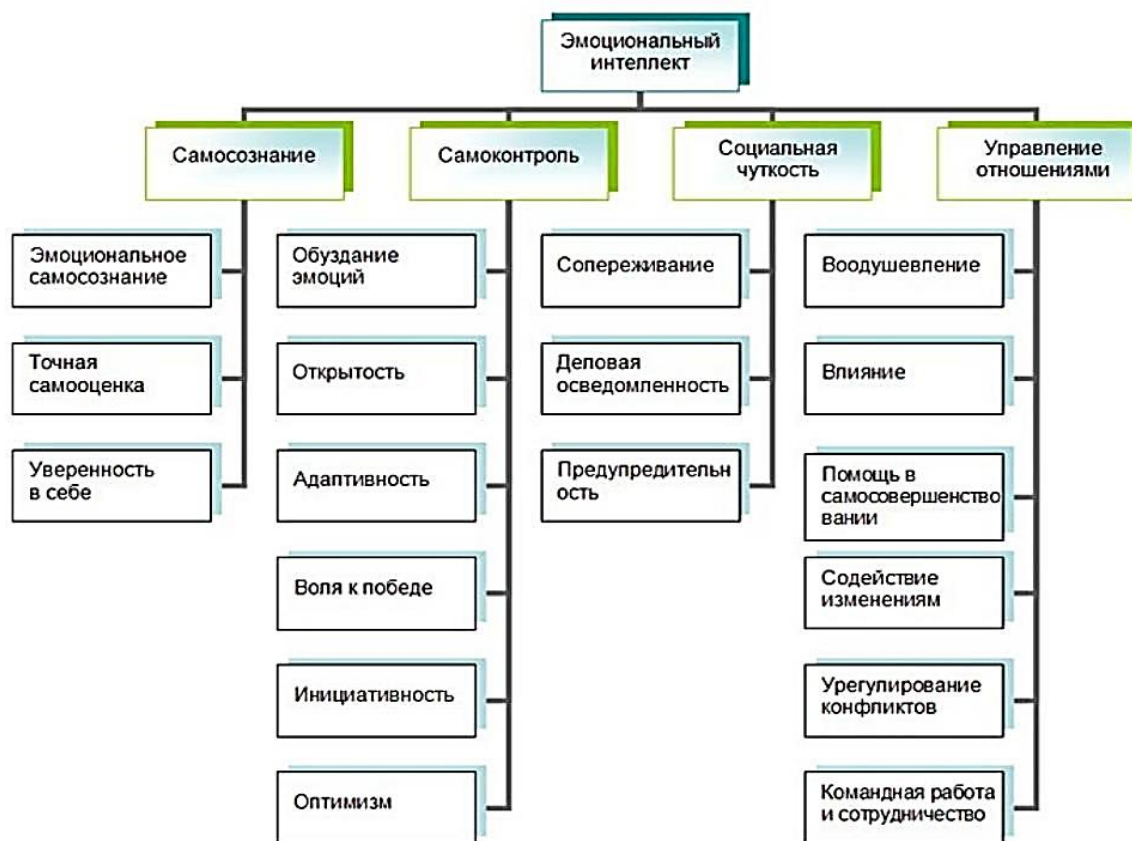

Рисунок 2 – Структура эмоционального интеллекта по Д. Гоулману

Структура эмоционального интеллекта Д. Гоулмана охватывала следующие компоненты:

- 1) Идентификация и наименование эмоциональных состояний, анализ взаимосвязей между эмоциями, мышлением и действиями.
- 2) Управление эмоциональным состоянием — контроль и замена нежелательных эмоциональных состояний подходящими.
- 3) Способность входить в эмоциональные состояния, способствующие достижению успеха.
- 4) Способность распознавать эмоции других людей, проявлять к ним чувствительность и управлять их эмоциями.
- 5) Способность строить удовлетворительные межличностные отношения с другими людьми и поддерживать их [27].

Важно отметить, что вместе с эмоциональными способностями автор включил в структуру эмоционального интеллекта такие характеристики, как самосознание, волевые качества и социальные навыки.

Заключение

Таким образом, мы постарались рассмотреть несколько точек зрения, объясняющих явление эмоционального интеллекта. Анализ представленных выше теорий приводит к выводу, что каждая из них обладает собственными ограничениями, которые необходимо учесть при дальнейшем изучении этой проблемы. Однако на данный момент сформировано дифференцированное представление о структуре эмоционального интеллекта, который может проявляться как внутриличностный, так и межличностный и включать в себя такие компоненты, как идентификация эмоций, понимание эмоций и управление ими.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Токарева О. Особенности эмоционального интеллекта детей старшего дошкольного возраста // Вектор науки Тольяттинского государственного университета, серия Педагогика и психология. 2020. № 1. С. 56-60.
2. Kochetova, Y. and Klimakova, M. (2019). Emotional intelligence and aggression in foreign research. *Journal of modern foreign psychology*, 8 (3), 29-36. <https://doi.org/10.17759/jmfp.2019080303>
3. Кириллова Е., Стародумова Е. (). Взаимосвязь эмоционального интеллекта и совладающего поведения у студентов-будущих психологов// Журнал молодежного научного форума. 2020. № 1 (2). С. 70-79.
4. Добрин А. Особенности эмоционального настроения первоклассников с разным уровнем эмоционального интеллекта как фактор их психосоциальной адаптации к начальной школе// Наука для образования сегодня. 2020. №10 (3). С.65-85.
5. Гукаленко О. Динамика эмоционального интеллекта как ресурс кооперативного поведения будущих специалистов социально-образовательной сферы. //Современные проблемы науки и образования. 2022. №6. С.163-167.
6. Ефанова М. Взаимосвязь между социальным, эмоциональным интеллектом и толерантностью среди студентов университетов// Вестник Алтайского государственного педагогического университета. 2020. №44. С. 56-61.
7. Гут Ю., Доронина Н. Роль профильного образования в развитии когнитивных характеристик старшеклассников //Результат исследования "Педагогика и психология образования". 2022. № 8 (2). С. 53-57.
8. Викторова Г., Михайлова И. Эмоциональный интеллект студентов, изучающих управление персоналом//Вестник Мининского университета. 2018. № 6 (2). С. 16-22.
9. Pankratova, A., Osin, E., & Lyusin, D. (2013). Features of emotional intelligence in representatives of Russian and Azerbaijani cultures. *Psychological Research*, 6(31). <https://doi.org/10.54359/ps.v6i31.673>
10. Mutsayeva, Z., Yasadova, Z., & Buluyeva, Sh. (2022). Study of the concept of "emotional intelligence" in the psychological and pedagogical literature., (2), 297-303. <https://doi.org/10.36684/52-2022-2-297-303>

11. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект. Теория, измерение, исследования / под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. М.: Институт психологии РАН, 2004. С. 29–36.
12. Шандлоренко Д. Развитие эмоционального интеллекта студентов вуза путем тренингового воздействия// Общество, Социология, Психология, Педагогика. 2017. №8. С.66-69.
13. Карпушкина Н. Основанный на критериях подход к диагностике эмоционального интеллекта у учащихся начальной школы с аутистическими расстройствами//Психолого-педагогический поиск. 2023. №3(67). С. 138-144.
14. Медведева Т., Большакова С. Принятие основанных на эмоциях решений в ситуации неопределенности//Психологические исследования. 2015. №8(43).
15. Литвиненко В. Обухова Ю. Современные исследования эмоционального интеллекта в отечественной психологии// Северо-Кавказский психологический Вестник, 2020. №18(2). С. 28-43.
16. Добрин А. Характеристики эмоционального настроения у первоклассников с разным уровнем эмоционального интеллекта как фактор их психосоциальной адаптации к начальной школе//Наука для образования сегодня. 2020. №10(3). С.65-85.
17. Кочетова Ю., Климакова М. Эмоциональный интеллект и агрессия в зарубежных исследованиях//Журнал современной зарубежной психологии. 2019. № 8 (3). С. 29-36.
18. Муцаева З., Ясадова З. Изучение понятия «эмоциональный интеллект» в психолого-педагогической литературе//Образование в науке. 2022. №.4 С. 297-303.
19. Миназова, В. Психолого-педагогические условия развития исследовательской компетентности младших школьников//Известия Чеченского Государственного Университета. 2023. №4/32. С.156-160.
20. Abdurakhmanov S., Ibragimova A. (2021) Psychological peculiarities of thinking skills development in elementary school students //Modern High Technologies, 2(№6 2021), 288-292.
21. Melnikova, M. (2022). The relationship of metacognitive engagement with personal intellectual assets and the development of students' universal competencies. Vector of Science of Togliatti State University, Series Pedagogy and Psychology, (2), 55-63.
22. Sergienko, E., Khlevnaya, E., Vetrova, I., & Migun, Y. (2019). Emotional intelligence: development of the Russian-language test (emotional intelligence test). Psychological Research, 12(63). <https://doi.org/10.54359/ps.v12i63.241>
23. Mutsayeva, Z., Yasadova, Z., & Buluyeva, Sh. (2022). Study of the concept of "emotional intelligence" in the psychological and pedagogical literature., (2), 297-303. <https://doi.org/10.36684/52-2022-2-297-303>
24. Byzova, V., Perikova, E., & Lovyagina, A. (2019). Metacognitive awareness in the system of mental self-regulation of students. Siberian Psychological Journal, (73), 126-140. <https://doi.org/10.17223/17267080/73/8>
25. Caruso D. R., Salovey P. The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership. Jossey-Bass, San Francisco, 2004, 296 p.
26. Goleman D., Boyatzis R., McKee E. Emotional Leadership. The Art of Managing People on the Basis of Emotional Intelligence. Moscow: Alpina Business Books, 2005. С. 266-269.
27. Симбирцева Н. В. Современные теоретические представления об эмоциональном интеллекте // Вестник КемГУ. 2008. №3. С. 54–56.

REFERENCES:

1. Tokareva O. Osobenosti emosionalnogo intelekta detei staršego doškölnogo vozrasta // Vektor nauki Tölättinskogo gosudarstvennogo universiteta, seria Pedagogika i psihologia. 2020. № 1. S. 56-60.
2. Kochetova, Y. and Klimakova, M. (2019). Emotional intelligence and aggression in foreign research. Journal of modern foreign psychology, 8 (3), 29-36.
3. Kirillova E., Starodumova E. (). The relationship between emotional intelligence and coping behavior in students-future psychologists// Journal of Youth Scientific Forum. 2020. № 1 (2). С. 70-79.

4. Dobrin A. Osobenosti emosionálnogo nastroia pervoklasnikov s raznym urovnem emosionálnogo intelekta kak faktor ih psihososiálnoi adaptasii k nachálnoi škole// Nauka dlä obrazovania segodná. 2020. №10 (3). S.65-85.
5. Gukalenko O. Dinamika emosionálnogo intelekta kak resurs kooperativnogo povedenia buduših specialistov sosiálno-obrazovatelnoi sfery. //Sovremennye problemy nauki i obrazovania. 2022. №6. S.163-167.
6. Efanova M. Vzaimösváz mejdu sosiálnym, emosionálnym intelektom i tolerantnostü sredi studentov universitetov// Vestnik Altaiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. 2020. №44. S. 56-61.
7. Gut Í., Doronina N. Röl profilnogo obrazovania v razvitii kognitivnyh karakteristik staršeklassnikov //Rezúltat issledovania "Pedagogika i psihologia obrazovania". 2022. № 8(2).S.53-57.
8. Viktorovna G., Mihailovna Í. Emosionálnyi intelekt studentov, izuchaiuših upravlenie personalom//Vestnik Mininskogo universiteta. 2018. № 6 (2). S. 16-22.
9. Pankratova, A., Osin, E., & Lyusin, D. (2013). Features of emotional intelligence in representatives of Russian and Azerbaijani cultures. *Psychological Research*, 6(31). <https://doi.org/10.54359/ps.v6i31.673>
10. Mutsayeva, Z., Yasadova, Z., & Buluyeva, Sh. (2022). Study of the concept of "emotional intelligence" in the psychological and pedagogical literature., (2), 297-303. <https://doi.org/10.36684/52-2022-2-297-303>
11. Lüsín D.V. Sovremennye predstavlenia ob emosionálnom intellekte//Sosiálnyi intelekt. Teoria, izmerenie, issledovania / pod red. D.V. Lüsina, D.V. Ušakova. M.: Ínstitut psihologii RAN, 2004. S. 29–36.
12. Şandlorenko D. Razvitie emosionálnogo intelekta studentov vuza putem treniňovogo vozdeistvia// Obşestvo, Sosiologia, Psihologia, Pedagogika. 2017. №8. S.66-69.
13. Karpuškina N. Osnovannyi na kriteriah podhod k diagnostike emosionálnogo intelekta u uçašihsä nachálnoi školy s autisticheskimi rasstroistvami//Psihologo-pedagogicheskii poisk. 2023. №3(67). S. 138-144.
14. Medvedeva T., Bölşakova S. Prinätie osnovannyh na emosiah rešeni v situasii neopredelennosti//Psihologicheskie issledovania. 2015. №8(43).
15. Litvinenko V. Obuhova Í. Sovremennye issledovania emosionálnogo intelekta v otechestvennoi psihologii// Severo-Kavkazski psihologicheskii Vestnik, 2020. №18(2). S. 28-43.
16. Dobrin A. Charakteristiki emosionálnogo nastroia u pervoklasnikov s raznym urovnem emosionálnogo intelekta kak faktor ih psihososiálnoi adaptasii k nachálnoi škole//Nauka dlä obrazovania segodná. 2020. №10(3). S.65-85.
17. Kochetova Í., Klimakova M. Emosionálnyi intelekt i agresia v zarubejnyh issledovaniyah//Jurnal sovremennoi zarubejnoi psihologii. 2019. № 8 (3). S. 29-36.
18. Musaeva Z., Íasadova Z. Ízuchenie ponätia «emosionálnyi intelekt» v psihologo-pedagogicheskoi literature//Obrazovanie v nauke. 2022. №.4 S. 297-303.
19. Minazova, V. Psihologo-pedagogicheskie uslovía razvitia issledovatel'skoi kompetentnosti mladših škólnikov//Ízvestia Chechenskogo Gosudarstvennogo Universiteta. 2023. №4/32. S.156-160.
20. Abdurakhmanov S., Ibragimova A. (2021) Psychological peculiarities of thinking skills development in elementary school students //Modern High Technologies, 2(№6 2021), 288-292.
21. Melnikova, M. (2022). The relationship of metacognitive engagement with personal intellectual assets and the development of students' universal competencies. *Vector of Science of Togliatti State University, Series Pedagogy and Psychology*, (2), 55-63.
22. Sergienko, E., Khlevnaya, E., Vetrova, I., & Migun, Y. (2019). Emotional intelligence: development of the Russian-language tei (emotional intelligence test). *Psychological Research*, 12(63). <https://doi.org/10.54359/ps.v12i63.241>
23. Mutsayeva, Z., Yasadova, Z., & Buluyeva, Sh. (2022). Study of the concept of "emotional intelligence" in the psychological and pedagogical literature., (2), 297-303. <https://doi.org/10.36684/52-2022-2-297-303>

24. Byzova, V., Perikova, E., & Lovyagina, A. (2019). Metacognitive awareness in the system of mental self-regulation of students. *Siberian Psychological Journal*, (73), 126-140. <https://doi.org/10.17223/17267080/73/8>

25. Caruso D. R., Salovey P. *The Emotionally Intelligent Manager: How to Develop and Use the Four Key Emotional Skills of Leadership*. Josses–Bass, San Francisco, 2004, 296 p.

26. Goleman D., Boyatzis R., McKee E. *Emotional Leadership. The Art of Managing People on the Basis of Emotional Intelligence*. Moscow: Alpina Business Books, 2005. С. 266-269.

27. Simbirseva N. V. *Sovremennye teoreticheskie predstavlenia ob emosionälnoñ intellekte // Vestnik KemGU. 2008. №3. S. 54–56.*

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN JUNIOR SCHOOLCHILDREN IN THE MODERN CONTEXT: ANALYSIS OF CONTEMPORARY RESEARCH

Razhimova M.

*"Secondary School No. 7 named after K. Ushinsky", Republic of Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: rajimova@bk.ru*

In this article, the author's research goal is to review contemporary research on the development of emotional intelligence in junior high school students in the context of modern educational and sociocultural realities. The main research questions are aimed at identifying the current state of children's emotional development, factors influencing this process, and assessing the effectiveness of modern educational practices.

The methodology of the review includes the analysis of publications and research papers published in the period 2010-2024 using keywords such as "emotional intelligence", "elementary school children", "modern educational approaches". Supporting data include empirical research results, statistical data, and expert opinions in the field of pedagogy and psychology.

The review identifies key trends in the development of emotional intelligence in elementary school children, including the role of family, school, and sociocultural context. It was found that the successful formation of emotional intelligence depends on the integration of modern teaching methods, including the use of technology and interactive approaches.

The findings of this review are significant in the context of the current research debate, providing a broad understanding of how current educational trends may influence the development of emotional intelligence in younger students. This provides a basis for developing recommendations and strategies for educators to improve children's emotional competence in contemporary educational settings.

Key words: *emotional intelligence, junior schoolchildren, structure, components, emotions.*

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІН ДАМУЫ: ҚАЗІРГІ ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ТАЛДАУ

Ражимова М.К.

*К.Ушинский атындағы №7 орта мектебі, Қазақстан, Талдықорған
e-mail: rajimova@bk.ru*

Бұл мақалада автор қазіргі білім беру және әлеуметтік-мәдени шындық контекстінде бастауыш мектеп оқушыларының эмоционалдық интеллектін дамыту бойынша заманауи зерттеулерге шолу жасау мақсатын алға қояды. Негізгі зерттеу сұрақтары балалардың эмоционалдық дамуының қазіргі жағдайын, осы процеске әсер ететін факторларды анықтауға, сонымен қатар қазіргі білім беру тәжірибесінің тиімділігін бағалауға бағытталған.

Шолу әдістемесі «эмоционалды интеллект», «бастауыш мектеп оқушылары», «заманауи білім беру тәсілдері» сияқты түйінді сөздерді пайдалана отырып, 2010-2024 жылдар аралығында жарияланған жарияланымдар мен зерттеу жұмыстарын талдауды қамтиды. Қолданушы дәлелдерге эмпирикалық зерттеулер, статистикалық деректер және білім беру және психология салаларындағы сарапшылардың пікірлері кіреді.

Шолуда бастауыш сынып оқушыларының эмоционалды интеллектінің дамуының негізгі тенденциялары анықталды, оның ішінде отбасы, мектеп және әлеуметтік-мәдени контекст рөлі. Эмоционалды интеллекттің табысты дамуы оқытудың заманауи әдістерін, соның ішінде технологиялар мен интерактивті тәсілдерді қолдануды біріктіруге байланысты екені анықталды.

Осы шолудың қорытындылары қазіргі ғылыми пікірталас контекстінде өзекті болып табылады, қазіргі білім беру тенденциялары бастауыш сынып оқушыларының эмоционалды интеллектінің дамуына қалай әсер етуі мүмкін екендігі туралы кең түсінік береді. Бұл заманауи білім беру жағдайында балалардың эмоционалды құзыреттілігін арттыру бойынша мұғалімдерге ұсыныстар мен стратегияларды әзірлеуге негіз болады.

Кілт сөздер: *эмоционалды интеллект, бастауыш сынып оқушылары, құрылымы, құрамдас бөліктері, эмоциялар.*

СРЕДСТВА РЕЧЕВОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ В ЯЗЫКЕ СМИРысдаулетова Б.Т.

Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Казахстан, Талдыкорган
e-mail: rysdauletova@mail.ru

Цель статьи заключается в изучении языка средств массовой информации через призму медиалингвистики. Автор ставит перед собой задачу классифицировать и описать средства речевого воздействия, присутствующие в медиатекстах, выявить основные функции речи и методы воздействия. Основное внимание уделяется базовым методам, таким как интерпретация событий, аргументированный комментарий, трактовка ключевых понятий и выдвижение фрагментов текста. Дополнительно рассматриваются лингвостилистические методы воздействия на графико-фонетическом, морфолого-синтаксическом и лексическом уровнях языка. В практическом аспекте, данная статья предлагает не только теоретическое понимание средств речевого воздействия в медиатекстах, но и конкретные методы и приемы, которые могут быть использованы при анализе и создании медиатекстов. Подчеркивается важность такого анализа в силу влияния СМИ на общественное мнение и формирование восприятия. Классификация методов и приемов облегчает систематизацию знаний в этой области, что полезно для лингвистов, журналистов и всех, кто работает с медийным текстом.

Ключевые слова: медиатекст, медиалингвистика, язык СМИ, методы речевого воздействия.

Введение

В настоящее время, одним из актуальных и динамично развивающихся направлений в лингвистике является медиалингвистика. Это раздел языкознания, посвященный изучению языка средств массовой информации. Роль СМИ в современном обществе широко известна, и они не только информируют о событиях, но и оказывают влияние на мировоззрение, поведение и восприятие людей. Данная статья ставит перед собой задачу классификации и описания средств речевого воздействия (далее – РВ), используемых в языке СМИ, особенно в медиатекстах. Язык СМИ отражен в особых речевых произведениях — так называемых медиатекстах. Любой текст, в том числе и медиатекст, — «Объединенная смысловой зависимостью последовательность знаковых единиц, основными свойствами которых являются связность и цельность» [1, 27]. В тексте выделяются две основные функции речи: сообщение и воздействие. Связность и цельность, присущая медиатекстам, позволяет не только информировать массовую аудиторию, но и оказывать на нее воздействие, в том числе и речевое.

Материалы и методы

В процессе исследования применялись следующие методы: метод непосредственного наблюдения, контекстуально-интерпретационного анализа с последующей качественной интерпретацией полученных данных.

В материалах исследования использованы периодические издания последних лет. При изучении средств речевого воздействия в языке СМИ рассмотрены тексты, содержащие базовые методы речевого воздействия, связанные с композицией медиатекстов и оценкой описываемых и анализируемых событий и явлений, а также вспомогательные (лингвостилистические экспрессивные) методы.

Основная часть

Существуют конкретные средства речевого воздействия — методы и приемы. Однако, прежде чем перечислять их, остановимся на разграничении понятий «метод» и «прием». В Советском энциклопедическом словаре приводится следующая трактовка понятия «метод»: «Метод — способ достижения какой-либо цели, решения конкретной задачи; совокупность приемов или операций практического или теоретического освоения (познания) действительности» [2, 393]. Как видно из определения, понятие «метод» шире, чем понятие «прием». По-видимому, понятия «прием РВ» и «метод РВ» можно охарактеризовать следующим образом:

Метод РВ в СМИ – способ достижения речевого воздействия, решения задачи оказания речевого воздействия на массовую аудиторию; для достижения данной задачи метод РВ применяет входящие в него разнообразные приемы РВ.

Прием РВ в СМИ – частное, конкретное средство решения задачи оказания речевого воздействия на массовую аудиторию, входящее в один из методов РВ. Таким образом, каждый метод речевого воздействия может содержать множество связанных приемов.

Мы предлагаем следующую классификацию методов речевого воздействия):

I. Базовые методы РВ, связанные с композицией медиатекстов и оценкой описываемых и анализируемых событий и явлений:

1. Качественная интерпретация событий (как эксплицитная, так и имплицитная).
2. Аргументированный комментарий событий.
3. Трактовка ключевых понятий и оценка происходящих событий как проявления категории субъективной модальности.
4. Выдвижение, в том числе и графическое, отдельных фрагментов композиции текста для привлечения к ним большего внимания.
5. Выигрышное построение композиции текста с целью усиления РВ.

II. Вспомогательные (лингвостилистические экспрессивные) методы РВ:

1. Метод РВ на графико-фонетическом уровне языка.
2. Метод РВ на лексическом и морфолого-синтаксическом (грамматическом) уровнях языка.

Результаты и обсуждения

Остановимся подробнее на этих методах.

I. Базовые методы РВ

1. Интерпретация событий с высоким качеством сама по себе является ключевым методом РВ, поскольку она представляет собой «когнитивный процесс и одновременно результат в установлении смысла речевых и/или неречевых действий» [3, 15]. Многие авторы медиатекстов проявляют свою творческую индивидуальность, выражая свое отношение к событиям. Примером этого служит текст в «Российской газете» от 8 июня 2013 года под заголовком «Хороших террористов не бывает». Автор аргументирует свое недовольство политикой Запада и одновременно осуждает зверства чеченских террористов, создавая контраст и оказывая воздействие на аудиторию. Интересно, что многие авторы при интерпретации событий выражают свою точку зрения неявно, как отмечает М.Муратова [4].

2. Аргументированный комментарий представляет собой эффективный метод РВ. Несмотря на популярность неявного выражения точки зрения, явные аргументы широко используются. Г.Г. Хазагеров выделяет два типа аргументации: доводы к вещи и доводы к человеку. Ссылки на авторитеты часто встречаются в СМИ, иногда клишеобразные, но могут быть и конкретными, вызывая доверие аудитории. Идеологизированные слова и выражения также часто встречаются в медиатекстах, целью которых является воздействие на читателя. Авторы, комментируя или аргументируя, делают свою идеологию явной, использование различных языковых средств и приемов РВ направлено на убедительность и воздействие на аудиторию [5].

3. Трактовка ключевых понятий и оценка происходящих событий, рассматриваемые как метод РВ, тесно связаны с последним приемом РВ. Трактовка событий, ключевых понятий и людей, подвергая характеристике и представлению их в выгодном свете для автора, также может быть рассмотрена как проявление РВ. Примером этому служит то, как российские и западные СМИ описывают чеченских террористов: первые называют их «мятежниками», «бандитами», «террористами»; последние используют термины «борцы за свободу», «повстанцы» и т.д. Этот метод РВ основан на выражении субъективной модальности, где оценка включает как логическую квалификацию, так и эмоциональные реакции.

4. Выдвижение (в том числе графическое) отдельных фрагментов текста для привлечения большего внимания широко применяется в печатных СМИ. В соответствии с классификацией графических выделений, представленной Г.Г. Хазагеровым в книге «Политическая риторика», этот метод включает следующие приемы РВ [5]:

А. Формулирование и оформление заголовков медиатекстов, где именно заголовок первым делом привлекает внимание читателя, а РВ в тексте должно выражаться ярко в заголовке, стимулируя читателя прочитать всю статью. Обычно это сочетается с воздействием неречевым, выраженным в контрасте между размером, типом и цветом шрифта заголовка и основной части текста.

М. Муратова описывает следующие типы газетных заголовков, на основе которых используются связанные с заголовками приемы РВ [4]:

1. Информативно-концептуальные заголовки, устанавливающие прямую связь между заголовком и текстом: «Самые опасные. Ведущие террористические организации мира и их лидеры» (Независимая газета. 2013. 23 окт. № 198 (2508)). Затем подробно перечисляются террористические организации, представляющие опасность для мира.

2. Информационно-троповые заголовки, не только указывающие тему текста, но и включающие художественно-экспрессивные языковые приемы: «Буш массового поражения. Президент США обратился к своей нации или ко всему миру?» (Российская газета. 12.11.2013).

3. Конспективные заголовки, сжато передающие основное содержание текста в одном предложении: «Аль Каида вновь угрожает Америке. Спецслужбы США ловят подручных бен Ладена» (Независимая газета. 2013. 18 нояб. № 246 (2800)).

Б. Введение так называемого лида текста. Лид позволяет массовой аудитории получить информацию об авторе и может помочь раскрыть причины специфического видения мира: «Об авторе: Владислав Леонидович Иноземцев — доктор экономических наук, директор Центра исследований постиндустриального общества» (Предел американского могущества // Независимая газета. 2012. 10 сент. № 190 (2744)).

В. Использование врезок также позволяет не только информировать читателя, но и суммировать содержание основной части текста. Во врезках могут явно или косвенно указываться причины, побудившие данное СМИ опубликовать именно этот медиатекст. Графически врезки выделяются изменением шрифта, например, курсивом.

5. Воздействие на реципиента осуществляется методом РВ, основанным на особенностях композиции текста. Г.Г. Хазагеров выделяет части ораторской речи, также применимые к медиатекстам как приемы РВ: именование темы, повествование, описание, доказательство, опровержение, заключение-резюме [5].

Эксплицитное уточнение темы является характерной чертой медиатекста, где заголовок, лид и врезки вводят читателя в основную часть текста. Повествование и описание, как никакие другие элементы медиатекста, обращаются к чувствам и эмоциям аудитории, в то время как доказательства и опровержения обращаются к разуму. Заключение в медиатекстах, как и в любых текстах, занимает особое место, так как оно обычно выносит логические выводы или резюме, эффективные в качестве приемов РВ, подчеркивающих мысли, высказанные автором в основной части текста.

II. Вспомогательные методы РВ

Основные методы речевого воздействия, связанные с композицией текстов и оценкой описываемых событий и явлений, играют ключевую роль в манипулировании восприятием читателя. Однако также существуют дополнительные методы речевого воздействия, широко применяемые в медиатекстах. Эти методы базируются на использовании языковых и речевых экспрессивных средств, таких как художественные стилистические приемы (стилистические фигуры, тропы, слова и выражения из различных речевых стилей, жаргон и другие), а также знаков препинания. Множество таких приемов речевого воздействия широко применяется в средствах массовой информации.

Из-за обилия дополнительных приемов речевого воздействия укажем лишь на основные, которые чаще всего встречаются в анализируемых медиатекстах и используются на различных языковых уровнях – графико-фонетическом, морфолого-синтаксическом и лексическом.

1. Метод речевого воздействия на графико-фонетическом уровне языка. На графологическом уровне воздействие часто принимает форму невербального выражения (модификация шрифта и т.п.), однако также проявляется и метод речевого воздействия. Особое влияние оказывают кавычки, способствующие выражению подразумеваемой оценки. Кавычки широко используются также при цитировании, усиливая эффект воздействия.

Также на графическом уровне применяется парцелляция. В первом предложении статьи с заголовком «Геройский удар по бен Ладену» (Российская газета. 2011. 17 апр.), мы видим многоточие, выделяющее парцелляцию: «Почти одновременно с воздушной атакой на Ирак около тысячи американских солдат начали сухопутную операцию на юге... Афганистана». Многоточие усиливает эффект неожиданности, вызванный представленным фактом.

На графико-фонетическом уровне также проявляются фонетические приемы речевого воздействия, такие как аллитерация, ассонанс, каламбур, деформация идиомы.

2. Метод речевого воздействия на лексическом и морфолого-синтаксическом уровнях языка. В медиатекстах часто встречаются слова и выражения с положительными или отрицательными коннотациями, а также экспрессивная лексика с идеологическим подтекстом. Следовательно, в медиатекстах используются лингвостилистические средства выражения, усиливающие функции экспрессии и оценки.

Например, качественные СМИ часто используют разговорные, просторечные и жаргонные слова и выражения в целях воздействия. Подобные выражения воспринимаются как нечто неожиданное, контрастирующее с остальным текстом. Этот прием позволяет резко усилить речевое воздействие: «Американские спецназовцы, видимо, наступили на те же грабли» (Удары в пустоту // Независимая газета. 2012. 20 марта. № 53 (2607)).

Контрастно к тексту, в медиатекстах также могут использоваться научные и книжные термины: «Нет консенсуса и со Старым Светом» (Предел американского могущества // Независимая газета. 2012. 10 сент. № 190 (2744)). Слово «консенсус», вместо обычного «соглашение», носит ироническую окраску.

Лингвостилистические средства выражения суть те же приемы речевого воздействия, включая стилистические фигуры и тропы. Тропы – это «слова и выражения, используемые не в прямом, а в переносном смысле» [6]. Тропы включают в себя метафоры, метонимии, сравнения, аллюзии, эпитеты. Речевые тропы оказывают сильное воздействие благодаря своей неожиданности и творческой индивидуальности автора.

Примеры речевых тропов включают в себя метафору, например, в выражении «мазнуть Россию черной краской». Метонимия видна в фразе о «Европе, пытающейся привить манеры американскому коню с копытом». Аллюзия: «провозгласить *urbi et orbi*, что мы не твари дрожащие, а право имеем лущить грузинскую старушку Шеварднадзе» (Каждый играет в свою игру // Независимая газета. 2012. 7 окт. № 213 (2767)). Выделенные слова взяты автором данного медиатекста из произведения Ф.М.Достоевского «Преступление и наказание» для достижения сатирического эффекта.

Стилистические фигуры, в отличие от троп, включают в себя множество лексических и морфолого-синтаксических приемов, таких как полисиндетон, риторический вопрос, парцелляция и другие. Клише, хотя обычно информативные, благодаря трансформации приобретают эффект неожиданности, усиливая свое воздействие, как видно в примере заголовка «И дольше года длится день» (трансформировано из названия повести Ч.Айтматова «И дольше века длится день»).

Заключение

Эти методы и приемы речевого воздействия, хотя приведены в контексте медиатекстов о международном терроризме, широко применимы при освещении различных общественных тем. Исследование медиатекстов позволило предложить классификацию этих методов и приемов речевого воздействия. Материалы статьи могут оказать помощь при подготовке специалистов в области журналистики.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Зарецкая Е.Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. – М., 1998. – 299 с.
2. Советский энциклопедический словарь / Науч.-ред. совет: А.М. Прохоров (пред.) и др. – М., 1980. – 806 с.
3. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М., 1997. – 31 с.
4. Муратова М. Средства речевого воздействия в языке СМИ. <http://www.russ.ru/politics/20030127-apelsin-pr.html>. – Дата обращения: 20.09.2023.
5. Хазагеров Г.Г. Политическая риторика. – М., 2002. – 313 с.
6. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Деловая риторика: Учебное пособие для вузов. – Ростов н/Д, 2000. – 234 с.
7. Иссерс О.С. Речевое воздействие: учеб. пособие / О.С. Иссерс. – М., 2011. – 224 с.
8. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С.Г. Кара-Мурза. – М., 2001. – 526 с.
9. Копнина Г.А. Речевое манипулирование: учеб. пособие / Г.А. Копнина. – М., 2008. – 176 с.
10. Речевое воздействие в сфере массовой коммуникации / отв. ред. Ф.М. Березин, Е.Ф. Тарасов. – М., 1990. – С. 41–52.

REFERENCES:

1. Zareskaia E.N. Ritorika: Teoria i praktika rechevoi komunikasii. – M., 1998. – 299 s.
2. Sovetski ensiklopedicheski slovär / Nauch.-red. sovet: A.M. Prohorov (pred.) i dr. – M., 1980. – 806 s.
3. Kratki slovär kognitivnyh terminov / Pod obşei red. E.S. Kubräkovoï. – M., 1997. – 31 s.
4. Muratova M. Sredstva rechevogo vozdeistvia v iazyke SMĭ. <http://www.russ.ru/politics/20030127-apelsin-pr.html>. – Data obraşenia: 20.09.2023.
5. Hazagerov G.G. Politicheskaiia ritorika. – M., 2002. – 313 s.
6. Vvedenskaia L.A., Pavlova L.G. Delovaia ritorika: Uchebnoe posobie dlä vuzov. – Rostov n/D, 2000. – 234 s.
7. İssers O.S. Rechevoe vozdeistvie: ucheb. posobie / O.S. İssers. – M., 2011. – 224 s.
8. Kara-Murza S.G. Manipuläsia soznaniem / S.G. Kara-Murza. – M., 2001. – 526 s.
9. Kopnina G.A. Rechevoe manipulirovanie: ucheb. posobie / G.A. Kopnina. – M., 2008. – 176 s.
10. Rechevoe vozdeistvie v sfere masovoi komunikasii / otv. red. F.M. Berezin, E.F. Tarasov. – M., 1990. – S. 41–52.

БАҚ ТІЛІНДЕГІ СӨЙЛЕП ӘСЕР ЕТУ ҚҰРАЛДАРЫ

Рысдаулетова Б.Т.

Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған
e-mail: rysdauletova@mail.ru

Мақалада лингвистиканың өзекті бағыты – бұқаралық ақпарат құралдарының тілін зерттеуге арналған медиалингвистика қарастырылады. Автор сөйлеудің негізгі функциялары мен әсер ету әдістерін айқындай отырып, медиамәтіндердегі сөйлеу құралдарын жіктейді және сипаттайды. Негізгі назар оқиғаларды түсіндіру, дәлелді түсініктеме беру, негізгі ұғымдарды түсіндіру және мәтін үзінділерін ұсыну сынды негізгі әдістерге аударылған. Сонымен қатар, тілдің графика-фонетикалық, морфологиялық-синтаксистік және лексикалық деңгейлеріне әсер етудің лингвостилистикалық әдістері қарастырылады. Практикалық тұрғыдан алғанда, бұл мақала медиамәтіндердегі тілдік әсер ету құралдарын теориялық түсінуді ғана емес, сонымен қатар медиамәтіндерді талдау мен құрауда қолдануға болатын нақты әдіс-тәсілдерді ұсынады. Бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамдық пікірге және қабылдауды қалыптастыруға әсер ететінін ескере отырып, мұндай талдаудың маңыздылығын атап өтеді. Әдіс-тәсілдердің жіктелуі осы саладағы білімді жүйелеуді жеңілдетеді, бұл лингвистерге, журналистерге және медиамәтінмен жұмыс істейтіндер үшін қажет.

Кілт сөздер: *медиамәтін, медиалингвистика, БАҚ тілі, тілдік әсер ету әдістері.*

MEANS OF SPEECH INFLUENCE IN THE LANGUAGE OF MASS MEDIA

B.T. Rysdauletova

Zhetysu University of the name of Ilyas Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: rysdauletova@mail.ru

The article examines the current field of linguistics – media linguistics, dedicated to the study of the language of mass media. The author classifies and describes the means of speech influence in media texts, highlighting the main functions of speech and methods of influence. The main focus is on basic methods such as interpreting events, reasoned commentary, interpreting key concepts, and putting forward text fragments. Additionally, linguistic and stylistic methods of influence on the graphic-phonetic, morphological-syntactic and lexical levels of the language are considered. In practical terms, this article offers not only a theoretical understanding of the means of speech influence in media texts, but also specific methods and techniques that can be used in the analysis and creation of media texts. The importance of such an analysis is emphasized due to the influence of the media on public opinion and the formation of perception. The classification of methods and techniques facilitates the systematization of knowledge in this field, which is useful for linguists, journalists and anyone who works with media text.

Keywords: *media text, media linguistics, media language, methods of speech influence.*

NAVIGATING THE DIGITAL LANDSCAPE: CONCEPTUAL-METHODOLOGICAL FRAMEWORKS FOR CULTIVATING PROFESSIONALLY-BASED COMPETENCE IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS

Sadykova A.K. , Talapova A.K.

*Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World languages,
Kazakhstan, Almaty
e-mail: assel.kai2000@mail.ru*

This paper proposes the development of a methodological model aimed at shaping the "professionally-based competence" of future foreign language teachers by means of Internet resources. Drawing inspiration from communicative, personality-centered, organizational-technological principles, and competency-based, professionally-oriented, and activity-based approaches, as well as the concepts of informatization and globalization in foreign language education, our model seeks to provide a comprehensive guide for language educators. Embracing the intercultural competence, and technology integration models, this framework emphasizes innovative strategies and technologies such as project-based learning, technology-enhanced learning, and collaborative activities. The study underscores the importance of blended learning environments, necessitating adaptability to virtual classrooms. Additionally, the framework advocates for continuous professional development, ethical technology use, and the formation of professional learning communities. Through these multifaceted approaches, future language teachers will be equipped with the necessary knowledge and professionally-based skills to navigate the digital landscape effectively, delivering culturally sensitive and impactful language education.

Keywords: *professional development, technology-enhanced learning, professional learning communities, communicative principle, personality-centered principle, organizational-technological principle, competency-based approach, professionally-oriented approach, activity-based approach, informatization in foreign language education.*

Introduction

With the world becoming more interconnected and technology advancing at a rapid pace, foreign language education is leading the way in revolutionary transformation. Future foreign language teachers' competences must change as a result of the enormous opportunities and challenges brought about by the digital ecosystem. This work aims to investigate and suggest conceptual-methodological model designed to foster these educators' "professionally-based competence" by thoughtfully integrating Internet resources.

The fundamental goal of this work is to create a comprehensive model that equips future foreign language teachers with the professional skills and knowledge required to handle the complexities of the digital age. By combining theoretical foundations with practical applications, the goal is to bridge the gap between traditional and innovative techniques, ensuring the effective use of language education under contemporary conditions.

The significance of this study dwells in its response to the shifting requirements of teaching foreign languages in a digitally driven environment. As the world becomes more interconnected, language educators must be able to not only teach language professional skills but also traverse the complexity of many cultures and effortlessly integrate technological resources into their teaching methods.

The theoretical significance is informed by communicative, personality-centered, organizational-technological principles, as well as competency-based, professionally-oriented, and activity-based approaches. This synthesis offers the foundation for an accurate approach that meets the dynamic needs of language educators in a rapidly changing digital environment.

The integration of Internet resources in foreign language professional education is not without challenges. The relevance of this study lies in its exploration of these challenges and the proposal of solutions to ensure that future language teachers are adequately prepared to overcome obstacles, fostering an enriched learning experience for students.

Through the development of a conceptual-methodological model, this research aims to form the "professionally-based competence" of future foreign language teachers. The hypothesis posits that by embracing innovative strategies, incorporating intercultural competence models, and advocating for continuous professional development, future language teachers can not only adapt to the digital age but thrive in delivering culturally sensitive and impactful language education.

Materials and methods

As language education undergoes a profound transformation, it is imperative to devise a systematic approach that not only integrates traditional methods but also embraces the opportunities and challenges posed by digital tools. This introduction sets the stage for an in-depth examination of the multifaceted framework that combines communicative, personality-centered, organizational-technological principles; competency-based, professionally-oriented, and activity-based approaches.

This study used a combination of both quantitative and qualitative methods to achieve a thorough investigation of the materials and data. The qualitative part entailed a thorough evaluation of several resources, including academic literature, educational theories, and existing frameworks pertaining to language instruction, digital resources, and teachers' professional competence. This qualitative investigation served as the basis for creating the conceptual-methodological model provided in this study.

Quantitative data was collected via surveys and tests presented to a sample of future foreign language teachers in training. The questionnaires assessed their familiarity with digital resources, perceived levels of competence, and preferences for particular methodological methods. In addition, a series of activities were created to develop and evaluate their actual application of the suggested model.

Main part

In this article, we delve into the core principles of our methodological model, emphasizing its adaptability to diverse learning environments and the ever-changing landscape of language education. By elucidating the role of specific approaches, principles and technological integration, we strive to provide a nuanced understanding of the components that constitute the foundation of our framework. Moreover, the incorporation of competency-based, activity-based and professionally-oriented approaches reflects our commitment to preparing future language teachers not only as language instructors but as dynamic and reflective professionals poised to meet the demands of the 21st-century educational landscape.

The term "model" can have various meanings depending on the context, and the term "methodological model" specifically refers to a systematic framework or set of principles used to guide a particular research or study [1, p. 61].

In a broad sense, a "model" refers to a representation or simulation of a system, process, or concept. It can be a physical, conceptual, or mathematical representation designed to help understand, analyze, or predict real-world phenomena. In education, a "model" often refers to an exemplar or representation used to demonstrate a concept, process, or behavior. For instance, a teacher might use a mathematical model to illustrate a complex problem-solving technique or a historical event to model critical thinking [2, p. 42].

A "methodological model" specifically pertains to a structured and systematic framework or set of procedures employed in research, inquiry, or academic study. It outlines the methods, techniques, and approaches used to conduct research, gather data, and draw conclusions [3, p. 61]. In education, a "methodological model" specifically pertains to a structured framework guiding the methods and procedures used in research, curriculum development, or teaching strategies. It provides educators with a systematic approach to designing instructional methods and evaluating their effectiveness.

In academic and research contexts, a “methodological model” guides researchers in selecting appropriate research methods, data collection techniques, and data analysis procedures. It ensures that the study is conducted in a rigorous and systematic manner, promoting reliability and validity. Within curriculum development, a methodological model outlines the systematic process for designing, implementing, and evaluating educational programs. It involves defining learning objectives, selecting instructional methods, and assessing outcomes to enhance the overall educational experience.

When applied to teaching and learning, a “methodological model” guides educators in selecting appropriate pedagogical approaches, assessment methods, and classroom management techniques. This ensures a systematic and effective delivery of content while considering diverse learning styles.

“Methodological models” in education often encapsulate best practices and evidence-based approaches. Educators use these models to enhance the quality of instruction, improve student learning outcomes, and contribute to the ongoing improvement of educational systems.

S.S. Kunanbayeva describes the key commonly accepted qualities of “modeling” as a method of scientific cognition [4, p. 75]:

1. Modeling is a theoretical tool for understanding complicated objects and phenomena.
2. Modeling involves reflecting or substituting real objects, processes, and phenomena with symbolic analogs.
3. Analogs capture the interrelated systemic qualities of the actual thing.
4. Modeling produces a model that extracts new information about an object based on set aims.
5. The model is structured as a series of modules, each representing a crucial part of its operation.

As we navigate through the intricacies of informatization and globalization in education, we unravel the transformative impact of technology on language education. Our exploration extends beyond mere technological integration, emphasizing the ethical use of technology and the importance of continuous professional development.

The methodological model of the formation of the “professionally-based competence” of foreign language teachers by means of Internet resources consists of many fundamental components:

- Prerequisites emphasize the importance of forming the “professionally-based competence” of foreign language teachers;
- The educational environment shapes *the target block*, which determines the selection of techniques, principles, content, forms, and means resulting from the chosen approach, all of which contribute to meeting the educational process goals;
- *The subject-content block* includes features specific to the content and subject matter taught, particularly in the field of foreign language training;
- *The conceptual-methodological block* combines methodological approaches and didactic principles that are critical for forming foreign language teachers' professionally-based competence.
- *The procedural-technological block* includes the educational process's content, forms, tools, and procedures for effectively forming the “professionally-based competence” in measuring the outcomes of foreign language teaching.
- *The evaluation-resulting block* focuses on the development of the “professionally-based competence” of future foreign language teachers, including criteria, indicators, and levels of the competence formation [5, p. 220].

Here are the main parts of our conceptual-methodological model for the formation of the “professionally-based competence” of future foreign language teachers:

Communicative Principle

The first part of our methodological model revolves around the communicative principle. In a world increasingly characterized by diverse communication channels, language educators must equip students with the ability to effectively express themselves in real-life situations. We delve into the communicative principle, advocating for interactive and authentic language use. By fostering an environment where students engage meaningfully with the language, educators contribute to the development of proficient communicators who can navigate linguistic nuances and cultural contexts with ease.

Personality-centered principle

Building upon the communicative principle, our model places a distinct emphasis on personality-centered principle. Recognizing the uniqueness of each learner, we explore strategies that tailor language instruction to individual needs and preferences. In doing so, future language teachers can create inclusive and personalized learning environments that cater to diverse learning styles and cultural backgrounds. The integration of personality-centered approaches ensures that language education is not a one-size-fits-all model but a dynamic, adaptive process that fosters student engagement and promotes a sense of ownership over the learning journey.

Organizational-technological principle

The principle of our model involves organizational-technological principle. Acknowledging the ubiquity of technology in modern education, we advocate for the strategic use of digital tools, in our case various Internet resources to enhance organizational aspects of language teaching. From lesson planning to assessment, technology offers efficiencies that enable educators to focus more on personalized interactions with students. Our exploration extends beyond mere tool integration, emphasizing the need for language teachers to be adept in leveraging technology for organizational efficiency while maintaining a student-centric principle.

The foundation of our methodological system lies in the unwavering commitment to nurturing language educators equipped with a comprehensive skill set. At the heart of this commitment is the integration of competency-based, professionally-oriented and activity-based approaches.

Competency-based approach

The competency-based approach, as stressed by E.F. Zeer, is evident in the writings of famous Russian psychologists such as V.V. Davydov, P.Ya. Galperin, V.D. Shadrikov, P.M. Erdniev, I.S. Yakimanskaya, and others. E.F. Zeer, who attributes the competency-based approach to the fundamental semantic concepts of educational modernization, defines its essence as a primary focus on educational goals - vectors that include learning ability, self-determination, self-actualization, socialization, and individual development [6, p. 348].

The competency-based approach assumes that the educational process is appropriately organized in the conditions of transition from a post-industrial to an information society, and that such pedagogical technologies are used, with an emphasis on methods that stimulate learning through action, experience exchange, creative problem solving, and so on. Thus, the competency-based approach reinforces the practical emphasis of education, the subject-professional element [7, p. 359].

Within the competency-based approach, future language teachers undergo a transformative journey that goes beyond rote memorization of linguistic principles. Instead, the emphasis is on the acquisition and application of competences that extend into foreign language education, curriculum development, and effective classroom management. This approach recognizes the dynamic nature of language education, encouraging educators to evolve alongside emerging educational paradigms.

Professionally-based approach

Professionally-oriented approach elevates language teaching beyond the confines of a mere instructional role. Language educators, guided by this perspective, are envisioned as dynamic professionals who engage in ongoing professional development, contribute to the scholarly discourse of language education, and actively seek innovative ways to enhance the learning experience. The fusion of competency-based and professionally-oriented approaches positions future language teachers as integral contributors to the broader educational landscape.

Activity-based approach

Moreover, our model incorporates the activity-based approach as an integral component within the competency-based and professionally-oriented approaches. This approach underscores the importance of incorporating interactive and engaging activities into language instruction. Activities are designed not only to reinforce linguistic concepts but also to develop critical thinking, problem-solving, and communication skills in students [8, p. 40]. By seamlessly integrating activities into the language learning process, future language teachers cultivate a dynamic and participatory classroom environment that resonates with diverse learning styles.

In response to the digital age, our framework incorporates the concepts of informatization and globalization in education. The transformative impact of technology on language education, emphasizing not only its role as a facilitator of learning but also the ethical considerations surrounding its use. From virtual classrooms to online collaboration tools, language educators must navigate the evolving landscape while ensuring responsible and inclusive practices. Additionally, we delve into the globalized nature of education, highlighting the importance of preparing students to thrive in a world where cultural awareness and intercultural competence are paramount. As language educators embrace technology, it is imperative to emphasize ethical considerations in its use. The ethical use of technology in language education, promoting digital citizenship, data privacy, and responsible online behavior. Simultaneously, the framework places a strong emphasis on continuous professional development, recognizing that the field of language education is dynamic and requires educators to stay abreast of emerging trends. By fostering a commitment to lifelong learning, language teachers can adapt their practices to meet the evolving needs of students and the educational landscape.

Through a comprehensive exploration of communicative, personality-centered, organizational-technological principles, competency-based, professionally-oriented and activity-based approaches, our model weaves together a tapestry of methodologies that resonates with the demands of the digital age.

Incorporating professionalism into various facets of specialist development reveals three integral dimensions of professional competence. Specialized competence encompasses proficiency in professional activities, requiring the practical application of specialized knowledge. Socio-professional competence involves mastering the methods of professional communication, collaborative work, and building partnerships within the professional community. Meanwhile, individual professional competence is characterized by methods of self-expression and personal development [9, p. 83].

D. M. Dzhusubaliyeva emphasizes the direct impact of modern Internet technologies on cognitive processes, which promote better thinking, memory augmentation, and the development of creative and critical thinking. This underlines the need of understanding fundamental concepts such as "information space" and "information and educational environment." These phrases encompass the present didactic principles and requirements for teaching in the information and educational milieu, shedding light on the general direction and characteristics of today's educational processes [10, p. 342].

Results and discussion

As we traverse the contours of those approaches and principles, we emphasize the critical role of meaningful communication, use of Internet resources and understanding cultural nuances in foreign language learning, fostering an environment where students not only acquire necessary abilities but also professionally-based skills.

Our investigation into the creation of a methodological model centered on specific approaches and principles has yielded promising results to the formation of the "professionally-based competence" of future foreign language teachers. Teachers are able to expose to innovative methodology demonstrated enhanced language proficiency and a greater ability to foster interactive learning environments. The discussion emphasizes the importance of integrating certain principles and approaches in teacher training programs, highlighting its impact on student engagement and language acquisition by means of Internet resources. By tailoring teaching strategies to individual and technology-enhanced learning styles and preferences, educators exhibited increased adaptability and rapport with diverse student populations. Our research underscores the significance of our methodological model in shaping the "professionally-based competence" of future foreign language teachers. The integration of Internet resources in lesson planning, classroom management, and assessment processes has streamlined teaching practices. The discussion delves into the specific technologies employed, addressing both the opportunities and challenges associated with their implementation. Moreover, the incorporation of the competency-based, professionally-oriented and

activity-based approaches in our methodological model has led to a comprehensive skill set among language educators. Results indicate a strong correlation between targeted competency development, professionally-based skills and effective language instruction. The discussion explores the alignment of this training with the demands of the profession, emphasizing the need for a dynamic and adaptable skill set. Our study lays the foundation for a robust methodological model for the formation of the "professionally-based competence" of future foreign language teachers by means of Internet resources. The integration of communicative, personality-centered, organizational-technological principles, competency-based, activity-based and professionally-oriented approaches, along with the concepts of informatization and globalization, offers a comprehensive model for preparing educators to meet the evolving demands of language education in the 21st century.

Conclusion

In conclusion, as we navigate the digital landscape, our framework provides a roadmap for cultivating the "professionally-based competence" of future foreign language teachers, empowering them to not only meet but exceed the demands of a globalized and digitized educational future. Through the conscientious application of this methodology, language educators become architects of transformative educational experiences, forming the professionally-based competence.

In this exploration of the creation of a methodological model for the formation of the "professionally-based competence" of future foreign language teachers by means of Internet resources, our work has uncovered a multifaceted framework rooted in communicative, personality-centered, organizational-technological principles, competency-based, activity-based and professionally-oriented approaches. Our findings underscore the transformative potential of this methodological model, revealing its positive impact on teacher development, student engagement, and the overall landscape of foreign language education. The integration of specific principles and approaches has enhanced language proficiency, interactive learning environments and professionally-based skills.

This study contributes a comprehensive blueprint for the cultivation of the "professionally-based competence" of future foreign language teachers by means of Internet resources. As we navigate the evolving landscape of foreign language professional education, our methodological model stands as a beacon, guiding educators towards a transformative and globally-aware approach to language instruction. By embracing the principles of communicative, personality-centered, organizational-technological, competency-based, and professionally-oriented approaches, along with the concepts of informatization and globalization, we pave the way for a future where language educators are not only proficient instructors but also dynamic leaders in the ever-changing world of education.

REFERENCES:

1. Azimov E.G., Şukin A.N. Novyi slovär metodicheskikh terminov i ponäti (teoria i praktika obuchenia inostrannym iazykam). – M.: İzd. İKAR, -2009. – 61 c.
2. Zimnäia, İ. A. Formirovanie i osenka sformirovannosti sosiälnykh kompetentnosti u studentov vuzov pri osvoenii novogo pokolenia OOP VPO: obrazovatelnyi modül. Dlä programy povyšenia kvalifikasii prepodavatelei vuzov v oblasti proektirovania OOP, realizuiusih FGOS VPO. — M.: İssledovatel'ski sentr problem kachestva podgotovki specialistov,- 2010. -42 s.
3. Braun, D.R. Model rešenja problem dlä razvitia informacionnoi gramotnosti: kompleksnyi podhod. Biblioteka v škole- 2014.- No22 - 6- 11 c.
4. Kunanbayeva S.S. Kompetentnostnoe modelirovanie profesionälno go inoiazychnogo obrazovania. - Almaty: Dom pečati Edelveis, 2014. - s. 93.
5. Miller A. L. Formirovanie İKT-kompetentnosti uchitelei sredstvami elektronnykh obrazovatelnykh resursov v usloviah dopolnitelnogo profesionälno go obrazovania: dis. ... kand. ped. nauk. S.-Peterburg: RGB, 2015. 220 s.
6. Zeer, E.F. Ponätino-terminologicheskoe obespechenie kompetentnostnogo podhoda v profesionälno m obrazovanii/ E.F. Zeer // Ponätinyi aparat pedagogiki i obrazovania: sb. nauch. tr. Vyp. 5 / Otv. red. Tkachenko E.V., Galaguzova M.A. – M.: VLADOS, 2007. –592 s.

7. Matveyeva, T.A. Ponätinyi aparat kompetentnostnogo podhoda v profesionälno obrazovanii// Ponätinyi aparat pedagogiki i obrazovania: sb. nauch. tr. Vyp. 5./otv. red. E.V. Tkachenko, M.A. Galaguzova.– M.: VLADOS, 2007. – 592 s.

8. Orazbayeva K.O. Strukturnaia model formirovania profesionälnoi kompetentnosti buduësh pedagogov v usloviah globalizatsii // Science and world International scientific journal. – Australia, 2016.- №1(29).- p. 80-84.

9. Kessler, G. Professionalizing your use of technology in English language teaching. In C. Coombe, N.J. Anderson, and L. Stephenson (Eds.), Professionalizing Your English Language Teaching. Springer, 2020.- p. 80-85

10. Dzhusubaliyeva D.M., Mambetkaziev A.E., Erkinai E., Formirovanie sifrovoi kompetentnosti-neobhodimoe uslovie v podgotovke buduësh uchitelei, Materialy mejdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferensii «Modernizatsia sistemy obrazovania: tendensii, problemy i perspektivy», posväshennoi 70-letiu d.p.n., profesora Uzakbaevoi S.A., 18 oktäbrä 2019 g., g.Almaty, KazUMOiMÄ im.Abylai hana, s.342-346.

САНДЫҚ ЛАНДШАФТТАҒЫ НАВИГАЦИЯ: БОЛАШАҚ ШЕТЕЛ ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ-НЕГІЗДЕЛГЕН ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДЫҚ-ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Садықова А.К., Талапова А.К.

*Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Қазақстан, Алматы
e-mail: assel.kai2000@mail.ru*

Бұл мақалада Интернет-ресурстарды пайдалана отырып, болашақ шетел тілі мұғалімдерінің «кәсіби-негізделген құзыреттілігін» дамытуға бағытталған әдістемелік үлгіні әзірлеу ұсынылады. Коммуникативтік, тұлғалық-бағдарланған, ұйымдастырушылық-технологиялық қағидаттардан, құзыреттілікке негізделген, кәсіби-бағдарланған және белсенділікке негізделген тәсілдерден, сондай-ақ шеттілдік білім берудегі ақпараттандыру және жаһандану тұжырымдамаларынан шабыт ала отырып, біздің модель тіл оқытушыларына кешенді басшылық беруге ұмтылады. Мәдениетаралық құзіреттілік пен технологияны біріктіру үлгілерін қамтитын құрылым жобаға негізделген оқыту, технологияны жақсартатын оқыту және бірлескен әрекеттер сияқты инновациялық стратегиялар мен технологияларға баса назар аударады. Зерттеу виртуалды сыныптарға бейімделуді талап ететін аралас оқыту орталарының маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, құрылым үздіксіз кәсіби дамуды, технологияларды этикалық пайдалануды және кәсіби білім беру қауымдастықтарын қалыптастыруды жақтайды. Осы көп қырлы тәсілдер арқылы болашақ тіл мұғалімдері мәдени-сезімтал және тиімді тіл білімін бере отырып, сандық ландшафтты тиімді шарлау үшін қажетті білім мен кәсіби дағдылармен жабдықталады.

Кілт сөздер: *кәсіби даму, технологиялық оқыту, кәсіби оқыту қоғамдастықтары, коммуникативтік принцип, тұлғаға бағдарланған принцип, ұйымдастырушылық-технологиялық принцип, құзыреттілікке негізделген тәсіл, кәсіби-бағдарланған тәсіл, белсенділік тәсілі, шеттілдік білім берудегі ақпараттандыру.*

НАВИГАЦИЯ В ЦИФРОВОМ ЛАНДШАФТЕ: КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Садыкова А.К., Талапова А.К.

*Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Казахстан, Алматы
e-mail: assel.kai2000@mail.ru*

В данной статье предлагается разработка методической модели, направленной на формирование «профессионально-базируемой компетенции» будущих учителей иностранного языка средствами Интернет-ресурсов. Черпая вдохновение из коммуникативных, личностно-ориентированных, организационно-технологических принципов, компетентностно-ориентированных, профессионально-ориентированных и деятельностных подходов, а также концепций информатизации и глобализации в иноязычной образовании, наша модель стремится предоставить комплексное руководство для преподавателей языка. Охватывая межкультурную компетенцию и модели интеграции технологий, эта структура делает упор на инновационные стратегии и технологии, такие как обучение на основе проектов, обучение с использованием технологий и совместную деятельность. Исследование подчеркивает важность смешанной среды обучения, требующей адаптации к виртуальным классам. Кроме того, структура выступает за постоянное профессиональное развитие, этическое использование технологий и формирование профессиональных обучающихся сообществ. Благодаря этим многогранным подходам будущие преподаватели языка будут оснащены необходимыми знаниями и профессиональными навыками, чтобы эффективно ориентироваться в цифровом пространстве, обеспечивая культурно чувствительное и эффективное языковое образование.

Ключевые слова: *профессиональное развитие, технологическое обучение, профессиональные учебные сообщества, коммуникативный принцип, личностноцентрированный принцип, организационно-технологический принцип, компетентностный подход, профессионально-ориентированный подход, деятельностный подход, информатизация в иноязычном образовании.*

VI-VII ҒАСЫРЛАРДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АРЕНА МЕН ОРТАЛЫҚ АЗИЯДА ТҮРКІЛЕРДІҢ АЛАТЫН ОРНЫ

Садыкова А.К. , Балаби А.

М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Қазақстан, Тараз
e-mail: asemakaznri@mail.ru, almaz.balabi0102@mail.ru

Мақалада VI-VII ғасырлардағы халықаралық аренада түркілердің орны және негізгі халықаралық қатынастары туралы қарастырылған. Орталық Азияда түркілердің алатын орнына баға беріліп талдау жұмысы жүргізілген. VI-VII ғасырларда билік еткен қағандардың халықаралық қатынастардағы рөлі анықталып, оларға баға берілген.

Сонымен қатар, Қытай, эфталиттермен түркілердің саяси-экономикалық жағдайы анықталып, олардың қарым-қатынасы сараланды. Орталық Азия мен Шығыс Түркістанның түріктену үрдісі, түркеш, қарлұқ-қарахан дәуіріндегі аса қарқынды мемлекеттік, елдік, мәдени өркеніетке жол ашылғандығы қарастырылды.

Кілт сөздер: *түрік, Орталық Азия, эфталит, Қытай, империя.*

Кіріспе

«Түрік» сөзі ең алғаш рет қытай және соғды жазбаларында, атап айтқанда, Монғолиядан табылған Бұғыты жазбаларында (582-583 жж.) кездеседі [1, с. 85]. Бұдан кейін көп ұзамай-ақ бұл термин византиялықтардың, арабтар мен сириялықтардың жазбаларына, сондай-ақ санскритке, әр түрлі иран тілдеріндегі және тибет тілдеріндегі жазбаларға түседі [2, 28 б].

Өзінің ата-бабаларының державасы және алғашқы қағанның жаулауы туралы мәлімдейтін VIII ғ. түркі тарихнамашысы былай деп жазған: «Алдында (яғни, шығыста) Қадырқан тобырына шейін, артта (яғни, батыста) Темір есікке шейін өзінің халқын шоғырландырған» [2, 88 б.]. Қадырқандық тобыр – бұл Үлкен Хинган тауы, ал Темір есік – Байсун-тау тауындағы Бузгал өткелі, Самарқандтан Балхқа баратын жол бойында, Шахрисяздан оңтүстікке 90 км орналасқан. Өзіндік территориялық экспансиясында Түркі қағанаты Маньчжуриядан Кимерийлік Боспорға (Керчен бұғазы) дейін, Енисей бастауынан Амудария бастауына дейін созылып жатты. Осылайша, түркі қағаны алғашқы Евразия империясын құрушылар болды, саяси және мәдени мұрасы Орта Азия және Оңтүстік-Шығыс Еуропа тарихына маңызды әсер еткен.

Материалдар мен әдістер

Мақалада VI-VII ғасырлардағы халықаралық арена мен Орталық Азияда түркілердің алатын орнын тарихи салыстырмалы әдіс арқылы анықтап, деректердің шынайы объективтілік дәрежесін тексеріп зерттеу жұмысына талдау жасалынды.

Қарастырылған материалдар журналдардан, қосымша деректермен сараланып, жұмыс барысында айқындалды.

Негізгі бөлім

Белгілі түркітанушы Қайыржановтың талдауы бойынша «түрік» терминінің үш түрлі мағынасы бар. VI-VIII ғғ. үшін бұл Ұлы Даланың орасан зор бірлестігін (елін) басқарған кішкентай ғана этнос, ол VIII ғ. ортасында тарих сахнасынан кетті. Ал IX-XII ғғ. үшін түріктер – солтүстіктің жауынгер халықтары, соның ішінде мадиярлар, росстар мен славяндар да бар. Терминнің бұл мәдени-тарихи мәнінің оның шығу тегіне еш қатысы жоқ. Бұған дәлел қазіргі шығыстанушылар үшін «түрік» термині – шыққан тегі әр түрлі халықтар сөйлейтін тілдік топ қана болып табылады. Бұл «түрік» терминінің үшінші мағынасы [3, 121].

VI ғ. ортасында Орталық Азияда осы аймақ халықтарының тарихында маңызды роль атқарған, кемеліне жеткен дәуіріндегі Рим империясымен салыстыруға болатын мемлекеттік құрылым – Түрік қағандығы (551-744 жж.) қалыптасады [4, 93].

Күш-қуатының ең шарықтау кезіне жеткен кезде Түрік империясы Кореядан Қара теңіз жағалауларына дейін созылып жатқан орасан кеңістікті өзіне қаратты. Қытай түріктерге іс-жүзінде вассалдыққа түсіп, оларға жыл сайын орасан зор контрибуция төлеп тұрды. Деректерге сенетін болсақ, сол кездегі Солтүстік Қытайдың қос империясы да (Ци мен Чжоу) түркілерге алым төлеп тұрған. Түрік қағаны – Тоба ханның мына бір сөздері бізге дейін жеткен екен: «Оңтүстіктегі қос ұл (Чжоу мен Ци) бізге бағынышты болса болғаны, сонда аштық пен кедейліктен қауіп жоқ» [5, 89].

Батыс Түрік қағандығының даму дәрежесі жөнінде бізге, VII ғасырдың басында осы қағандықта болған будда монахы Сюань Цзан мәлімет береді. Қағанды аң аулап жүрген жерінде кездестірген саяхатшы аңшылар киімдерінің сәнділігіне таң-тамаша қалады. «Қаған жасыл жібек желбегей киген. Оның қасына ерген екі жүзден астам тарханы бар, олар қамқа желбегейлер киген, шаштарын бұрымдап өрген. Басқа сарбаздары аң терісінен тігілген ішік киген, бөріктері жұмсақ матадан тігілген, қолдарына ай балта, садақ, ту ұстаған. Аттары өңшең сәйгүлік. Түйе, ат мінген адамдардың көптігінен көз сүрінеді», - дейді саяхатшы [6, 63]. Одан әрі қағанның киіз үйі туралы айтқанда, «оның алтынмен сәнделгені соншалық, тіпті, көз қаратпайды», дейді ол. Көптеген елдерде болған және көпті көрген Сюань Цзанның өзін қаған ордасындағы сән-салтанат пен байлық, буддизмге қызығушылық танытылуы, қытай және басқа да тілдерді білуі таң тамаша қалдырған. Бұл керемет сән-салтанат түрік қағандарының сол дәуірдегі халықаралық аренадағы күш-қуатының сыртқы көрінісі еді [6, 116].

Қытай императорларының көреген саясатының нәтижесінде түрік қағандарымен кездесу кезінде келіссөздердің сәтті жүргізілуі үшін императорлар түркілердің жандарына жақын болған аң аулауды ұйымдастырып, аң аулау кезінде маңызды мәселелер шешкен. Көшпелілер қытайлықтардың аң аулау кезінде жүргізетінін болжап, өздерімен бірге, асыл тұқымды арғымақтар мен бүркіттерді және аң аулауға әбден машықтанған жігіттерді де ала баратын. Сөйтіп, аңға шығу және арғымақтарды сыйлау дәстүрі Қытай мен Орталық Азия халықтарының саяси-мәдени байланыстарының негізін қалады [7, 144 б.].

Түрік тайпаларының территориялық иеліктерінің орталығы Шу өзенінің алқабы болған, бұл жерлерде жазба деректердегі мәліметтер бойынша Батыс Түрік қағанатының саяси орталықтары: Суяб, Баласағұн, Мерке қалалары орналасқан. Өзіндік саяси және экономикалық мегаполистері бар әрбір орталық қағанаттың өркендеп дамуының барлық кезеңінде қызмет етті [8, 154 б.]

Қағанаттың батыс территориясының билеушісі Бумын-қағанның інісі Истеми (византиялық тарихи шығармасында Сильзибул немесе Дизавул және араб тарихи шығармасында Синджибу) болған; ол Ашин түркілік династиясының батыс тармағы үшін дәстүр болған яғбу-қаған титулын иеленген. Яғбу (явуга) әскери титул эфталиттерде сақталынған түркілердің кушандық саяси дәстүрінен алып пайдаланылған. 575 ж. қайтыс болған Истеми кезінде түркілер батыста өзіндік әскери қуаты шегіне жетті.

555 ж. батысқа қарай бет алған түркі тайпалары Жетісу мен Сырдария мен Арал маңына дейінгі Қазақстанның барлық далалы зонасын иемденді. Мүмкін сол кездің өзінде-ақ түркілік яғбу-қағанның сюзерендік жоғарғы өкімет билігі Хорезмге таралған. Түркілердің батысқа қарай қозғалысы жай ғана жаулау емес, орталықазиялық түркі тілді тайпалардың ірі миграциясы және Орта Азияның солтүстік және шығыс таулы-далалы аудандарға, ең алдымен қазақ даласына қоныстану болған. Тілдері бойынша түркілермен туыс жергілікті көшпелі тайпалар не түркілермен құрылған әскери-административті жүйесіне қосылған, не болмаса аварлармен бірге Оңтүстік-Шығыс Еуропа даласына қашқан, солардың этникалық атын қабылдап, аварлардың әскери потенциалын күшейткен. Соңғы жағдай VII ғ. басын жазушы византиялық автор Феофилакт Симокаттаға сол

қашқындарды «псевдоаварлар (жалғанаварлар)» деп атауға түрткі берді. Алайда баска византиялық тарихшы Менандрдың (VI ғ. аяғы) дәлеліне қарағанда түркілердің өздері қашқан жауларын аварлар деп атаған [2, 88-89 б.].

Орта Азия отырықшы тұрғындары бар қалалы жерлердегі болған әлеуметтік, экономикалық немесе саяси жүйесіне түркілердің енгізген өзгерісі жайлы ешқандай мәлімет жоқ. Керісінше, үзінді мәлімет көздері жаулаудың бастапқы ерте сатысында да түркі қағаны мұнда өзінің сюзерендік жоғарғы өкімет билігін бекітумен және салық алумен шектелгендігін жормалдауға мүмкіндік береді.

Көшпелі тұрғындар «он жебелі тайпа одағында» (он оқ будун) ұйымдастырылған, сол уақыттағы шығыс түркілерде болған әскери-административті жүйенің толықтай аналогиясы болған. Истеми-яғбу-қағанның өзі қытай деректерінің бірінде «он тайпаның қағаны» деп аталған. Алайда кейінгі мәліметтер көзіне қарағанда «жебе» туыстайпалық ұйымның емес, ал әскери-административті ұйымның формасы болған. «Жебе» құрамына жалпы атау қабылдаған бірнеше тайпа енген болуы мүмкін. Әрбір «жебе» бір түмен, яғни «ұлы жетекшісі» (шад) бар он мыңдық әскер қойған және өзіндік соғыс жалауына ие болған. Барлық «он жебе» әрбірінде «бес жебеден» батыс және шығыс одақтарға топтастырылған. Сол дәуірдің қытай документтері мәлімдейді: «Шығыс жақ дулудың бес тайпасы деп аталған, басшысына бес ұлы чор қойған. Батыс жағы нушибидің бес тайпасы деп аталған. Олардың басында бес ұлы иркиндер тұрған. Кейінірек әрбір жебе тайпа деп аталған, ал жебенің ұлы көсеміне ұлы жетекші атағы берілген. Дулудың бес тайпасы Суябтан шығысқа қарай мекендеген; нушибидің бес тайпасы Суябтан батысқа қарай мекендеген» [2, 89-90 б.].

Екі қанатқа бөліну ертедегі және ортағасырлық көптеген ірі түркі тайпалық бірлестіктерде болған. Ғұндық тайпалық бірлестік «шығыс» және «батыс» жаққа бөлінген, оғыздық конфедерация, жартылай мифтік прототипі Оғыз-хана ұлысы бузуктар мен учуктарға бөлінген. Оғыздық конфедерацияның кіші тармағы учуктар билігінің символы жебе болған. Ашин династиясының батыс тармағының яғбу-қағаны қағандық туыстың кіші линиясы болып саналған және шығыс тармақтың қағанына да аты аңызға айналған «Оғыз-нама» генеалогиясындағы учуктардың бузуктарға сияқты сондай қатынаста болған. VII ғ. Шығыс Түркі қағанатындағы «он жебелік» жүйе «он екі тайпа» жүйесімен алмастырылған, ол екі конфедерацияға – телистер мен тардуштерге (шығыс және батыс қанат) бөлінген. Осы соңғы жүйе VIII ғ. Ұйғыр қағанатында мұра болып қалған.

Осылайша, 555 ж. Түркі қағанаты құрылғаннан кейін үш жылдан соң оның батыс (ортаазиялық) территориясында әскери-административті жүйе құрылған, соған ұқсас жүйе шығысында да болған, бірақ екеуі бірікпеген. Қағанаттың ыдырауына әкелген саяси жағдай қалыптасты.

Жаңа территорияларды игеру түркілерді эфталиттердің қуатты мемлекетімен көрші етті, олардың шығыс билігі (Хотан және Жетісудағы вассальды князьдік) түркілер тарапынан басып алынған болатын. Түркі-эфталиттік қарым-қатынаста пайда болған қастық 8 жылдан аспаған. Индиядағы соғысқа және Ираннан төнген қауіпке байланысты эфталиттер далаға жорық жасауға шешім қабылдай алмады. Түркі көсемдері өздерінің басты мақсаты деп Еділге қашқан аварларды толықтай талқандауды санады.

558 ж. түркілер Еділ өлкесі мен Жайық маңын бағындыруды аяқтады. Сол жылы император Юстиниан Константинопольда батыста Еділден бастап ауқымды жерді және Солтүстік Кавказды иемденген аварлар қағаны Баянның елшісін қабылдады. Жуық арада аварларға византиялық елшілік келді. Мұның барлығы Истемиді үрейлендірмей қоймады, сонымен бірге аварлардың жаңа түркілік билікке жасаған шапқыншылығы қағанаттың батыс шекарасында қиын жағдай қалыптастырды.

Сонымен бірге VI ғ. 50 ж.ж. соңында Истемидің алдында эфталиттерге қарсы табысты әскери әрекет перспективасы ашылды. Иранның шахы Хосров I Ануширван (531-579) эфталиттерге салық төлеуді тоқтатып, 557 ж. бері эфталиттерге қарсы соғысқа дайындалып жүрген ол Византиямен уақытша бітімді қайта жаңғыртады. Дегенмен, берік

бітім туралы нақты шешімге 561-563 ж.ж. ғана қол жеткізеді, Хосров түркілерге эфталиттерге қарсы әскери одақ құруды ұсыныс жасайды. Одақ жасалып, некелік бітіммен нығайтылады – Истемидің қызы Хусровка әйел болып, Хормизда тағының мұрагері анасы болады. Бұл одақ көшпенділердің жаңа жорығының бағытын анықтап берді. Константинопольға нушиби тайпасының бірінің көсемі Эскиль Кюль-иркин басшылығымен түркі елшілігі жіберіледі, ол жерде императордан аварларға көмек беруін тоқтату мақсатында 563 ж. болады. Батыстан Балхқа Иран әскерлерінің келуімен қолдау тауып отырған қаған армиясы эфталиттердің жеріне шығыстан басып кіреді. «Шах-нама» бойынша шешуші шайқас Бұхара түбінде болған. Эфталит патшасы Гатифара әскерлері талқандалады. Тек азғантай эфталит билігі Тохаристанда аз ғана уақыт тәуелсіздігін сақтап қалды, алайда оның өзі жуық арада Хосров билігіне өтті. Хосров өз билігін бұрынғы эфталиттердің жері оңтүстік Аму-Дарияға таратты.

Эфталиттердің мұрасын бөліп алуда басталған Хосров пен түркі қағанаты арасындағы ала ауыздық жуық арада ашық шиеленіске айналып, екі державаның әртүрлі экономикалық қызығушылықтарының себебі болды.

Орта Азияны жаулап алғаннан кейін түркілер Қытайдан басталып Жерорта теңізі елдеріне дейінгі сауда жолы – Ұлы Жібек жолының біршама бөлігінің иесіне айналды. Жібек саудасының басты делдалдары соғдылар (жолдың орталықазиялық және ортаазиялық бөлігінде) және Пайкенден (Бұхара маңы) Сирияға дейінгі жолды бақылаушы парсылар болған. Жібек маталарының негізгі сатып алушысы Византия болған. Жібек саудасы соғдылық саудагерлер мен түркілік хандарға көлемді табыс әкелген. Түркілер соғдылардың арқасында қытай патшалығынәтөленетін әскери төлем мен салықтан құтылуға мүмкіндік алды. Соғдылар қымбат жібек матасының көптеген мөлшерін қолдарында ұстаған. Сонымен қатар, IV ғ. соңында Соғдыда жергілікті шикізаттан жібек өндіретін өз өнеркәсібі болған. Соғдылық жібек батыста ғана жоғары бағаланған жоқ, оларды тіпті Шығыс Түркістан және Қытайға тасыған. Бұл маталардың өндірілуі VI ғ. соғды қалалары үшін маңызды мәселеге айналды. Иранда және Византия империясында, әсіресе Сирия және Египетте дамыған жібек өндіретін өнеркәсіп болды, бірақ та оған қажетті жібек-шикізаты Шығыс Түркістан және Орта Азиядан әкелінді. Алайда, VI ғ. Иранда және Византияда өзінің жібек-шикізаты пайда болды.

Ол елдерде жібектің алғашқы өндірілуі және тұрақты сауда жөнінде келісімге келуі Иранда соғдылармен қабылданған. Соғдылардың елшісі Маниах онда 566 немесе 567 ж.ж. түркі қағанының өкілі ретінде барған. Алайда Хосров өз еліне түркілердің еркін кіруінен үрейленген және шеттен келген жібектің ирандық рынокта санының бірден артуына мүдделі болмаған, себебі жергілікті жібек өндіруші өнеркәсіптің табысын азайтатын еді. Маниах әкелген жібекті сатып алып, сол мезетте әкелінген тауарды жағып жіберген. Содан кейін Маниах одан маңызды сатып алушы – Византияға әрекет жасайды. 567 ж. ол түркі қағанының елшілігін бастап Константинопольға барады. Византия да Иран сияқты соғдылық жібекке деген қажеттілік жоқ еді, бірақ түркілермен бірге парсыларға қарсы одаққа мүдделі еді. Константинопольдық сарай саясатының нақ осы аспектісі сауда келісім шартын бекіту үшін соғдыларды пайдалануға тырысты.

Түркі елшілігі император сарайында құрметпен қарсы алынып, түркілер мен Византия арасында Иранға қарсы әскери келісім-шарт жасалынады. Маниахпен бірге түркі ставкасына византиялық елші, империяның «шығыс қалаларының стратегі» Земарх Киликиец шығады. Қаған Земархты өз ставкасының маңындағы Тянь-Шаньдағы «Алтын тауда» қабылдайды. Және тез арада саяхатшыға түркі әскерлерін Иран жорығына бастап баруды ұсынады. Түркі шапқыншылығын шах дипломатиялық жолмен тоқтата алмайды және түркілер Гурганда бірнеше бай қалаларды басып алады. 569 ж. оның әскерлері Соғдыға қайтып оралады.

Оның артын ала Истеми әскери әрекетін Волгаға ауыстырады, 571 ж. Солтүстік Кавказды жаулап, Боспорға (Керчь) бағыт алып, аландар мен утигурларды бағындырады. Хорезм, Еділ өлкесі және Кавказ немесе Крым арқылы баратын қиын айналма жолды тазалады. Византиялық тарихшы Менандр 568-576 ж.ж. аралығында түркілерге жіберілген жеті

византиялық елші туралы жазады және әрбір елшіге түркілер, соғдылар және хоезмдіктер қосылғандығы туралы баяндайды. Олардың саны жиі көп болған – Валентин елшілігіне, мысалы, 576 ж. 106 «түркілер», яғни Константинопольда әртүрлі уақытта болған қағанның қарамағындағылар қосылған. Олардың көпшілігі саудагерлер болған. Византиямен арадағы тұрақты саудалық байланысты Орта Азиядан табылған VI ғ. византиялық монеталы көпсанды табылмалар дәлелдейді. Дегенмен, 575-576 ж.ж. түркі-византия қарым-қатынасы қысқа уақытта кенеттен шиеленісіп кетті. Истеми-қаған өлімінен кейін, ұлдарының бірі Турксанф өз үлесін қағанаттың қиыр батысынан алып, бейбіт келісімге наразы болып, аварлармен іс жүргізген император Юстин II-ні, Византияны одақтық қарым-қатынасты бұзды деп айыптап, Киммерлік Боспорды жаулап алады және Қырымға басып кіреді (576). Дегенмен, ол жартылай аралды тастап кетуге мәжбүр болады.

Түркілердің Иранға екінші жорығы 588-589 ж.ж. жатады. «Түркілердің патшасы» Савэ (немесе Шаба) бастаған әскерлер Хорасанға басып кіреді. Герата маңында оны атақты қолбасшы Бахрам Чобин бастаған иран әскерлері күтіп алады. Ол түркі әскерлерін талқандап, «түркі патшасын» садақпен атады. Қарымта қайтару сәтсіз аяқталады және екі жақ достасады.

Сасанидтер арабтар тарапынан талқандалғанға шейін Орта Азиядағы түркі билігі мен Иран арасындағы шекара өзгеріссіз қалған. Барлық осы жылдардың азды-көпті реттілікпен жібек және басқа да тауарлар тасыған керуендер батысқа Иран арқылы, Хорезм арқылы және Еділ өлкесі арқылы өткен.

Түркі қағанатындағы түршіктіретін сепаратистік тенденциялы және ішкі туыс билікті бөлісуге бағытталған күресті өзара соғыс 20 жылдан астам уақытқа созылып, 603 ж. аяқталып, екі мемлекетке – Жоңғария мен Шығыс Түркістанның бір бөлігін қоса алғанда Орта Азияны қамтыған Батыс Түркі қағанаты және Моңғолиядағы Шығыс Түркі қағанатына ыдырап кеткен. Батыс Түркі қағанатының Шегуй (619-618) және Тон-яғбу қағандары кезіндегі қысқа уақыт гүлденуі жаңа мемлекеттің максималды территорияльды экспансия уақыты болды, тоқтаусыз және сәтті жорық үшін қаған билігінің қамқорлығының арқасында тайпа күштерінің бірігіп, әскери-тайпалық ақсақалдарының әсерінің күшейіп, жылдам байыды. Шегуй Алтайды қағанаттың шығыс шекарасы етіп, өз билігін Бүкіл Тарим бассейніне және Памир өлкесіне таратты. Тон-яғбу қағанаттың белсенді батыс саясатын қайта дамытып, өзінің қысқы резиденциясын Шу өзені алқабындағы ірі сауда-қолөнер орталығы – Суябқа (Тоқмақ қаласының жақын маңдағы Ақ-бешим қалашығы алдында), ал жазғы ставкасын – Исфиджабқа (қазіргі Түркістан қаласынан алыс емес) таяу орналасқан Мың-бұлаққа ауыстырған. Жаңа жорықтар қағанаттың шекарасын Аму-Дария бастау және Гиндикушаға дейін жылжытқан. Оңтүстігін (Тохаристанды) басқаруды Тон-яғбу өзінің баласы Тарду-шадқа берген, ставкасы Құндызда орналасқан.

Тон-яғбу Византиямен келісім-шарт қарым-қатынасын жүзеге асырып, императоры Ираклияның Күнгей Кавказға үшінші жорығында өзі қатысады (627-628 ж.ж.). Түркілер олардан алынған Чоре (Дербенте) және Тбилисиден үлкен табысқа қол жеткізеді. Тон-яғбу-қағанның апофеозды табысы оның Тбилиси қабырғасының түбіндегі Ираклиямен кездесуі болды, сол кезде византиялық император түркі ханының басына өзінің тәжін кигізіп, оған өзінің қызы ханшайым Евдокияны беруге уәде береді.

Тон-яғбу-қаған кезінде қағанатта алдында негізінен тәуелсіз, тек салық төлеумен шектелген тәуелді ортаазиялық мемлекеттерген аса қатаң саяси бақылау орнатылды. Оның билігіне тәуелді Исфиджаб және Чачадан (Ташкент оазисі) бастап солтүстікте Оңтүстік Ауғаныстан, солтүстік-батыс Пакистан территорияларына дейінгі жерлерге қағанның уәкілетті адамдары – тудундар жіберілді, оларға салық жинаушылардың үстінен бақылау және салықтың қаған ставкасына жеткізу міндеті жүктелді. Жергілікті иеленушілер түркі титулына «назары» болды. Сонымен бірге, Тон-яғбу қаған ірі жергілікті иеленушілермен байланысын нығайтуғы тырысты; ол өз қызын Орта Азияның аса күшті иеленушісі – Самарқанд басқарушысына берді. Тон-яғбу билігін қорытындылап, қытайлық хроникашы былай деп айтады: «Батыс варварлары ешқашан мұншалықты қуатты болмаған» [2, 95 б.].

«Өзінің күш-қуаты мен байлығына сеніп, тәуелділерге қатігез болған» Тон-яғбу билігінің деспотикалық сипаты сәтті соғыстар барысында сепаратизммен байыған тайпа ақсүйектерінің санының артуына байланысты қарама-қайшылыққа тап болады. Өзара қақтығыстарды тоқтатуға тырысқан Тон-яғбудың көкесі Кюль-бахадур жиенін өлтіріп, өзін Кюль Эльбильге-қаған деп жариялайды. Алайда тайпаның бір бөлігі басқа үміткерді қолдайды және тайпааралық соғыс басталады. 630-634 ж.ж. қағанат батыста Сырдариядан бастап ортаазиялық билігін жоғалтты. Мемлекет ұзаққа созылған саяси кризиске ұшырайды, басты себебі дулу және нушиби - батыс түркі тайпалық одағынан тұратын екі конфедерация ақсүйектерінің арасындағы билік үшін күрес болды.

634 ж. билікке нушибилердің сүйеніші Ышбара Эльтериш Шир-қаған келеді. Ол «он жебенің» әскери-административті жүйесі әрекетін қайта жаңғыртуға ұмтылыс жасады. Жаңа реформалар нәтижесінде тайпа көсемдері қаған арқылы тағайындалатын немесе бекілетін болды. Сонымен қатар, әрбір «жебені» бақылау әрекетін жүзеге асыру үшін қаған туысының мүшесі – чад жіберілді, оның тайпа ақсүйектерімен ешқандай байланысы болмаған және орталық билік тарапынан нұсқау алып отырған. Жергілікті көсемдердің саяси инициативасы бірден шектелді. Алайда қағандық биліктің әскери-саяси ресурсы тайпаларды бағындырып ұстап тұру үшін жеткіліксіз болды. 638 ж. дулу тайпасы өздеріне жіберілген шадтың бірін қаған етіп сайлап алды. Дулу мен нушибилер арасындағы қантөгіс және ауыр соғыстан кейін қағанат «екі патшалыққа» ыдырап кетті, екі патшалықтың шекарасының арасында Іле өзені ағып жатты. Ышбара-қаған тақтан құлатылып, Ферғанаға қашады [2, 96-97 б.].

Тайпааралық соғыс және династиялық күрес келесі 17 жыл бойы жалғасты (640-657), ақыр соңында Жетісуға қытай әскерлерінің басып кіруімен аяқталды. «Он жебе» жасағы жеңіліске ұшырады, ал оның соңғы тәуелсіз билеушісі Нивар Ышбара-яғбу-қаған (қытай деректерінде Ашина Хелу) тұтқынға алынып, екі жылдан кейін 659 ж. қайтыс болады.

Таңдық империя батыс түркі тайпаларын қаған туысының ішінен өздері арқылы тағайындалған қол шоқпар арқылы басқаруға тырысты. Бұл әдіс бірнеше уақыт бойы нәтижелі болды, бірақта түркілердің тәуелсіздікке үздіксіз күресі VII ғ.сәтті аяқталды. Батыс түркі мемлекеті Уч-элиг түркеш тайпасының көсемін қайта тағайындайды. Сол уақытта Орталық және Орта Азияда жаңа саяси жағдай қалыптасты, оған Орта Азиядағы Шығыс түркі қағанатының қайта өркендеуі және арабтардың жаулауы себепші болды.

Батыс түркі қағанаты (өзіндік атауы Он Ок Эли - «Он жебе мемлекеті») шығыстағы Түркі қағанатынана әдеуір ерекшеленді. Егер шығыста көшпелі өмір басым болса, ал батыста тұрғындарының басым бөлігі отырықшы болған және егіншілікпен, қолөнер және саудамен айналысқан. Батыс түркі қағанатының әлеуметтік құрылымы теңдессіз күрделі болды, оны Шығыс түркі қағанатына қарағанда феодалдық қарым-қатынасы салыстырмалы дамыған мемлекет деп санауға болады.

Батыс түркі қағанатының ертеортағасырлық қалалық және диқаншылық мәдениеті соғдылардың қатынасуымен құрылған, олар өздерінің сауда-диқаншылық колониясын Ұлы Жібек жолында – Жетісуда, Жоңғарияда, Шығыс Түркістанда, Солтүстік Қытайда құруды ерте бастаған. V-VII ғ.ғ. Талас өзені аңғарындағы (түркі дерек көздерінде «Аргу елі»), Шу және Іле өзені аңғарларындағы интенсивті соғдылық колонизация он шақты қалалар және бекініс поселкелерінің құрылуына әкелді. Соғдылардың Жетісуға, әсіресе Шу аңғарына негізгі ағымы VI-VIII ғ.ғ. сәйкес келеді. Сол уақыттың елдімекендері, әсіресе қазақстандық археолог К.М.Байпақов басқарған зерттеушілер қазылып зерттелінген. Олар көлемі бойынша Орта Азияның көптеген ертеортағасырлық қалаларынан қалыспайтын үлкен қалалар болған. Олардың орталық бөлігі цитадельден және берік салынған шахристаннан тұрған. Шахристанға үй-жай салынған территорияның қабырғаларымен қоршалған рабад (қолөнер-сауда түбіндегі елдімекендер) жанасып жатыр; үй-жай қамалы – бау-бақшамен және жүзімдіктермен қоршалған, бір-бірінен 50-100 м алшақ орналасқан. Оларға жанасып қала тұрғындарының егістік жерлерінен тұратын жер де дуалмен қоршалған.

VI-VIII ғ.ғ. Шу аңғарында 18-ден кем емес ірі қалалар және аса көп ұсақ елдімекендер болған, соғдылар, түркілер, сириялықтар, парсылар қоныстанған және солар негізін қалаған. Жетісудағы қалалар және олардың тұрғындары туралы алғашқы сипаттама қытай саяхатшысы Сюань Цзанға жатады, 630 ж. елде болған: «Мөлдір өзеннен (Ыстық-көл) солтүстік-батысқа 500 ба жүргеннен кейін Суй-е (Суяб) қаласында болдық. Бұл қала 6-7 ма шеңберлі. Онда әр елдің саудагерлері мен хулар (соғдылар) тұрады. Жерлер қызыл прос және жүзім егу үшін пайдаланылады. Мұнда орман сирек, климаты желді және суық. Адамдар жүнді маталы киімдермен киінеді. Суй-едан батысқа қарай бірнеше ондаған жекелеген қалалар орналасқан, олардың әрқайсысының өзінің қауым бастығы бар. Олар бір-біріне тәуелді емес, бірақ барлығы түркілерге бағынады» [9]. Саяхатшы осы сөздермен басқа ірі қала – Таласты сипаттап жазады. Саяхатшы өзінің бақылауларын былай баяндайды: «Суяб қаласынан Кушания княздігіне дейінгі ел Соғды деп аталады, оның тұрғындары да сол атаумен аталады». Сюань-Цзан өзін шебер бақылаушы деп көрсеткен, дегенмен жетісулық қалалар мен Соғдының өзінің арасындағы этникалық айырмашылықты таппаған.

Соғдылардың киімін, сыртқы көрінісін және жазуын сипаттап жазған Сюань Цзан олардың әдеттері – саудалық іскерлігі, будда монахын олжаны айнытуына байланысты куғындауы, қауымдық әбігерді уағыздаушылардан түңілу туралы мадақтап пікір білдірмеген. Алайда қажы бір аса маңызды, соғдылық тұрғындардың күнделікті өмірі шеңберін оқырмандарына таныстыратын жағдайды айтып өтуді ұмытпады: «Диқаншылықпен айналысатындар да, пайданың соңына түскендер де (яғни, қолөнершілер мен саудагерлер) – тепе-тең». Бұл тек сауда-қолөнерлікті ғана емес, сонымен қатар соғдылық қалалардың ауылшаруашылық сипатын да меңзейтіндігінің куәсі, ол археологиялық бақылауларда да дәлелденген.

Батыс қағанатындағы VII-VIII ғ.ғ. қаған билігі шығыстағы сияқты соншалықты күшті болмаған. Әскери-тайпалық ақсүйектерінің әртүрлі топтарының қиян-кескі күресі кезінде кімнің қолында әскери күш болса, солар әрбірі өз еліне саяси және экономикалық тірек табу мақсатында жиі қағанды жалған фигура еткен. Бұл жағдайда ірі бекініске, қуатты әскери отрядқа және ірі саудалық-дипломатиялық байланыстарға ие үлкен және бай соғдылық қалалар тек пайдалы болған. Олар ірі сыртқы немесе ішкі қақтығыстарда «үшінші күш» ретінде қатысудың тұрақты мүмкіндігіне ие болған. Түркілік қағандар өздерінің соғдылық бағыныштыларын «таттар», яғни тәуелді алым-салық төлеушілер айтуға негіздер бар, мемлекеттің ақшалық эмиссиясын қоса алғанда, барлық деп атаған. Алайда, Батыс қағанатта соғдылардың рөлі аса маңызды болған деп экономикалық өмірі солардың бақылауында болған. Түркі және түркеш қағандарының астанасы Суябтан қазбалар кезінде табылған VIII ғ. барлық жергілікті монеталар соғды тіліндегі аңызға ие және соғдылық шеберханасында құйылып жасалған.

Нәтижелер және талқылау

Батыс Түркі қағанатының географиялық орналасу жағдайына назар аударсақ, оның батысы мен оңтүстігі феодалдық қатынастар әлдеқашан орныққан Византия мен Ирандағы сасанилер әулетімен, эфталиттермен шектесіп жатқанын көреміз. Түркілер көрші жұрттармен әлдеқашан әскери, экономикалық, сауда қарым-қатынас орнатып, әлемнің төрт бұрышын жалғап жатқан Ұлы Жібек жолына бақылау орнатып алған еді. Қағанаттың, әсіресе, шаруашылығы біршама дамыған Таң патшалығымен тығыз қарым-қатынас орнатып, Шығыс Түркістан мен Орта Азиялық қала бектіктері, Соғды мен Бұхараға иелік етуі қоғамдық шаруашылықты еркін дамытуға кең жол ашты.

Батыс Түркі қағанатының қоғамдық шаруашылығының өзіндік ерекшелігі – дала мен қала, көшпелі шаруашылығы мен отырықшы егіншілік, қолөнер мен сауданы ұштастыра білген әмбебап шаруашылық жүйесін қалыптастыра алғандығында еді.

Батыс Түркі қағанатындағы шаруашылықтың басым саласы көшпелі мал шаруашылығы болды. Өйткені қағанаттың негізгі ұйытқысы болған «он тайпа елі» көбіне мал шаруашылығымен айналысты. Дәстүрлі төрт түліктің сыртында қашыр, қодас бағып,

оларды жүк көлігі ретінде пайдаланды. Ал Іле, Шу, Талас, Сыр бойындағықұанрлы дала мен тау баурайларында егіншілік пен бау-бақша өсіру жақсы жолға қойылды. Тау баурайларында тары мен бидай ексе, сулы жазықтарда бұршақ, күріш, мақта егіп, алуан түрлі жеміс-жидек өсірді [10, 112 б.].

Батыс Түркі қағанаты халқы өзінің қолайлы географиялық жағдайына қарай Батыс пен Шығыстың арасын жалғастырушы рөл атқарды.

Түркілер Жібек жолы бойымен жүретін сауданың өркендеуіне барынша мүдделі болғандықтан, үлкенді-кішілі қалалар мен керуен сарайларына, диканшылыққа бой үйретіп бірте-бірте отырықшылыққа бет бұра бастады. Бұл тұста қалалар жаппай гүлденді.

Қалалар сауда керуен жолдарына тізбектеле орналасты. 629-630 жылдары Ыстықкөл мен Шу, Талас өңірін аралап өткен діндар саяхатшы, монах Шуан заң өз қолжазбасында: «Суябтың батысында бір-бірінен тәуелсіз, бірақ бәрі де түркілерге бағынышты он шақты қала бар», – деп жазған еді.

Сауданың тез қарқынмен дамуы ақшаны қажет ете бастады. Батыс Түркі аумағында Византия ділдәсі, сасанилік Персияның күміс ақшалары, Қытайдың бочуан дейтін мыс жармағы мен кай йуан тұң бау деге қола жармағы, сондай-ақ түркілердің өздері соқтырған жармақтар кеңінен қолданылғанын археологиялық қазбалар кеңінен дәлелдеп отыр.

Жібек жолы саудасын бақылауда ұстаған түркілер көршілес қытай мен ирандықтардан көргенін істеп, өткелдер мен керуен сарайларда «жолхат» беру-тексеру тәртібін енгізді. Жолхатта жолаушының аты-жөні, түрі, жасы, киімі, алып бара жатқан жүгі мен бұйымдары, ұлты немесе қарасты елі жазылған болатын. Тауарлардан бажы алудың, бақылаудың тиімді жолын түркілер де пайдалан білгеніне қарағанда, ол заманда жазу кеңінен жолға қойылған сияқты [10, 113 б.].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, Батыс түркі қағанаты байырғы үйсін жерінде түркілер құрған қуатты, дербес қағанат ретінде Орталық Азия тарихында аса зор рөл атқарды.

Батыс Түркі қағанаты Алтайдан Атырауға, Ертістен Әмударияға дейінгі ұлан-байтақ территорияны мекендеген, нәсілдік тегі, шаруашылық мен тұрмыс-салты, мәдениеті мен тілі бір-біріне жақын ру-ұлыстарды бір шаңырақ астына біріктіру арқылы оларды өзара жақындастырып, этникалық бірігу халық болып ұйысудың алғы шартын жасады.

Батыс түркілері Тоң Жабғу қаған тұсында өз дамуының шарықтау шегіне жетті. Шебер дипломатиялық саясат пен қуатты әскери күшке сүйеніп, ғасырлар бойы Иран-Тұран шекарасы болып келген Әмудариядан өтіп, Парсы патшалығын тізе бүктірді. Шығыс пен батысты жалғаған «Жібек жолына» бақылау орнатып, Ұлы Даланың экономикалық, сауда және мәдениет алмасуын жолға қойды.

Орталық Азия мен Шығыс Түркістанның түріктену үрлісін орнықтырып, түркеш, қарлұқ-қарахан дәуіріндегі аса қарқынды мемлекеттік, елдік, мәдени өркениетке жол ашты. Түркі халықтарының отырықтану, қала жұртына айналу, дала-қаланың арасын жақындату барысын барынша тездетті. Айырбас сауда мен тауар өндірудің, ақша айналымының артуына орай қалалар көбейіп, түркілердің орталық қалалары әлемдік маңызы бар сауда-мәдениет орталықтарына айналды.

Өткір әлеуметтік қайшылықтар, түркілердің шапқыншылығы мен ішкі қырқысу соғыстары Қытайдың ежелден келе жатқан өте бағалы да бай мәдени құндылықтарының біршама бөлігін қиратып кетті. Соған қарамастан қытайлық мәдениет сақталып қана қоймай, ерте ортағасырларда бірашама жылдам дами түсті және VII ғасырда елеулі деңгейге көтерілді [11, 104 б.].

Түркі империясы тұсында (VI – VII ғғ.) Орта Азияның экономикасы мен мәдениеті гүлденіп өсті. Түркі империясының құрылуы мен ыдырауы түркі халықтарының батысқа қарай жылжуына алып келді. Шығыс пен Батыс мәдениеті араласып, бірін – бірі байытты.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Кляшторный С.Г., Лившиц В.А. Согдийская надпись из Бугута// Страны и народы Востока. – М., 1971. Вып. X. – 147 с.
2. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. – Алматы: Рауан, 1992. – 382 б.
3. Каиржанов А.К. Мир древних тюрков. – Алматы, 1999. – 284 с.
4. Кадырбаев А.Ш. Тюрки Орхон-Енисейского периода в международных отношениях в Евразии // Материалы международной научно-теоретической конференции «Древнетюркская цивилизация: памятники письменности», посвященной 10-летию независимости Республики Казахстан. - Алматы, 2001. – 206 с.
5. Бичурин Н.Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. 1. – М-Л., 1950. – 382 с.
6. Тугушева Л.Ю. Уйгурская версия биографии Сюан Цзана. – М., 1991.–121 с.
7. Алдабек Н.Ә., Абдраимова Н.Б. Қытай мен түркі халықтары мәдени байланыстарының тарихы (VII-XII ғ.): оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 172 б.
8. Досымбаева А. Батыс Түрік қағанаты. Қазақ даласының мәдени мұрасы. – Алматы, 2007. – 186 б.
9. Зуев Ю.А. Китайские известия о Суябе // Известия Ан Каз ССР, СИАЭ, 1960. –206 с
10. Қазақ мемлекеттілігінің тарихы (ежелгі және ортағасырлық кезең). Монографиялық зерттеу. – Алматы: Адамар ЖШС, 2007. – 432 б.
11. Алдабек Н., Түренбай А. Қытай мәдениетінің тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2011. – 314 б.

REFERENCES:

1. Klyashtornyy S.G., Livshits V.A. Sogdiyskaya nadpis' iz Buguty [Sogdian inscription from Buguta] // Strana i narod Vostoka. - M., 1971. Vyp. KH. - 147 s.
2. Klyashtornyy S.G., Sultanov T.I. Kazakhstan. Letopis' trokh tysyach let.[Chronicle of three thousand years] – Almaty: Ravan, 1992. – 382 s.
3. Kairzhanov A.K. Mir drevnikh tyurkov [World of ancient Turks]. – Almaty, 1999. – 284 s.
4. Kadyrbayev A.SH. Tyurki Orkhono-Yeniseyskogo perioda v mezhdunarodnykh otnosheniyakh v Yevrazii [Turks of the Orkhon-Yenisei period in international relations in Eurasia] // Materialy mezhdunarodnoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii «Drevnetyurkskaya tsivilizatsiya: pamyatniki pis'mennosti», posvyashchennoy 10-letiyu nezavisimosti Respubliki Kazakhstan. – Almaty, 2001. – 206 s.
5. Bichurin N.YA. (Giatsint). Sbornik svedeniy o narodakh, zhivshikh v Sredney Azii v drevnosti.[A collection of information about the peoples who lived in Central Asia in ancient times] T. 1. - M-L., 1950. - 382 s.
6. Tugusheva L.YU. Uyghurskaya versiya biografii Syuan' Zany. [The Uyghur version of the biography of Xuan Zana] - M., 1991. -121 s.
7. Aldabek N.A., Abdraimova N.B. Istoriya kul'turnykh svyazey Kitaya s tyurkskimi narodami (VII-XII vv.): ucheb[History of cultural relations between China and the Turkic peoples (VII-XII centuries): textbook]. – Almaty: Kazakhskiy universitet, 2011. – 172 s.
8. Dosymbayeva A. Zapadno-Tyurkskiy kaganat. Kul'turnoye naslediye kazakhskoy stepi [Western Turkic Khaganate. Cultural heritage of the Kazakh steppe]. – Almaty, 2007. – 186 s.
9. Zuyev YU.A. Kitayskiye izvestiya o Suyabe [Kitayskie izvestiya o Suyabe] // Izvestiya Kaz SSR, GIAE, 1960. -206 s.
10. Istoriya kazakhskoy gosudarstvennosti (drevniy i srednevekovyy period). Monograficheskoye issledovaniye [History of Kazakh statehood (ancient and medieval period). Monographic study]. – Almaty: TOO «Adamar», 2007. – 432 s.
11. Aldabek N., Turenbay A. Istoriya kitayskoy kul'tury [History of Chinese culture]. – Almaty: Kazakhskiy universitet, 2011. – 314 s.

**МЕСТО ТЮРКОВ В СРЕДНЕЙ АЗИИ И МЕЖДУНАРОДНОЙ АРЕНЕ
В VI-VII ВЕКАХ**

Садыкова А.К., Балаби А.

*Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Казахстан, город Тараз
e-mail: asemakaznpu@mail.ru, almaz.balabi0102@mail.ru*

В статье рассматривается положение тюрков на международной арене и основные международные отношения VI-VII веков. В Средней Азии оценивалось и анализировалось положение тюрков. Определена и оценена роль каганов, правивших в VI-VII веках, в международных отношениях.

Кроме того, определялось политическое и экономическое положение тюрков с Китаем и эфталитами, дифференцировались их отношения. Рассмотрены процессы тюркизации Средней Азии и Восточного Туркестана, открытие пути к интенсивной государственной, национально-культурной цивилизации в тюркскую, карлук-караханскую эпоху.

Ключевые слова: *тюркий, Средняя Азия, эфталит, Китай, империя.*

**THE PLACE OF THE TURKICS IN CENTRAL ASIA AND THE INTERNATIONAL
ARENA IN THE VI-VII CENTURIES**

Sadykova A., Balabi A.

*Taraz Regional University named after M.Kh.Dulaty, Kazakhstan, Taraz city
e-mail: asemakaznpu@mail.ru, almaz.balabi0102@mail.ru*

The article examines the position of the Turks in the international arena and the main international relations of the 6th-7th centuries. In Central Asia, the situation of the Turks was assessed and analyzed. The role of the Khagans, who ruled in the 6th-7th centuries, in international relations is determined and assessed.

In addition, the political and economic position of the Turks with China and the Hephthalites was determined, and their relations were differentiated. The processes of Turkization of Central Asia and Eastern Turkestan, the opening of the path to an intensive state, national and cultural civilization in the Turkic, Karluk-Karakhan era are considered.

Keywords: *murkic, Central Asia, Hephthalite, China, empire.*

КӘСІПОРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ МЕНЕДЖМЕНТІ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Сырлыбаева М.Т.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы
e-mail: s.makpal-84@mail.ru

Ұсынылып отырған мақалада Қазақстан Республикасындағы кәсіпорынның қаржылық менеджменттің жағдайы және оны дамытудың негізгі бағыттары тұралы айтылады. Кәсіпорындағы қаржылық менеджмент тиімділігі көп жағдайда пайдаланылатын болады және анықталады. Өз кезегінде кәсіпорындағы қаржылық менеджменттің ақпараттық базасының қалыптасуы стратегиялық шешімдерді қабылдауға және қаржы қызметін ағымдық тиімді басқаруға бағытталған сәйкесті ақпараттық көрсеткіштерді мақсатты бағытты таңдау процесін білдіреді. Нақты кәсіпорын үшін, қаржылық менеджменттің ақпараттық көрсеткіштерінің қалыптасу жүйесі оның салалық ерекшеліктерімен, ұйымдастырушылық-құқықтық нысанымен, шаруашылық қызметінің көлемімен және диверсификациялану деңгейімен, басқада жағдайлармен байланысты. Сондықтанда қаржылық менеджменттің ақпараттық базасын құрайтын барлық көрсеткіштердің жиынтығы ақпарат көздерінің түрлері бойынша топтастырылуы мүмкін және нақты кәсіпорынның тәжірибелік қызметінде әрбір топ бойынша қолданылуын процедуралық дәйектеуді талап етеді.

Кілт сөздер: кәсіпорын, қаржылық менеджмент, стратегия, бюджет, операциялар, инвестиция.

Кіріспе

Қазақстан Республикасының нарықтық экономикасы кейінгі жылдары сеніммен алға жылжуда. Сонымен бірге бәсекелестік экономикалық процесті реттеудің негізгі тетігі ретінде де қарқынды дамуда. Кәсіпорындағы, акционерлік қоғамдағы, кез келген басқа шаруашылық жүргізуші субъектідегі бәсекеге қабілеттілік олардың юрисдикциясындағы капитал мен қаржы ресурстарының қозғалысын дұрыс басқару арқылы ғана қамтамасыз етілуі мүмкін. Қаржылық менеджмент-бұл кәсіпорын қаражатын басқарудың әмбебап құралы. Қаржылық менеджмент немесе қаржылық ресурстар мен қатынастарды басқару шаруашылық жүргізуші субъектінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында қаржы саласындағы нарықтық механизмді реттеудің принциптерін, әдістерін, нысандары мен құралдарын қамтиды.

Қаржылық менеджмент-бұл маңызды қаржылық шешімдер қабылдайтын ғылым. Қаржылық менеджмент-бұл стратегиялық және тактикалық мақсаттарына жету үшін кәсіпорынның қаржысын басқаруға бағытталған ғылым. Қаржылық менеджменттің маңызды бағыты ақша қаражаттарының қозғалысы мен айналым капиталын басқару болып табылады. Сонымен, қаржылық менеджмент функционалдық тұрғыдан экономикалық менеджмент жүйесі және қаржы механизмінің бір бөлігі болып табылады, институционалдық тұрғыдан алғанда қаржылық менеджмент басқару органы, ал ұйымдық-құқықтық тұрғыдан алғанда кәсіпкерлік қызмет түрі болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Қаржылық менеджмент-бұл кәсіпорындар мен ұжымдардың ақша айналымын ұйымдастырудың, қаржы ресурстарын құруға, бөлуге және пайдалануға байланысты басқару мәселелерін іске асырудың және дайындаудың әдістері мен принциптерінің жүйесі. Қаржылық менеджмент-қаржы ресурстарының айналымын басқаруға, сондай-ақ осы ресурстардың қозғалыс тенденциясы барысында нарық субъектілері арасында туындайтын қатынастарды басқаруға бағытталған. Қаржылық менеджмент фирманың қаржысымен жұмыс істейді, яғни

фирманың меншікті капиталы және фирманың өндірістік қызметіне жұмсалған қарыз капиталы (бөлінбеген пайда, амортизациялық аударымдар, банктік несиелер, бағалы қағаздар шығару). Сонымен бірге, қаржылық менеджмент-бұл басқа экономикалық пәндермен тығыз байланысты теориялық пән. Қаржылық менеджменттің міндеті-фирма кірісінің қалыпты деңгейін сақтай отырып, жай акциялар бойынша мүмкін болатын дивидендтердің максималды мөлшерін бақылау, яғни фирманың оңтайлы мінез-құлқын анықтау. Қаржылық менеджменттің негізгі мақсаты – кәсіпорын иелерінің қазіргі және болашақтағы әл-ауқатын барынша арттыру. Бұл мақсат кәсіпорынның нарық құнын барынша арттыруын қамтамасыз ету процесінде көрінеді, бұл өз кезегінде кәсіпорын иелерінің қаржылық мүдделерін жүзеге асырады. Кәсіпорынның нарықтық құнын барынша арттыру тенденциясы оның пайдасын барынша арттыру арқылы жүзеге асырылады [1, 65р.].

Негізгі бөлім

Қаржылық менеджмент өзінің негізгі мақсатын іске асыру процесінде келесі негізгі міндеттерді шешуге бағытталған:

1. Болашақта кәсіпорынның даму міндеттеріне сәйкес қаржылық ресурстардың жеткілікті мөлшерін қалыптастыруды қамтамасыз ету.

2. Кәсіпорынның негізгі бағыты бойынша құрылған қаржы ресурстарының көлемін тиімді пайдалануды қамтамасыз ету.

3. Қаржы айналымын оңтайландыру.

4. Кәсіпорын пайдасының қарастырылған қаржылық тәуекел дәрежесіне дейін өсуін қамтамасыз ету.

5. Қаржылық тәуекел дәрежесін берілген пайда деңгейіне дейін төмендету.

6. Кәсіпорынның дамуы кезінде оның қаржылық теңдігін үнемі қамтамасыз етіп отырыңыз. Қаржылық менеджмент келесі бөлімдерден тұрады:

7. Қаржылық талдау және шешім қабылдау жүйесі.

8. Қысқа мерзімді қаржылық ресурстарды пайдалануды жоспарлау: қамтамасыз етілмеген қысқа мерзімді қаржыландыру (коммерциялық несие), қамтамасыз етілмеген қысқа мерзімді қаржыландыру, қысқа мерзімді лизингтік қаржыландыру.

9. Ұзақ мерзімді қаржылық ресурстарды пайдалануды жоспарлау: капиталды бюджеттеу, лизинг немесе ұзақ мерзімді несие, қарапайым және артықшылықты акцияларды шығару, инвестициялық жобаларды бағалау және инвестициялық портфельді басқару, алдағы кезеңдегі кірісті ескере отырып, ақша құнын бағалау (дисконттау).

10. Ықтимал тәуекелді талдау және бағалау.

11. Нұсқау және шешімнің орындалуы.

12. Шешімнің орындалуын бақылау.

13. Шешімнің орындалуын талдау және оның орындалуы туралы есеп беру.

Жоспарлау, шешімдер қабылдау өкімдер әзірлеу және бақылау сатыларын қамтиды; демек, бұл ұғымның ауқымы тар мағынадағы қаржы жоспарлауы ұғымын ауқымынан кең. Стратегиялық қаржы менеджменті инвестицияларды және капитал құрылымын ұзақ мерзімді басқару. Оралымды Қаржы менеджментіне өтімділікті қамтамасыз ету жатады; қаржыны басқару, кәсіпорындардың, ұйымдардың өз мақсаттарына жетуі үшін қаржы қатынастарын орнату туралы ғылым. Қаржы менеджменті менеджменттің бөлігі, басқарушылық еңбектің түрлі бағыттарын қамтитын қызмет аясы болып табылады. Қаржы, несие, статистика, экономикалық және қаржылық талдау саласында ғылыми және практикалық талдамалар қаржы менеджментінің алдына қойылған міндеттерді шешу үшін негіз, құрал қызметін атқарады. Қаржы менеджментінің атқарымы: ағымдағы және келешектегі қаржылық жоспарлау; ақша қорларын жасақтау және пайдалану; ақша айналымын ұйымдастыру; материалдық және қаржы ресурстарының теңдестірілуі; капиталдың тиімді құрылымын қолдау; ақшалай қаражаттың түсуі мен пайдаланылуын бақылау; қаржының көмегімен кәсіпорынның тиімді жұмысын және қызметкерлердің іскерлік белсенділігін уәждемелеу. Қаржы менеджментінің негізгі әдістері

кәсіпорынның төлем төлеуге қабілеті мен қаржылық орнықтылығын, кәсіпорынның несиеге қабілетін оның теңгерімінің өтемаздығын, қаржы нәтижелерін, айналым активтерінің айналымдылығын талдау, ықтимал банкроттығын бағалау [2, 48 б.].

Қаржы менеджменті инвестицияны, қаржыландыруды және айналым қаражатын басқаруды және белгілі бір жалпы мақсаттар шеңберінде пайданы бөлуді білдіреді. Қаржы менеджменті кәсіпорынды басқарудың құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл кәсіпорынның қаржылық қызметін ұйымдастыратын және қаржылық заңдар мен ережелерге және қаржылық басқару принциптеріне сәйкес қаржылық қатынастарды реттейтін экономикалық басқару жұмысы.

Қаржылық менеджменттің негізгі мазмұнына қаржылық мақсаттар мен функциялар, бағалау тұжырымдамалары, нарықтық тәуекелдер мен кірістер, бағалаудың көп өзгермелі және факторлық модельдері, опциондарды бағалау, капиталды инвестициялау принциптері, тәуекелдер және капиталды бюджеттеудегі нақты нұсқалар және т.б.

Тұтастай алғанда, кәсіпорындардың қазіргі дамуы мен жұмысында менеджерлердің мүмкіндіктері шектеулі және жан-жақты сауаттылығы жоқ, нәтижесінде қаржылық менеджмент ұғымдары тым артта қалып, негізінен келесі тармақтарда көрініс табады. Біріншісі бизнес-менеджерлердің аспектілерінде көрініс табады. Негізінен олардың ықпалына байланысты менеджерлердің көпшілігі қаржылық менеджменттің маңыздылығын түсінбейді. Осылайша, қазіргі дамуға оңай қарсы тұру, оған қаржылық менеджменттің заманауи тұжырымдамаларын енгізу және қаржылық менеджменттің маңызды мәртебесін көрсету мүмкін емес. Екіншісі-кәсіпорынның даму процесіндегі қаржылық мақсаттардың анық еместігі. Мысалы, ішкі орта мен сыртқы ортаның әсерінен кәсіпорынның стратегиялық мақсаттары жобаланбайды немесе жұмыс барысында тиісті менеджерлер мүдделерді барынша арттыруға және оларға әсер етуге шамадан тыс ұмтылады, қаржылық менеджменттің негізгі мәртебесін төмендетеді. Инвестициялау уақыты мен тәуекел сияқты көптеген факторларға байланысты. Корпоративтік қаржының әсері стратегиялық мақсаттарға шектеулерге әкелді [3, б. 102].

Жаңа дәуірде оның дамуына нақты даму жағдайларына сәйкес құрылған мінсіз корпоративтік қаржылық құрылым ғана одан әрі ықпал ете алады. Бірақ егер ол нақты даму жағдайына сәйкес келмесе, бұл қаржылық құрылымның негізсіз дизайнына әкеліп соқтырса, бұл әсер етеді. Қаржылық менеджменттің мақсаттары туралы: біріншісі, кәсіпорындардың даму процесінде жетекшілер мен басшылықтың көпшілігі қаржылық менеджменттің маңыздылығын түсінбей, оны формализациялауға бейім болса, екіншісі, қаржылық менеджменттің маңыздылығын түсінгенімен, қаржылық басқарудың кәсіби мамандарын да жұмысқа алады. Алайда, қаржылық қызметкерлер бірнеше қалпақ киіп, стратегиялық мақсаттарға жете алмайды, үшіншіден, қаржылық кадрлардың сапасы тым төмен. Олардың кәсіби практикалық қабілеті ғана емес, теориялық білімдері де жетіспейді. Олар қоғамның дамуы мен өзгерістерін дұрыс түсіне алмайды. жұмыста уақытылы болу. Күнделікті жұмыста жауапкершілік сезімі жоқ, өз жұмысына көңіл бөлу салыстырмалы түрде әлсіз.

Әр түрлі факторлардың әсерінен болатын шектеулерге байланысты көптеген кәсіпорындарда қолма-қол ақшаны басқару жетілдірілмеген, күрделі Бос қорлар бар және нақты даму жағдайларына байланысты қорларды толық жоспарлау мен басқаруды жүзеге асырмайды. Даму процесінде қаржылық дебиторлық берешекті пайдалану циклі салыстырмалы түрде ұзақ, ал қаражатты өтеу салыстырмалы түрде баяу. Тауарлы-материалдық қорларды бақылау тұрғысынан көптеген компаниялар тергеу мен талдауда жақсы нәтиже көрсете алмайды, бұл олардың өндірістік және пайдалану қызметінің мақсатына әсер етті. Ақша ағындарын талдау тұрғысынан, оған назар аударылғанымен, шығындар мен пайданы талдау жүргізілмейді. Егер ол жетілдірілмесе, ұзақ мерзімді перспективада қаржылық бақылау мүмкіндіктері әлсіз болады.

Қаржылық менеджменттің мақсаттары қаражат тартуға әсер етеді: топты стратегиялық іріктеудегі алғашқы қадам-ағымдағы қаражат тартудың мақсатты стратегиялық мәселелерін

жетілдіру, қаржыландырудың кешенді стратегиялық механизмін тұжырымдау, дамудың негізгі бағытын нақтылау, қаржылық қаржыландыру жұмысының тұрақтылығын қамтамасыз ету. Екіншісі-корпоративтік капитал көздерінің құрылымын оңтайландыру. Әдетте, кәсіпорынның бастапқы құрылымының стратегиялық мақсаттарын таңдау тұрғысынан қаржылық менеджменттің міндеттері кәсіпорынның даму қажеттіліктерін қанағаттандыруды, қорды басқару құрылымын оңтайландыруды және мақсатты механизмді жетілдіруді талап етеді. Басқа тұрғыдан талданатын болсақ, корпоративтік құндылықты арттыру идеясы корпоративтік капитал құрылымын әзірлеуді және тәуекелдерді барынша азайтуды талап етеді. Үшіншісі-қаржыландыру әдістері бойынша талдау. Ағымдағы жағдайға байланысты бүкіл процесті бірнеше мазмұнға бөлу керек, мысалы, қаржылық қаржыландыру стратегиялары, бағалы қағаздарды қаржыландыру стратегиялары және т.б. Бұл ретте шығындарды азайту үшін бос тұрған қорларды жақсарту қажет [4, б. 84].

Күрделі салымдар бойынша қаржылық менеджменттің мақсаттары: бизнес-капитал стратегиясын таңдаудағы алғашқы қадам-стратегиялық инвестицияларды таңдау. Инвестициялық жобаны жобалаудың барлық процесінде кешеннің дизайнын жетілдіруді қамтамасыз ету қажет. Стратегиялық инвестициялық мақсаттарға қатысты мәселелерді кеңейту үшін пайдалану қажет инвестициялық жобаның негізгі мақсаттары және максималды экономикалық міндеттерді талдау, пайданы ұлғайту негізге алынуы керек. Екіншісі-стратегиялық стандарттарды, оның ішінде кәсіби инвестициялық стратегияларды жетілдіру, олар өте маңызды және соңғы жылдардағы үздіксіз дамуымен олардың инвестициялық стратегиялары да әртараптандыруды көрсетті. Қандай құбылыс болмасын, ол қаражаттың қолдауынан бөлінбейді. Практикалық тұрғыдан алғанда, біз әртараптандырылған стратегиялық тұжырымдамаларды тұжырымдап, дәстүрлі инвестициялық құрылымды өзгертіп, корпоративтік табыспен құндылықты барынша арттыруымыз керек. Үшіншісі-инвестициялық капиталдың қарқындылығы бойынша талдау. Инвестициялардың тұтастығын түбегейлі қамтамасыз ету үшін осыған байланысты проблемаларды оңтайландыру және талдау қажет. Технологияны кірісті тиімді арттыруға мүмкіндік беретін технологияны қажет ететін стратегияларға біріктіруге болады.

Қазіргі уақытта, егер кәсіпорын тұрақты дамуға қол жеткізгісі келсе, онда ол пайданы бөліп, содан кейін стратегиялық мәселелерді талдауы керек. Әсіресе, үлестік саясатты жасау кезінде шындықтан шығып, кәсіпорынның негізгі жағдайын нақтылау қажет. Содан кейін қаржыландыру қажеттілігін немесе басқа мазмұнды талдаңыз. Қатаң айтқанда, дивидендтік саясаттың төрт негізгі түрі бар, атап айтқанда қалдық үлестік саясат, негізгі капитал саясаты, төмен қалыпты дивидендтік және қосымша дивидендтік саясат. Саясаттың қандай түрі болмасын, пайданы ұлғайту мақсатын талдап, саясаттың толық жүйесін қалыптастыру қажет. Сонымен қатар, оны әзірлеу барысында әр түрлі тәуекелдерді одан әрі талдап, инвестициялардың тиімділігін көрінбейтін түрде арттыра алатын мақсатты түзетулер енгізу қажет.

Кәсіпорындағы қаржылық менеджмент жүйесін жетілдіру, шығындарды азайту, қаржы ресурстарын тиімді пайдалануды басқару қажеттілігін кәсіпорын басшылары мен менеджерлері тез түсінеді. Мұнда туындайтын бір ғана мәселе бар, ол осы шараларды қалай жүзеге асыру керектігін қарастыруды, есептеу әдістерін жетілдіруді талап етеді. Өнімнің өзіндік құнын есептеу тәсілдерін жетілдіру, қолда бар қаражат болған жағдайда сатып алу көлемін қалай жоспарлау керек, бірінші кезекте қаражатты жақсартуға қандай процестерді инвестициялау керек және т.б. мұндай негізгі мәселелерді шешу кәсіпорын үшін өте маңызды [5, б. 92].

Сонымен қатар, кәсіпорында әр түрлі деңгейдегі менеджерлерге нарықтық бәсекелестіктің күшеюі жағдайында басқарушылық шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін қаржылық ресурстарды басқару жүйесін дамытудың объективті қажеттілігі туындайды. Мәселенің өзектілігі оның Қазақстанда жеке меншіктегі және өз қызметінің арнайы салалық, өндірістік және технологиялық ерекшеліктеріне ие құрылыс кәсіпорындары үшін жеткіліксіз құрылуымен күшейтіледі.

Нәтижелер және талқылау

Нарықтық экономика жағдайында кәсіпорынның қаржылық ресурстарын басқаруды жетілдіру жолдарын анықтау бұл кәсіпорын үшін өте маңызды. Осы мақсаттарға жету үшін келесі міндеттерді орындау қажет:

- экономикалық қатынастардың субъектілері ретінде кәсіпорындардың ресурстарын басқарудың мәні мен міндеттерін талқылауға байланысты өзекті мәселелерді қарастыру;
- Қазақстандық кәсіпорындарды қаржылық ресурстармен қамтамасыз ету үшін сыртқы ортаның ерекшеліктерін талдау, олардың қызметінің тиімділігін арттыратын резервтерді анықтау;
- кәсіпорын ресурстарын басқару әдістерін сипаттау, Қазақстандық кәсіпорындардың әдістерді қолдану ерекшеліктерін қарастыру;
- кәсіпорынның қаржылық ресурстарының қалыптасуын жан-жақты зерттеу және талдау;
- ресурстарды басқару тиімділігін арттыру бойынша экономикалық талдау негізінде ұсыныстар дайындау;
- кәсіпорынның кадр саясатының қаржы ресурстарын қалыптастыруға әсерін сипаттау;
- кәсіпорындарда қаржы ресурстарын пайдалану тиімділігін талдау;
- кәсіпорын ресурстарын басқару стратегиясының негізгі бағыттарын әзірлеу;
- қаржы ресурстарын қалыптастыру көзі ретінде кәсіпорындардың кірістілігін арттыру бойынша ұсыныстар енгізу.

Қорытынды

Қорытындылай келе, кәсіпорынды басқаруда қаржылық менеджменттің орны ерекше. Дәл қаржылық менеджмент арқылы кәсіпорынның жалпы жұмыс жағдайы, оның нарықтық экономикадағы бәсекеге қабілеттілігінің орны, кәсіпорын активтерінің құрамы мен құрылымын талдау, кәсіпорынға қажетті ресурстар көзін анықтау, талдау, кәсіпорынның қаржылық жағдайын бақылау, үйлестіру және ынталандыру жүзеге асырылады.

Шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық жағдайы оның қаржылық бәсекеге қабілеттілігінің (яғни төлем қабілеттілігінің, несиелік қабілеттілігінің), қаржы ресурстары мен капиталды пайдаланудың, мемлекет және басқа шаруашылық жүргізуші субъектілер алдындағы міндеттемелердің орындалуының сипаттамасы болып табылады. Шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық жағдайына сыни талдаулар кіреді: рентабельділікпен кірістілік, қаржылық тұрақтылық, несиенің қолжетімділігі, капиталды пайдалану, валютаның өзін-өзі қайтаруы [6, 15р.].

Қаржылық жағдайды талдау үшін ақпарат көзі бухгалтерлік баланс және қосымша, статистикалық және операциялық есептілік болып табылады. Талдау және жоспарлау үшін шаруашылық жүргізуші субъектідегі қолданыстағы стандарттар қолданылады. Әрбір шаруашылық жүргізуші субъект өзінің жоспарлы көрсеткіштерін, нормаларын, стандарттарын, тарифтері мен шектерін, оларды бағалау және қаржы жүйесін реттеу жүйесін әзірлейді. Бұл ақпарат оның коммерциялық құпиясын, кейде ноу-хауды да құрайды.

Қаржылық есептілік-бұл кәсіпорынның қаржылық жағдайы туралы уақтылы, объективті және нақты көп қырлы ақпаратты пайдалана отырып, бизнес шешімдерін қабылдау үшін пайдаланушыларға оңай және түсінікті түрде жеткізу мақсатында қаржылық есеп көрсеткіштерінің құжаттық негізінде құрастырылған есеп беру нысандарының жиынтығы.

Кәсіпорынның қаржылық қызметін талдау үшін мәліметтердің негізгі көзі бухгалтерлік баланс, бухгалтерлік балансқа қосымшалар болып табылады. Қаржы қорының мазмұнын және оның жеке баптарын тізімдейтін бухгалтерлік есептің басқа нысандары қаржылық көрсеткіштерге әсер ететін факторларды зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қаржылық жоспардың тартылған деректері дебиторлық және кредиторлық берешектің қалыптасу мерзімдерін көрсетеді.

Экономикалық жаһанданудың тоқтаусыз толқынымен бетпе-бет келіп, білім экономикасы өркендеуде, ақпараттық технологиялар, коммуникациялық технологиялар және электрондық коммерция өркендеуде, виртуалды компаниялар пайда болуда,

кәсіпорын топтары үлкенірек және күшті болуға ұмтылуда және т.б. әрбір аспектінің сипаттамалары қаржылық менеджментке қиындықтар туғызады. Жаңа жағдайда Қазақстандық кәсіпорындардың қаржылық менеджментін халықаралық стандарттармен қалай біріктіру және менеджментті күшейту арқылы экономикалық тиімділікті арттыру теория мен практиканы ұштастырудан басқа жақсы шешім жоқ. Біздің еліміздің экономикалық дамуы қаржылық міндеттемелердің кеңеюіне әкелді, сонымен қатар қаржылық практика мен теорияның дамуына үлкен мүмкіндік берді. Дегенмен, қазіргі қаржылық даму деңгейімен салыстырғанда, біздің еліміздің кәсіпорының қаржы менеджментінің теориялары мен әдістері бойынша зерттеулері арасында әлі де үлкен алшақтық бар және оны жетілдіру қажет.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Мадиярова Э.С., Сүйеубаева С.Н. Қаржылық менеджмент. – Алматы: «Экономика», 2013 ж.
2. Дүйсенбаев К.Ш., Төлегенов Э.Т., Жұмағалиева Ж.Г. Кәсіпорынның қаржылық жағдайын талдау. – Алматы: «Экономика», 2011 ж.
3. Юн Г.Б. Антикризисное управление. / Учеб. пособие. 2-е изд. М., 2008.
4. Ковалов В.В. Практикум по анализу и финансовому менеджменту 2012 ж.
5. Мельников В.Д., Ильясов К.К. Қаржы – Алматы: Қаржы – қаражат, 2015 ж.
6. Теплова Т.В. Финансовый менеджмент: управление капиталом и инвестициями. - М.: ГУ ВШЭ, 2000. -504с.
7. Сапарова Б. Финансовый менеджмент: Учебное пособие. – Алматы: Экономика, 2008. -848 с.
8. Есенгельдин Б.С., Ақбаев Е.Т. Қаржылық менеджмент. Оқу құралы. –Қарағанды, 2010 ж. – 150 бет.
9. Әсербайұлы С., Қалымбекова Ж. Қаржы менеджменті. Оқу құралы. – Алматы, 2009 ж. – 93 бет.
10. Мадиярова Э.С., Сүйеубаева С.Н. Қаржылық менеджмент. Оқу құралы. – Алматы: Экономика, 2009 ж. – 262 бет.
11. <https://www.turboreferat.ru/management/arzhily-menedzhment/42355-224563-page5.html>
12. <https://articlekz.com/kk/article/31081>.

REFERENCES:

1. Madiarova E.S., Süieubaeva S.N. Qarjylyq menejment. –Almaty: «Ekonomika», 2013 j.
2. Düisenbaev K.Ş., Tölegenov E.T., Jümağaliev J.G. Käsiorynnyñ qarjylyq jağdaiyn taldau. – Almaty: «Ekonomika», 2011 j.
3. İun G.B. Antikrizisnoe upravlenie. / Ucheb. posobie. 2-e izd. M., 2008.
4. Kovalov V.V. Praktikum po analizu i finansovomu menejmentu 2012 j.
5. Melnikov V.D, İläsov K.K. Qarjy – Almaty: Qarjy – qarajat, 2015 j.
6. Teplova T.V. Finansovyi menejment: upravlenie kapitalom i investisiami. - M.: GU VŞE, 2000. -504s.
7. Saparova B. Finansovyi menejment: Uchebnoe posobie. – Almaty: Ekonomika, 2008. -848 s.
8. Esengeldin B.S., Aqbaev E.T. Qarjylyq menejment. Oqu qūraly. –Qarağandy, 2010 j.–150 bet.
9. Äserbaiūly S., Qalymbekova J. Qarjy menejmenti. Oqu qūraly. – Almaty, 2009 j. – 93 bet.
10. Madiarova E.S., Süieubaeva S.N. Qarjylyq menejment. Oqu qūraly. –Almaty: Ekonomika, 2009 j. – 262 bet.
11. <https://www.turboreferat.ru/management/arzhily-menedzhment/42355-224563-page5.html>
12. <https://articlekz.com/kk/article/31081>.

ФИНАНСОВЫЙ МЕНЕДЖМЕНТ НА ПРЕДПРИЯТИИ И ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ

Сырлыбаева М.Т.

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: s.makpal-84@mail.ru*

В представленной статье описано состояние финансового управления предприятием в Республике Казахстан и основные направления его развития. В свою очередь, формирование информационной базы финансового менеджмента на предприятии означает процесс выбора соответствующих информационных показателей, направленных на принятие стратегических решений и эффективное текущее управление финансовой деятельностью. Управление финансами зависит от его отраслевых особенностей, организационно-правовой формы, объема экономической деятельности и связано с уровнем диверсификации и других условий. Поэтому совокупность всех показателей, составляющих информационную базу финансового менеджмента, может быть сгруппирована по видам источников информации и требовать регламентированной последовательности использования каждой группы в практической деятельности реального предприятия.

Ключевые слова: *предприятие, финансовый менеджмент, стратегия, бюджет, операции, инвестиции*

FINANCIAL MANAGEMENT AND THE PRINCIPAL DIRECTIONS OF ITS DEVELOPMENT

Syrlybayeva M.

*Kazakh National Pedagogical University named after Abaya, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: s.makpal-84@mail.ru*

The presented article describes the state of financial management of the enterprise in the Republic of Kazakhstan and the main directions of its development. In turn, the formation of the information base of financial management in the enterprise means the process of choosing the appropriate information indicators aimed at making strategic decisions and effective current management of financial activities. For a specific enterprise, the system of formation of information indicators of financial management depends on its industry features, organizational and legal form, volume of economic activity and related to the level of diversification and other conditions. Therefore, the set of all indicators that make up the information base of financial management can be grouped by types of information sources and require a procedural sequence of use for each group in the practical activity of a real enterprise.

Keywords: *Enterprise, financial management, strategy, budget, operations, investment.*

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫ

Тажинаова Г.А. , Ансабаева А.Д. , Альменбетова К.Ж. ,
Кыстаубаева Б.К. , Мухашева М.Б.

Лияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған
*e-mail: gulnara71.a@mail.ru

«Мектеп жасына дейінгі балалардың тұлға қалыптастырудың құралы ретіндегі ұлттық ойындары» теориялық және практикалық негіздерін анықтау мақсатында Қазақстан Республикасының ресми құжаттарына, тұжырымдамалары мен бағдарламаларына, психологиялық, педагогикалық, әдістемелік әдебиеттерге теориялық тұрғыда талдау жасау, оқулықтар мен әдістемелік құралдарды зерделей отырып, озық тәжірибелерді меңгеру, тәрбие берудің мазмұнын анықтап, сандық және сапалық талдау жасау, жинақтау, қорытынды жасау.

Ұлттық ойыны – бұл тарихи қалыптасқан қоғамдық құбылыс, іс-әрекеттің дербес түрі, сонымен қатар оқыту мен тәрбиелеудің құралы, өзінің бастапқы және ең құнды қызметін сақтай отырып, баланың рефлексиясы арқылы өзін-өзі тәрбиелеуді қамтамасыз етеді. Ежелден адамның тұрмыс-тіршілігін, еңбегі мен ұлттық ұстанымдарын, халықтың намыс, батылдық туралы ой-пікірлерін, күш-қуат, ептілік, төзімділік, жылдамдық пен қимыл-қозғалыс сұлулығына ұмтылу әрекеттері.

Кілт сөздер: Ұлттық ойыны, рефлексия, дамытушылық, танымдық, ойын-сауықтық, диагностикалық, түзетушілік, ептілік.

Кіріспе

Ойын - алғаш балалар өз құрдастарымен араласатын әрекеті болып табылады. Ортақ мақсат, оған жету жолындағы бірлескен күш-жігер, ортақ мүдделер мен тәжірибелер қатысушыларды біріктіреді және олардың мақсат сезімін қалыптастырады. Ойын кезінде бала өзін ұжымның мүшесі ретінде сезіне бастайды, жолдастарының әрекетіне әділ баға беруге үйренеді (егер ол ән айтып бітпесе – ережені бұзса, т.б.). Ал ересек адамның мұндағы міндеті: балалар арасындағы достыққа, сенімге, әділдікке, өзара тиімділік пен жауапкершілікке негізделген жақсы сезімдерді қалпына келтіруге ықпал ететін дұрыс бағыт.

Ойын мектеп жасына дейінгі баланың барлық негізгі құзыреттерін дамытуға мүмкіндік береді:

- ақпараттық (бала ақпаратты қабылдап қана қоймайды, сонымен қатар когнитивтік құзіреттілікті қамтиды);
- тиімді, бала іс-әрекетте әрекет ету қабілетін көрсетеді;
- коммуникативті;
- әлеуметтік.

Ұлттық ойыны тәрбиелік функцияларды шешуге ықпал етеді: дамытушылық, танымдық, ойын-сауықтық, диагностикалық және түзетушілік [1].

Ойын проблемаларды шешуге көмектеседі: денсаулық сақтау және білім беру. Сонымен қатар, ол балаларды біздің заманымызда өзекті болып табылатын ұлттық мәдениетімен таныстыру құралы ретінде де қызмет етеді.

Педагог үшін ұлттық ойынының оң әсері:

- балалардың бойында адамгершілікті дамытады және ойынның өзіне де, ұлттық мәдениетіне де қолайлы эмоционалдық қатынасты қалыптастырады; физиологиялық

қажетті физикалық белсенділікті және балалардың қолайлы психо-эмоционалдық жағдайын қамтамасыз етеді;

- балалардың оқуын қызықты ойынға айналдыра отырып, балаларды бір әрекет түрінен екінші бір байқалмайтын түріне ауыстыруға көмектеседі.

Балаларға арналған:

- денсаулықты нығайтады, интеллект, ептілік, шығармашылық қабілеттерін дамытады;
- айналадағы өмірмен таныстырады, білуге құмарлықты дамытады және сөйлеуді дамытуға, сөздік қорын молайтуға, сөйлеу үлгілерін жинақтауға ықпал етеді;
- адамгершілік қасиеттерді қалыптастырады, ұжымда ұйымшыл, тату өмір сүру үшін пайдалы дағдыларды бекітеді және балаларды бір-біріне көмектесуге үйретеді;
- эмоционалды сфераны дамытады, өйткені ойын кезінде бала мимика, ым-ишара, сөздер арқылы білдіруді үйренетін күрделі және алуан түрлі сезімдер пайда болады;
- эмпатикалық қабілеттерін дамытады;
- өз халқына сезімін тудырады.

Материалдар мен әдістер

Ойын балаға үлкен қуаныш пен ләззат береді, өмірді көңілді және қызықты етеді, ол баланың жадында ұзақ уақыт бойы, кейде өмірінің соңына дейін сақталады [2].

Балабақшадағы ұлттық ойындары келесі критерийлер бойынша жіктеледі:

- ұлттық мәдениетті көрсету жолымен (адам мен табиғаттың байланысы, жас ұрпақтың ұлттық өмірге көзқарасы, жақсылық пен жамандықтың мәңгілік күресі);
- ойын қозғалыстарының қарқындылық дәрежесі бойынша (белсенділігі жоғары, төмен және орташа ойындар);
- қозғалыс жаттығуларының түрлері бойынша (доп ойындары, жүгіру, ұзындыққа немесе биіктікке секіру және т.б.);
- ойынды ұйымдастырудың күрделілік дәрежесі бойынша (қарапайым және командалық ойындар);
- орындалу әдісі бойынша (рөлдік, сюжеттік, тақырыптық, жүргізушімен немесе жүргізушісіз және т.б.).

Негізгі бөлім

Ұлттық ойындары баланың ерік-жігерін, адамгершілік сезімін дамытуға, интеллектінің дамуына, реакция жылдамдығына әсер етеді, дене шынықтырады. Ойын арқылы ұжым алдындағы жауапкершілік сезімі, ұжымда әрекет ету қабілеті қалыптасады. Сонымен қатар, ойынның стихиялылығы және дидактикалық тапсырмалардың болмауы бұл ойындарды балалар үшін тартымды және «жаңа» етеді. Шамасы, халықтық ашық ойындарды осылай кеңінен қолдану олардың сақталуын және ұрпақтан-ұрпаққа берілуін қамтамасыз етеді [3].

Балабақшадағы халық ойындары ойын-сауық емес, балаларды шығармашылық әрекетке тартудың ерекше әдісі, олардың белсенділігін ынталандыру әдісі.

Ойын барысында бала қоршаған әлем туралы біледі. Ойындар мен дөңгелек билерде халық мәтіндері мен әндерін үйреніп, пайдалана отырып, ойын жағдаяттарына байланысты нақты мазмұнмен толықтырады. Өз халқының мәдениетінің құндылықтары мен нышандарын меңгереді. Ойын балаға оның не істей алатынын, неде әлсіз екенін үйретеді. Ойын кезінде бұлшық еттерін нығайтады, қабылдауды жақсартады, жаңа дағдыларды игереді, артық энергиядан арылады, өз мәселелерін шешудің әртүрлі жолдарын бастан кешіреді, басқа адамдармен қарым-қатынас жасауға үйренеді.

Қатаң ойын ережелері мен қатысушылардың келісілген әрекеттері балаларды өзара сыйластық пен ұжым алдындағы жауапкершілікке тәрбиелейді. Халық әндерін халық ойындарында қолдану оларды ойын жағдайына сай мазмұнмен толықтырады. Балалар психологтары ұлттық ойындарының балалардың қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру дамыту және психоэмоционалды күйзелістен арылту үшін үлкен маңызы бар екенін айтады [4].

Нәтижелер мен талқылаулар

Дидактикалық ойындардың баланың ойлау және сөйлеу белсенділігі мен оның дербестігін дамытуға тигізетін ықпалын назарда ұстадық. Дидактикалық ойынның негізінде баланың ақыл-ойын дамыту, өзара қарым- қатынасын қалыптастыру мақсаты көзделді. Осы мақсатпен көркем әдебиет ұйымдастырылған іс-әрекеттерінде біз зерттеу тақырыбымызға байланысты «Тәулік бөліктерін ата», «Ағаштарды ата», «Киімдерді ата», «Бұл не?Бұл кім? », «Үй жануарлары мен жабай жануарларды ата» ойындарын пайдаландық.

Сахналау ойындарын қолданғанда көркем шығармаларды рольдерге бөліп ойнатып, ондағы балалар әрекетін оқиға желісі бойынша жүйелі орындауына көңіл бөлінді. Сахналау ойындарына негізінен ертегілер алынды. Онда балалардың ертегі кейіпкерлерін өздігінен таңдауына мүмкіндік жасалды. Ойын үстінде баланың өнерпаздық және шығармашылық қабілетін дамыту үшін оның образға енуі, яғни кейіпкердің іс-әрекетін өзі басынан өткізгендей сезініп, шын мәнінде беріліп ойнауына жағдай жасалды. Сахналау ойындарында оны әсерлендіретін құралдарды да орынды пайдалану жағы ескеріліп, балаға берілген рольді ойнауға сенім білдіріп, ынтасын, тілегін арттырып отырдық. Сол арқылы бала біртіндеп рольдерді сахналауда шығарманы өз қиялымен дамытуға, өрістетуге ат салысатындай дәрежеге жететіні байқалды. Мысалы: «Мақта қыз бен мысық» (мысал), «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» т.б. [5].

Біздің зерттеу тақырымыз бойынша педагогикалық эксперимент кезінде тіл дамыту сабағында әдеби шығармалар арқылы баланы мектепке даярлау мәселесінде тәрбиенің барлық салаларын қамтумен байланыстырылды.

Зерттеу барысында біз мектепке дейінгі жастағы балаларға байланысты әдістемелік нұсқаулар мен хрестоматияларға талдау жасадық. Талдаудың мақсаты - балабақшада ата-аналар мен тәрбиеші-ұстаздар басшылыққа алатын әдістемелік нұсқаулардың жаңа заман талабына сай болуы, оқытудың жаңа технологияларын пайдалануы, ұлттық құндылықтарды жаңа ХХІ ғасыр туындыларымен толықтыру, т.б. [6].

Баланың жеке басын, мінез-құлқы, ой-санасын қалыптастыратын, өмірге жол ашып, жөн сілтейтін, бағыт беретін - ата-анасы. Ата-ананың бала тәрбиесіндегі ролі туралы Қазақстан Республикасы Конституциясында: «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-ананың етене құқығы және міндеті» деп атап көрсетілген. Отбасында балалардың денесін жетілдіріп, ақыл-ойын дамытып, еңбекке баули отырып, достыққа, инабаттылыққа, ұқыптылыққа, жауапкершілікке, сондай- ақ, үлкенді сыйлау, ата-ананы құрметтеу сияқты ізгі қасиеттерге тәрбиелеуде ата-аналар қолданатын көркем шығармалардың ролі зор. «Бала тәрбиесі бесіктен» дегендей, бала тәрбиесінде отбасы алғашқы баспалдақ болғандықтан, ата-ананың жылы жүрегі, аялы алақаны, мейірімді жүзі, ыстық құшағынан балаға дүние есігі ашылады. Отбасында бала тәрбиесінің дұрыс жолға қойылуы үшін ата-аналар негізгі педагогикалық талаптарды білумен қатар, баланың жан-жақты жетілуіне қолайлы жағдайлар туғызуға ұмтылады [9]. Ол үшін ата-ана қоғам алдындағы өз жауапкершілігін жете түсініп, отбасы тұрмысының гигиеналық талаптарын, ондағы тіршілікте бала қажетін өтеуді есепке ала отырып, ұйымдастырады [7].

Балалар әдебиетінің бастау бұлағы халық ауыз әдебиеті үлгілерін, жазба әдебиетін көркем әдебиет сабағында және күннің екінші жартысында, яғни тәрбие жұмысын кешенді ұйымдастырудың жолдары анықталды.

Тәжірибелік жұмыстар барысында жүргізілген сабақта және сабақтан тыс уақытта өзіндік қорытынды жасау, шығармашылық қабілетін дамытуда баланың барлық іс-әрекетінде (ойын, сабақ, еңбек, серуен) көркем шығарманың тәрбиелік мәнін түсінуде, ертегі, мақал-мәтел, жұмбақ, жаңылтпаштарды орнымен қолдана білуге мүмкіндік туғызылды [8].

Тәжірибелік жұмыстар нәтижесінде тіл дамыту сабағында өтілген материалдарды күннің екінші жартысында жалғастыруға ынта білдіріп, белсенділік танытты. Көркем шығарма кейіпкерлерін, диафильм, мультфильмдерді көріп, ойын кезінде, қарым-қатынас жасауда балаларда шығарма кейіпкерлеріне еліктеу, рольдерді таңдауда айқын көрініс берді [10].

Қорытынды

Қорыта келгенде, алдыға қойылған зерттеу міндеттеріміз өз шешімдерін тапты. Атап айтқанда:

- мектепке дейінгі жастағы балаларды тәрбиелеудің педагогикалық негіздері анықталды;

- Ұлттық құндылық материалдары арқылы мектепке дейінгі жастағы балаларды тәрбиелеу мүмкіндіктері қарастырылды;

- мектепке дейінгі даярлық топ балаларын ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеудің жолдары талқыланды;

- мектепке дейінгі даярлық топ балаларын ұлттық құндылықтар негізінде тәрбиелеудің әдістері пайдаланылды.

Сонымен, ұлттық ойыны – мектеп жасына дейінгі баланың тұлғасын қалыптастырудың маңызды құралдарының бірі.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Бондаренко, М.А. Роль народных подвижных игр как средства развития межличностных взаимоотношений старших дошкольников / 2015. № 46-1. С. 199-205.

2. Запорожец, А.В. Некоторые психологические проблемы детской игры / М., 1997.

3. Новосёлова, С.Л. О новой классификации детских игр. Дошкольное воспитание. 1997. № 3. С. 84–87.

4. Степаненкова, Э.Я. Теория и методика физического воспитания и развития ребёнка: учеб. Пособие для студ. высш. учеб.заведений / - 4-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2018. 368 с.

5. Иманбеков Т. Қазақ балабақшаларындағы оқу-тәрбие жұмыстарында ұлттық ойындарды пайдалану (5-7 жас). Автореф. пед. ғыл. канд. 13.00.01.-Алматы, 1995.-23 б.

6. Жұмабекова Ф.Н. Баланың көркемдік талғамын сәндік қолданбалы өнер негізінде қалыптастыру. Пед.ғыл.канд.дис. -Алматы, 1998.-149б.

7. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. Алматы, 1990

8. Ахметов. Ш. Қазақ халқының бала тәрбиелеу дәстүрі. Мектеп №7. 2004 ж.

9. Құлжанова Н. Ана мен бала тәрбиесі. Қызылорда, 1927, 116 б.

10. Бәтібәева С.Ғ. Қазақстанда қазақ балабақшаларының қалыптасуы мен дамуы (1946-200 Іжж.). Пед. ғыл. канд. дисс.-Алматы, 2001.15 153 б.

REFERENCES:

1. Bondarenko M.A. (2015) The role of folk outdoor games as a means of developing interpersonal relationships of older preschoolers. Moscow: No. 46-1, 199-205 p.

2. Zaporozhets A.V. (1997) Some psychological problems of children's play. M., 97-99 p.

3. Novoselova S.L. (1997) On the new classification of children's games. [Preschool education], No.3. 84-87 p.

4. Stepanenkova E.Ya. (2018) Theory and methodology of physical education and child development: [studies. Manual for students. higher. studies.institutions], - 4th ed., ster. M.: Publishing Center "Academy", 368 p.

5. Imanbekov T. (1995). Use of National Games in educational work in Kazakh kindergartens (5-7 years). [Abstract. PED. science. Kand.]. - Almaty, 23 p.

6. Zhumabekova F.N. (1998) Formation of the artistic taste of a child based on decorative and applied art. Ped.gyl.kand.dis. - Almaty, -149 p.

7. Uzakbaeva S.A. (1990) Folk traditions in aesthetic education of children. – Almaty, - 55 p.

8. Akhmetov Sh. (2004). Traditions of the Kazakh people on raising children. School No. 7. – 78 p.

9. Kulzhanova N. (1927). Motherhood and parenting. Kyzylorda, - 116 p.

10. Batibaeva S.G. (2001). Establishment and development of Kazakh kindergartens in Kazakhstan. Ped. gil. v. diss.- Almaty, - 153 p.

НАРОДНЫЕ ИГРЫ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Тажинова Г.А., Ансабаева А.Д., Албменюетова К.Ж.,
Кыстаубаева Б.К., Мухашева М.Б.

Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Казахстан, г. Талдыкорган
e-mail: gulnara71.a@mail.ru

Теоретический анализ официальных материалов, концепций и программ Республики Казахстан, психолого-педагогической, методической литературы с целью выявления теоретических основ. «Народная игра - как средство формирования личности детей дошкольного возраста», усвоение передового опыта с изучением литературы и методических пособий, определение содержания воспитания, количественный и качественный анализ, обобщение, подведение итогов.

Народная игра - исторически сложившееся социальное явление, самостоятельная форма деятельности, а также средство воспитания и обучения, сохраняя свою первоначальную и ценнейшую функцию, обеспечивает самовоспитание через рефлексию ребенка. Они издревле формировали образ человека, его образ жизни, труда и национальные позиции, мысли людей о чести и мужестве, стремлении к силе, ловкости, выносливости, скорости и красоте движения.

Ключевые слова: Народная игра, рефлексия, развивающая, обучающая, развлекательная, диагностическая, коррекционная, ловкость.

FOLK GAMES AS A MEANS OF FORMING THE PERSONALITY OF PRESCHOOL CHILDREN

Tazhinova G., Ansabayeva A., Almenbetova K., Kystaubayeva B., Muhasheva B.

Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Kazakhstan, TalDYKorgan
e-mail: gulnara71.a@mail.ru

Theoretical analysis of official materials, concepts and programs of the Republic of Kazakhstan, psychological, pedagogical, methodological literature in order to identify the theoretical foundations of "Folk games as a means of forming the personality of preschool children", mastering best practices with the study of literature and methodological manuals, determining the content of education, quantitative and qualitative analysis, generalization, summing up.

Folk game is a historically established social phenomenon, an independent form of activity, as well as a means of education and training, while maintaining its original and most valuable function, it ensures self-education through the child's reflection. Since ancient times, they have shaped the image of man, his way of life, work and national positions, people's thoughts about honor and courage, the desire for strength, agility, endurance, speed and beauty of movement.

Keywords: folk game, reflection, developmental, educational, entertaining, diagnostic, correctional, agility.

МЕНЕДЖМЕНТ НЕГІЗДЕРІ, САПАНЫ БАСҚАРУДЫҢ ЛОГИСТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІ: ТЕОРИЯ, ӘДІСТЕМЕ, ПРАКТИКА

Турсыбекова Р.К. Толамисова А.Г.*

I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған
e-mail: turysbekova777@mail.ru, zhantokab@mail.ru

Бұл мақалада өнім сапасын басқару жүйесіне қатысты логистиканың теориялық принциптерін әзірлейді.

Жүргізілген зерттеулердің арқасында ғылыми жаңалықтың келесі негізгі нәтижелері алынды:

-тасымалдаушыдан өнімді өткізуге дейінгі логистикалық тізбекке сапа тасымалдаушысы ұғымын енгізу негізінде өндіріс пен айналыстағы сапаның рөлі мен орны белгіленеді;

-өндірісте логистикалық сүзгілер өнімді өндіру процестерінің синтезі және әрбір технологиялық буында сынаумен синхронды бақылау қызметін атқарса, материалдық ағындарды ынталандыру жолында логистикалық сүзгілер тұжырымдамасы енгізілді және негізделді;

-сапаны қалыптастыру процесінің қажетті шарты мен негізі ретінде сенімділіктің ерекше рөлі көрсетіледі;

Бұл мақаланың мақсаты – тұтынушылардың талаптарына және ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктеріне жауап беретін, кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігін, сонымен қатар коммерциялық табыс пен тұрақты қаржылық жағдайды анықтайтын сапа болып табылады.

Осы мақаланың әдістемесі өнеркәсіп өнімдерін өндіру және тарату процесінде логистикалық сапа менеджменті жүйесін қалыптастыру және жұмыс істеуінің теориялық және әдістемелік ережелерін әзірлеу және негіздеу болып табылады.

Мақаланың практикалық маңыздылығы көрсетілген ережелер кәсіпорындардың өндірістік-коммерциялық қызметіндегі сапа менеджменті жүйесін жетілдіруге бағытталғанымен және күрделі машина жасау өнімдерінің сапасы мәселелерін шешуге айтарлықтай ықпал ететіндігімен түсіндіріледі.

Кілт сөздер: Менеджмент, логистика, тиімді жұмыс, дағдарысты басқару.

Кіріспе

Әлеуметтік бағдарланған қазіргі экономикада өндірілетін және сатылатын өнімнің сапасы мәселелері бірінші орынға шығады. Сапа мәселесін шешу тауар өндіруші кәсіпорындардың назарында, ол үшін арнайы бөлімшелер - сапа менеджменті қызметтері жұмыс істейді.

Логистика даярлауда әлемдік тәжірибе көрсеткендей, менеджмент ғылымы мен өнерін түсіну маңызды орын алады. "Менеджмент" (management) – ағылшын тілінен шыққан сөз және "басқару", "басқару қабілеті" дегенді білдіреді. "Менеджмент" ұғымының көптеген түсіндірмелері бар. Бұл ақталған, өйткені ұйымның дамуының кез-келген кезеңінде біз әртүрлі типтегі менеджментпен айналысамыз (технологиялық, қаржылық, функционалдық, логистикалық және т.б.).

Әртүрлі экономикалық деңгейлердегі логистикалық жүйелер мен басқару әдістерін талдау және жобалау кезінде туындайтын нақты мәселелерді шешу үшін бағдарламалық-мақсатты жоспарлау, функционалдық-құндық талдау, макро - және микроэкономика, болжау, модельдеу және т. б. әдістері толығырақ қолданылады.

Сапа мәселесі көп қырлы және өте күрделі, өйткені ол конструкторлық-технологиялық, ұйымдастырушылық, экономикалық және коммерциялық сипаттағы міндеттер кешенін шешуді талап етеді. Тиісті сапалы өнім жұмсалған шығындарды өткізуді және өтеуді

қамтамасыз етеді, сондықтан бәсекеге қабілетті сапаға қол жеткізуге бағытталған іс-шаралар кәсіпорынның өндірістік және коммерциялық қызметінің ажырамас бөлігі болып табылады. Жалпы экономикада да, жекелеген кәсіпорындарда да дағдарыстық жағдайларды еңсеру ісіндегі сапаның рөлі зор. Дағдарысты басқару сапа саласындағы инновациялық сипаттағы шараларды қамтуы керек, өйткені оңтайлы шығындардағы сапа дағдарысты еңсеруге және кәсіпорынның қаржылық сауығыуына ықпал етеді.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі өндірілетін және сатылатын өнімнің сапасы мәселелері болып табылады. Бұл мақалада тұжырымдамалық бірлікті қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін жалпы ғылыми және арнайы ғылыми таным әдістерінің жиынтығы қолданылады. Зерттеу әдістемесі математикалық және графикалық талдау әдістерін қолдануға негізделген. Атап айтқанда, ішінара тепе-теңдік әдісі. Осы зерттеу барысында қолданылатын жалпы ғылыми және арнайы әдістер жүйелік талдауға жатады. Жүйелік талдаудың басты ерекшелігі-ол тек талдау әдістерін ғана емес, сонымен қатар синтез әдістерін де қамтиды. Жүйелік талдаудың негізгі мақсаты-қолданыстағы баламалардың ішінен ең жақсы шешімді табу арқылы күрделі мәселені шешудегі белгісіздікті анықтау және жою. Осы әдісті пайдалана отырып, Қазақстан Республикасында логистика даярлауда әлемдік тәжірибе көрсеткендей, менеджмент ғылымы мен өнерін түсінуге талдау жасалды. Бұл зерттеуде келесі әдістер де қолданылды: теориялық жалпылау, салыстыру және талдау. Бұған: әлеуметтік даму мен мемлекеттік саясаттың мәнін, сондай-ақ осыған байланысты оны іске асырудың қаржылық тетіктерін зерделеуге; теориялық негіздерді белгілеуге байланысты негізгі категориялар мен ұғымдарды нақтылауға; және жалпы экономикада да, жекелеген кәсіпорындарда да дағдарыстық жағдайларды еңсеру ісіндегі сапаның рөлін зерттеу әдіснамасын негіздеуге тарихи және логикалық тәсілдер кірді.

Негізгі бөлім

Жалпы алғанда, менеджментті жеңу ғылымы мен өнері, еңбекті, мінез-құлық мотивтерін және адамдардың интеллектісін қолдана отырып, алға қойған мақсаттарға жету мүмкіндігі ретінде көрсету керек. Менеджментте ұйымдастырылмаған элементтерді тиімді және өндірістік күшке айналдыру мақсатында адамдарға мақсатты әсер ету туралы айтылады. Менеджмент дегеніміз – бұл көшбасшылар ұйымның стратегиялық және тактикалық мақсаттарына жету үшін ресурстарды пайдаланатын адами мүмкіндіктер деп айтуға болады. Бұрын "менеджмент" терминінің орнына "басқару" термині қолданылған. Олардың арасындағы айырмашылық мынада: "басқару" санаты "менеджмент" санатына қарағанда кеңірек, өйткені ол адам қызметінің әртүрлі түрлеріне қолданылады, мысалы, көлік құралдарын басқару – ат арбасы немесе ұшақ болсын. "Менеджмент" термині ұйым деңгейіндегі әлеуметтік-экономикалық процестерді басқаруды білдіреді-экономикалық қызметті және жеке тұлғаны, персоналды басқару. Сондықтан логистикадағы менеджментті сипаттау үшін әр түрлі типтегі логистикалық ұйымдар туралы және материал ағынын қалыптастыру мен зерттеудегі логистикалық стратегия туралы негізгі түсінік беру қажет. Логистиканың тиімді жұмыс істеуі үшін логистикалық процесті басқаратын персонал – логистикалық менеджерлердің қызметі жүзеге асырылатын ұйым құрылуы керек[3].

Алайда, тауарлар мен қызметтердің сапасы саласында әлі де көптеген проблемалар бар.

Сапаны басқару жүйесінің ғылыми базасын кеңейту қажет-бұл жағдайда логистика рөл атқаруы керек.

Сапа мәселесін шешуде тұтынушылардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ете отырып, стандарттау мен сертификаттаудың нормативтік-құқықтық базасын құра отырып, мемлекет маңызды рөл атқарады. Өнімдер мен қызметтердің сапасы мәселесі өзекті болды және болып қала береді. Бұл мемлекет экономикасының тұрақтылығы шешілуіне байланысты болатын стратегиялық проблема.

Синтезделген логистикалық жүйе компанияның стратегиялық мақсатын - нарықты зерттеу, компанияның нарықтағы позициясын анықтау, өнімге деген сұранысты болжау және т. б. сияқты маркетингтік мәселелерді шешуді талап ететін дайын өнімді сату нарығындағы бәсекелестік стратегиясын жүзеге асыруы керек. Бұл парадигманың ғылыми негізі экономикалық және әлеуметтік пәндер болып табылады (экономика және өндірісті ұйымдастыру, персоналды басқару және т. б.), ал математикалық негіз ықтималдық теориясы, математикалық статистика және т. б. айта кету керек, маркетингтік парадигманы негіз ретінде қолданатын модельдер өте дерексіз, үлкен өлшемге ие, көптеген айнымалылар сапалы, бұл қарапайым аналитикалық шешімдерді алуды қиындатады. Шетелде маркетингтік парадигманы қолданудың мысалы-LRP жүйесі (Logistics Requirements Planning) - фирма деңгейінде, аумақтық-өндірістік бірлестіктерде және макрологиялық құрылымдарда кіріс, ішкі және шығыс материалдық ағындарды бақылау жүйесі. Жүйе "жеткізу тізбегін басқару жүйесі" (логистикалық тізбекті басқару жүйесі) деген атпен де белгілі [4].

Сапаны жалпы басқару тұжырымдамасы сапаны арттыру міндетін басты назарға алады және өнімді өндіру мен бөлудің барлық кезеңдерінде кәсіпорынның (ұйымның) барлық қызметкерлерінің осы міндетті шешуге қатысуына негізделеді. Оны іске асыру тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру арқылы және өзара тиімділіктің арқасында ұзақ мерзімді табысқа қол жеткізуге мүмкіндік береді: кәсіпорынның және жалпы қоғамның әрбір қызметкері.

Сапаны басқарудың дамыған логистикалық жүйесі көптеген жағдайларға бейімделе отырып, келесі практикалық нәтижелерде өз әсерін көрсетеді:

- отандық тауар өндірушілердің өнімінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді;
- импортты алмастыратын өнімді өндіру үшін ұйымдастырушылық-коммерциялық жағдайлар жасайды;
- инновациялық іс-шараларды жүзеге асыру үшін дағдарысқа қарсы басқарудың немесе өндірісті басқарудың құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады;
- бәсекеге қабілетті өнімді, ілеспе және сатудан кейінгі қызметтерді сатудан түсетін тұрақты кіріс есебінен кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттырады;
- жоғары сапалы және сенімді өнімді пайдалану арқылы тұтынушылардың өндіріс тиімділігін арттырады [1].

Сапа деңгейіне көптеген факторлар әсер етеді, нәтижесінде сапа басқару объектісіне айналды, бұл тауарлар мен қызметтердің сапасына басқару әсерінің арсеналын кеңейтуге мүмкіндік берді.

Алайда, тауарлар мен қызметтердің сапасы саласында әлі де көптеген проблемалар бар. Сапаны басқару жүйесінің ғылыми базасын кеңейту қажет-бұл логистика рөл атқаруы керек.

Соңғы жылдары логистикалық тәсілдерде үлкен өзгерістер болды. Ең алдымен, оның міндеттерінің көлемі едәуір кеңейді. Шындығында, логистикалық менеджмент ұзақ уақыт бойы сақтау немесе тасымалдау сияқты классикалық функциялармен шектелмеген. Жауапкершілік аймағына әртүрлі функциялар көбірек интеграциялануда, олардың бірі сапаны басқару болып табылады.

Логистика-бұл тауарларды жеткізу тізбегіндегі уақыт пен шығындарды азайту мақсатында жүйелік тәсіл негізінде жеткізушіден тұтынушыға дейінгі тауар-материалдық ағындарды және олармен байланысты ақпараттық, қаржылық және сервистік ағындарды оңтайлы басқару.

Логистиканың негізгі анықтамасы, функциялары, негізгі талаптары. Логистиканың функционалды ортасы, корпоративтік стратегиямен байланысы, даму факторлары. Тарату жүйелерінің ағындық процестерін басқару. Сапаның логистикалық тұжырымдамасы.

Ағындық процестерді басқарудың логистикалық тұжырымдамасына көшу мынадай факторлардың әсерінен жүзеге асырылды: айналым саласындағы құн және уақыт шығындарының өсуін қысқартуға ұмтылу: тауар қозғалысына байланысты шығыстардың үлесі жоғары, елдің ЖҰӨ - нің 20%, сыртқы сауда бағасында - 25 - 35%, ішкі нарықтағы

бағада - 8-10%. Сатушы нарығынан сатып алушы нарығына көшу: қызмет көрсету сапасына қойылатын талаптар артады; жүйелер теориясы мен қақтығыстар теориясын әзірлеу: бірыңғай экономикалық нәтижеге жұмыс (синергетикалық әсер); икемді өндіріс жүйелерін құру: роботтарды ауыстыру, тиімді шағын және орта өндірістерге көшу, шағын фирмалар икемділікке ие болды және сәтті бәсекеге түсе бастады. Шағын өндіріске ауыса отырып, жеткізушілер "кішірек, бірақ жиі" қағидаты бойынша шағын партияларды талап ете бастады; ғылыми-техникалық прогресс пен байланыс құралдарындағы жеделдету; сыртқы экономикалық қызметте тауарларды жеткізу бойынша ережелер мен нормаларды біріздендірудің, техникалық құралдар мен түсіру-тиеу тетіктерін стандарттаудың шұғыл қажеттілігі: әлемдік сауда көлемінің ұлғаюы біріздендіруге әкелді (көптеген құжаттама, ұзақ кедендік және шекаралық операциялар) [2].

XX ғасырдың 1970 жылдарындағы дамыған елдердегі энергетикалық дағдарыс; дамыған елдердегі инфрақұрылымдық салаларды ераықтандыру. Автоматты бақылау жүйесі, логистикалық қызмет жұмысының "қағазсыз" технологиясы (компьютер құралдарын қолдана отырып), шоттарды рәсімдеуге байланысты операцияларды компьютерлендіру. Индустриалды дамыған елдердің сатып алушы нарығына өтуіне байланысты басты бағыт тауарларды сатуды олардың өндірісіне бейімдеу емес, объектілер мен нарықтық сұраныстың құрылымына байланысты өндірістік бағдарламаларды қалыптастыру болды. Жедел бәсекелестік жағдайында клиенттердің мүдделеріне бейімделу өндіруші фирмалардан тиісті реакцияны талап етті, бұл қызмет көрсету сапасында, тапсырыстарды орындау уақытын қысқартуда және тауарларды жеткізу кестесін сөзсіз сақтауда көрініс тапты. Нарықтың әртүрлі субъектілері арасында күрделі байланыс жүйесі құрылды, ол ұйымның қолданыстағы модельдерін тек жабдықтау және сату саласында ғана емес, сонымен қатар айналым мен тұтыну саласында да өзгертуді талап етті. Тауарларды бөлудің жекелеген бағыттарын оңтайландыру бойынша жұмыстар белсенді түрде өрістеді [5].

Логистиканың пәні ретінде тауарларды тарату жүйелерінің ағындық процестерін басқару деп санауға болады. Ол логистикалық тұжырымдамалар мен принциптерді қалыптастыруды, есептерді тұжырымдауды, ағындық процестерді басқару әдістерін әзірлеуді және оларды іс жүзінде қолдану тәсілдерін қамтиды.

Логистиканың мақсаты екі жақты: уақтылы, сапалы және минималды шығындармен жеткізушіден тұтынушыға материалдық құндылықтарды жеткізу; ағындық процестерді басқаруды түпкілікті оңтайландыру бойынша ұсыныстарды әзірлеу және іске асыру арқылы фирмалардың нарықтағы үлесін арттыруға және бәсекелестерден артықшылықтарға қол жеткізуге ықпал ететін синергетикалық әсер алу.

Сапаның логистикалық тұжырымдамасы, бір жағынан, сапаны басқару үшін логистиканың принциптері мен әдістерін қолдануды, екінші жағынан, тиісті ұйымның логистикалық жүйесін және басқару объектісі ретінде сапаны басқарудың тиісті әсерін қалыптастыруды қарастырады. Сондықтан мұндай тұжырымдама логистика мен сапаны органикалық түрде байланыстыруы керек.

Ескі, әкімшілік-командалық экономиканың өзекті мәселелерінің бірі сапа мәселесі болды. (Осыған байланысты "сапа белгісі", "сапа бесжылдығы" сияқты көптеген қаулыларды есте сақтау орынды). Сапа тек техникалық және технологиялық ғана емес, сонымен қатар экономикалық мәселе екені белгілі болды. Соңғысы қажетті сапаға қол жеткізу және оны арттыру үшін ресурстардың айтарлықтай шығындары қажет екенін білдіреді - еңбек, материалдық және, сайып келгенде, ақшалай. Сондықтан сапа деңгейі белгілі бір өнімді өндіру мен пайдаланудың белгілі бір шарттары үшін экономикалық тұрғыдан негізделуі керек. Сондықтан сапаны абсолюттандырау ("кез - келген бағамен сапа", "әлемдік стандарттар деңгейіне жету", "мақсат-жоғары сапа" және т.б.) сапа мен шығындарды өлшеу қажеттілігін түсінді. Соңғысы сапа оңтайлы деңгейге жетуге бағытталған реттеу немесе басқару объектісі болуы керек дегенді білдіреді [3].

"Утилитаның жеткілікті жоғары дәрежесі" туралы ережені анықтауда өте белгісіз, бұл сонымен қатар "мақсатты" сапа деп аталатын қазіргі экономиканың талаптарына қайшы келеді. Сонымен қатар, бұл ереже "кез - келген бағамен сапа" талабын жасырады, әсіресе бұл анықтамада мәселенің экономикалық аспектісі көрсетілмегендіктен. Белгіленген кемшіліктерді сапаны басқарудың логистикалық жүйесі жеңеді. Логистиканы анықтаудағы тағы бір кілт сөз, жоғарыда айтылғандай, "ағын" болып табылады, өйткені логистика басқарылатын процестер мен объектілердің ағындық тұжырымдамасына негізделген. Осыған байланысты логистика принциптерінің бірі болып табылатын ағынды қалыптастыру қажеттілігі туындайды [6].

Нәтижелер және талқылау

Сапаны басқару үшін логистиканың келесі принциптері қабылданады:

- 1) қозғалатын және өзгертін объектілерді жүйеде жеке басқарылатын ішкі жүйе ретінде бөлу және оған қатысты жүйелік тәсілді қолдану, яғни басқару объектісі ретінде ағынды қалыптастыру;
- 2) түпкілікті нәтижені осы жүйенің жұмыс істеуінің экономикалық, техникалық және басқа да талаптарына сәйкес ағынның мақсаты ретінде айқындау;
- 3) жоспарлауды, реттеуді, есепке алуды, бақылауды, талдауды қоса алғанда, ағынды басқарудың барлық кезеңдерінде есепті бастауды күшейту;
- 4) ағынды диспетчерлеу-әрбір ағын объектісінің қозғалысын және өзгеруін үздіксіз қадағалау және оның параметрлерін түзету;
- 5) ағынның сенімділігін қамтамасыз ету;
- 6) ағынды қамтамасыз ету мен қызмет көрсетудің барлық түрлерін қалыптастыру, яғни оның инфрақұрылымы;
- 7) қазіргі заманғы техникалық басқару құралдарын пайдалану - ағын параметрлерін бақылау және реттеу;
- 8) тікелей және делдалдарды қоса алғанда, ағынды қалыптастырумен және басқарумен айналысатын барлық қатысушылардың іс-қимылдарын үйлестіру;
- 9) пайдаланылатын ресурстардың ең аз шығындарымен ағынды басқаруды және мақсатқа қол жеткізуді жүзеге асыру;
- 10) экологиялық талаптар кешенін сақтау.

Бұл принциптер сапаны басқаруға өте қолайлы. Осылайша, логистиканың бірінші кезектегі міндеті-ағынды қалыптастыру. Сондықтан сапаны логистикалау қажеттілігі туындайды. Логистика дегеніміз-ағынды қалыптастыру процесі немесе оның параметрлерін оңтайландыру үшін басқарылатын объектіні ағын түрінде ұсыну. Басқаша айтқанда, логистика-бұл объектіні немесе жүйені логистиканың принциптері мен әдістерін қолдануға дайындау процесі.

Логистика-экономикадағы ғылыми-практикалық бағыт, әмбебап бола отырып, экономиканың көптеген салаларында өндіріс саласында да, айналым саласында да өзінің тиімділігін көрсетті.

Қорытындылар

Бұл мақалада сапаның логистикалық тұжырымдамасы қарастырылды, өндіріс пен тауар қозғалысының логистикалық жүйесіндегі сапа мен сенімділіктің теориялық мәселелері талданды, сапаны басқаруда сәтті қолданылатын логистикалық принциптер ұсынылды.

Сапаны басқарудың логистикалық жүйесі көптеген жағдайларға бейімделе отырып, келесі практикалық нәтижелерде өз әсерін көрсетеді:

- отандық тауар өндірушілердің өнімінің бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді;
- импортты алмастыратын өнімді өндіру үшін ұйымдастырушылық-коммерциялық жағдайлар жасайды;
- инновациялық іс-шараларды жүзеге асыру үшін дағдарысқа қарсы басқарудың немесе өндірісті басқарудың құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады;

- бәсекеге қабілетті өнімді, ілеспе және сатудан кейінгі қызметтерді сатудан түсетін тұрақты кіріс есебінен кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын арттырады;

- жоғары сапалы және сенімді өнімді пайдалану арқылы тұтынушылардың өндіріс тиімділігін арттырады.

Соңғы жылдары логистикалық тәсілдерде үлкен өзгерістер болды. Ең алдымен, оның міндеттерінің көлемі едәуір кеңейді. Шындығында, логистикалық менеджмент ұзақ уақыт бойы сақтау немесе тасымалдау сияқты классикалық функциялармен шектелмеген. Жауапкершілік аймағына әртүрлі функциялар көбірек интеграциялануда, олардың бірі сапаны басқару болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Т. М. Мендебаев А. З.Габдуллина А. Т. Альпеисов «Сапаны басқару»- Алматы, 2013
2. Бейжанова А.Т. Логистика. Оқулық құралы. - Алматы: Издательство «Дәуір», 2011 – 292 бет.
3. Бауэрсокс Дональд Дж., Клосс Дейвид Дж. Логистика:интегрированная цепь поставок /Пер. с англ. - М.: ЗАО "Олимп-Бизнес". 2018
4. Левкин Г.Г. Основы логистики. Учебное пособие. - М.: Инфра-Инженерия, 2018.- 240 с.
5. Гаджинский А.М. Логистика. Учебник. - 21-е изд. - М.: Дашков и К°, 2016. - 420 с.
6. Гаджинский А.М. Практикум по логистике. - 8-е изд. - М.: Дашков и К°, 2012. - 312 с.

REFERENCES:

1. Т. М. Mendebaev A. Z.Gabdullina A. T. Älpeisov «Sapany basqaru»- Almaty, 2013
2. Beijanova A.T. Logistika. Oqulyq qūraly. - Almaty: İzdatelstvo «Däuir», 2011 – 292 bet.
3. Bauersoks Donäld J., Kloss Deivid J. Logistika:integrirrovannaia sep postavok /Per. s angl. - M.: ZAO "Olimp-Biznes". 2018
- 4.Levkin G.G. Osnovy logistiki. Uchebnoe posobie. - M.: İnfra-İnjeneria, 2018. - 240 s.
- 5.Gajinski A.M. Logistika. Uchebnik. - 21-e izd. - M.: Daşkov i K°, 2016. - 420 s.
- 6.Gajinski A.M. Praktikum po logistike. - 8-e izd. - M.: Daşkov i K°, 2012. - 312 s.

ОСНОВЫ МЕНЕДЖМЕНТА, ЛОГИСТИЧЕСКАЯ СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ, ПРАКТИКА

*Турысбекова Р.К., Толамисова А.Г.**

*Жетысуский университет им.И.Жансугурова, Казахстан, Талдықорган
e-mail: turysbekova777@mail.ru, zhantokab@mail.ru*

В данной статье развиваются теоретические положения логистики применительно к системе управления качеством продукции.

Благодаря проведенному исследованию получены следующие основные результаты, обладающие научной новизной:

- установлены роль и место качества в производстве и обращении на основе введения понятия носителя качества в логистической цепи от носителя и до реализации продукции;

- введено и обосновано понятие логистических фильтров на пути продвижения материальных потоков, при этом в производстве логистические фильтры функционируют как синтез процессов изготовления продукции и синхронного контроля с испытанием в каждом технологическом звене;

- показана особая роль надежности как необходимое условие и основа процесса формирования качества;

Целью данной статьи является качество, отвечающее требованиям потребителей и достижениям научно-технического прогресса, определяет конкурентоспособность предприятия, а вместе с этим - коммерческий успех и устойчивое финансовое состояние.

Методология данной статьи заключается в разработке и обосновании теоретических и методологических положений формирования и функционирования логистической системы управления качеством в процессе производства и товародвижения продукции производственного назначения.

Практическая значимость статьи обусловлена тем, что сформулированные положения направлены на совершенствование системы управления качеством в производственно-коммерческой деятельности предприятий и существенным образом способствуют решению проблем качества сложной машиностроительной продукции.

Ключевые слова: *Менеджмент, логистика, эффективное функционирование, антикризисное.*

FUNDAMENTALS OF MANAGEMENT, LOGISTICS QUALITY MANAGEMENT SYSTEM: THEORY, METHODOLOGY, PRACTICE **УПРАВЛЕНИЕ**

*Turysbekova R.K., Tolamisova A.G.**

*Zhetysu university named after I.Zhansugurov, Kazakhstan, Taldykorgan
e-mail: turysbekova777@mail.ru, zhantokab@mail.ru*

This article develops the theoretical principles of logistics in relation to the product quality management system.

Thanks to the conducted research, the following main results of scientific novelty were obtained:

- the role and place of quality in production and circulation are established based on the introduction of the concept of a quality carrier in the logistics chain from the carrier to the sale of products;

- the concept of logistics filters on the path of promoting material flows was introduced and justified, while in production logistics filters function as a synthesis of product manufacturing processes and synchronous control with testing in each technological link;

- the special role of reliability is shown as a necessary condition and basis for the process of quality formation;

The purpose of this article is quality that meets the requirements of consumers and the achievements of scientific and technological progress, determines the competitiveness of the enterprise, and at the same time, commercial success and stable financial condition.

The methodology of this article is to develop and substantiate theoretical and methodological provisions for the formation and functioning of a logistics quality management system in the process of production and distribution of industrial products.

The practical significance of the article is due to the fact that the stated provisions are aimed at improving the quality management system in the production and commercial activities of enterprises and significantly contribute to solving problems of the quality of complex engineering products.

Key words: *Management, logistics, efficient operation, crisis management.*

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТ- ЛИНГВИСТИКА МЕН МӘДЕНИЕТТАНУДЫҢ КӨРІНІСІ

Уалиева С.А.* , Бозаева Т.Г. , Касенова А.М.

І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан, Талдықорған
e-mail: ualievass@list.ru, kassenova.alinur@mail.ru, togzhan.bozaeva@gmail.com

Мақалада шетел тілін оқытуда лингвомәдениетті қалыптастырудың менталитетінен хабар беретін тілдік бірліктер мен құралдарды айқындау қарастырылады. Тілдегі мәдениетті кең мағынада қарастыру тіл табиғатын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Лингвомәдени фон-қатысымдыққа жетелейтін негізгі құралдың бірі болып табылады, себебі лингвомәдени құзіретін қалыптастыру негізінде сөйлеудің мәдени ерекшеліктері анықталып, қарым-қатынас жасау процесінде жаңа категория негізінде жүзеге асырылады. Сонымен бірге қазіргі тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі мәдениеттану мен лингвистика пәндерінің тоғысуында пайда болып, халық мәдениетінің тілдегі әсерін, ерекшелігін зерттеуге арналған. Қазіргі уақытта халық мәдениетінің тілдегі көрінісін зерттеу лингвистикада маңызды мәселе болып табылады. Лингвистикалық зерттеулердің көбісі кейінгі он жылдықта адамдық әрекеттің бір түрі ретінде тілдік қарым-қатынасқа өте қатты көңіл бөліп отыр.

Жаңа үлгідегі жоғары мәдениетке ие, жалпы құндылықтар жүйесін меңгерген, көп мәдениетті әлемде өмір сүруге қабілетті, білім, білік және дағдылары жетілген, біліктері мен іскерліктері қалыптасқан, алған білімнің сол сәтте қолданып, әсерлі түрде жұмыс істей алатын тұлға қалыптастыру қазіргі мәдениетаралық қарым -қатынас субъектісінің ең негізгі мақсат болып табылады. Сонымен бірге қазіргі кезде білімгерлер үшін лингвомәдени құзіретінің маңызы ерекше, себебі шетел тілі мен сол тілде сөйлейтін халықтардың мәдениетін бірге оқыту көптеген жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Ал қазіргі заманға сай мәдениетті білу үшін білімгерлер тілін үйреніп жатқан шетел тілінің еліне тән лингвомәдени ерекшеліктерімен танысып, дәстүрлері мен салттарын үйреніп, оларды құрметтей білуге, бір -біріне ортақ қызығушылықтарды табуға дайын болуға және өздерінің ұлттық мәдениеті туралы білімдерін кеңейтуге үйренулері керек.

Кілт сөздер: Лингвистика; лингвомәдени; лингвомәдени фон; аспект; құзірет; әлемдік құндылықтар.

Кіріспе

Өмірдің жаңа талабына сәйкес көптілді маман даярлау түбегейлі өзгеріске түсіп отыр. Қоғамға тек маман ғана емес халықаралық және мәдениетаралық қарым-қатынасқа түсе алатын маман қажет. Сол себепті, жоғары оқу орындарында маман даярлауда шетел тілін үйрету үрдісі түбегейлі өзгеріске еніп, жаңа келбет алуда.

Бүгінгі күннің өзекті мәселесі тілдік деректерді лингвомәдени аспектіде зерттеу-ең алдымен тілдер арасындағы жалпы адами гуманитарлық, мәдени, өркениеттілік қырларды айқындау болып табылады. Әлемдегі, табиғаттағы құбылыстар, қоғамдағы сана мен салт тілде өз көрінісін табатындықтан, оның жасалу сипаты лингвомәдени аспектіде қарастырылады. Шетел тілі арқылы көптеген жаңа мүмкіндіктерге қол жеткізуге болады. Шет тілін үйрену тек білім, білік, дағдыларын кеңейту ғана емес, бұл кәсіби маманға мәдениаралық қатынастар, байланыстар орнатуға мүмкіндік береді. Шетел тілінде қарым-қатынас жасау барысында қалыптасқан лингвомәдени дағдылары болашақ маман тұлғасын қалыптастырудың қажетті алғы шарттарының бірі болып табылады. Ең негізгі құндылықтарды меңгерген, мәдениеті жоғары, өмір сүруге қабілетті, біліктіліктері мен іскерліктері қалыптасқан мәдениетаралық қарым-қатынас субъектісін қалыптастыру

зерттеудің өзектілігі болып табылады. Демек шетел тілін меңгерту үрдісінде мотивациялық сипат беру қажеттілігі, шетел тілін мәдениетін меңгеру үдерісінде болашақ шетел тілі мұғалімдерінің мәдениетін жетілдіру мүмкіндігі, бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Материалдар мен әдістер

Шеттілдік білім берудің когнитивтік-лингвомәдени әдіснамасы шеттілдік білім берудің дидактикалық тұрғыдан зерттеу мен ғылыми тұрғыдан талдаудың біртұтас нысаны болып табылатын «басқа тіл – басқа мәдениет – тұлға» ғылыми танымның эрекеттік құрылымын көрсетеді [1, 41]. Осыған орай отандық әдістемеде шетел тілі мен сол тілде сөйлейтін халықтардың мәдениетіне үйрететін, шетел тілінің жаңарған әдіснамасына негізделген теория қалыптасып, оған байланысты жаңа ізденістер өз жалғасын табуда. Солардың бірі тілді ұлт тілі арқылы зерттейтін лингвомәдениеттану саласы. Жалпы тіл білімінде лингвомәдениеттану ғылымы тілді зерттеудің бір саласы ретінде қалыптасып келе жатқан ғылым. Тіл-тілдегі жинақталған ақпарат тұтынушысының санасы, білімі, мәдениеті, менталитетінен хабар беретін тілдік бірліктер мен құралдар. Ал лингвистика мен мәдениеттану ғылымдарының түйісуі хх-ғасырдың 90-жылдарында өз алдына жеке, жаңа бағыт пайда болуына әкелді. Бұл бағыттардың дамуын Э.Бенвенист, В.Н.Шаклеин, В.А.Масловалардың еңбектерінен байқауға болады. Олар тіл мен мәдениеттің арақатынасын былайша түсіндіреді «Язык теснейшим образом связан с культурой; он прорастает в нее, развивается в ней и выражает её».

Еуропа лингвомәдениеттану дәстүрлері Ф.де Соссюр, Р. Якобсон, Р. Барт, Т.ван Дейк атты ғалымдардың есімімен байланысты. Тіл арқылы халықтың дүниетанымын анықтау дереккөзі ретінде В. Гумбольдт тұрды. Оның идеялары А.А.Потебни, сонымен қатар А. Мейе, Ж. Вандерриес, Э.Бенвенист еңбектерінде өзінің жалғасын тапты.

Ғылыми әдебиеттерде лингвомәдениеттанудың дамуын ұтымды екі кезеңге бөлу ұсынылады: бірінші кезең - В. Гумбольдт, А. Потебня, Э. Сепира және т. б. еңбектері-ғылым дамуының алғышарттары; екінші кезең - лингвомәдениеттануды өзіндік зерттеу кезеңі ретінде рәсімдеу: ғылымның даму динамикасында тұрған үшінші кезең-лингвомәдениеттанудың пәнаралық ғылым ретінде қаралуы.

Негізгі бөлім

Лингвомәдениеттану (лингвокультурология) латынның *Lingua*-тіл, *Gultura*-мәдениет, *Logos*-ілім деген терминдердің жинақталуынан туындаған, мәдениеттану мен лингвистика пәндерінің тоғысуында пайда болып, халық мәдениетінің тілдегі әсерін, ерекшелігін салыстыра зерттейтін сала. Бұл жөнінде В.Н.Телия: «Лингвомәдениеттану-тілдің корреспонденциясы мен мәдениеттің өзара қатынасының синхронды түрін зерттейтін және сипаттайтын этнолингвистиканың бір бөлшегі» деп сипаттаса [2,145], лингвомәдениеттану ғылымының теориялық және әдістемелік жолын зерттеуші ғалым В.В.Воробьев оны «металингвистика» ғылымы ретінде танытуға ғылыми бағыт беріп, бұл ғылымның тіл мен мәдениеттің өзара тоғысу әсерінің негіздерінен туындағанын дәлелдейді [3,118].

Ресейлік ғалымдар В.Н.Телия В.В.Воробьевтің ғылыми тұжырымдарына арқау болған тіл мен мәдениет арасындағы байланыстың негізі американдық ғалымдар Э.Сепир мен Б.Уорфтың «Лингвистикалық ықтималдық теориясының» негізін танытқан «этнос дүниетанымындағы ерекшеліктің ізі халық тілінде сақталады» деген қағидамен астасып жатқандығы сезіледі. Бұл жайт лингвомәдениеттану пәнінің этнолингвистика ғылымымен туыстығын ашық көрсететіндей [3,146].

В. Н. Телия тілдің «ішінен», ішкі бақылаушы тұрғысынан тілдік өлшемнің ұлттық-мәдени пайымдарын түсіндіруде өз тәсілін ұсынады. Айталық, бұл тәсілді түсіндіруде лингвомәдениет аспектісінде құндылық модальдылығы ғана маңызды емес, сонымен қатар психологиялық қолайсыздықтың ескерілуі қажет, себебі адам жасаған ақау сенімсіздік тудырады, қоғамның кінәлауына әкеп соқтырады, сонымен бірге ол белгілі бір әлеуметтік-мәдени мәртебе және әңгімелесуші рөліне байланысты тілдің бейресми шартында айтылады.

В.Н.Телиямен ұсынылған тәсілден басқа біздің тұжырымдама аясында оған сыртқы бақылаушы тұрғысынан тілдік фактілерді талдау деп түсіндіруді мойындау қажет [3,77].

Тіл және мәдениет сияқты екі кодтың өзара әрекеттестігі негізінде құралатын, әрбір тілдік тұлға мәдени тұлға болатын, тілдік белгілердің мәдени семантикасын оқу-қазіргі заманғы лингвомәдениеттанудың құралы болып табылады. Сол себепті тілдік белгілер тіл тасушылардың менталдық мәдени-ұлттық көрсететін тілдік қабілеттілігін білдіріп, мәдениет «тіл» қызметін атқара алады. Бұл тұрғыда тілдік нормалардың барлық ұстанымын ұстанғанның өзінде пайда болатын, «*мәдени барьер*» туралы айтуға болады.

А.Вежбицкая баяндаған, неміс оркестріне жетекшілік ету үшін шақырылған ағылшын дирижерімен болған жағдайды мысал ретінде алуға болады. Жұмысы дұрыс жүрмеді. Дирижер ағылшын тілінде сөйлейтін болғандықтан, неміс музыканттары оны өз елінің дирижері ретінде қабылдамады. Ол айтайын деген ойын жеткізе алмайтын, сондықтан ол неміс тілімен айналысуға шешім қабылдады. Оның мұғалімнен бірінші сұрағаны, неміс тілінде мына сөйлемді қалай айтуға болады: «*Тыңдаңыз, меніңше, егер біз осылай ойнасақ жақсы болар еді*» деп сұрады. Мұғалім ойланып қалып, сәлден соң былай деді: «Әрине, сөйлемді осылай құруға болады», бірақ «*Осылай ойнау керек*» деп айтқан дұрыс [4,147]. Осыдан тұжырым: мәдени барьер сөйлеудегі мінез-құлық нормаларының айырмашылықтарымен байланысты, тілдесу қатысушылары-барабар фондық білімді, әр түрлі мәндердегі бірдей сөздер және т. б. қосады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Меніңше, бүгінгі күні лингвомәдениет деген ұғым жоқ деп, тек лингвистикада ғана жұмыс жасау дұрыс емес. Оны елемеу ғылыми қоғамдастық этносын бұзады. Ұлттың өмірі мен мінез-құлқында көптеген мәдени факторлар деп түсіндірілетін нәрселер бар екенін көрмеуге болмайды. Мысалы, орыс халқында міндетті түрде әкесінің атымен айту-бұл аталастарының оған деген ерекше құрметін көрсетеді.

Ресейлік ғалым В.А.Маслова өз зерттеуінде «Лингвомәдениет- лингвистика мен мәдениеттану түйісуінен пайда болған тілде көрініс табатын халық мәдениетінің бейнелерін зерттейтін ғылым» екенін айтады. Демек, мәдениетті тілмен байланыстыра қарастыру, тілдің маңыздылығын аша түседі [5,123]. Ғалымдардың бұл ғылым туралы туралы түсініктерінен бірнеше айырмашылықтарды байқауға болады. Мысалы, В.Н.Телияның пікірінше, лингвомәдениет пән ретінде бір ұлттың ғана емес, әр түрлі мәдениеттерге тән әмбебап сипаттағы мәдени ақпарат, ал В.А. Маслова оны тек бір ұлтқа тән мәдени ақпарат деп қарастырады. Ғалымдар С.А.Атановский, Г.А.Брутян, Е.И.Кукушкин, Э.С.Маркаряндрар тілді тек мәдениеттің көрінісі деп есептейді, ал В.Гумбольдт, А.А.Потебня сынды ғалымдар тілді адам баласының қоршаған ортадағы рухани күші деп есептейді.

Немістің ұлы психологы В.Вундт тілдің ерекшеліктерін әлеуметтану тұрғысынан зерттеген ғалымдардың бірі. Ол өз зерттеулерінде интеллектуалдық әрекеттердің ұлттық мәдениетті танудағы орнына ерекше көңіл аударады. Ол-ұлттық рухты жаңғыртатын факторлар, салт дәстүрлер олардың дамуы мен халық мәдениетіндегі рөлін әлеуметтік рухани құбылыс деп бағалаудың бағытын көрсетті [6,138]. Шынымен де, ұлттық рухтың ең негізгі келбетін танытатын салт-дәстүрлер екені сөзсіз. Ал салт-дәстүр ұлттық мәдениеттің бастауы. Осы бағытқа ғылыми тұрғыдан бағыт-бағдар берген ресейлік тілші ғалым А.Потебня. Ғалым «тіл-халықтық «рухтың» жемісі, сондықтан тіл ұлттық ерекшелікті көрсетеді» дей келе, «тіл-халық мәдениетімен біте қайнасқан ұғым» деген ұғымды қалыптастырады. Сонымен бірге, мәдениет-тілдің таңбалануы арқылы танылатынын анықтай келе, «халық рухы» ең бірінші тілде, содан барып әдет-ғұрып, салт- дәстүрінде, фольклорында көрініс табатынын айтады [7,48].

Шеттілдік білім беру концепциясының негізін қалаушы С.С.Құнанбаева өз еңбектерінде лингвомәдени кешеннің мазмұнын қамтитын салаларын, оларды жүзеге асыратын қатынастың сөйлеу тақырыптары мен тақырыпшалар жиынтығын және

қатынастың қарапайым жағдаяттарын ұсынады. Ғалым әзірлеген шеттілдік білім берудің когнитивті-лингвомәдени әдіснамасы мен теориясы мәдениетаралық қатысым құзіретін қалыптастырудың әмбебап ғылыми теориялық негізі болып табылады. Сонымен бірге ол әдіснамалық ұстанымдарды атап көрсетеді: Ғалымның ойынша, лингвомәдени ұстаным басқа «инофонның» (өзге аяның) тілі мен мәдениетінің негізінде тұлғаның қалыптасу механизмі, лингво-мәдени көріністе концептуалды «әлемнің екінші тілдік бейнесі» мен «екінші тілдік сананы», лингво-мәдени тұрғыдан бейнелеуде басқа халықтың лингвомәдениеті мен тіліне тән бейнені жасайды [8,164].

Қорытынды

Лингвомәдени қарым-қатынас екі аспектіні қамтиды; тілдік және мәдениетаралық. Бұл аспектінің тілді үйретудегі басты мақсаты – екі адам арасындағы сұхбатты жеңілдету, интуитивті түрде түсіністікке жету. Сондықтан әрбір білімгер осындай органикалық және тұтас тіл меңгеру моделін таңдау барысында, өзі қызығушылық танытып отырған тілді меңгерумен қатар, сол елдің географиялық, климаттық, тарихи, күнделікті тұрмысы мен салт-дәстүрінен қосалқы хабардар болады. Демек, тіл мәдениетпен тығыз байланысты, сонымен қатар, тіл мәдениеттің көрінісі. Білімгерлердің қатысымдық, когнитивтік, лингвомәдени, әлеуметтік - мәдени, интеллектуалдық мәдениетін қалыптастыру үшін тілдік норманың заңдылықтарын игертіп, оны әрекеттің мақсатына қарай тиімді пайдалана білу қажет. Коммуникативті актінің көлемінде тіл әлеуметтік және мәдени дамудың жемісі, демек, тіл мәдениет пен әлеуметтік құбылыстардан тыс өмір сүрмейді.

Қорыта келгенде басқа тілді қоғамда, мәдениетте өз орнын таба білу үшін сол елдің тілін ғана меңгеру аз, сол тілде сөйлейтін халықтың мәдениетін де меңгеру керек. Тілді басқа мәдениетті таңдаудың негізгі құралы ретінде пайдалану, сол тілде сойлейтін елдегі құбылыстардың мәнін түсінуді қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Привалова. И.В. Разнообразие подходов в развитие теоретических основ межкультурного общения, Вестник МГУ. Серия №19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, 2004.-№3. -14б.
2. Телия В.Н. Культурно-национальная специфика культурологического состава языка. Русская фразеология.-М.:1996.-145б.
3. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. – М., 1997. – 118б.
4. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. - М.: Рус. словари, 1996. – 147б.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология, учебное пособие, 2001.-123б.
6. Вундт В. Введение в психологию (Einführung in die Psychologie). -М.: Ком Книга, 2007. — 138 б.
7. Потенция А.А. Мысль и язык –Типография Адольфа Дарре, 1892.-48б.
8. Құнанбаева С.С. Қазіргі шеттілдік білім берудің теориясы мен практикасы - Алматы, 2011. - 51б.
9. Moskalskaja O. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache.-Moskau, 1983.
10. Schmidt W. Grundfragen der deutschen Grammatik.-Berlin: Volk und Wissen VE Verlag. 1977.

REFERENCES:

1. Privalova. I.V. Raznoobrazie podhodov v razvitie teoreticheskikh osnov mejkülturnogo obşenia, Vectnik MGU. Ceria №19. Lingvictika i mejkülturnaia kommunikasia, 2004.-№3. – 14 p.
2. Telia V.N. (1996) Kùlturno-nasionalnaia cpesifika kùlturologicheckogo coctava iazyka. Rucckaia frazeologia.-M.: – 145 p.
3. Vorobev V.V. (1997) Lingvokùlturologia: teoria i metody. – M.: – 118 p.
4. Vejbitskaia A. (1996) İazyk. Kùltura. Poznanie: Per. s angl. - M.: Ruc. Clovari. – 147 p.
5. Maslova V.A. (2001) Lingvokùlturologia, uchebnoe posobie. – 123 p.
6. Vundt V.(2007) Vvedenie v psihologiu (Einführung in die Psychologie). -M.:Kom Kniga– 38 p.

7. Potebnă A.A. (1892) Mysl i iazyk –Tipografia Adölfa Darre. – 48 p.
 8. Qūnanbaeva C.C. (2011) Qazırǵı şettildik bilim berudiñ teoriacy men praktikacy. Almaty. – 51 p.
 9. Moskalskaja O. (1983) Grammatik der deutschen Gegenwartssprache.-Moskau.
 10. Schmidt W.(1977) Grundfragen der deutschen Grammatik.-Berlin: Volk und Wissen VE Verlag.

ЛИНГВОКУЛЬТУРА-ОТРАЖЕНИЕ ЛИНГВИСТИКИ И КУЛЬТУРОЛОГИИ

*Уалиева С.А. *, Бозаева Т.Г., Касенова А.М.*

*Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Казахстан, Талдыкорган
 e-mail: ualievass@list.ru, kassenova.alinur@mail.ru, togzhan.bozaeva@gmail.com*

В статье рассматривается определение языковых единиц и средств, передающих менталитет формирования лингвокультурологии в обучении иностранному языку. Рассмотрение культуры в языке в более широком смысле позволяет глубже понять природу языка. Лингвокультурный фон является одним из основных средств, ведущих к вовлеченности, так как на основе формирования лингвокультурной компетенции выявляются культурные особенности речи и реализуются на основе новой категории в процессе общения. Вместе с тем, одна из актуальных проблем современного языкознания возникла на стыке дисциплин культурологии и лингвистики и посвящена изучению влияния, специфики народной культуры в языке. В настоящее время изучение проявления народной культуры в языке является важным вопросом в лингвистике. Большинство лингвистических исследований уделяют очень большое внимание языковому общению как форме человеческой деятельности в течение следующего десятилетия.

Формирование личности нового образца, обладающей высокой культурой, владеющей системой общих ценностей, способной жить в мультикультурном мире, со зрелыми знаниями, умениями и навыками, сформированными умениями и умениями, умеющей применять полученные знания в данный момент и эффективно функционировать, является основной целью современного субъекта межкультурной коммуникации. Вместе с тем, в настоящее время лингвокультурная компетенция для обучающихся имеет особое значение, так как совместное обучение иностранному языку и культуре народов, говорящих на этом языке, открывает множество новых возможностей. А для того, чтобы познать современную культуру, обучающиеся должны ознакомиться с лингвокультурными особенностями страны, изучающей язык иностранного языка, изучить его традиции и обычаи, научиться уважать их, быть готовыми находить общие интересы друг к другу и расширять знания о своей национальной культуре.

Ключевые слова: *Лингвистика; лингвокультурный; лингвокультурная фон; аспект; компетенция; мировые ценности.*

MERGING LINGUISTICS AND CULTURAL STUDIES

*Ualjeva S.A. *, Bozayeva T.G., Kassenova A.M.*

*Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Kazakhstan, TalDYKorgan
 e-mail: ualievass@list.ru, kassenova.alinur@mail.ru, togzhan.bozaeva@gmail.com*

The article considers the definition of linguistic units and means that convey the mentality of the formation of linguoculturology in teaching a foreign language. Considering culture in language in a broader sense allows for a deeper understanding of the nature of language. The linguistic and cultural background is one of the main means leading to engagement, since on the

basis of the formation of linguistic and cultural competence, cultural features of speech are identified and implemented on the basis of a new category in the process of communication. At the same time, one of the urgent problems of modern linguistics arose at the junction of the disciplines of cultural studies and linguistics and is devoted to the study of the influence and specificity of folk culture in language. Currently, the study of the manifestation of folk culture in language is an important issue in linguistics. Most linguistic research focuses very much on language communication as a form of human activity over the next decade.

The formation of a new type of personality, possessing high culture, possessing a system of common values, capable of living in a multicultural world, with mature knowledge, skills and abilities, formed skills and abilities, able to apply the acquired knowledge at the moment and function effectively, is the main goal of the modern subject of intercultural communication. At the same time, linguistic and cultural competence is of particular importance for students at present, since joint teaching of a foreign language and the culture of peoples speaking this language opens up many new opportunities. And in order to get to know modern culture, students should familiarize themselves with the linguistic and cultural characteristics of the country studying the language of a foreign language, study its traditions and customs, learn to respect them, be ready to find common interests for each other and expand knowledge about their national culture.

Keywords: *Linguistics; linguocultural; linguocultural background; aspect; competence; world values.*

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАМУЫНДА МЕМЛЕКЕТТІЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖӘНЕ ЖАРИЯ БИЛІКТІ ИНСТИТУЦИОНАЛДАНДЫРУДА АЛАШ ИДЕЯСЫН ҚОЛДАНУ

Бурибаев Е.А.^{1,*} , Бахытқали М.К.²

¹І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы
Талдықорған қ.

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан
Республикасы, Алматы қ.

*e-mail: yermek-a@mail.ru, kbakhytkali@mail.ru

Мақаланың мақсаты – Алаш идеяларын қолдану негізінде Қазақстанда мемлекеттіліктің қалыптасу және мемлекеттік билікті институттандыру шарттарын талдау. Ел басшылығының мемлекеттіліктің жаңа концепциясын тұжырымдауға талпыныс жасап жатқан өтпелі кезеңдегі қазіргі тарихи жағдайы саяси-құқықтық процестердің ғылыми негізделген бағдарлар жүйесіне деген сұранысты айқындап отыр. Жаңа Қазақстанның қуатты азаматтық қоғамы бар тиімді мемлекет ретінде дамуы, осы стратегиялық бағытты жүзеге асыруға ықпал ететін бірқатар саяси-құқықтық бастамаларды жүзеге асыруды көздейді. Бұл бастамалар мемлекеттік билік институттарын нығайтуға, тарихи ретроспективада және қазіргі кезеңде Қазақстандағы мемлекеттік биліктің сабақтастығын дамытуға бағытталуы тиіс. Саяси модернизацияның мақсаттары мемлекетті одан әрі құрудың саяси-құқықтық мүмкіндіктерін терең және байыпты ғылыми талдауды талап етеді, осындай бағыттардың бірі Алаш идеяларын жүзеге асыру болуы мүмкін.

Кілт сөздер: мемлекет және құқық тарихы, саяси-құқықтық әдіс, мемлекеттік билік, тарихи-құқықтық әдіс, Алаш.

Кіріспе

Зерттеудің негізгі идеясы Алаш Мемлекеттік құрылыс идеялары негізінде мемлекеттілікті үздіксіз дамыту контекстінде Қазақстандағы қоғамдық билікті институционализациялаудың саяси - құқықтық даму проблемаларын шешуге бағытталған ғылыми-практикалық ұсыныстарды, ұсыныстарды дайындау болып табылады.

Мақала идеясын таңдау қажеттілігі:

- адамзаттың саяси тарихының әлемдік процесінің бөлігі ретінде қазақстандық қоғамның алғышарттарын қалыптастыру, пайда болуы және әлеуметтік-саяси дамуы процестерінің тарихи-саяси проблемасы.

-қоғамдық биліктің қазақстандық моделін талдау және оны институттандыру бойынша тарихи-саяси және құқықтық ғылымдардың жаңа бағыттарын дамыту қажеттілігі.

Зерттеудің ғылыми болжамы:

Соңғы отыз жыл ішінде Қазақстанда мемлекеттік билікті институционализациялаудың үздіксіз процесі жүріп жатыр, дамыған азаматтық қоғам, жоғары саяси мәдениет нысанында ілеспе оң әлеуметтік жағдайлардың болмауы бұл процесті едәуір қиындатады. 2022 жылғы қаңтардағы оқиғалар жекелеген мемлекеттік институттардың әлсіздігін және олардың мемлекеттілікті сақтау үшін тұрақтылығының маңызды маңыздылығын ерекше күшпен көрсетті. Қазіргі уақытта қалыптасқан өтпелі кезеңнің тарихи жағдайы, ел басшылығы мемлекеттіліктің жаңа тұжырымдамасын тұжырымдауға тырысқанда, саяси-құқықтық процестер үшін ғылыми негізделген бағдарлар жүйесінің қажеттілігін анықтайды.

Негізгі бөлім

Жаңа Қазақстанның дамыған азаматтық қоғамы бар тиімді мемлекет ретінде дамуы осы стратегиялық бағытты жүзеге асыруға ықпал ететін бірқатар саяси-құқықтық бастамаларды іске асыруды көздейді. Бұл бастамалар Қоғамдық билік институттарын нығайтуға, тарихи ретроспективада және қазіргі кезеңде Қазақстанда мемлекеттік биліктің сабақтастығын дамытуға бағытталуы тиіс. Қазақстандағы мемлекеттік биліктің негізгі институттарының жүйелі кезең-кезеңімен дамуы туралы іргелі әлеуметтік-гуманитарлық ғылыми білімдердің теориялық әзірленуінің жеткіліксіздігі күшті мемлекет құруға бағытталған елдің түбегейлі өзгеруі туралы тұтас түсінік қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. «Күшті Президент – ықпалды Парламент – есеп беретін Үкімет» формуласынан туындайтын саяси жаңғыртудың мақсаттары одан әрі мемлекеттік құрылыстың саяси-құқықтық мүмкіндіктерін терең және байыпты ғылыми талдауды талап етеді.

Қазақстанда мемлекеттік билікті институционализациялаудың қалыптасу тарихын, оның даму кезеңдерін, қазіргі кезеңде қалыптасудың қол жеткізілген кезеңін зерттеу болашаққа перспективаларды болжаудың шарты болып табылады. Тарихи контексте мемлекеттік билікті институционализациялау процестерін зерттеу мемлекеттілікті дамытудың тиісті ұлттық, әлеуметтік қажеттіліктерін анықтауға мүмкіндік береді; Институционализация идеясын қалыптастыруға және оны жүзеге асыруға әсер ететін әртүрлі әлеуметтік топтардың, жүйелердің, субъектілердің, жеке тұлғалардың және мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылы мен өзара қарым-қатынасының ерекшеліктерін анықтау; мемлекет институттарын ұйымдастырушылық безендірудің Тарихи шарттарын анықтау және оларды реформалау Алаш идеяларын имплементациялау.

«Алаш» бағдарламасы Экономикалық трансформацияны, дін бостандығын, адам мен азаматтың құқықтарын, ұлттардың теңдігін қамтамасыз ету үшін құқықтық негіз құруды, сауаттылықты арттыруды, ұлттық білім беруді дамытуды, сондай-ақ саяси элита мен халықты әртүрлі билік органдары арқылы саяси процеске тартуды қоса алғанда, қазақ қоғамын жаңғыртуда маңызды рөл атқарды. Алашордалықтардың күш-жігерінің арқасында Қазақстан өзінің мемлекеттік шекарасын анықтай алды және бұрынғы тәуелсіздікке мемлекеттілікке ие болды. Аумақтық юрисдикция, әкімшілік билік анықталды, салық жүйесі мен құқықтық актілер енгізілді.

Алаш Республикасы нормативтік-құқықтық базаның негізін қалады, орталық және жергілікті билік органдарының өкілеттіктері мен функцияларын анықтады, істерді қарау үшін салық жүйесін, арнайы соттар мен комиссиялар құрды. Салық жүйесі және басқа да өкілеттіктер Алаш Орданың 37 облыстық кеңесіне жүктелді. Автономияның шекаралары белгіленді, бірақ қоғамдық өмірдің әртүрлі салаларын тиімді реттеуге қабілетті бірыңғай мемлекеттік басқару жүйесі құрылмады.

«Алаш» партиясы мемлекеттік құрылым, автономия, жерге орналастыру, құқық қорғау құрылымдарын ұйымдастыру туралы идеяларды қалыптастырды және іске асырды, оны Қазақстанның қазіргі саяси-құқықтық қайта құруында құқықтық, демократиялық және зайырлы мемлекет құру үшін пайдалануға болады

Зерттеудің әдіснамалық негізі диалектикалық, логикалық-құқықтық, әлеуметтік-құқықтық, жүйелік-құрылымдық әдістер болды. Қазақстандағы мемлекеттік билікті құқықтық институттандыру процесі дамудың әртүрлі кезеңдеріне тән нақты тарихи жағдайларда мемлекеттіліктің қалыптасуының құқықтық жағдайларын талдауды көздейтін тарихи-құқықтық әдіс тұрғысынан зерттелді. Тарихилық принципі мемлекет пен құқық туралы объективті, сенімді, негізделген білім алуға мүмкіндік беретін заң ғылымы әдіснамасының негізгі принциптерінің бірі болып табылады. Осы зерттеуге қатысты тарихи-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының қолданыстағы Конституциясы мен конституциялық реформалардың нәтижелері жағдайында мемлекеттік билікті институттандырудың құқықтық сипаттамасын қалыптастыру мәселелерін шешуге

мүмкіндік берді; Қазақстанның демократиялық және құқықтық мемлекет ретінде дамуының сабақтастығы мен сабақтастығының шарттарын анықтау.

Қазақстандағы мемлекеттік биліктің институционализациялануының тарихи аспектілерін зерттеу – Қазақстанның империялық мемлекеттік және саяси жүйеге бірігуі, дәстүрлі мемлекеттік институттардың жойылуы – дүниежүзілік жүйелік көзқарасқа негізделген, бұл объектіні қарастыруға мүмкіндік береді. күрделі ұйымдастырылған жүйенің бөлігі ретінде зерттелуде. Бұл жүйенің жұмыс істеуі мен дамуы жеке нақты оқиға, тарихи жағдай және жаһандық процесс сияқты негізгі компоненттерді қамтиды. Біздің жағдайымызда Қазақстандағы мемлекеттік-саяси институттардың институционализациялануы жеке нақты оқиға ретінде әрекет етеді, тарихи жағдай – отарлық әкімшілік құрылымдардың орнығуы, тарихи үдеріс – қазақтың дәстүрлі құрылымдары мен империялық отаршылдық басқару арасындағы күрес. Бұл нақты оқиғалар, құбылыстар мен процестер өзара байланысты, өзара тәуелді және себеп-салдарлық байланыста болады. Осы ішкі байланыстарды анықтау зерттелетін объектіні түсінуге және бағалауға мүмкіндік береді. Әдіс сонымен қатар империялық және кеңестік кезеңдегі орталық пен шеткері аймақтар арасындағы қатынастардың қалыптасуы мен дамуының тарихи шындығы контекстінде Қазақстандағы саяси және мемлекеттік институттардың даму тарихын зерттеуді көздейтін историзм принципі болып табылады, сондай-ақ егеменді Қазақстанда мемлекеттік құрылымдардың қалыптасуы.

Пікіргалас

Қазақтардың ұлттық сана-сезімін мемлекеттілік деңгейіне көтеруде Алаш қозғалысының қайраткерлерінің үлесі зор. Қазақтың тұңғыш саяси ұйымына айналған «Алаш» партиясы сол кездегі әлеуметтік мәселелерді шешуге кешенді көзқарас қалыптастырды. Алашордалықтардың басты идеясы – ұлт бірлігі, ұстанымы бүгінгі күні де өзекті болып отыр. Алашордалықтар сол кездегі қиын жағдайға қарамастан, өздерін икемді, бірақ принципшіл саясаткер ретінде көрсетті.

Алаш қозғалысының негізгі мақсаттары мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару жүйесін құру, ұлттардың өзін-өзі билеу құқығын қорғау және халықаралық тәжірибе негізінде қазақ қоғамын жаңғырту болды. Заман өзгерсе де, Алаш идеялары, әсіресе, елдегі елеулі өзгерістер кезеңдерінде маңызды болып қала береді. Алашордалықтардың алға қойған негізгі қағидалары – теңдік, қоғамдық келісім мен татулық, ұлттың мәдени дамуы, меритократия, мемлекеттік тіл және тек элитаның ғана емес, сонымен қатар қалың бұқараның билікке қатысуы. Алашордалықтар да демократиялық, құқықтық, зайырлы және әлеуметтік мемлекет құру қағидаттарын, оның ішінде мемлекеттік басқару мен өзін-өзі басқару, президенттік институттар, парламентаризм, сондай-ақ қоғамды экономикалық, әлеуметтік және саяси жаңғырту туралы идеяларды алға тартты. Олардың ұлттық жаңғыруға, ілгерілеуге ұмтылуға шақыруы бүгінде де өзекті.

Алашордалықтар да діннің мемлекеттен бөлініп, заң мен сот алдында барлығының тең болуын жақтады. Олар халықты қорғау үшін қарулы күштер құруды ұсынып, аз қамтылғандарды әлеуметтік қолдаудың маңыздылығын атап өтті. Бұл күш-жігер алашордалықтардың қазақ қоғамының кемелденгенін және 20 ғасырдың басындағы ел дамуының түйінді мәселелерін шешуге қабілетті Қазақстанның саяси элитасының әлеуетінің артқанын көрсететін тәуелсіз мемлекет құруға ұмтылысын көрсетеді. Осы жылдар ішінде қазіргі Қазақстан үшін өзекті көптеген саяси және әлеуметтік-экономикалық бағдарламалардың іргетасы дүниеге келді. Сонымен қатар, «Алаш» партиясының идеяларын қазіргі Қазақстандағы мемлекеттік басқару сапасын арттыруға қолдануға болады.

Бірқатар еңбектер Қазақстандағы мемлекеттіліктің институционализациясының саяси-құқықтық мәселелеріне арналған, бұл мәселенің сан алуан қырларын ашады, бірақ әдістемелік жағынан олар қоғамдық биліктің тарихи, үздіксіз қалыптасуы контекстіндегі зерттеулерге негізделмеген. Соған қарамастан бұл мәселенің кейбір аспектілері отандық

тарихшылардың еңбектерінде, атап айтқанда, Қазақстанның хан билігі жойылғанға дейінгі және одан кейінгі саяси жүйесіндегі өзгерістер, жүргізілген реформалар нәтижесінде жаңа басқару жүйесінің орнығуы зерттелген. 19 ғасырдың. Е.Әбіла (2001), Б.Әбдірахманованың (2010), Ж.Жампейісованың (2006) еңбектерінде оқыды. Қазақ ұлттық саяси қозғалысының қалыптасу және даму тарихы, Алаш партиясы және басқа да саяси ұйымдардың тарихы монографиялар мен диссертациялардың зерттеу нысанына айналды. Академиктер М.К.Қозыбаева (1991, 2000а, 2000б), Қ.Нұрпейісова (1995), М.Қойгелдиева (1994, 2017).

Қазақстандағы қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар бойынша Қазақстандағы әкімшілік-саяси жүйенің даму тарихы, осы жүйенің жаңаруы, қазақтың ұлттық мемлекеттілігінің негіздерін құру, «Қазақстандағы әкімшілік-саяси жүйенің даму тарихы» тақырыптарында диссертациялар қорғалды. сондай-ақ басқару саласындағы әкімшілік-саяси құрылымның қайта құруларын, өзін-өзі басқару институттарының қалыптасу процестерін талдау, қазақ ұлттық қозғалысының жергілікті басқару органдары мен демократиялық өзін-өзі басқаруды құру қадамдарын ашып көрсету; оларды ұлттық мемлекеттілікті құрудың бастапқы негізін қалыптастыру процесі ретінде негіздеу. Мұндай зерттеулерге: Қ.Жиренчиннің «19 ғасырдың екінші жартысы – 20 ғасырдың басындағы Қазақстанның саяси дамуы» (1997 ж.), Х.Тұрсынның «Түркістан (Қоқан) автономиясы: құрылу және ыдырау тарихы (1917-1918) еңбектерін жатқызуға болады. » (2001) , И.Еремина «Қазақстанның саяси партиялары мен қоғамдық ұйымдары Құрылтай жиналысына сайлау қарсаңында және кезеңінде (тарихи аспект)» (2001), Л.Хасанаева «Қазақ мемлекеттілігін жаңғырту үшін күрес: түрлі көзқарастар мен саяси қозғалыстардың тарихы» (2002), Е.Өміржанов «Қазақстанның саяси-құқықтық ой-пікірінің тарихындағы Азат қозғалысының рөлі мен орны: тарихи-теориялық зерттеулер» (2007), Ғ.Қожахметов «Қалыптасу. Кеңестік автономия жағдайында Қазақстандағы ұлттық мемлекеттілік (1917-1936 ж.)» (2010 ж.), А.Ахметжанова «Қазақстандағы 1891 жылғы дала жағдайы: тарихи аспект» (2010 ж.). Қазақ мемлекеттілігі тарихының жекелеген аспектілері де шетелдік ғалымдардың, атап айтқанда В.Мартин (2001), Гүрбуз (2007), Т.Уяма (2012, 2013, 2018, 2019), Кесичи (2017) ғалымдарының да зерттеу объектісі болып табылады. , Д.А.Аманжолова (1994).

Ғылыми зерттеулер көлемінің ұлғаюына қарамастан, кейбір сұрақтар әлі де жауапсыз қалуда. Осылайша, Қазақстандағы мемлекеттіліктің дамуын институционализациялаудың саяси-құқықтық мәселелері әлі де жеткілікті зерттелмеген, бұл проблеманы талдаудың әртүрлі аспектілері кейбір еңбектерде бар, бірақ олар мемлекеттік биліктің үздіксіз қалыптасу контекстін қамтымайды. «Алаша» партиясының идеялары Қазақстанның қазіргі заманғы саяси-құқықтық дамуы, оның ішінде жеке адамның негізгі құқықтарын қамтамасыз ету саласында: дінге, шыққан тегіне және жынысына қарамастан адамдардың теңдігі; жиналыстар, ұйымдар, сөз бостандығы; заңды негізсіз ұстауға тыйым салу және т.б. Қазақстанның мемлекеттік құрылымы туралы Алаш ойлары: Президент үкіметті басқарады және оны құрылтай жиналысы мен Дума белгілі бір мерзімге сайлайды; министрлер құрылтай жиналысы мен Дума алдында жауапты; Мемлекеттік Дума үкіметті қадағалайды және т.б. қазіргі уақытта суперпрезиденттік республикадан президенттік республикаға көшу және Қазақстан Республикасы Парламентінің рөлін күшейту кезінде өзекті болып табылады.

Мемлекеттік билікті институттандырудың нормативтік құқықтық ресімделуінің нәтижелері, тарихы мен келешегі отандық ғалымдар Ғ.Сапарғалиевтің (2000, 2006), М.Сапарғалиевтің (1961), С.Сартаевтың (1960), С. Зиманов (1958, 1960, 1976, 1996, 1998, 2011, 2019), С.Ударцев (2015), Д.Баймаханова (1998, 2009), А.Қараев (2006, 2010), А.Сәлімгерей (2012), А. Қ.Сәтбаева (2001), А. Отарбаева (2018) және т.б. Жалпы алғанда, мемлекеттік билікті институттандырудың құқықтық аспектілері заң ғылымының негізгі мәселелері болып табылады және тиісті зерттеулердің нәтижелері саяси институттардың режимдеріне қатысты құқықтық анықтықты орнатуға, сондай-ақ оны жүзеге асыру әдістері

мен құралдарын біріктіруге мүмкіндік береді. мемлекеттік билік, мемлекеттік органдардың жұмыс істеуіне мүмкіндік беретін негізгі ережелерді жариялайды.

Ғылыми-зерттеу әдебиеттеріне шолу отандық және шетелдік ғалымдардың мемлекеттік билікті институционализациялау/деинституционализациялау мәселелеріне, диссертацияларға, сондай-ақ халықаралық ғылыми деректер базасында индекстелген дереккөздеріне, мемлекеттік органдар жүйесіндегі институционалдық процестердің мәселелеріне деген қызығушылықты көрсетеді. Қалиев еңбектерінде талданған, 2005; Ғабжалилов, 2010; Құрманғали, 2010; Бұлуктаев, 2009; Жүнісова, 1996 ж.; Ақ, 2022; Санчес, 2008; Диш, 2021; Elyedi & Casal Bertoa, 2018; IP, 2018; Степаненко, 2015 ж.; Бен-Дор, 1975; Левинсон, 2016; Майр, 2008, Голдстоун, 2003; White, 2022, т.б. Келтірілген еңбектер әдістемелік жаңалықтар мен тәсілдерге байланысты бұл тақырыпты жан-жақты зерттеу үшін маңызды.

Қазақ ғылыми әдебиетінде Қазақстанның егемендік алуының тарихи үдерісі, тәуелсіздіктің тірек құрылымдарын құрайтын жекелеген институттардың қалыптасуы мен одан әрі жетілдірілуі тарихшылар тарапынан талданады. Жоғарыда аталған зерттеушілердің еңбектерінде біздің еліміздегі мемлекеттік биліктің институционализациялануын зерттеудің белгілі аспектілері мен бағыттары айқындалады.

Мемлекет тарихының әрбір кезеңі жаңару процестерін өзіндік қабылдауымен сипатталады, бұл мемлекеттік билікті институттандыру үдерісінің тереңдеуін білдіреді. Қазақстандағы бұл процестің эволюциясы жүйелі және оның ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып дамиды.

Қоғамдық билікті институттандырудың қазақстандық моделі қоғам белсенді түрде қолдайтын, әртүрлі нысандағы және мазмұндағы саяси мүдделердің өзара әрекеттесуінің аса күрделі, бірақ ең бастысы, бәсекелестік өрісінде қарқынды түрде қалыптасты. 2019 жылдан бастап бүгінге дейін Қазақстанда саяси реформалардың жаңа кезеңі басталды. Қазақстандағы саяси жаңғырту мемлекеттің ұзақ мерзімді күн тәртібіндегі негізгі мәселелердің біріне айналды. Бұл бағыттағы үкіметтің жаңа бастамалары азаматтық қатысу, көппартиялық жүйе мен парламентаризмді дамыту мүмкіндіктерін кеңейтіп, елдегі мемлекеттік билікті одан әрі институттандыру үдерісіндегі маңызды қадамдарға айналды. Қазақстан мемлекеттілігін одан әрі нығайту өткен тарихи Алаш партиясы жүзеге асыруға бағыттылған саяси-құқықтық идеяларға сүйене отырып жүзеге асуы керек.

1917 жылы 21 қарашада «Қазақ» газетінде «Алаш» партиясының негізгі он тармақтан тұратын бағдарламасының жобасы жарияланды. Бұл тармақтар үкімет, жергілікті автономия, негізгі құқықтар, дін, үкімет және сот, халықты қорғау, салық салу, жұмысшы табы, ғылым мен білімді дамыту, жер реформасы мәселелерін қамтыды. Алаш партиясының міндеті – қазақ ұлттық демократиялық интеллигенциясының саяси тұғырнамасын білдіретін президенттік институтты құру арқылы қазақтың ұлттық мемлекетін құру болды.

1920-шы жылдары саяси өмірден кеткеннен кейін Алаш қозғалысының қайраткерлері Қазақстанның мәдениеті мен ғылымы мен экономикасының дамуына зор ықпал етті. Алайда, 30-жылдары олардың көпшілігі репрессияға ұшырап, «ұлтшыл», «халық жауы» деген айдар тағылды. Осыған қарамастан, Алаш қайраткерлері қазақ халқының мүддесін қорғауда дәйекті саясат жүргізіп, өз заманының сын-қатерлеріне тез әрі нәтижелі жауап бере алатындығымен ерекшеленді. Олардың революциялық және азамат соғысы жағдайындағы жобаларын, шешімдері мен іс-әрекеттерін зерделеу қозғалыстың күрделі тарихи жағдайларға жоғары бейімділігін және саяси күрестің заңды әдістеріне адалдығын көрсетеді.

Сонымен, «Алаш» партиясының қызметімен ерекшеленетін 20 ғасырдың басы қазіргі қазақ мемлекеттілігінің бастауы болды. Алаштың басты мақсаты – ұлттық мемлекеттілікке қол жеткізу болды. Бұл кезде қазақтардың алдында жаһандану мен төртінші өнеркәсіптік революция құшағына алған қазіргі заманда жаңа мағынаға ие болған ұлттық бірегейлікті іздеу міндеті тұрды. Алаш партиясы ұсынған қазақ зиялылары қазақ рухани әлемін сақтай отырып, халықты индустриялық дәуірге енгізуге ұмтылды. Ана тілінің, тарихтың, фольклордың,

дәстүрлердің («ежелгі қазына»), сондай-ақ орыс тілін меңгерудің үйлесімі Батыс ғылымының дамуы XX ғасырдың басындағы қазақ демократиялық зиялыларының өкілдері көрген және түсінген қазақтың ұлттық бірегейлігін қалыптастырды.

Қорытынды

Зерттеуде біз Қазақстандағы мемлекеттік билікті институттандыруды саяси-құқықтық тұрғыдан нығайту мәселесі мемлекеттіліктің үздіксіз дамуы жағдайында жүзеге асырылуы тиіс екенін көрсетеміз. Алаш идеялары негізінде мемлекетіміздің тұрақтылығын, эволюциясын және кемелденуін қамтамасыз ететін фактор ретіндегі автордың мемлекеттік билікті институттандыру тұжырымдамасын ұсынып отырмыз. Біз қазақ халқының мүддесін есепке алуды геосаяси және әлеуметтік жағдай талдаумен біріктіретін Алаш партиясының бағдарламасы негізінде мемлекеттік билікті институттандырудың және Қазақстанда мемлекеттіліктің қалыптасуының құқықтық жағдайларының жүйесін дамытудың одан әрі перспективаларын негіздедік.

1990 жылдары Алаштың тарихи рөлін қайта бағалағаннан кейін олардың идеялары қазіргі Қазақстанның дамуына айтарлықтай үлес қоса алатыны белгілі болды. Алаш басшылары бірінші болып Еуразиядағы қазақтың ұлттық-мемлекеттік құрылысының тұжырымдамаларын және демократия принциптерін әзірлеуге кірісті. Олар өз елінің патриоттары ретінде қазақ халқының мүдделеріне сәйкес келетін және сол кездегі шындыққа бейімделген саясат жасауға ұмтылды. Алаш идеологиясы Қазақстанның демократиялық дамуының заманауи идеяларымен үндес, құқықтық нормалар мен саяси плюрализмді сақтай отырып, халықтың мүддесін ескере отырып.

Бүгінгі күнгі саяси мақсаттарға қол жеткізу, модернизация сияқты заманауи мақсаттарға қол жеткізу; саяси плюрализм; қоғамдық-саяси өмірді жаңарту; мемлекеттік институттардың тиімділігін арттыру; құқықтық және демократиялық мемлекетті қалыптастыру; заң үстемдігін қамтамасыз ету және экономикасы дамыған және рухани-адамгершілік негіздері берік күшті мемлекет құру Қазақстандағы мемлекеттік билікті институттандыру саласында, оның ішінде тарихи контекстінде терең зерттеулерді қажет етеді.

1918-1920 жылдар аралығында Алаш Республикасының үкіметі ұлттық мүдделерді қорғаудағы адалдық пен саяси шешімдердегі икемділік танытып, тәуелсіз сыртқы және ішкі саясат жүргізді. Алаш зиялылары автономия аясында дамудың ең қолайлы жолын таңдап қана қоймай, халықты мәдениеті мен дәстүрін сақтай отырып, оның рухани тамырына бағыттап алды. Алаш партиясының бағдарламасында ұсынылған және Алаш Орда бейнелеген институционалдық қайта құрулар элитаның сан қырлы қоғамдық-саяси қызметін көрсетеді «Алаш» және ол құрған саяси және мемлекеттік институттар. Алаш автономиясы толық мемлекеттік егемендігі бар республикаға айналды.

«Алаш» партиясы президенттік басқару нысаны мен құрылтай жиналысы бар демократиялық, парламенттік және орталықтандырылмаған мемлекет құруды жақтады. Қазіргі Қазақстанда мемлекеттік билікті институттандыруды мемлекет құрудың негізгі міндеттерінің бірі болып табылатын мемлекеттіліктің үздіксіз дамуы жағдайында қарастыру керек.

Мемлекеттік биліктің дамуы ірі саяси реформалар мен биліктің жоғары институттарын қалыптастырудағы өзгерістер тұрғысынан ерекше өзектілікке ие. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік биліктің дамуындағы тарихи сабақтастықты ескеру маңызды. Бұл тәсіл елдің болашақ дамуын болжаудың кілті болып табылады. Мемлекеттік билікті институттандырудың тарихи аспектісін зерттеу мемлекеттік басқарудың ұлттық және әлеуметтік қажеттіліктерін түсінуге көмектеседі, институционалдық құрылымның дамуына әсер ететін әртүрлі әлеуметтік топтар, жүйелер, субъектілер, тұлғалар мен мемлекеттік органдар арасындағы қарым-қатынастарды анықтайды. Сондай-ақ ұсынылып отырған әдістеме Алаш идеяларында бекітілген қағидалар негізінде мемлекеттік институттарды құру мен реформалауға әсер еткен тарихи факторларды ашуға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті (бағдарламаның ЖТН BR18574180) қаржыландырды.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Ben-Dor, G. (1975). Institutionalization and political development: a conceptual and theoretical analysis. *Comparative studies in society and history*, 17(3), 309-325.
2. Disch, L. (2021). Political Theory: Intellectual Decline or De-Institutionalisation?. *Raisons politiques*, 84(4), 63-67.
3. Enyedi, Z., & Casal Bértoa, F. (2018). Institutionalization and de-institutionalization in post-communist party systems. *East European Politics and Societies*, 32(3), 422-450.
4. Goldstone, J. A. (2003). Introduction: Bridging institutionalized and noninstitutionalized politics. In *States, parties, and social movements*.
5. Gürbüz, Y. E. (2007). Caught between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity.
6. Ip, I. C. (2018). Political de-institutionalization and the rise of right-wing nativism 1. In *Routledge Handbook of Contemporary Hong Kong* (pp. 462-473). Routledge.
7. Kesici, Ö. (2017). The Alash movement and the question of Kazakh ethnicity. *Nationalities Papers*, 45(6), 1135-1149.
8. Levinson, D. J. (2016). Looking for power in public law. *Harv. L. Rev.*, 130, 31.
9. Mayr, A. (2008). Introduction: Power, discourse and institutions. *Language and power: An introduction to institutional discourse*, 1-25.
10. Sanchez, O. (2008). Transformation and Decay: the de-institutionalisation of party systems in South America. *Third World Quarterly*, 29(2), 315-337.
11. Stepanenko, V. (2015). Ukraine's Revolution as De-Institutionalization of the Post-Soviet Order. *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes*, 29-46.
12. Uyama, T. (2013). Two attempts at building a Qazaq state: the revolt of 1916 and the Alash movement. *Dudoignon and Komatsu, Islam in Politics*, 3, 77-98.
13. Uyama, T. (Ed.). (2012). *Asiatic Russia: imperial power in regional and international contexts*. Routledge.
14. White, J. (2022). The de-institutionalisation of power beyond the state. *European Journal of International Relations*, 28(1), 187-208.
15. Абдрахманова, Б.М. (2010). История Казахстана: власть, система управления, территориальное устройство в XIX веке. Караганда: Гласир, с. 242.
16. Абиль, Е. (2001). История государства и права Республики Казахстан (с древнейших времен до 1992 г.). Астана: Фолиант, с.188.
17. Аманжолова, Д. А. (1994). *Казахский автономизм и Россия: история движения Алаш*. Москва.
18. Ахметжанова, А.Т. (2010). Степное положение 1891 года в Казахстане: исторический аспект. Диссертация. Регистрационный номер: 0410РК03139. с. 141.
19. Баймаханова, Д.М. (1998). Конституционные проблемы развития непосредственной демократии (на материалах Республики Казахстан). Диссертация. Регистрационный номер: 0498РК00203, с. 186
20. Баймаханова, Д.М. (2009). Проблемы прав человека в системе конституционализма в Республике Казахстан. Диссертация. Регистрационный номер: 0509РК00063, с. 290.
21. Булуктаев, Ю.О. (2009). Посткоммунистическая трансформация политического режима в условиях глобализации демократических процессов (на материалах Казахстана). Диссертация. Регистрационный номер: 0509РК00214, с. 304.

22. Габжалилов, А.Х. (2010). Формирование и развитие института президентства в условиях модернизации Казахского общества. Диссертация. Регистрационный номер: 0510РК00133, с. 237.
23. Джампеисова Ж.М. (2006) Казахское общество и право в пореформенной степи. Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. с. 269.
24. Джунусова, Ж.Х. (1996). Институционализация демократии: модель западной политологии для посттоталитарных обществ и опыт Республики Казахстан. Диссертация. Регистрационный номер: 0596РК00087, с. 302.
25. Еремина, И.Е. (2001). Политические партии и общественные организации Казахстана в канун и период выборов в Учредительное собрание (исторический аспект). Диссертация. Регистрационный номер: 0401РК00456, с. 148.
26. Жиренчин, К.А. (1997). Политическое развитие Казахстана во второй половине XIX - начале XX века. Диссертация. Регистрационный номер: 0597РК00055, с. 406.
27. Зиманов С.З. (2019) Политический строй Казахстана первой половины XIX века и Букеевское ханство. Алматы: Арыс. с. 496.
28. Зиманов, С.З. (1958). Общественный строй казахов первой половины XIX века. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, с. 296.
29. Зиманов, С.З. (1960). Политический строй Казахстан конца XVIII и первой половины XIX века. Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, с. 296.
30. Зиманов, С.З. (1976). От освободительных идей к Советской государственности в Бухаре и Хиве. АлмаАта: Наука, с. 220.
31. Зиманов, С.З. (1996). Конституция и Парламент Республики Казахстан. Алматы: Жеті жарғы, с. 352.
32. Зиманов, С.З. (1998). Теория и практика автономизации в СССР. Алматы: Жеті-Жарғы, с. 144.
33. Зиманов, С.З. (2011). Парламент Республики Казахстан в трудные годы провозглашения независимости. – Алматы: «Алаш баспасы», с. 288.
34. Калиев, Н. (2005). Казахстанский парламентаризм: политологический анализ. Диссертация. Регистрационный номер: 0505РК00061, с. 357.
35. Караев, А.А. (2006). Проблемы согласованного функционирования органов государственной власти Республики Казахстан и системы сдержек и противовесов. – Алматы: ИД КазГЮУ, с. 327.
36. Караев, А.А. (2010). Конституционно-правовые и организационные проблемы реализации политических реформ в условиях модернизации политической системы общества. Монография. Алматы: Изд-во «НОРМА–К», с. 280.
37. Кожахметов, Г.З. (2010). Становление национальной государственности в Казахстане условиях советской автономии (1917–1936гг.). Диссертация. Регистрационный номер: 0510РК00606, с. 327.
38. Козыбаев, М.К. (1991). Национальные движения в условиях колониализма: Казахстан, Средняя Азия, Северный Кавказ: Материалы Всесоюзного «круглого стола» 27-28 июля 1990 г. Целиноград, с.120.
39. Козыбаев, М.К. (2000b). Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски: В 2-х кн. Алматы: Ғылым. Кн.2: Несбывшиеся надежды, с. 388.
40. Козыбаев, М.К. (2000a). Казахстан на рубеже веков: размышления и поиски: В 2-х кн. Алматы: Ғылым. Кн. 1: Память народа, с. 420.
41. Койгелдиев, М.К. (1994). Общественно-политическая деятельность казахской демократической интеллигенции в 1905–1917гг. Диссертация. Регистрационный номер: 0594РК00064, с. 547.
42. Койгелдиев, М. (2017). Алаш-Орда как альтернатива Советской власти.

43. Курмангали, А.К. (2010). Институционализация государственной власти в политической системе Республики Казахстан. Диссертация. Регистрационный номер: 0510РК00774, с. 302.

44. Нурпеисов, К. (1995). Алаш һәм Алашорда. Алматы: Ататек, 1995, с. 256.
Омиржанов, Е.Т. (2007). Роль и место движения « Азат» в истории политической и правовой мысли Казахстана (историко-теоретическое исследование). Диссертация. Регистрационный номер: 0407РК00490, с. 124.

45. Отарбаева, А.Т. (2018). Проблемы развития и функционирования законодательной власти в Казахстане (историко-теоретический анализ). Диссертация. Регистрационный номер: 0618РК00427, с. 142.

46. Салимгерей, А. (2012). Формирование и совершенствование политической системы в условиях модернизации казахстанского общества (вопросы теории и практики). Алматы, с. 440.

47. Сапаргалиев, Г.С. (2000). Правовые проблемы унитаризма в Республике Казахстан. Алматы, с. 308.

48. Сапаргалиев, Г.С. (2006). Проблемы согласованного функционирования органов государственной власти Республики Казахстан и системы сдержек и противовесов. Вестник Института законодательства Республики Казахстан, 2, 5-15.

49. Сапаргалиев, М. (1961). Возникновение Казахской Советской государственности. - Алма-Ата, с. 304.

50. Сартаев, С.С. (1960). Образование и становление Казахской. Советской государственности. Алма-Ата: Казахстан, с. 130.

51. Сатбаева, К. (2001). Соотношение парламентаризма с законодательной деятельностью Парламента Республики Казахстан. Диссертация. Регистрационный номер: 0401РК00839, с. 126.

52. Турсун, Х.М. (2001). Туркестанская (Кокандская) автономия: история становления и краха (1917-1918). Диссертация. Регистрационный номер: 0401РК00563, с. 149

53. Ударцев, С.Ф. (2015). Конституция и эволюция общества (вопросы теории и философии права). – СПб; Университетский издательский консорциум, 2015, с. 388.

54. Уяма, Т. (2018). Политическая стратегия Алаш-Орды во время гражданской войны: сравнение с национально-культурной автономией тюрко-татар. Личность, общество и власть в истории России (pp. 260-271).

55. Уяма, Т. (2019). Идея и реальность казахского автономизма в годы Гражданской войны в России: самостоятельность и зависимость народов в квази-имперском пространстве. In Гражданская война на востоке России (ноябрь 1917-декабрь 1922 г.) (pp. 376-387).

56. Хасанаева, Л.М. (2002). Борьба за возрождение казахской государственности: различные взгляды и история политических движений (первая четверть XX века). Диссертация. Регистрационный номер: 0402РК00695, с. 123.

REFERENCES:

1. Ben-Dor, G. (1975). Institutionalization and political development: a conceptual and theoretical analysis. *Comparative studies in society and history*, 17(3), 309-325.

2. Disch, L. (2021). Political Theory: Intellectual Decline or De-Institutionalisation?. *Raisons politiques*, 84(4), 63-67.

3. Enyedi, Z., & Casal Bértoa, F. (2018). Institutionalization and de-institutionalization in post-communist party systems. *East European Politics and Societies*, 32(3), 422-450.

4. Goldstone, J. A. (2003). Introduction: Bridging institutionalized and noninstitutionalized politics. In *States, parties, and social movements*.
5. Gürbüz, Y. E. (2007). Caught between Nationalism and Socialism: The Kazak Alash Orda Movement in Continuity.
6. Ip, I. C. (2018). Political de-institutionalization and the rise of right-wing nativism 1. In *Routledge Handbook of Contemporary Hong Kong* (pp. 462-473). Routledge.
7. Kesici, Ö. (2017). The Alash movement and the question of Kazakh ethnicity. *Nationalities Papers*, 45(6), 1135-1149.
8. Levinson, D. J. (2016). Looking for power in public law. *Harv. L. Rev.*, 130, 31.
9. Mayr, A. (2008). Introduction: Power, discourse and institutions. *Language and power: An introduction to institutional discourse*, 1-25.
10. Sanchez, O. (2008). Transformation and Decay: the de-institutionalisation of party systems in South America. *Third World Quarterly*, 29(2), 315-337.
11. Stepanenko, V. (2015). Ukraine's Revolution as De-Institutionalization of the Post-Soviet Order. *Ukraine after the Euromaidan: Challenges and Hopes*, 29-46.
12. Uyama, T. (2013). Two attempts at building a Qazaq state: the revolt of 1916 and the Alash movement. *Dudoignon and Komatsu, Islam in Politics*, 3, 77-98.
13. Uyama, T. (Ed.). (2012). *Asiatic Russia: imperial power in regional and international contexts*. Routledge.
14. White, J. (2022). The de-institutionalisation of power beyond the state. *European Journal of International Relations*, 28(1), 187-208.
15. Abdrahmanova, B.M. (2010). *İstoria Kazahstana: vläst, sistema upravlenia, teritoriälnoe ustroistvo v XIX veke*. Karaganda: Glasir, s. 242.
16. Abil, E. (2001). *İstoria gosudarstva i prava Respubliki Kazahstan (s drevneiřih vremen do 1992 g.)*. Astana: Foliant, s.188.
17. Amanjolova, D. A. (1994). *Kazahski avtonomizm i Rosia: istoria dvijenja Alař*. Moskva.
18. Ahmetjanova, A.T. (2010). Stepnoe položenie 1891 goda v Kazahstane: istoricheski aspekt. *Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0410RK03139*. s. 141.
19. Baimahanova, D.M. (1998). *Konstitusionnye problemy razvitia neposredstvennoi demokratii (na materialah Respubliki Kazahstan)*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0498RK00203, s. 186
20. Baimahanova, D.M. (2009). *Problemy prav cheloveka v sisteme konstitucionalizma v Respublike Kazahstan*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0509RK00063, s. 290.
21. Buluktaev, İu.O. (2009). *Postkommunisticheskaia transformasia politicheskogo rejima v usloviah globalizatsii demokraticeskikh prosesov (na materialah Kazahstana)*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0509RK00214, s. 304.
22. Gabjalilov, A.H. (2010). *Formirovanie i razvitie instituta prezidentstva v usloviah modernizatsii Kazahstanskogo obřestva*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0510RK00133, s. 237.
23. Jampeisova J.M. (2006) *Kazahskoe obřestvo i pravo v poreformennoi stepi*. Astana: ENU im. L.N. Gumileva. s. 269.
24. Junusova, J.H. (1996). *İnstitucionalizatsia demokratii: model zapadnoi politologii dlä posttotalitarnyh obřestv i opyt Respubliki Kazahstan*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0596RK00087, s. 302.
25. Eremina, İ.E. (2001). *Politicheskie partii i obřestvennye organizatsii Kazahstana v kanun i period vyborov v Uchreditelnoe sobranie (istoricheski aspekt)*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0401RK00456, s. 148.
26. Jirenchin, K.A. (1997). *Politicheskoe razvitie Kazahstana vo vtoroi polovine XIX - nachale XX veka*. Disertasia. Registrasionnyi nomer: 0597RK00055, s. 406.
27. Zimanov S.Z. (2019) *Politicheski stroi Kazahstana pervoi poloviny XIX veka i Bukeevskoe hanstvo*. Almaty: Arys. s. 496.

28. Zimanov, S.Z. (1958). Obščestvennyi stroi kazahov pervoi poloviny XIX veka. Alma-Ata: Īzd-vo AN KazSSR, s. 296.
29. Zimanov, S.Z. (1960). Politicheski stroi Kazahstan konsa XVIII i pervoi poloviny XIX veka. Alma-Ata: Īzd-vo AN KazSSR, s. 296.
30. Zimanov, S.Z. (1976). Ot osvoboditelnyh idei k Sovetskoj gosudarstvenosti v Buhare i Hive. Alma-Ata: Nauka, s. 220.
31. Zimanov, S.Z. (1996). Konstitusia i Parlament Respubliki Kazahstan. Almaty: Īeti jargy, s. 352.
32. Zimanov, S.Z. (1998). Teoria i praktika avtonomizatsii v SSSR. Almaty: Īeti-Jargy, s. 144.
33. Zimanov, S.Z. (2011). Parlament Respubliki Kazahstan v trudnye gody provozglašenja nezavisimosti. – Almaty: «Alaš baspasy», s. 288.
34. Kaliev, N. (2005). Kazahstanski parlamentarizm: politologičeski analiz. Disertacia. Registracionnyi nomer: 0505RK00061, s. 357.
35. Karaev, A.A. (2006). Problemy soglasovannogo funkcionirovanja organov gosudarstvennoj vlasti Respubliki Kazahstan i sistemy sderjek i protivovesov. – Almaty: ĪD KazGÜU, s. 327.
36. Karaev, A.A. (2010). Konstitucionno-pravovye i organizacionnye problemy realizacii političeskikh reform v uslovijah modernizacii političeskoj sistemy obščestva. Monografija. Almaty: Īzd-vo «NORMA-K», s. 280.
37. Kojahmetov, G.Z. (2010). Stanovlenie nacionälnoj gosudarstvenosti v Kazahstane uslovijah sovetskoj avtonomii (1917–1936gg.). Disertacia. Registracionnyi nomer: 0510RK00606, s. 327.
38. Kozybaev, M.K. (1991). Nacionälnye dvijenja v uslovijah kolonializma: Kazahstan, Srednäia Azia, Severnyi Kavkaz: Materialy Vsesoiuznogo «kruglogo stola» 27-28 iulä 1990 g. Selinograd, s.120.
39. Kozybaev, M.K. (2000b). Kazahstan na rubeje vekov: razmyšlenja i poiski: V 2-h kn. Almaty: Īylym. Kn.2: Nesbyvšiesä nadejdy, s. 388.
40. Kozybaev, M.K. (2000a). Kazahstan na rubeje vekov: razmyšlenja i poiski: V 2-h kn. Almaty: Īylym. Kn. 1: Pämät naroda, s. 420.
41. Koigeldiev, M.K. (1994). Obščestvenno-političeskaia deiatelnost kazahskoj demokratičeskoj inteligencii v 1905–1917gg. Disertacia. Registracionnyi nomer: 0594RK00064, s. 547.
42. Koigeldiev, M. (2017). Alaš-Orda kak äльтернатива Sovetskoj vlasti.
43. Kurmangali, A.K. (2010). Īnstitucionalizacija gosudarstvennoj vlasti v političeskoj sisteme Respubliki Kazahstan. Disertacia. Registracionnyi nomer: 0510RK00774, s. 302.
44. Nurpeisov, K. (1995). Alaš häm Alašorda. Almaty: Atatek, 1995, s. 256. Omirjanov, E.T. (2007). Röl i mesto dvijenja «Azat» v istorii političeskoj i pravovoi mysli Kazahstana (istoriko-teoretičeskoe issledovanie). Disertacia. Registracionnyi nomer: 0407RK00490, s. 124.
45. Otarbaeva, A.T. (2018). Problemy razvitja i funkcionirovanja zakonodatelnoj vlasti v Kazahstane (istoriko-teoretičeski analiz). Disertacia. Registracionnyi nomer: 0618RK00427, s. 142.
46. Salimgerei, A. (2012). Formirovanie i soveršenstvovanie političeskoj sistemy v uslovijah modernizacii kazahstanskogo obščestva (voprosy teorii i praktiki). Almaty, s. 440.
47. Sapargaliev, G.S. (2000). Pravovye problemy unitarizma v Respublike Kazahstan. Almaty, s. 308.
48. Sapargaliev, G.S. (2006). Problemy soglasovannogo funkcionirovanja organov gosudarstvennoj vlasti Respubliki Kazahstan i sistemy sderjek i protivovesov. Vestnik Īnstituta zakonodatelstva Respubliki Kazahstan, 2, 5-15.
49. Sapargaliev, M. (1961). Vozniknovenie Kazahskoj Sovetskoj gosudarstvenosti. - Alma-Ata, s. 304.

50. Sartaeв, S.S. (1960). *Образование и становление Казахской Советской государственности*. Alma-Ata: Kazakhstan, s. 130.
51. Satbaeva, K. (2001). *Sootnošenie parlamentarizma s zakonodatelnoi deiatelnost'ю Parlamenta Respubliki Kazakhstan*. Disertasiya. Registrasionnyi nomer: 0401RK00839, s. 126.
52. Tursun, H.M. (2001). *Turkestanskaia (Kokandskaia) avtonomia: istoria stanovleniia i kraha (1917-1918)*. Disertasiya. Registrasionnyi nomer: 0401RK00563, s. 149
53. Udarsev, S.F. (2015). *Konstitusia i evolusia obšestva (voprosy teorii i filosofii prava)*. – SPB; Universitetski izdatelski konsorsium, 2015, s. 388.
54. Ujama, T. (2018). *Politicheskaia strategii Alaš-Ordy vo vremä grajdanskoi voiny: sravnenie s nasionälno-külturnoi avtonomiei türko-tatar. Ličnost', obšestvo i vläst v istorii Rosii* (pp. 260-271).
55. Ujama, T. (2019). *İdeia i reälnošt kazahskogo avtonomizma v gody Grajdanskoi voiny v Rosii: samostoiatelnošt i zavisimost narodov v kvazi-imperskom prostranstve*. In *Grajdanskaia vojna na vostoке Rosii (noiäbr 1917-dekäbr 1922 g.)* (pp. 376-387).
56. Hasanaeva, L.M. (2002). *Börba za vozroždenie kazahskoi gosudarstvennosti: različnye vzglädy i istoria politicheskikh dvijeni (pervaia četvert XX veka)*. Disertasiya. Registrasionnyi nomer: 0402RK00695, s. 123.

ПРИМЕНЕНИЕ ИДЕЙ АЛАШ В ФОРМИРОВАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПУБЛИЧНОЙ ВЛАСТИ В СОВРЕМЕННОМ ПРАВОВОМ РАЗВИТИИ КАЗАХСТАНА

Бурибаев Е.А., Бахытқали М.К.

*Жетысуский университет имени И.Жансугурова, г. Талдыкорган, Республика
Казахстан
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы,
Республика Казахстан*

**e-mail: yermek-a@mail.ru, kbakhytkali@mail.ru*

Цель статьи - анализ условий формирования государственности в Казахстане и институционализации публичной власти на основе применения идей Алаш. Создавшаяся в настоящее время историческая ситуация переходного периода, когда руководство страны предпринимает попытку сформулировать новую концепцию государственности, детерминирует востребованность научно-обоснованной системы ориентиров для политико-правовых процессов. Развитие Нового Казахстана как эффективного государства с сильным гражданским обществом предполагает реализацию ряда политико-правовых инициатив, способствующих осуществлению этого стратегического направления. Эти инициативы должны быть нацелены на усиление институтов публичной власти, развитие преемственности государственной власти в Казахстане в исторической ретроспективе и на современном этапе. Цели политической модернизации требуют глубокого и серьезного научного анализа политико-правовых возможностей для дальнейшего государственного строительства, одним из таких направлений может стать имплементация идей Алаш.

Ключевые слова: *история государства и права, политико-правовой метод, государственная власть, историко-правовой метод, Алаш.*

**APPLICATION OF ALASH'S IDEAS IN THE FORMATION OF STATEHOOD
AND THE INSTITUTIONALIZATION OF PUBLIC POWER IN THE MODERN
LEGAL DEVELOPMENT OF KAZAKHSTAN**

Buribayev E.A. , Koshpenbetov B.M.

Zhetysu university named after I.Zhansugurov, Taldykorgan, Republic of Kazakhstan

Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Republic of Kazakhstan

**e-mail: yermek-a@mail.ru, kbakhytkali@mail.ru*

The purpose of the article is to analyze the conditions for the formation of statehood in Kazakhstan and the institutionalization of public power based on the application of Alash's ideas. The current historical situation of the transition period, when the country's leadership is forming a new statehood, determines the demand for a scientifically based system of guidelines for political and legal processes. The new development of Kazakhstan as an effective state with a strong civil society involves the implementation of a number of political and legal initiatives, observing these fundamental directions. These initiatives should be aimed at strengthening the institutions of public power, developing the continuity of state power in Kazakhstan in historical retrospect and at the present stage. The goals of political modernization require a deep and serious scientific analysis of the political and legal possibilities for further state building; one of such directions could be the implementation of Alash's ideas.

Key words: *history of state and law, political and legal method, state power, historical and legal method, Alash.*

АВТОРЛАР НАЗАРЫНА!

- Мақалалардың электронды нұсқалары zhetysu.edu.kz сайтында орналастырылған.
- Редакторлар авторлардың жіберген ақпаратының анықтығына жауапты емес.

Журналдың жиілігі

«Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы жылына 4 рет келесі белгіленген мерзімдерде шығарылады:

- №1 – 30-наурызға дейін;
- №2 – 30-маусымға дейін;
- №3 – 30-қазанға дейін;
- №4 – 30-желтоқсанға дейін.

Мақалалар келесі белгіленген мерзімдерде қабылданады:

- №1 – 28-ақпанға дейін;
- №2 – 30-мамырға дейін;
- №3 – 30-қыркүйекке дейін;
- №4 – 30-қарашаға дейін.

Жалпы ережелер

«Ілияс Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы толық қолжазбалар түрінде ресімделген түпнұсқа зерттеулердің нәтижелерін қамтитын материалдарды жариялауға қабылдайды. Жариялау үшін ұсынылатын Материал басқа ғылыми басылымдарда бұрын жарияланбаған түпнұсқа болуы, журналдардың бейіні мен ғылыми деңгейіне сәйкес келуі тиіс. Тақырыптық сәйкессіздік туралы шешімді редакциялық алқа арнайы рецензиясыз және себептерін негіздемей қабылдауы мүмкін. Студенттер мен магистранттардың жұмыстары тек ғылыми жетекшілермен бірлесіп немесе ғылыми жетекшілерінен рецензия болған жағдайда ғана қабылданады.

Авторларға ақпарат

Шетелдік авторлардың қолжазбалары мен І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетімен аффилиирленбеген авторлардың қолжазбалары басым күшке ие және кезексіз қабылданады. Журналдың редакциялық алқасы журналдың бағыты бойынша бұрын жарияланбаған қолжазбаларды қатаң түрде қабылдайды.

Редакциялық алқа авторлардан журналда жариялау үшін қолжазбалар дайындау кезінде келесі ережелерді басшылыққа алуды сұрайды.

Қолжазбаны рәсімдеу

Қолжазба рәсімдеу ережелеріне сәйкес ресімделуі және Ережеде көрсетілген баптың құрылымын сақтауы тиіс.

Қолжазбаның құрылымы қамтуы керек:

- ӘОЖ индексі
- Қолжазбаның атауы
- Автордың (Авторлардың) тегі мен аты-жөні
- Авторлар туралы ақпарат (аффилиация (ұйымдардың атаулары), мемлекеттің, қаланың атауы, барлық авторлардың мекенжайлары, корреспондент авторының электрондық поштасы)
- Аннотация
- Кілт сөздер
- Кіріспе

- Материалдар мен әдістер
- Нәтижелер мен талқылаулар
- Қорытынды
- Қаржыландыру туралы ақпарат (бар болса)
- Әдебиеттер тізімі
- Транслитерацияланған әдебиеттер тізімі

MS Word файлы келесі үлгі бойынша аталуы тиіс: №(журнал нөмірі(журналдың тізбекті нөмірі)) Барлық авторлардың тегі және қысқартылған аты-жөні. Мысалы: №4(105) Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Авторлар туралы мәлімет

Жеке файлмен келесі мәліметтері бар үш тілде авторлар туралы мәліметтер жіберіледі: әр автордың толық Т.А.Ә., ғылыми дәрежесі, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйымның толық атауы, қала), мемлекеттің аты (шет елдік авторлар үшін), байланыс деректері (e-mail, телефон).

MS Word файлы келесі үлгі бойынша аталуы тиіс: Inf.about.authors №(журнал нөмірі(журналдың тізбекті нөмірі)) Барлық авторлардың тегі және қысқартылған аты-жөні. Мысалы: Inf.about.authors №4(105) Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Жауапты хатшы материалдар келіп түскеннен кейін үш күн ішінде материалдарды рәсімдеу қағидаларына сәйкестігіне тексеру жүргізеді. Материалдарды рәсімдеу ережелері сақталмаған жағдайда бөлім маманы авторға материалдарды пысықтау қажеттігі туралы хабарлайды.

Жариялауға ұсынылған материалдар журнал профиліне сәйкес келуі, формальды талаптарға сай болуы, қосарланған рецензиялау рәсімінен өтуі (плагиатқа тексеру және сараптамалық топ пен журналдардың редакциялық алқасы мүшелерінің рецензиялауы) және журналдың редакциялық алқасының жариялауға ұсынысын алуы тиіс.

Журналдарға кез-келген автор, азаматтығына, жұмыс орнына және ғылыми дәрежесінің болуына қарамастан, редакцияның талаптарын сақтай отырып, қолжазбаны жариялауға мүмкіндігі бар.

Төлем тәсілдері

Қолжазбаны жариялауға қабылдағаннан кейін электрондық пошта арқылы PDF немесе jpeg форматында жариялау үшін төлем туралы сканерленген түбіртек ұсынылады. Баспа шығындарына ұйымдастырушылық төлем 4000 теңгені құрайды. Шетелдік авторлар үшін тегін.

Университет деректемелері

І.Жансүгіров атындағы ЖУ
 СТТН 531400011685
 БСК – 990140003041
 ЖСК – KZ566010311000005234
 КБЕ 16
 БСК - HSBKKZKX,
 ТРФ 319900 АҚ «Қазақстан Халық Банкі», Талдықорған қ.

Төлем кезінде төлемнің мақсатын көрсетуді ұмытпаңыз: ЖУ Хабаршысы журналындаға қолжазба үшін ұйым.жарнасы.

Kaspi.kz арқылы төлеу нұсқаулығы:

Төлемдер → Іздеу → "Жетысуский госуниверситет им. И. Жансугурова" → Факультет орнына: ЖУ Хабаршысы → Ақпараты толтырасыз → Суммасы: 4000тг 1 қолжазба үшін → төлеу.

Қолжазбаларды ресімдеу ережелері:

1. Қолжазбалар қазақ, орыс немесе ағылшын тілдерінде MS Word (.docx) форматындағы файл түрінде ұсынылуы тиіс.
2. Қолжазбаның көлемі 5-10 бет болуы керек.
3. Қаріп – Times New Roman, кегель – 12 пт. бір жоларалық интервалмен. Сол және жоғарғы жиектер – 2,5 см, оң және төменгі – 2 см, абзац – 1,25. Қолжазба ГОСТ 7.5-98 «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдардың баспа дизайны» сәйкес ресімделуі тиіс.
4. Мәтінде әдеби дереккөздерге сілтеме жасау үшін төртбұрышты жақшалар қолданылуы керек – [1], формулалар үшін дөңгелек жақшалар қолданылуы керек – (1). Формула сілтемелері формуланың оң жағында орналасуы керек.
5. Барлық формулалар, сандық мәндер, шама белгілері Microsoft Equation 3.0 немесе MathType форматында терілуі керек. Егер бірнеше формулалар қатарынан жүрсе, әр формуланы бөлек теру керек.
6. Барлық қолданылған белгілер түсіндірілуі керек (жалпы қабылданған белгілерді түсіндірмеуге болады).
7. Сөйлемді формуладан бастауға болмайды.
8. Кестелер мен иллюстрациялар мәтінде жеке абзацтармен орналасуы керек. Әр кестеде және иллюстрацияда атауы болуы керек және әр кестеде және иллюстрацияда мәтін ішінде сілтемесі болуы керек. Кестелер мен иллюстрациялардың нөмірленуі бөлек.
9. Мазмұнды нақты анықтау үшін иллюстрациялар жеткілікті сапалы болуы керек (кем дегенде 300 dpi). Иллюстрациялар нөмірленуі керек. Барлық иллюстрациялар мен иллюстрация атаулары ортамен туралануы керек, атаулар иллюстрацияның астына ортамен тураланып орналасуы керек. Иллюстрациялар мен иллюстрациялардың атаулары мәтіннің қалған бөлігінен бос орындармен бөлінуі керек. Қаріп – Times New Roman, кегель – 12 пт. «Сурет» сөзінен кейін суреттің реттік нөмірі мен атауы көрсетіледі (**Сурет 1** – Суреттің атауы).
10. Кестелер Microsoft Word кестесінің форматында жасалуы керек. Барлық кестелер нөмірленуі керек. Кестенің тақырыбы кестенің үстінде сол жағында орналасуы керек. Тақырыптар мен кестелер мәтіннің қалған бөлігінен бос орындармен бөлінуі керек. Қаріп – Times New Roman, кегель-12 пт. "Кесте" сөзінен кейін кестенің реттік нөмірі мен атауы көрсетіледі (**Кесте 1** – Кестенің атауы).
11. Әдебиеттер тізімі дәйексөз ретінде берілуі керек және автор қолданған барлық жұмыстарды қамтуы керек.
12. Библиографиялық тізімдер ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар мен құрастыру ережелері» сәйкес ресімделуі керек.

Қолжазбаны ресімдеу үлгісі:

ӘОЖ

DOI (ғылым бөлімінің маманы береді)

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҚОЛЖАЗБА АТАУЫШатырбаева М.Г.^{1,*} , Молдабаева М.М.² (белгішесінде Orcid профиліне гиперсілтеме болуы керек)¹ Университет (толық атауы), Елі, Қала² Университет (толық атауы), Елі, Қала

*e-mail: (автор корреспонденттің эл.почтасы)

Аннотация (300 сөзден аспауы тиіс). Аннотация келесі міндетті тармақтарды қамтуы керек:

Зерттеудің мақсаты, идеялары және негізгі бағыттары;

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығының қысқаша сипаттамасы;

Зерттеу әдістемесінің қысқаша сипаттамасы;

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдаулары, қорытындылары;

Жүргізілген зерттеудің мәні;

Зерттеудің практикалық маңызы.

Кілт сөздер: 3-10 кілт-сөздер.

Кіріспе

Кіріспе жұмыстың мақсаттары, зерттеу саласының маңыздылығы, теориялық және практикалық маңыздылығы, мәселенің өзектілігі, мәселені шешу немесе гипотезаны қалыптастыру туралы ақпаратты қамтуы керек.

Материалдар мен әдістер

Бұл бөлім материалдардың, жабдықтардың және бағдарламалық жасақтаманың толық сипаттамасынан (модель, компания және елді қоса алғанда), сондай-ақ қолданылатын әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек, тек жаңа әдістерді толық сипаттау керек; әдебиеттер тізімінде бұрын жарияланған және белгілі әдістерге сілтеме жасау жеткілікті, ал егер әдіс тым кең белгілі болмаса, оның принципін айтып, авторды көрсеткен жөн.

Зерттеу барысында пайдаланылған материалдар сапалық және сандық түрде сипатталуы керек.

Зерттеу барысында алынған деректердің статистикалық талдауы міндетті, сонымен қатар қолданылатын бағдарламалық жасақтаманы көрсету қажет.

Негізгі бөлім

Бұл бөлім ғылыми зерттеулердің барысын, оның дәйекті кезеңдерін сипаттайды, қолда бар ғылыми әзірлемелерге сыни талдау жасалады, гипотезалар ұсынылады, олар автордың пайымдауы барысында расталады немесе жоққа шығарылады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Бұл бөлім жұмыс нәтижелерін ашуы керек және зерттеу нәтижелерін талдау мен талқылауды қамтуы керек. Нәтижелер талқылана отырып, кестелер, суреттер және басқа иллюстрациялық материалдар түрінде ұсынылуы керек.

Кестелер

Кестелер Microsoft Word кестесінің форматында жасалуы керек. Барлық кестелер нөмірленуі керек. Кестенің тақырыбы кестенің сол жағында орналасуы керек. Тақырыптар мен кестелер мәтіннің қалған бөлігінен бос орындармен бөлінуі керек.

Кесте 1 – Кестенің атауы

Атауы	Нәтиже 1	Нәтиже 2	Нәтиже 3
1-атауы	1	2	3
2-атауы	4	5	6

Иллюстрациялар

Мазмұнды нақты анықтау үшін иллюстрациялар жеткілікті сапалы болуы керек (кем дегенде 300 dpi). Иллюстрациялар нөмірленуі керек. Барлық иллюстрациялар мен иллюстрация атаулары ортамен туралануы керек, атаулар иллюстрацияның астына ортамен

тураланып орналасуы керек. Иллюстрациялар мен иллюстрациялардың атаулары мәтіннің қалған бөлігінен бос орындармен бөлінуі керек.

Мазмұнды нақты анықтау үшін иллюстрациялар жеткілікті сапалы болуы керек

Сурет 1 – Суреттің атауы

Теңдеулер

Барлық формулалар, сандық мәндер, шама белгілері Microsoft Equation 3.0 немесе MathType форматында терілуі керек. Формулаларды сурет түрінде қосуға болмайды. Барлық формулалар нөмірленуі керек. Формулалар ортамен туралануы керек. Формулалардың нөмірлері формуланың оң жағында жақшада орналасуы керек. Барлық формулалар мәтіннің қалған бөлігінен бос орындармен бөлінуі керек.

$$f = \sum \left(a + \frac{a}{10} \right) \quad (1)$$

мұндағы: f – белгілеу атауы;
 a – белгілеу атауы.

Қорытынды

Бұл бөлімде жүргізілген жұмыстың қорытындылары жинақталып қорытындылануы, алынған нәтижелер мен олардың ғылымды дамыту үшін маңыздылығы қалай пайдаланылуы мүмкін екендігі көрсетілуі тиіс.

Қаржыландыру туралы ақпарат (бар болған жағдайда)

Барлық қаржыландыру көздері тізімделуі керек.

Әдебиеттер тізімі

Әдебиеттер тізімінде кемінде 10 әдебиет атауы болуы керек. Әдебиеттер тізімі дәйексөзге сәйкес келтірілуі керек және ГОСТ 7.1-2003 сәйкес ресімделеді. Мәтінде сілтеме нөмірі төртбұрышты жақшада көрсетілуі керек. Мысалы: Королев формуласы [1] келесі фактілерді дәлелдейді (...).Әдебиеттер тізімін жасау үшін Mendeley немесе Zotero бағдарламаларын пайдалануға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

- 1.
- 2.

Транслитерацияланған әдебиеттер тізімі

Егер ұсынылған әдебиеттер тізімінде кириллицада жазылған әдебиеттер болса, онда әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: әдебиеттегі түпнұсқа тілде және сілтемелерде романизацияланған алфавитпен (латын әліпбиіне транслитерация). Егер шетелдік басылымдар болса, олар References-те толығымен қайталады. Кириллицадан

транслитерацияны сайттағы Онлайн түрлендіргіш бағдарламасының көмегімен жасауға болады <https://qazlat.kz/>

Транслитерацияланған әдебиеттер тізімдері үшін келесі құрылымды қолдану қажет: Автор (лар) (транслитерация) (жылы) транслитерацияланған нұсқадағы қолжазбаның атауы [қолжазба атауын ағылшын тіліне аудару], кириллицадағы дереккөздің атауы (транслитерацияланған), ағылшын тіліндегі белгілері бар шығыс мәліметтер.

REFERENCES:

1. Eläsberg P.E. (1965) Vvedenie v teoriu poleta iskustvennyh sputnikov Zemli [Introduction to the theory of flight of artificial Earth satellites], İzdatelstvo "Nauka", 540 p.
- 2.

НАЗВАНИЕ РУКОПИСИ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Шатырбаева М.Г.^{1,}, Молдабаева М.М.²*

¹*Университет (полное название), Страна, Город*

²*Университет (полное название), Страна, Город*

**e-mail: (эл.почта автора корреспондента)*

Аннотация (не более 300 слов). Аннотация должна включать следующие обязательные пункты:

Цель, идеи и основные направления исследования;

Краткое описание научной и практической значимости исследования;

Краткое описание методологии исследования;

Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы;

Ценность проведенного исследования;

Практическое значение исследования.

Ключевые слова: *3-10 ключевых слов.*

TITLE OF THE MANUSCRIPT IN ENGLISH

M.G. Shatyrbayeva^{1,}, M.M. Moldabayeva*

¹*University (full name), Country, City*

²*University (full name), Country, City*

**e-mail: (e-mail of the correspondent's author)*

Abstract (no more than 300 words). The abstract should include the following mandatory items:

Purpose, ideas and main directions of research;

A brief description of the scientific and practical significance of the study;

Brief description of the research methodology;

Main results and analysis, conclusions of the research work;

The value of the conducted research;

Practical significance of the research.

Keywords: *3-10 keywords.*

ВНИМАНИЮ АВТОРОВ!

- Электронные версии статей доступны на сайте zhetysu.edu.kz и
- Редакция не несет ответственность за достоверность информации, приводимой авторами

Периодичность журнала

Научный журнал «Вестник Жетысуского университета имени Ильяса Жансугурова» выпускается с периодичностью 4 раза в год в следующие установленные сроки:

- №1 – до 30 марта;
- №2 – до 30 июня;
- №3 – до 30 октября;
- №4 – до 30 декабря.

Статьи принимаются в следующие установленные сроки:

- №1 – до 28 февраля;
- №2 – до 30 мая;
- №3 – до 30 сентября;
- №4 – до 30 ноября.

Общие положения

Журнал «Вестник Жетысуского университета имени Ильяса Жансугурова» принимает к публикации материалы, содержащие результаты оригинальных исследований, оформленных в виде полных рукописей. Материал, предлагаемый для публикации, должен являться оригинальным, не публиковавшимся ранее в других научных изданиях, соответствовать профилю и научному уровню журналов. Решение о тематическом несоответствии может быть принято Редколлегией без специального рецензирования и обоснования причин. Работы студентов и магистрантов принимаются только в соавторстве с научными руководителями или при наличии рецензии от их руководителей.

Информация для авторов

Рукописи зарубежных авторов и рукописи авторов, не аффилированных с Жетысуским университетом имени И.Жансугурова, имеют преимущественную силу и принимаются без очереди. Редакционная коллегия журнала принимает ранее неопубликованные рукописи строго по направлению журнала.

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке рукописей для опубликования в журнале.

Оформление рукописи

(если рукопись на русском языке)

Рукопись должна быть оформлена в соответствии с правилами оформления и соблюдать структуру рукописи, указанной в правилах.

Структура рукописи должна включать:

- Индекс УДК
- Название рукописи
- Фамилия и инициалы автора (авторов)
- Информация об авторах (аффилиации (названия организаций), название страны, города, адреса всех авторов, электронная почта автора корреспондента)
- Аннотация
- Ключевые слова
- Введение
- Материалы и методы
- Результаты и обсуждения

- Заключение
- Информация о финансировании (при наличии)
- Список литературы
- Транслитерированный список литературы

Документ MS Word с рукописью должен быть назван по следующему шаблону: №3(108) Фамилии и инициалы всех авторов. Например: №3(108) Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Сведения об авторах

Отдельным файлом направляются сведения об авторах на трех языках с указанием следующих данных: полное имя, ученое звание, ученая степень, должность или профессия, место работы (полное название организации, город), наименование страны (для иностранных авторов), контактные данные (e-mail, телефон) всех авторов

Документ MS Word со сведениями об авторах должен быть назван по шаблону: Inf.about.authors №(номер журнала(сквозной номер журнала)) Фамилии и инициалы всех авторов. Например: Inf.about.authors №4(105) Шатырбаева Г.Ж., Молдабаева М.М.

Ответственный секретарь в течение трех дней после поступления материалов проводит проверку на соответствие правилам оформления материалов. В случае несоблюдения правил оформления материалов специалист отдела оповещает автора о необходимости доработки материалов.

Представленные к опубликованию материалы должны соответствовать профилю журналов, соответствовать формальным требованиям, пройти процедуру двойного рецензирования (проверка на плагиат и рецензирование членами экспертной группы и редколлегии журналов) и получить рекомендацию к публикации редколлегией журнала.

Журналы являются открытыми – любой автор, независимо от гражданства, места работы и наличия ученой степени, имеет возможность опубликовать рукопись при соблюдении требований редакции.

Способы оплаты

*После принятия рукописи к публикации представляется сканированная квитанция об оплате за публикацию в формате pdf или jpeg по электронной почте. **Организационный взнос на издательские расходы составляет 4000 тенге.** Иностранным авторам публикация в журнале бесплатна.*

Реквизиты университета

ЖГУ им. И. Жансугурова

РНН 531400011685

БИН – 990140003041

ИИК – KZ566010311000005234

КБЕ 16

БИК - HSBKZKX,

ТРФ 319900 АО «Народный банк Казахстана», г. Талдыкорган.

При оплате обязательно укажите назначение платежа: за рукопись в журнале Вестник ЖУ.

Инструкция по оплате через **Kaspi.kz** приложение:

Платежи → Поиск → Вручную пишите "Жетысуский госуниверситет им. И. Жансугурова" → Вместо факультета пишете: за Вестник → заполняете свои данные → Сумма: 4000тг за 1 рукопись → оплатить.

Также, не забудьте отправить квитанцию на почту: vestnik@zu.edu.kz.

Адрес редакции: 040000, г. Талдыкорган, ул. Ильяса Жансугурова, 187а, Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, 310 кабинет - Отдел науки и коммерциализации научных проектов, тел.: 8 (7282) 22-21-23, вн. 1193, e-mail: vestnik@zu.edu.kz.

Правила оформления рукописей:

1. Рукописи могут быть представлены на казахском, русском или английском языках в виде файла в формате MS Word (.docx).
2. Объем рукописи должен составлять 5-10 страниц.
3. Шрифт – Times New Roman, кегель – 12 пт. с одинарным межстрочным интервалом. Поля слева и сверху – 2,5 см, справа и снизу – 2 см., абзац – 1,25. Материал рукописи оформляется в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов».
4. В тексте для ссылок на литературные источники должны использоваться квадратные скобки – [1], на формулы круглые скобки – (1). Ссылки на формулы должны располагаться справа от формулы.
5. Все формулы, численные значения, обозначения величин должны быть набраны в формате Microsoft Equation 3.0 или MathType. Каждая формула должна быть набрана отдельно, если несколько формул идут подряд.
6. Все использованные обозначения должны быть пояснены (можно не пояснять однозначные общепринятые обозначения).
7. Нельзя начинать предложение с формулы.
8. Таблицы и иллюстрации должны быть расположены по мере упоминания их в тексте отдельными абзацами. Каждая таблица и иллюстрация должны иметь подпись и к каждой таблице и иллюстрации должна быть ссылка в тексте. Нумерация для таблиц и иллюстраций отдельная.
9. Иллюстрации должны быть достаточного качества (минимум 300dpi), для четкого определения содержимого. Иллюстрации должны быть пронумерованы. Все иллюстрации и названия иллюстрации должны быть выровнены по центру, названия должны быть расположены по центру под иллюстрацией. Иллюстрации и названия иллюстраций должны быть разделены пробелами от остального текста. Шрифт – Times New Roman, кегель – 12 пт. После слова «Рисунок» указывают порядковый номер и название рисунка (**Рисунок 1** – Название рисунка).
10. Таблицы должны быть созданы в формате таблицы Microsoft Word. Все таблицы должны быть пронумерованы. Заголовок таблицы должен располагаться слева над таблицей. Заголовки и таблицы должны быть разделены пробелами от остального текста. Шрифт – Times New Roman, кегель – 12 пт. После слова «Таблица» указывают порядковый номер и название таблицы (**Таблица 1** – Название таблицы).
11. Список литературы должен приводиться по мере цитирования и включать в себя все работы, использованные автором.
12. Библиографические списки должны быть оформлены согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Шаблон оформления рукописи:

УДК

DOI (выдается специалистом отдела науки)

НАЗВАНИЕ РУКОПИСИ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Шатырбаева М.Г.^{1,} , Молдабаева М.М.² *

(должна быть гиперссылка на профиль Orcid в значке)

¹ Университет (полное название), Страна, Город

² Университет (полное название), Страна, Город

**e-mail: (эл.почта автора корреспондента)*

Аннотация (не более 300 слов). Аннотация должна включать следующие обязательные пункты:

Цель, идеи и основные направления исследования;

Краткое описание научной и практической значимости исследования;

Краткое описание методологии исследования;

Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы;

Ценность проведенного исследования;

Практическое значение исследования.

Ключевые слова: 3-10 ключевых слов.

Введение

Введение должно содержать информацию о целях работы, важности области исследования, теоретической и практической значимости, актуальности проблемы, решения проблемы или формирования гипотезы.

Материалы и методы

Этот раздел должен состоять из подробного описания материалов, оборудования и программного обеспечения (включая модель, компанию и страну), а также подробного описания используемых методов, при этом, только новые методы следует детально описывать; на ранее опубликованные и общеизвестные методы достаточно сослаться в списке литературы и если метод известен не слишком широко, желательно изложить его принцип и указать автора.

Материалы, использованные в ходе исследования должны быть описаны в качественном и количественном выражении.

Статистический анализ данных, полученных в ходе исследования обязательны, так же необходимо указать используемое программное обеспечение.

Основная часть

Этот раздел описывает ход научного исследования, его последовательные этапы, производится критический анализ имеющихся научных наработок, выдвигаются гипотезы, которые в ходе рассуждений автора подтверждаются им или опровергаются.

Результаты и обсуждения

Этот раздел раскрывает результаты работы и должен содержать анализ и обсуждение результатов исследования. Результаты должны быть представлены в виде таблиц, рисунков и других иллюстративных материалов с их обсуждением.

Таблицы

Таблицы должны быть созданы в формате таблицы Microsoft Word. Все таблицы должны быть пронумерованы. Заголовок таблицы должен располагаться слева над таблицей. Заголовки и таблицы должны быть разделены пробелами от остального текста.

Таблица 1 – Название таблицы

Название	Результат 1	Результат 2	Результат 3
Название 1	1	2	3
Название 2	4	5	6

Иллюстрации

Иллюстрации должны быть достаточного качества (минимум 300dpi), для четкого

определения содержимого. Иллюстрации должны быть пронумерованы. Все иллюстрации и названия иллюстрации должны быть выровнены по центру, названия должны быть расположены по центру под иллюстрацией. Иллюстрации и названия иллюстраций должны быть разделены пробелами от остального текста.

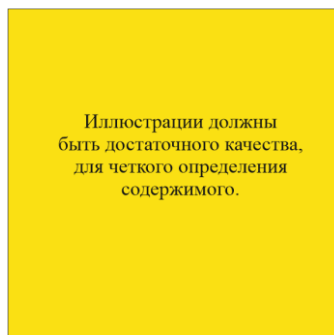

Рисунок 1 – Название рисунка

Уравнения

Все формулы, численные значения, обозначения величин должны быть набраны в формате Microsoft Equation 3.0 или MathType. Не допускаются рисунки формул. Все формулы должны быть пронумерованы. Формулы должны быть выровнены по центру. Нумерация формул должна располагаться справа от формулы в круглых скобках. Все формулы должны быть разделены пробелами от остального текста.

$$f = \sum \left(a + \frac{a}{10} \right) \quad (1)$$

где: f – название обозначения;
 a – название обозначения.

Заключение

В этом разделе должны быть обобщены и подведены итоги проведенной работы, показаны, как потенциально могут быть использованы полученные результаты и их значимость для развития науки.

Информация о финансировании (при наличии)

Перечислить источники финансирования, при поддержке которых была выполнена работа.

Список литературы

Список литературы должен содержать минимум 10 наименований литературы. Список литературы должен приводиться по мере цитирования и оформляется согласно ГОСТ 7.1-2003. В тексте номер ссылки следует указывать в квадратных скобках. Например: Формула Королева [1] доказывает, что (...). Для составления списка литературы вы можете воспользоваться программами Mendeley или Zotero.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.
- 2.

Транслитерированный список литературы

Если в представленном списке литературы есть литература на кириллице, то необходимо представить список литературы в двух вариантах: на языке оригинала в Литературе и романизированным алфавитом (транслитерация в латиницу) в References. Если есть иностранные публикации, то они полностью повторяются в References. Транслитерацию с кириллицы можно сделать с помощью программы Онлайн конвертер на сайте <https://qazlat.kz/>.

Для транслитерированных списков литературы необходимо использовать следующую структуру: Автор(-ы) (транслитерация) (год в круглых скобках) Название рукописи в транслитерированном варианте [перевод названия рукописи на английский язык], название источника на кириллице (транслитерированный), выходные данные с обозначениями на английском языке.

REFERENCES:

1. Eläsberg P.E. (1965) Vvedenie v teoriu poleta iskusstvennyh sputnikov Zemli [Introduction to the theory of flight of artificial Earth satellites], İzdatelstvo "Nauka", 540 p.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҚОЛЖАЗБА АТАУЫ

Шатырбаева М.Г.^{1,}, Молдабаева М.М.²*

¹*Университет (толық атауы), Елі, Қала*

²*Университет (толық атауы), Елі, Қала*

**e-mail: (автор корреспонденттің эл.почтасы)*

Аннотация (300 сөзден аспауы тиіс). Аннотация келесі міндетті тармақтарды қамтуы керек:

Зерттеудің мақсаты, идеялары және негізгі бағыттары;

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығының қысқаша сипаттамасы;

Зерттеу әдістемесінің қысқаша сипаттамасы;

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдаулары, қорытындылары;

Жүргізілген зерттеудің мәні;

Зерттеудің практикалық маңызы.

Кілт сөздер: 3-10 кілт-сөздер.

TITLE OF THE MANUSCRIPT IN ENGLISH

M.G. Shatyrbayeva^{1,}, M.M. Moldabayeva*

¹*University (full name), Country, City*

²*University (full name), Country, City*

**e-mail: (e-mail of the correspondent's author)*

Abstract (no more than 300 words). The abstract should include the following mandatory items:

Purpose, ideas and main directions of research;

A brief description of the scientific and practical significance of the study;

Brief description of the research methodology;

Main results and analysis, conclusions of the research work;

The value of the conducted research;

Practical significance of the research.

Keywords: 3-10 keywords.

TO THE AUTHORS ' ATTENTION!

- **Electronic versions of the articles are available on the website zhetyu.edu.kz**
- **Authors are entirely responsible for the accuracy of information provided.**

Periodicity of the journal

The scientific journal «Bulletin of Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov» is published 4 times a year at the following deadlines:

- No.1 – until March 30;
- No.2 – until June 30;
- No.3 – until October 30;
- No.4 – until December 30.

Articles are accepted within the following deadlines:

- No.1 – until February 28;
- No.2 – until May 30;
- No.3 – until September 30;
- No.4 – until November 30.

General information

The journal «Bulletin of Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov» accepts for publication materials containing the results of original research, designed in the form of complete manuscripts. The material proposed for publication must be original, not previously published in other scientific publications, correspond to the profile and scientific level of journals. The decision on the thematic discrepancy can be made by the Editorial Board without special review and justification of the reasons. The works of students and undergraduates are accepted only in co-authorship with scientific supervisors or if there is a review from their supervisors.

Information for authors

Manuscripts by foreign authors and manuscripts by authors not affiliated with the Zhetysu University named after I.Zhansugurov prevail and are accepted without waiting lists. The editorial board of the journal accepts previously unpublished manuscripts strictly in the direction of the journal.

The Editorial Board asks the authors to follow the following rules when preparing manuscripts for publication in the journal.

The design of the manuscripts

(if the manuscripts is in English)

The manuscripts must be designed in accordance with the rules of registration and comply with the structure of the manuscripts specified in the rules.

The structure of the manuscripts should include:

- UDC index
- Title of the manuscript
- Surname and initials of the author(s)
- Information about the authors (affiliations (names of organizations), name of the country, city, addresses of all authors, e–mail of the corresponding author)
- Abstract
- Keywords
- Introduction
- Materials and methods
- Results and discussions
- Conclusion
- Information about funding (if available)

- References
- Transliterated list of references

The MS Word document with the manuscript should be named according to the following template: No.(journal number(end-to-end issue of the journal)) Surnames and initials of all authors. For example: No.4(105) Shatyrbayeva G.Zh., Moldabayeva M.M.

Information about the authors

A separate file is sent information about the authors in three languages with the following data: full name, academic title, academic degree, position or profession, place of work (full name of the organization, city), name of the country (for foreign authors), contact details (e-mail, phone) of all authors.

The MS Word document with information about the authors should be named according to the following template: Inf.about.authors No.(journal number(end-to-end issue of the journal)) Surnames and initials of all authors. For example: Inf.about.authors No.4(105) Shatyrbayeva G.Zh., Moldabayeva M.M.

The Executive Secretary, within three days after the receipt of the materials, checks for compliance with the rules of registration of materials. In case of non-compliance with the rules of registration of materials, the specialist of the department notifies the author of the need to finalize the materials.

The materials submitted for publication must meet the profile of the journals, meet the formal requirements, undergo a double review procedure (checking for plagiarism and reviewing by members of the expert group and the editorial board of the journals) and receive a recommendation for publication by the editorial board of the journal.

Journals are open – any author, regardless of citizenship, place of work and academic degree, has the opportunity to publish an manuscript in compliance with the requirements of the editorial board.

Payment methods

*After acceptance of the manuscript for publication, a scanned receipt for payment for publication in pdf or jpeg format is submitted by E-mail. **The registration fee for publishing expenses is 4000 tenge.** Publication in the journal is *free* for foreign authors.*

Bank details

Zhetysu University named after I. Zhansugurov

TIN 531400011685

BIN – 990140003041

IIC – KZ566010311000005234

BC 16

BIC - HSBKZZKX,

Taldykorgan regional department 319900 JSC «Halyk Bank», Taldykorgan.

When paying specify the purpose of payment: Registration fee for publication in the journal Bulletin of ZHU.

Payment instructions via Kaspi.kz the app:

Payments → Search → Manually write "Zhetysu University named after I. Zhansugurov " →

Instead of the faculty , you write: for the Bulletin → fill in your data → The amount: 4000 tenge for 1 manuscript → pay

Also, do not forget to send the receipt to the post office: vestnik@zu.edu.kz.

Editorial Office address: 040000, Taldykorgan, Ilyas Zhansugurov St., 187a, Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, 310 cabinet – Department of Science and Commercialization of Scientific Projects, phone: 8 (7282)22-21-23, вн. 1193, e-mail: vestnik@zu.edu.kz.

Rules for the design of manuscripts:

1. Manuscripts can be submitted in Kazakh, Russian or English as a file in MS Word (.docx) format.
2. The volume of the manuscript should be 5-10 pages.
3. Font – Times New Roman, size – 12 pt. with a single line spacing. Margins on the left and top – 2.5 cm, on the right and bottom – 2 cm, paragraph – 1.25. The material of the manuscript is drawn up in accordance with GOST 7.5-98 «Magazines, collections, information publications. Publishing design of published materials».
4. In the text, square brackets should be used for references to literary sources – [1], round brackets for formulas – (1). Links to formulas should be located to the right of the formula.
5. All formulas, numerical values, and notation of quantities must be typed in Microsoft Equation 3.0 or MathType format. Each formula should be typed separately if several formulas are in a row.
6. All the symbols used should be explained (it is possible not to explain unambiguous generally accepted designations).
7. You cannot start a sentence with a formula.
8. Tables and illustrations should be arranged as they are mentioned in the text in separate paragraphs. Each table and illustration should have a caption and each table and illustration should have a link in the text. Numbering for tables and illustrations is separate.
9. Illustrations must be of sufficient quality (at least 300 dpi) to clearly identify the content. The illustrations should be numbered. All illustrations and titles of the illustration should be centered, the titles should be centered under the illustration. Illustrations and titles of illustrations should be separated by spaces from the rest of the text. Font – Times New Roman, kegel – 12 pt. After the word «Figure» indicate the serial number and the name of the figure (**Figure 1** – The name of the figure).
10. Tables should be created in Microsoft Word table format. All tables should be numbered. The table header should be located to the left above the table. Headings and tables should be separated by spaces from the rest of the text. Font – Times New Roman, kegel – 12 pt. After the word «Table» indicate the serial number and the name of the table (**Table 1** – The name of the table).
11. The list of references should be given as cited and include all the works used by the author.
12. Bibliographic lists should be issued in accordance with GOST 7.1-2003 «Bibliographic record. Bibliographic description. General requirements and rules of compilation».

Manuscript design template:

UDC

DOI (issued by a specialist of the Department of Science)

TITLE OF THE MANUSCRIPT IN ENGLISH

M.G. Shatyrbayeva^{1,*} , *M.M. Moldabayeva*

(*there should be a hyperlink to the Orcid profile in the icon *)

¹*University (full name), Country, City*

²*University (full name), Country, City*

**e-mail: (e-mail of the correspondent's author)*

Abstract (no more than 300 words). The abstract should include the following mandatory items:

Purpose, ideas and main directions of research;
A brief description of the scientific and practical significance of the study;
Brief description of the research methodology;
Main results and analysis, conclusions of the research work;
The value of the conducted research;
Practical significance of the research.
Keywords: 3-10 keywords.

Introduction

The introduction should contain information about the objectives of the work, the importance of the research area, the theoretical and practical significance, the relevance of the problem, the solution of the problem or the formation of a hypothesis.

Materials and methods

This section should consist of a detailed description of materials, equipment and software (including the model, company and country), as well as a detailed description of the methods used, while only new methods should be described in detail; it is sufficient to refer to previously published and well-known methods in the list of references and if the method is not widely known, it is desirable to state its principle and specify the author.

The materials used in the course of the study should be described in qualitative and quantitative terms.

Statistical analysis of the data obtained during the study is mandatory, it is also necessary to specify the software used.

Main part

This section describes the course of scientific research, its successive stages, a critical analysis of the available scientific developments is made, hypotheses are put forward, which in the course of the author's reasoning are confirmed or refuted by him.

Results and discussions

This section reveals the results of the work and should contain an analysis and discussion of the results of the study. The results should be presented in the form of tables, figures and other illustrative materials with their discussion.

Tables

Tables should be created in Microsoft Word table format. All tables should be numbered. The table header should be located to the left above the table. Headings and tables should be separated by spaces from the rest of the text.

Table 1 – Table name

Title	Result 1	Result 2	Result 3
Title 1	1	2	3
Title 2	4	5	6

Illustrations

The illustrations must be of sufficient quality (at least 300 dpi) to clearly identify the content. The illustrations should be numbered. All illustrations and titles of the illustration should be centered, the titles should be centered under the illustration. Illustrations and titles of illustrations should be separated by spaces from the rest of the text.

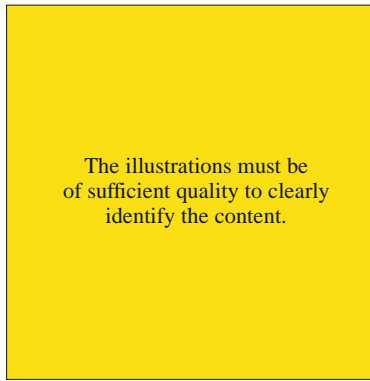

Figure 1 – The name of the figure

Equations

All equations, numerical values, and notation of quantities must be typed in Microsoft Equation 3.0 or MathType format. Drawings of formulas are not allowed. All formulas must be numbered. Formulas should be centered. The numbering of formulas should be placed to the right of the formula in parentheses. All formulas should be separated by spaces from the rest of the text.

$$f = \sum \left(a + \frac{a}{10} \right) \quad (1)$$

where: f – designation name;
 a – designation name.

Conclusion

This section should summarize and summarize the results of the work carried out, show how the results obtained and their significance for the development of science can potentially be used.

Financing information (if available)

List the sources of funding with the support of which the work was carried out.

List of literature

The list of references should contain at least 10 titles of literature. The list of references should be given as the citation is made and is made in accordance with GOST 7.1-2003. In the text, the reference number should be indicated in square brackets. For example: Korolev's formula [1] proves that (...). To compile a list of references, you can use the Mendeley or Zotero programs.

LITERATURE:

- 1.
- 2.

Transliterated list of references

If there is literature in Cyrillic in the submitted list of references, then it is necessary to submit the list of references in two versions: in the original language in the Literature and in the Romanized alphabet (transliteration into Latin) in References. If there are foreign publications, they are completely repeated in References. Transliteration from Cyrillic can be done using the Online Converter program on the website <https://qazlat.kz/>.

For transliterated references, the following structure should be used: Author(s) (transliteration) (year in parentheses) The title of the manuscript in transliterated version [translation of the title of the manuscript into English], the name of the source in Cyrillic (transliterated), output data with notation in English.

REFERENCES:

1. Eläsberg P.E. (1965) Vvedenie v teoriu poleta iskustvennyh sputnikov Zemli [Introduction to the theory of flight of artificial Earth satellites], İzdatelstvo "Nauka", 540 p.
- 2.

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ҚОЛЖАЗБА АТАУЫ

Шатырбаева М.Г.^{1,}, Молдабаева М.М.²*

¹*Университет (толық атауы), Елі, Қала*

²*Университет (толық атауы), Елі, Қала*

**e-mail: (автор корреспонденттің эл.почтасы)*

Аннотация (300 сөзден аспауы тиіс). Аннотация келесі міндетті тармақтарды қамтуы керек:

Зерттеудің мақсаты, идеялары және негізгі бағыттары;

Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығының қысқаша сипаттамасы;

Зерттеу әдістемесінің қысқаша сипаттамасы;

Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдаулары, қорытындылары;

Жүргізілген зерттеудің мәні;

Зерттеудің практикалық маңызы.

Кілт сөздер: *3-10 кілт-сөздер.*

НАЗВАНИЕ РУКОПИСИ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Шатырбаева М.Г.^{1,}, Молдабаева М.М.²*

¹*Университет (полное название), Страна, Город*

²*Университет (полное название), Страна, Город*

**e-mail: (эл.почта автора корреспондента)*

Аннотация (не более 300 слов). Аннотация должна включать следующие обязательные пункты:

Цель, идеи и основные направления исследования;

Краткое описание научной и практической значимости исследования;

Краткое описание методологии исследования;

Основные результаты и анализ, выводы исследовательской работы;

Ценность проведенного исследования;

Практическое значение исследования.

Ключевые слова: *3-10 ключевых слов.*